

પદ્ય સંગ્રહ.

ગુજરાતી કાવ્યલંકારમાંથી ચુંટી કાઢેલાં
પદ્યોનો સંગ્રહ.

તૈયાર કરનાર,
હિમ્મતલાલ ગણેશજી અંબારિયા.
એમ. એ. એલએલ. બી.
સુબંધ.

છપાવી પ્રકટ કરનાર,
ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી તરફથી
હીરાલાલ ત્રીલોચનદાસ પારેખ,
આસિ. સેક્રેટરી-અમદાવાદ.

સંવત ૧૯૭૭.
આવૃત્તિ ૧ લી.

ઇ. સ. ૧૯૨૧.
પ્રત ૧૫૦૦.

હિમ્મત એક રૂપિયા.

અમદાવાદ.

ધી ' હાયમંડ જ્યુબિલી ' પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં
પરીખ દેવીદાસ હગનલાલે છાપ્યું.

21561

પ્રસ્તાવના.

ઇ. સ. ૧૯૧૪ માં સોંપાયેલું કામ ઇ. સ. ૧૯૨૧ માં પ્રગટ કરવાનું બની શક્યું એ પણ એક સુભાગ્યજ ગણું છું. ગુજરાતી કાવ્યભંડાર તપાસવો એ બહુ શાંતિ, ધૈર્ય અને ખાંતની અપેક્ષા રાખે છે. જીવનકર્તવ્યના અંતરાયો પણ કેટલા વિલંબ કરાવનારા થઈ પડે છે એ સર્વના અનુભવની વાત છે. તે બધાં કારણો છતાં આટલું પણ થઈ શક્યું એ, ઉપર કહ્યું તેમ, સુભાગ્યજ ગણું છું.

પસંદગીનું ધોરણ કેવું રાખ્યું છે એ તો 'લઘુલેખ'માં જણાવ્યું છે તેથી પુનરુક્તિની જરૂર નથી. માત્ર એટલું ઉમેરવાની જરૂર છે કે ઇ. સ. ૧૯૧૦ પછીના કવિતા લખાણનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ થઈ શક્યો નથી. માસિકો, અને છપાયેલાં પુસ્તકોમાં અને તેટલાં તો જ્યાં છે, છતાં સંભવ છે કે વખતે સાંઝે કાવ્ય રહી ગયું હોય, નજર પર ન ચડ્યું હોય, કે સ્મૃતિમાંથી ખરી પડ્યું હોય. વાંચન હજી ચાલુ રાખવામાં આવશે, અને બીજી આવૃત્તિ વખતે ઘટતો વધારો કરવા અને પ્રસંગ આપવામાં આવશે એવી આશા રાખું છું.

આ સંગ્રહ કરતી વખતે જે જે મિત્રો તથા સંસ્થાઓ તરફથી મને મદદ મળી છે તેમનો ઉપકાર માનું છું. સા. શ્રી નરસિંહરાવ તથા કેશવલાલ દ્રુવ એ બંનેએ લઘુલેખ જોઈ જવા તરફ લીધી છે અને તેથી લેખને લાભ થયો છે, મારા પર તો ખાસ ઉપકાર થયો છે. સુંદરી સુખોદના બહુશ્રુત, અને શાંત પણ સંગીન અભ્યાસમાં મચી રહેલા, તન્ત્રી રા. રામમોહનરાય જશવંતરાય (ઉર્ફે સુમન્ત)-એમણે સ્ત્રી લેખકોમાંથી બેનાં કાવ્ય મેળવી આપ્યાં છે અને તેથી થોડીક જાણપ હર થઈ છે એમ મને લાગ્યું છે. તે તરફી માટે તેમનો, તથા ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીના અધિકારી સન્નનોએ મને જે સગવડ અને જે સરલતા હોંસથી અને લાગણીપૂર્વક કરી આપી છે માટે તે બધાનો પણ ઉપકાર માનું છું.

કવિશ્વર દલપતરામ ડાહ્યાભાઈ સ્મારક ગ્રંથમાળાનો

ઉપોદ્ધાત.

તા. ૧૩ મી. એપ્રિલ ૧૮૯૮ ના રોજ ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીની જનરલ સભા મળી હતી અને તેમાં એવો ઠરાવ થયો હતો કે, 'સ્વ. કવિ દલપતરામના સ્મારક માટે એક જાહેર ફંડ ઉઘાડવું' અને તે 'કવિશ્વર દલપતરામ ડાહ્યાભાઈ સી. આઇ. ઇ. સ્મારક ફંડ' તરીકે સોસાયટીએ જૂઠું રાખવું. તેનું વ્યાજ જૂનાં કાવ્યો સંશોધન કરી છપાવવામાં તેમજ ગુજરાતી સાહિત્યના ગ્રંથો તૈયાર કરાવી છપાવવામાં વાપરવું. તે પ્રમાણે પ્રસ્તુત ગ્રંથ તૈયાર કરાવી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે:—

નંબર. પુસ્તકનું નામ. કર્તા અગર સંપાદક. કીંમત.

૧. સુભદ્રાહરણ-કવિ ત્રેમાનંદ રચિત. અંબાલાલ જુલાખીરામ જાની, રૂ.૧).
બી. એ.

૨. પદ્યસંગ્રહ

હિરમતલાલ ગ. અંબરિયા. રૂ.૧)
એમ. એ. એલએલ. બી.,

અનુક્રમણિકા.

સંખ્યાંક.

કાવ્ય, પૃષ્ઠ.

અક્ષય લીલા	૩૩	૩૨
અખિલ બ્રહ્માંડમાં	૧૨	૭
અગ્નિ હોત્ર	૧૫૪	૧૮૨
અટકબંધી	૯૧	૧૨૦
અદ્ભુત રથ	૬૨	૭૩
અનોપમ પુરષોત્તમ	૩	૨
અભેદોર્મિ	૧૬૦	૧૯૨
અમર આશા...	૧૬૩	૧૯૫
અમે રે જડ ભરતિ જોગિયા	૧૦૯	૧૩૩
અલૌકિક ખંડ વર્ણન	૬૩	૭૩
અહિલોચન અને કૃષ્ણ ૧-૨-૩-૪	૬૪	૭૬
અંગદ વિષ્ટિ ૧-૨	૭૧-૭૨	૯૦-૯૨
આજ મહારાજ જલ પર ઉદય	૧૭૫	૨૦૭
આ તન રંગ પતંગ સરીખો	૯૮	૧૨૫
આપની યાદી...	૧૮૪	૨૨૭
આરોહણ	૧૯૯	૨૫૨
આશાનું સ્થાન...	૨૦૪	૨૬૧
આસ્વાદોર્મિ	૧૬૧	૧૯૩
ધૃશ્વરને ઓળખવા વિષે...	૧૦૬	૧૩૧
ધૃશ્વરને ભજવા વિષે	૧૦૧	૧૨૭
ઉદ્ભવ એક સમે	૭૬	૧૦૪
ઉન્મત્તે! ઊતાવળી !	૨૮	૨૪
ઉભા રહો તો કહું વાતડી	૧૨૬	૧૫૧

ઋતુપર્ણીની સવારી	૫૬	૫૮
એક અખળાના ઉદ્દગાર...	૨૧૯	૨૮૪
એક ધુમ્મસ	૧૮૭	૨૩૦
એક મને થઇ ગોવિંદ ગારે	૧૧૩	૧૩૭
એ ભૂમિ અમારી	૧૬૪	૧૯૬
એવા રે અમો...	૫	૩
આધવળ અમને દુઃખ દીધું વાલમે	૯૯	૧૨૬
આધવળનો સંદેશો ૧, ૨, ૩.	૧૦૩, ૧૦૪, ૧૦૫	૧૨૯, ૧૩૦	
ઓ પેલો ચાંદલિયો	૧	૧
કહણુ કામ કહેતાં રે	૮૭	૧૧૭
કહું થાપટ થાપટ પાણુ	૨૪	૨૬
કશી વાતનો ખરખરાં	૧૦૨	૧૨૮
કર્તવ્ય	૨૧૦	૨૭૦
કવિવરો ગાયકગણો	૨૦૭	૨૬૫
કાચખા કાચખી	૯૦	૧૧૯
કામણુ દીસે છે	૧૨૫	૧૫૦
કામાવતીનું હસ્તકૌશલ્ય...	૭૫	૧૦૧
કાયા બનીરે તાહરી	૭૮	૧૦૫
કાંઈ નહિં માઈ નાથ	૯૪	૧૨૨
કુસુદ કુંદરીનો પત્ર	૧૬૯	૨૦૧
કૃતક્ષતાં	૧૮૦	૨૧૬
કોકિલિને	૧૬૮	૧૯૯
ક્ષમા અંગ	૪૪	૪૧
ખરી સખળતા	૧૫૮	૧૯૬
ગરબે રમવાને	૧૨૩	૧૪૭
ગઝલો	૧૭૦	૨૦૧
રનારને અરણે	૧૯૦	૨૩૩

ગીરધારી રે સખી ગીરધારી	૧૦૦	૧૨૬
ગુણવંતી ગુજરાત	૧૯૫	૨૪૮
ગૂઢ કોકિલા	૧૫૩	૧૮૦
ગૃહ	૨૦૯	૨૬૮
ગોકુળ લીલા	૯૬	૧૨૩
ગોપિકા	૨૦૬	૨૬૩
ગોવિન્દ ને ગોપી	૨૫	૨૧
ઘેલાં ભલે થયાં રે	૨૧	૧૯
ચંદા	૧૫૫	૧૮૩
ચાર મનહર	૧૪૪	૧૬૭
ચાહીશ હું	૨૨૨	૨૮૭
ચિત તું શીઘ્રને ચિંતા કરે	૧૩૩	૧૫૮
ચેત તો ચેતાવું તને રે	૧૪૫	૧૬૮
છુટક છપ્પા	૪૭	૪૩
જગતનું સુખ ઝાકળનું છે પાણી રે...	૭૯	૧૦૬
જય જય ગરવી ગુજરાત	૧૩૬	૧૬૦
જળમાં અલ્યા જોને રે...	૮૮	૧૧૮
જંગલ વસાવ્યું રે જોગિયે	૧૦૮	૧૩૩
જગીને જોઉં તો	૧૧	૬
જખાલીનું આશ્રમ	૨૭	૨૨
જીવન મિત્રો...	૨૧૭	૨૮૦
જે કામ પ્રેમઅંશ અવતરે	૧૧૬	૧૪૨
જોને પિયુ મળવાનો પ્રેમ હોય	૮૪	૧૧૬
જોગી જીવેરે એવા જગતમાં	૧૦૭	૧૩૨
જ્ઞાનના ચાખકા...	૮૯	૧૧૯
જ્યાં લગી આતમા તત્ત્વ	૧૦	૬
ટેક ન મેલે રે...	૯૭	૧૨૫

ડગલું ભર્યું કે...	૧૪૦	૧૬૪
તત્કાલ મહિમા	૧૭૯	૨૧૫
તરણા ઓથે ડુંગર રે	૮૩	૧૧૫
તું મારે ચાંદલિયે	૪	૨
તૂટ્યો મારો તંબુરાનો તાર	૧૭૩	૨૦૫
દમયન્તી ૧, ૨, ૩.	૪૮, ૪૯, ૫૦	૪૬, ૪૭, ૪૯	
દમયન્તી સ્વયંવર	૫૧	૫૦
દવ તો લાગેલ ડુંગરમાં...	૧૭	૧૭
દિલતું દર્દી	૧૪૩	૧૬૬
દિવ્ય મંદિર તથા લેખ...	૧૫૦	૧૭૬
દિવ્ય સુંદરિઓની ગરબી...	૧૫૨	૧૭૮
દુઃખીયાનાં બેલી	૨૦૩	૨૬૦
ધીરે ધીરે સુધારાનો સાર	૧૪૨	૧૬૫
ધ્યાન ધર હરિતણું	૬	૩
નથી નિપજતો પ્રેમ	૮૨	૧૧૪
નરને ઉપજે દૃઢ વૈરાગ્ય	૩૯	૪૬
નવ કરશે કોઇ શોક	૧૪૧	૧૬૫
નહિં પ્રીતને નહિં વેર રે	૮૫	૧૧૬
નહિં રે વિસાઈ હરિ	૨૩	૨૦
નળને શોધતી દમયંતી	૫૪	૫૫
નામ પામ્યા પણુ	૮	૫
નિયમવશ માનવ	૧૫૭	૧૮૯
નિરખતે ગગનમાં	૯	૫
નિરાશા પછીના આશા...	૨૨૧	૨૮૬
નિશ્ચેના મહેલમાં વસે	૧૨૯	૧૫૪
પરીક્ષિતને ઋષિનો શાપ...	૭૪	૯૮
૧ અને સંત	૪૬	૪૩

પારણું	૧૨૧	૧૪૪
પુણ્ય પ્રભાવ	૩૦	૨૭
પૂર્ણ પરમાનંદ	૩૮	૩૬
પ્રકટ મળે સુખ થાય	૧૩૧	૧૫૫
પ્રપંચ અંગ	૪૨	૪૦
પ્રભાતની વાહણીને	૧૯૪	૨૪૬
પ્રભુનો પ્રેમ	૨૧૨	૨૭૨
પ્રાર્થના	૧૯૮	૨૫૧
પ્રીતડીની રીત અતિ અટપટી	૧૧૮	૧૪૩
પ્રીતિ સ્મરણ	૨૧૪	૨૭૫
પ્રેમચંદા	૧૩૮	૧૬૨
પ્રેમની પીડા તે કોને કહીએ રે	૧૧૭	૧૪૩
પ્રેમની પ્રેમની પ્રેમની રે	૧૮	૧૮
પ્રેમને સત્કાર	૨૦૮	૨૬૭
પ્રેમ પરીક્ષા	૧૧૪	૧૩૭
કુલકાં કટોરી	૧૯૧	૨૩૬
કુલની પાંખડી...	૨૦૫	૨૬૨
બાળક	૨૧૮	૨૮૧
બાળકોને વિદાય	૫૨	૫૩
બાળુડો	૨૧૩	૨૭૩
બુદ્ધિ પ્રમાણે વાંચે રહ્યા...	૪૩	૪૧
બેડો બાઇ બુકતો તારો...	૧૧૨	૧૩૬
બોધ	૧૬૭	૧૯૮
બોલમાં બોલમાં બોલમાં રે	૧૫	૧૪
બ્રહ્મબાળા	૧૩૭	૧૬૧
બ્રહ્મ લેહમાં લાગવા વિષે	૩૫	૩૩
બાઇ રે સ્વયં પદ તે સાચું	૩૪	૩૩

ભાષા અંગ	૪૫	૪૨
મહૂલી	૨૦૧	૨૫૮
મણિમય સેથી...	૧૮૮	૨૩૧
મદન મોહના	૬૮	૮૬
મધ્ય રાત્રિયે કાચલ	૧૫૧	૧૭૭
મનજી મુસાફરે	૧૩૫	૧૬૦
મન તું ગમાર થામાં	૧૭૨	૨૦૫
મરવાતું તો નહિ' મટે...	૬૬	૭૩
મહિના	૮૧	૧૦૭
મહેતોજી મામેરે વ્યાધ્યા...	૫૭	૬૩
મહેતાનો સત્કાર	૫૮	૬૪
મહેમાનોને	૧૭૬	૨૦૮
મંગળ	૨૨૩	૨૮૮
માયાતું નાટક...	૪૧	૩૮
માયાનો તિરસ્કાર	૧૬૨	૧૯૪
માલમી સરજનહાર	૭	૪
મારા બહાલા રે લાગો છો બહાલા...	૧૨૮	૧૫૩
મારે ઘેર આવજો માવા...	૧૧૦	૧૩૪
માળાનો મર્મ નવ જાણે	૮૬	૧૧૭
મીરાં ચારિત્ર	૧૧૫	૧૩૯
મુખડાની માયા લાગી	૨૨	૨૦
મુજ અખળાને મોટી મિરાત બાધ	૨૦	૧૯
મેમાનને વિનંતિ	૧૭૪	૨૦૬
મેરલીની અસર	૧૧૧	૧૩૫
મેરલી ગાપ છે રે	૨૬	૨૨
યૌવના	૧૯૨	૨૩૬
ગમર આવે સલુણો છેલ્લ	૧૨૭	૧૫૨

રાણા પ્રતાપની હલદીધાટની હોરી...	...	૧૬૫	૧૯૭
રામ રમકડું જડીયું રે	૧૯	૧૮
રાવણને પ્રજાની સલાહ...	...	૭૩	૯૬
રાસ...	...	૨૦૦	૨૫૬
રાસલીલા	૧૨૪	૧૪૯
લંકા વર્ણન	૭૦	૯૦
લેનારો ફાટી પડ્યો	...	૫૫	૫૬
લોચન મનનો ઝગડો	૧૩૦	૧૫૪
વચન અને કર્મ	૨૨૦	૨૮૫
વનમાં વૈદર્ભી...	...	૫૩	૫૪
વર વહુ અમે...	...	૧૯૭	૨૫૦
વશીકરણ	૧૫૯	૧૯૨
વસમી વિદાય...	...	૨૦૨	૨૫૯
વસંત કીડા માટે આહ્વાન	૨	૧
વસંત વર્ણન...	...	૧૪૬	૧૬૯
વસંત વિજય...	...	૧૭૮	૨૦૯
વાંસલડીને	૧૨૨	૧૪૬
વિકરાળ વીર કેસરી	૧૬૬	૨૯૭
વિક્રમની અસવારી	૬૯	૮૮
વિદ્યા વિષે	૬૭	૮૫
વિધવા બહેન બાળાને	૧૮૫	૨૨૮
વિરહ વૈરાગ્યે જેતું મન તપેછ	૪૦	૩૭
વિષતું વિષયા ૧-૨	૬૦	૬૭
વીણાનો મૃગ	૧૮૩	૨૨૩
વીરનું સ્વરૂપ શોધન	૧૯૬	૨૪૯
વૈષ્ણવ જન	૧૩	૮
ઝાલાઓને ઉપદેશ	૧૭૬	૨૦૮

શાન્તિ	૨૧૬	૨૭૮
શામળશા	૫૯	૬૫
શિક્ષરીને	૧૮૬	૨૩૦
શું જાણે વ્યાકરણી	૧૨૦	૧૪૪
સખી હું તો જાણતી જે	૧૧૯	૧૪૩
સતભામાનું રૂશણું	૧૬	૧૪
સત્ય	૬૫	૮૨
સત્ય સુધા શ્રીકૃષ્ણ નામ છે	૭૭	૧૦૫
સમજણ વિના રે	૩૭	૩૫
સમજ સિદ્ધાન્તને	૩૬	૩૪
સર જોઈ અહો ચાલતાં...	૨૯	૨૬
સરોવર	૧૮૯	૨૩૨
સહસ્ત્રલિંગ તળાવના કાંઠા ઉપરથી પાટણ	૧૪૯	૧૭૧
સહુ ચલો જીતવા જગ	૧૩૯	૧૬૩
સંતો આવો અમારડા દેશમાં જો	૯૫	૧૨૨
સંતો દિયા રે અગમ પર ડેરા	૯૩	૧૨૧
સંતો મૂળ રે ગ્રાહ તો	૯૨	૧૨૧
સારસી	૧૮૧	૨૧૯
સાંતીડાંનું ભજન	૩૨	૩૮
સિન્ધુને	૨૧૫	૨૭૬
સુદામા ચરિત્ર...	૧૪	૮
સેજવાલે ગઢ કીધું ધાત...	૩૧	૨૯
સ્નેહ નિદાન	૧૭૧	૨૦૩
સ્મરણ લોપક કાળખળ	૧૫૬	૧૮૮
સ્ત્રી સ્વરૂપ	૧૪૭	૧૭૧
સ્વદેશ સ્તોત્ર...	૧૪૮	૧૭૧
હનુમાન ગરૂડ સંવાદ	૧૩૨	૧૫૬

હમારી પિછાત	૧૮૨	૨૨૨
હરિ જોવો તેવો	૧૩૪	૧૫૯
હરિનો મારગ	૮૦	૧૦૬
હલદી ધાટું યુદ્ધ	૧૯૩	૨૪૦
હિરણ્ય કશિપુ અને પ્રહલાદ	૬૧	૭૬
હું પીત લલના	૨૧૧	૨૭૧

શાન્તિ	૨૧૬	૨૭૮
શામળશા	૫૯	૬૫
શિકારીને	૧૮૬	૨૩૦
શું જાણે વ્યાકરણી	૧૨૦	૧૪૪
સખી હું તો જાણતી જે	૧૧૯	૧૪૩
સતભામાનું દૃશણું	૧૬	૧૪
સત્ય	૬૫	૮૨
સત્ય સુધા શ્રીકૃષ્ણ નામ છે	૭૭	૧૦૫
સમજણ વિના રે	૩૭	૩૫
સમજી સિદ્ધાન્તને	૩૬	૩૪
સર જોઈ અહો આલતાં...	૨૯	૨૬
સરોવર	૧૮૯	૨૩૨
સહસ્ત્રલિંગ તળાવના કાંઠા ઉપરથી પાટણ	૧૪૯	૧૭૧
સહુ ચલો જીતવા જગ	૧૩૯	૧૬૩
સંતો આવો અમારડા દેશમાં જે	૯૫	૧૨૨
સંતો દિયા રે અગમ પર ડેરા	૯૩	૧૨૧
સંતો મૂળ રે ગ્રાહ તો	૯૨	૧૨૧
સારસી	૧૮૧	૨૧૯
સાંતીકાંતું ભજન	૩૨	૩૮
સિન્ધુને	૨૧૫	૨૭૬
સુદામા ચરિત્ર...	૧૪	૮
સેજવાલે ગઢ કીધું ધાત...	૩૧	૨૯
સ્નેહ નિદાન	૧૭૧	૨૦૩
સ્મરણ લોપક કાળખળ	૧૫૬	૧૮૮
સ્ત્રી સ્વરૂપ	૧૪૭	૧૭૧
સ્વદેશ સ્તોત્ર...	૧૪૮	૧૭૧
હનુમાન ગરૂડ સંવાદ	૧૩૨	૧૫૬

હમારી પિછાન	૧૮૨	૨૨૨
હરિ જોવો તેવો	૧૩૪	૧૫૯
હરિનો મારગ	૮૦	૧૦૬
હલદી ઘાટનું યુદ્ધ	૧૯૩	૨૪૦
હિરણ્ય કશિપુ અને પ્રહલાદ	૬૧	૭૬
હું પીત લલના	૨૧૧	૨૭૧

—ગુજરાતી પદ્યસંગ્રહ—

—દિગ્દર્શન બતાવનારો લઘુ લેખ—

ગુજરાતી પદ્યસંગ્રહને પ્રજા સંમક્ષ મૂકતાં ગુજરાતી પદ્યલંકાર વિષે કાંઈક માહિતી આપવી એ જરૂરનું લાગે છે. એ પદ્યલંકારમાં કેવી રીતે ક્યારે ક્યારે અને કેવો કેવો ઉમેરો થતો ગયો તથા ઉમેરો કરનારને પ્રેરક બળો—પ્રજાજીવન, દેશકાલની સ્થિતિ વગેરેની અસરો કેવી થઈ હતી એ વિષે વિસ્તારપૂર્વક વિવેચન તો આહિં અસ્થાનેજ ગણાય—તે ઉમેરો કરનારમાંથી ઘણાંનાં જીવન સંબંધે તો અટકળો અને દંતકથા સિવાય બીજાં પુરાવો ભાગ્યેજ મળી શકે તેમ છે; મળેલાં તેવા પુરાવા પરથી અત્યાર સુધીમાં બંધાયેલા મતો અને સ્વીકારાયેલી હકીકતનું પ્રમાણિક અને નિષ્પક્ષપાત બ્યાન હવે ગુજરાતી પ્રજા માગી રહી છે; પરંતુ તે કાર્યમાં એક મોટી મુશ્કેલી તો એ છે કે સાધનો પૂરતાં મળી શકતાં નથી. જે થોડાંક સાધનો મેળવી શકાય તે મેળવવા માટે જોઈતો વખત, પૈસો, અને ઉત્સાહ હોવા ઉપરાંત તેનો યોગ્ય ઉપયોગ કરવાની યુદ્ધિ હોવી જોઈએ; આ બધી જરૂરીયાતો સાથે વિશાળ વાંચન, મર્મસ્પર્શી તુલના, લાગણી ભર્યો વિવેક અને અનવરત શ્રમ: એ બધાં જનામાં એક સાથે વસી રહેલાં હોય તેવો ભાગ્યશાળી લેખક તૈયાર ન થાય ત્યાં સુધી તો આવા છુટા છવાયા ઉપલક્ષ લઘુલેખોથી જ ચંત્રાવી લેવું પડશે.

આવી જનના પ્રયાસો બૃહત્કાવ્યદોહન અને પ્રાચીન કાવ્યમાંની પ્રકટ કરનાર સંસ્થાઓએ કંઈક કર્યાં છે—તે ઉપરાંત તો માત્ર માસિકોમાં દેખી દેતા છુટક છુટક લેખો માલુમ પડશે. તેવા લેખોમાંથી ચુંટણી કરવામાં આવે તોજ તે સાહિત્ય પ્રજાસમસ્તને ઉપયોગી થવાની સ્થિતિમાં આવે. સાહિત્ય પરિષદોના પ્રમુખો તરફથી અને પરિષદ પાસે રજુ થએલા નિબંધો પૈકી કોઈ કોઈમાંથી એ વિષયપર કાંઈક પ્રકાશ પડતો જણાશે. પુસ્તકરૂપે પ્રકટ થયેલાં તેવાં બહુજ થોડાં છે. સારાં

અને પ્રભાલુરૂપ ગણી શકાય તેવાં તો બહુ જ ઘણાં છે. અંગ્રેજીમાં* એ પુસ્તકો છે જેમાંથી એક ગુજરાતીમાં અવતાર પામ્યું છે. બીજું થોડા વખતમાં તૈયાર થશે એમ જાહેર થયું છે. આંદો પદ્યસંગ્રહના વાંચન માટે અને તેના સાધારણ અભ્યાસ માટે પદ્યવિકાસની માર્ગદર્શક રૂપે આથી વધારે કરવું અસ્થાનેજ ગણાય એ તો પ્રારંભમાં જ કહી દીધું છે.

ગુજરાતી પદ્યનાં આધુનિક સ્વરૂપની કદરમાં કાંઈ કાંઈ મતભેદ મળુમ પડે છે. પદ્યભંડાર એ પ્રજા જીવનને દોરનાર, તેને માટે આદર્શો ખડા કરનાર, સંસ્કૃતિ ઘડનાર, પરમ આનંદના સાગર ઉલ્લાસનાર એક મહા ગેબી અને ગંભીર સાધન છે એ વિચાર ફેટલાકનાં મગજમાં સ્ફુરી પણ શકતો નથી એ ગુજરાતને માટે ખરેખર દિલગીર થવા જેવું છે. માત્ર પ્રજાને રંજન કરનાર, તાત્કાલિક શોક-મતને રજૂ કરનાર કે સામાન્ય પ્રજાજનના સામાન્ય સમજવાણાના મનને વાંચન પૂરું પાડનાર તરીકે જ તેને ગણવાથી દેશ સમસ્તને હાનિ જ છે. પદ્ય ભંડારની સમૃદ્ધિ પર દેશના બળભંડારની સમૃદ્ધિનો સંધર્ષ જ આધાર છે એ ગુજરાતને તો હજી જાણવાતું યાદી છે. અદ્ભુત ધન ભંડાર હશે, અસંખ્ય જનભંડાર હશે, પણ તેથી ખરું બળ પ્રજામાં આવવાતું નથી. બળનો સફળ આધાર તન અને ધનના કરતાં મન પરજ રહેલો છે અને મનને સમૃદ્ધ કરનાર બીજાં સાધનોમાં પદ્ય એ મહા મૂલ્યવાન છે. પ્રજાતું મન-સમસ્ત પ્રજાતું મન સારા સંસ્કારોને ઝીલે તેવું થઈ જાય ત્યારે જ ઉચ્ચ મનમાંથી નીકળતા વિચાર-પ્રવાહ સફળતાથી ઝીલી શકાય. આનો અર્થ એવો નથી કે દરેક પ્રજાજન મનની અમુક કાંટિએ પહોંચવું જ જોઈએ. પ્રજા

* 1 Classical poets of Gujarat, by G. M. Tripathi.

2 Milestones in Gujarati Literature, by K. M. Jhaveri.

જેવા વિભિન્ન પ્રતિના સમુદિત સંઘમાં તેવી અત્યંત સમાનતાની આશા ન રખાય-પ્રજ્ઞજનની મનવિકાસની કોટિ પાયરીબંધ રહેવાની. કેટલાક ઉત્તર જીવોનાં મન પ્રજ્ઞજનથી પર અને તેના મોહપાશમાંથી વિમુક્તજ રહેવાનાં-કેટલાક સંસ્કારી મહાત્માઓનાં મન પ્રજ્ઞજનમાં ન મળી આવે તેવા સંસ્કારોથી સર્વદા પુનિતજ માલમ પડવાનાં-કેટલાક સાહિત્યવિલાસી અભ્યાસકોનાં મન સામાન્ય પ્રજ્ઞજન જેને જરા પણ ન સમજી શકે તેવા ઉચ્ચ સાહિત્યમાંજ વિચર્યા કરવાનાં-કેટલાક સામાન્ય પ્રતિની ક્રિયાઓમાં મશગુલ રહેનારા શ્રમાતુરાગીઓનાં મન પ્રેતપોતાની. ધૂનમાંજ મત્ત રહેવાનાં-કેટલાક તો મન એ શી વસ્તુ છે તેનો વિચાર સરખો ન કરી શકે તેવા રહેવાના અને કેટલાક અત્યંત હીન પ્રતિની પણ દશા-માનવ હોવા છતાં માત્ર પાશવ જીવનમાંજ પડ્યા રહી-ભોગવવાના. પ્રજ્ઞસંઘ સર્વ દેશમાં સર્વ કાલે વિભિન્ન પ્રતિનો, ઉતરતી ચઢતી પાયરીવાળા અને મનની વિવિધ કોટિએ રહેતા જનોનોજ જની રહે-છે. આવા પ્રજ્ઞસંઘનો જળભંડાર વધારવા આવશ્યક છે કે તેમ તેમની મનોદશા ધ્યાનમાં લઈનેજ વિચારકો અને નાયકોએ પ્રયત્ન આરંભવા જોઈએ; ગુજરાતમાં સાહિત્યના અતુશીલનમાં મગ્ન રહેનારાઓમાં પણ આવી જાતનો કોટિભેદ છે એમ કહેવું એમાં કોઈને હલકા કે કોઈને ઉંચા ગણવાની વાત નથી. તેથી તો હલકું એમજ સિદ્ધ થાય છે કે પ્રજ્ઞ સમસ્તનાં મનને અસુક કેળવણી આપવામાં જૂદી જૂદી પાયરીના લેખકોની જરૂર પૂરી પડે છે. અને તેથી તેવા બધા લેખક દેશના પર ઉપકાર કરનારાજ છે. પરંતુ તેથી દરેક પ્રતિના લેખકનો ઉંચી જાતના લેખક તરીકે સ્વીકાર થવો જોઈએ એ આવશ્યક નથી. સંસારજીવનમાં પામરમાં પામર કીડો પણ પ્રભુની ઘટનામાં ઉપયોગી જીવ છે. પણ તેટલા માટે બુદ્ધિવિકાસમાં માણસ જેટલાં માનને પાત્ર છે તેટલાંજ માનને પાત્ર બીજા બધા જીવો કાંઈ ગણાતા નથી. તેમજ ઉચ્ચ પ્રતિના લેખકોજ સાહિત્ય ઈતિહાસમાં વધારે માન પામે અને ચિર સ્મરણીય બને એ સ્વાભાવિક છે. દરેક

વ્યક્તિ દરેકજ લેખકને પૂરેપૂરાં સમજી શકે તેવું બને નહિ. શેલી
 અને શેક્સપીયર જેમ પ્રાથમિક શિક્ષણથી જ જેની કળાવણી ખતમ
 થયેલી છે એવા અંગ્રેજો સમજી ન શકે, તેમ ગુજરાતીનાં ઉચ્ચ પ્રતિનાં
 લખાણો સામાન્ય પ્રજાજન સમજી ન જ શકે. છતાં પણ સાહિત્ય
 સમૃદ્ધિની તુલના તો હમેશાં ઉચ્ચ ક્રાંતિના લેખોની ગણતરીથી જ થાય
 છે. સામાન્ય પ્રતિના લેખકોની એવા ઠાંઠાં જોડી કે નહિ સ્વીકારવા
 જેવી નથી. એમ તો એકદે એક અને બીજે એ શીખવનાર મહેતાજી
 જ સાહિત્ય જ્ઞાનનું બી રાખે છે—માટે ઠાંઠાં સઘળાજ મહેતાજીઓ
 ઇતિહાસમાં સ્થાન પામતા નથી. એક સંકલ્પે દાખલો લ્યો. લડાઈઓ
 જીતવામાં સેનાધિપતિજ ઠાંઠાં બધું કામ કરતા નથી. લડવા જનારાઓ
 સિપાઈઓ હોય છે. તેવા ઘણા ન હોય તો ગમે તેવો શત્રુ અને
 શુદ્ધિશાળી સેનાધિપતિ પણ ઠાંઠાં કરી શકવાનો નહિ. પણ લડવાયો
 લડે છે માટે તે બધાનાં નામકામની વિગતવાર નોંધ ઇતિહાસમાં
 જળવાતી નથી. સાહિત્યસમગંગામાં પણ તેવુંજ બને છે. બીજને
 દોરનાર અને અમુક કલ્પકતા સિદ્ધ કરનારજ અમર થાય છે. બીજ
 ઠાંઠાં ફેફડા જીવ્યા એમ ન કહેવાય, પણ તેટલા માટે સામાન્ય પ્રતિના
 લખનારાંની પણ ઉચ્ચમાં ગણતરી કરવી જ જોઈએ એ જરૂરું ગણાતું
 નથી. ગુજરાતના આધુનિક પદ્મલખાણ માટે અમુક પ્રતિનો દુરાગ્રહ
 પકડવામાં આવે છે અને ઉચ્ચ ક્રાંતિની કદર ધાં તો નહિ ધર્મ શકવાને
 લીધે અંગર ધાં તો કરવા જેટલી શ્રદ્ધા નહિ હોવાને લીધે, હાત્ર ઘણોક
 વૃથાવાદ થયા કરે છે. ‘મલિકાન્ત કાવ્યમાળા’ની ઘણી આવૃત્તિઓ
 બપે છે માટે તે વાંચવા વિચારવાનો આગ્રહ કરવો, અને ‘સ્તેષુમુદ્રા’
 ‘બલકાર’ તરફ સામાન્ય વાંચક દૃષ્ટિ પણ કરી શ તો નથી માટે તે
 નકામા સંગ્રહ છે એમ કહેવું, એ ઉપર કહેલા વૃથાવાદનુંજ પરિણામ
 ગણવું જોઈએ. મલિકાન્ત કાવ્યમાળા ઘણી બપે તે સૌએ ખુશ થવા
 જેવું છે. નિરૂપ કાવ્યો, સંરળ ભાષા, સીધા સુલભ વિચારો, અને
 લોક સંસ્કૃતિને જરાક ઉચે લેવા પ્રયત્ન કરનારા સાધારણ આશયો;

આવી સમૃદ્ધિવાળું પુસ્તક સાહિત્યના શોખનાં બીજને વેરાન ભૂમિમાં
 વેરે છે, અને તે ધાંધળેથી તેવી સેવા નથી. તેમાં લખાણોની ભૂલો
 પણ દરગુજર કરવા જેવી ગણાય છે; સાહિત્યવિમુખ વર્ગમાં સાહિત્ય
 પિછાન કરાવવા માટે, અને સાહિત્યના રસ તરફ તેમની વૃત્તિ કરાવવા
 માટે આવા લેખો અવશ્ય સ્વીકારવા જેવા છે. પરંતુ તેનો સ્વીકાર
 અને તેનો ઉપયોગ તેટલા પૂરતોજ છે. સાહિત્યના ચિરંજીવ ભંડારમાં
 તેનું નામ નિશાન ન રહે તો તેથી કોઈએ માહું લગાડવાનું નથી.
 નર્મદના વખતમાં કવિશ્રી માટે જે મોહ હતો અને જે ભક્તિ હતી
 તેનો કેટલામો ભાગ આજે બાકી રહ્યો છે? આજે નર્મ કવિતાના
 મોટા દળદાર જગ્યામાંથી કવિતા તરીકે સ્વીકારાય તેવું કેટલું મનાય
 છે? પણ તેથી શું? ભડવીર નર્મદ, ગુજરાતની અનેક પ્રતિની સમૃદ્ધિ
 માટે રાત દહાડો શ્રમ લીધા કરનાર, ગુજરાતને ઉંઘમાંથી જાગ્રત
 કરવા હયમઆવનાર, ગુજરાતને નવજીવન માટે પ્રેરનાર, ગુર્જર વીર
 નર્મદની કદરમાં ફેર પડવાનો છે? અલખત, જે ખોટો મોહ હતો,
 તાત્કાલિક લારાણીની અસર હતી, અને દેશકાલની સ્થિતિને લીધે
 બંધાતી સમયવશ કદર હતી, તેમાં ફેર પડશે. પણ તેમ તો સૌને માટે
 થયાં કરે છે જ. નર્મદ જેવાને માટે તેવું થાય તો સામાન્ય લેખક
 વિશે શું કહેવું? કાળ એ મોટામાં મોટો કદર કરનારો-નિષ્પક્ષપાત
 રીતે કદર કરનારો મહાત્મા છે. તેની પાસે સત્યજ ટકી રહે છે. સત્ય
 સિવાય બીજું ટકી શકતું નથી-એવું બને કે કોઈવાર સત્ય પણ કાળના
 ભાર નીચે દબાઈ જાય પરંતુ અસત્ય કાળના પ્રવાહમાં ટકી રહે એ
 સંભવતું નથી; છેવટ તો તે તણાઈજ જવાનું, અને સત્યજ ટકવાનું.
 સાહિત્ય સંબંધે પણ આ સિદ્ધાંત સર્વદા સ્થિતજ છે.

મન મનની કદરવૃત્તિમાં તફાવત હોય છે અને એકને સાંઝે
 લાગે તે બીજું બીજને તેટલેજ દરજ્જે સાંઝે લાગે એવું તો બને
 જ નહિ, અને તેથી મતભેદ અને તેને પરિણામે લખાપડી થયાં જ
 કરે. તેમ થાય એ પણ ઇશ્વરજી છે. ચર્ચાતાં ચર્ચાતાં સત્ય જ શોધાશે, અને

સત્યજ પરિણામે ટકી રહેશે. ગુજરાતી પદ્યલંકાર માટે દયારામ સુ-
ધીના લેખકો-જેને હવે આપણે પ્રાચીન કવિઓ નામ આપી દીધું છે
ત્યાંસુધીના લેખકો-વિષે મૂલગત મતભેદ ઘણો નથી. અસુક અસુક
પ્રતિના સ્વીકાર માટે હજી રગઝગ ચાલુ છે, પરંતુ એકંદરે એમ કહી
શકાશે કે તે સમય સુધીના લેખકોની કદરમાં સાધારણ રીતે ગુજરાત
એક જ મત ધરાવે છે. ચુંટણી કરી સંગ્રહ કરવાનો હોય ત્યાં મનમ-
નની રસપિછાનના ભેદનં પરિણામે અહિંતહિં મતભેદ રહે એ તો
સ્વાભાવિક છે. પરંતુ તેટલું મૂકાણુ ક્યા પછી તે વિષે અત્યંત વિરોધ
રહેવાનો સંભવ નથી. પરંતુ આધુનિક લેખકોમાં તેવો મતભેદ ઘણો
જગ્યાર છે. આ સંગ્રહમાં દયારામના સમય પછીથી તે ૧૯૧૯ સુ-
ધીના લખાણોમાંથી બધાને જ પ્રિય થઈ પડે અને ગુર્જર સાહિત્યમાં
ચિરંજીવ રહી શકે, તેવી જાતનાં કાવ્યો એકત્ર કરવા પ્રયત્ન થયા છે.
પરંતુ તેમાં સર્વ પાથરીના લેખકોને સ્થાન આપવાનું ધોરણ સ્વીકાર્યું
નથી. માત્ર સ્ત્રી લેખકો માટે જ થોડો અપવાદ ક્યો છે. બીજા લેખ-
કોમાંથી તો જેનું જેનું લખાણ સંગ્રહ કરનારને ચિરંજીવ યોગ્યતાવાળું
લાગ્યું છે તેટલું જ અને તેવું જ સ્વીકારવામાં આવ્યું છે. આ સંગ્રહ
પ્રતિનિધિરૂપ નથી, પણ સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રસાદી રજુ કરવાનો હેતુ જ તેમાં
રાખવામાં આવ્યો છે-એટલે લખનારાઓમાંથી બધા જ આવી શક્યા
નથી એટલો ખુલાસો કરી હાલની સાહિત્ય પ્રવૃત્તિઓનો થોડો ઉલ્લેખ
કરી તેનાં મૂલો ક્યાં અને ક્યારથી મળી આવે છે તે જરા જોઈશું.

હાલની કાવ્યસંપત્તિ ગમે તેટલી વિવિધ પ્રકારની ગણીએ તોપણ
પ્રમાણમાં તો તે જૂજ છે એમ કહ્યા વિના છૂટકો નથી. કવિતા એ
માનવજીવનને ભાવનામય કરી દેનાર એક અજગ તરેહની મોહની
છે-તે માનવ હૃદયને ઘડે છે, ઉંચું બતાવે છે, વિશુદ્ધ કરે છે; કવિતા
લખનારા એક જાતના પેગમ્બરો કહી શકાય છે. તેઓ સમયના સર્વ
સંસ્કારથી અંકિત હોય છે, સમય સમયના ગુણદોષો, જીવનઘટનાની

સર્વ શુદ્ધિ, ઉન્નત જીવોનાં જીવન રહસ્યો, અને જગતના પ્રવાહનાં વલણોનું સારું જ્ઞાન પામેલા હોય છે. તે પ્રજાસમસ્તના ઉપર પ્રકાશનાં દિશ્વો વરસાવી માનવજીવનને ઉચ્ચતર, વિશુદ્ધતર, અને વિશિષ્ટતર બનાવવામાં મદદ કરનારા હોય છે. તેઓ કાળજીને તાણે હોય છે ખરા; કાળજીનાં દયાણુને નીચે દયાતાં છતાં તેઓ કાળને ઉત્પન્ન કરવા માટે પણ પ્રયત્ન કરી રહે છે અને જેવું જેટલું બળ, તે પ્રમાણે તેઓ તે કાર્યમાં સફળ થાય છે. હાલનું ગુજરાતનું વાતાવરણ એવું છે,—થોડાં ઘણાં વર્ષો થયાં એવું થયું છે અને થતું જાય છે,— કે કાળજીનાં દયાણુને નહિં ગણકારી નવી દિશા કે નવા વિચારો બતાવે તેવો કાષ્ટકવિ ઉત્પન્ન થાય એવો સંભવ જણાતો નથી. જૂના સમયમાં એક તરફથી ધર્મ અને બીજી તરફથી લોકસેવા એ વિષયો લોકોને આકર્ષનારા હતા અને તે તે વિષયનાં સારાં લખાણો લોકો મોઢે કરી કે લખી લખાવી ટકાવી રાખતા. હાલ સારા ખરાબની કદર પ્રકટ કરવાની હિમ્મત થોડી છે, અને છાપવાની કળા હીક હાથ આવી છે તેથી હાલનાં લખાણો જરૂરમાં વળાણવા જેટલાં છે.—પરંતુ દેશ જીવનને કાયમની અસર કરી શકે તેવાં બહુ થોડાં છે. નર્મદાશંકર અને દલપતરામના વળનમાં પણ હજી લોકોને સહેલાઈથી અસર કરી શકાય તેવી સ્થિતિ હતી. લોકોમાં અક્ષરજ્ઞાન પ્રમાણમાં થોડું હતું. અંગ્રેજોનો પરિચય જૂજ હતો, સંસ્કૃતનો તેથી પણ થોડો, શાસ્ત્રો અને વ્રજ ભાષાનો મોહ ખરો ગયો હતો. પરિણામે લોકોને જે કાંઈ મળે તે સ્વીકાર્ય લાગતું. નર્મદાશંકર અને દલપતરામને તે સમયમાં સારી પ્રતિષ્ઠા મેળવી હતી અને તે સમયને ઘડવામાં સારો ભાગ ભજવ્યો હતો. તે બંનેથી સંસ્કાર, શિક્ષણ, અને દીર્ઘદષ્ટિમાં બહુ આગળ જનાર નવલરામની કદર પ્રમાણમાં થોડી થઈ હતી. કારણ માત્ર એટલું જ કે તે સમયમાં નવલરામને સમજી શકે તેવાં થોડાં જ હતા. તે ત્રિપુટીના સમય પછી તો ગુજરાતમાં અંગ્રેજ અને સંસ્કૃતનો પરિચય એટલો બધો વધવા લાગ્યો—ત્રાંચવા વિચારવાનાં પુ-

સ્તકોનું જ્ઞાન એટલું બહુ થવા લાગ્યું કે તે ભાષાની સારી કૃતિયોની સાથે ન મૂકી શકાય તો પછી લખણ જ શા માટે એ વિચાર તે તે પરિચય ધરાવનારામાં પેડો. પરિણામ એ આવ્યું કે વાંચનારા વધ્યા, પણ શિષ્ટ લખનારા ઘટ્યા. સારા સંસ્કારથી ભાગ્યશાળી થયેલા, ધાંધલ પ્રભુદત્ત સક્તિવાળા અત્રેણ તરફ જ ઘેરાયા અને હજી ઘેરાયેલા રહે છે. ગુજરાતીનો તો અભ્યાસ પણ કમી થયો અને તેની કિંમત શિષ્ટ સુશિક્ષિત વર્ગમાં ઓછી મનાવા લાગી, એટલે સ્વભાષા દ્વારા થતા પ્રયત્નો સ્વલ્પાલ્પ જ રહ્યા. દેશના સુશિક્ષિત વર્ગમાં એવું થયું એ ખરું-પણ, સામાન્ય વર્ગનો તો વાંચનનો શોખ ચાલુ રહ્યો અને તે પૂરો પાડનારની જરૂર પણ રહી જ. તેવા લખનારા સારી સંખ્યામાં આગળ આવવા લાગ્યા અને રૂચિભેદ પ્રમાણે તે તે લખનારાઓનાં લખાણો સ્વીકારાવા લાગ્યાં તેમ તેમ તે લખનારાઓને સ્વાભાવિક રીતે જ પ્રશંસાનો મોહ થયો. પોતાના જ વર્ગની પ્રશંસાથી સંતુષ્ટ નહિં રહેતાં તેમને એવી અભિલાષા થઈ કે સર્વ વર્ગના વાંચકોમાં પોતાની પ્રશંસા થવી જોઈએ, સુશિક્ષિત વર્ગના વાંચકોમાં પણ પોતાની પ્રશંસા થવી જોઈએ.—સુશિક્ષિત વર્ગના જે થોડા ઘણા વાંચકો અને લેખકો માતૃભાષામાં કામ કર્યું જતા હતા તેમને મતે અમુક કોટિએ નહિં પહોંચનારા લેખો પ્રશંસનીય ન ગણાય એટલે તેઓ પ્રશંસા કરવામાં શિથિલ રહે. આ શૈથિલ્યને દ્રેષ, અલ્પ-સમજ, વિદેશીનો મોહ વગેરે વગેરે કુપનામો અપાત્ર લાગ્યાં અને ગુજરાતના વાંચકોમાં ભાગલા પડી ગયા. આવું થયું તેમાં દિલગીર થવા જેવું કશું નથી. જગતમાં બધે તે જ પ્રમાણે ઘટના થતી આવે છે. માત્ર ફેર એટલો છે ખરો કે જગતમાં અન્ય ભાષા દ્વારા મેળવેલાં જ્ઞાન તથા સંસ્કારથી લોકની યુક્તિની આંકણી થતી નથી,—આપણે ત્યાં તેવું હોવાથી અને પરીક્ષાની કસોટીથી જ માણસના સંસ્કાર અને યુક્તિનું માપ થતું હોવાથી બી. એ., કે એમ. એ., થયો એટલે બહુ સારો ગણાવા લાગે, તેની પદ્ધતિવાળાને ખરી સંસ્કૃતિએ કેટલે સુધી

પુનિત કર્યો છે તે જોવાનું બહુ થોડું અને છે અને આવો કોઈ કોઈ
 યાજ્ઞયુએટ-પદ્ધતિ ધારી સામાન્ય પ્રતિભા ટીકાકાર નમાલા લેખને પ્રશં-
 સાથી વધાવે, એટલે બીજા બધા દેષથી જ દોરવાઈ મોનભાવ રાખી
 રહે છે એમ લખનારાઓ અને વાંચનારાઓ માની બેસે છે. આવાં
 કારણને લીધે ગુજરાતીમાં ભાષા અને લખાણની કદર સંબંધેની અ-
 વ્યવસ્થા એટલી બધી વધી ગઈ છે કે તેનો ઉકેલ તો ભવિષ્ય જ કરી
 શકશે. તે ઉકેલ લાવવા હાલ કંઈ પ્રયાસો કરવા એ નકામાં લખાણો
 ઉભાં કરવાં, ભેદભાવને વધારે ઉત્તેજિત થવા પ્રસંગ આપવો, એમ જ
 કર્યું કહેવાય.—હાલના સમયમાં જે કંઈ લખાય છે તેમાંથી ઘણું ભ-
 વિષ્ય ફેંકી દેવાનું છે, તો પછી તેને માટે વિચાર કરવાનો વૃથાશ્રમ
 લેવાને કારણ નથી. તો પણ એટલું તો જણાવવું જ જોઈએ કે ભ-
 વિષ્યમાં ફેંકી દે તેવું બધું જ લખાણ કંઈ તત્કાલ માટે નિરૂપયોગી
 હોતું નથી. હાલના તે પ્રતિભા લખનારાઓ વાંચનશોખ ચાલુ રાખ-
 વામાં, તે દ્વારા સામાન્ય લોકો આગળ અમુક અમુક આશયો ખડા
 કરવામાં, અને દેશજનને વિનોદ અને કાળગળામણું આપવામાં ખરે-
 ખર મોંઠી સેવા બજાવે છે. સ્વાર્થની ખાતર હલકી વૃત્તિઓને પોપણ
 મળે તેવું લખાણ જાણી જોઈને કરનારા દુષ્ટ ગણાવા જોઈએ અને
 તેવાનો તો સર્વેએ તિરસ્કાર જ કરવો જોઈએ. પણ જે જે લખનાર
 પોતપોતાની શક્તિ અનુસાર પોતાનાં ગાણાં જગત આગળ સંદેશવાચી
 અને નિર્દોષ રીતે ગાય છે તે બધા જ હરગુજર કરવા લાયક છે, કોઈ કોઈ
 તો માન આપવા લાયક પણ હોય છે. તેવા લેખકો ભૂલો કરતા હોય, તો
 તે ભૂલો બતાવવી જોઈએ, પણ તેટલા માટે તેઓ તિરસ્કારને પાત્ર ન
 ગણાવા જોઈએ. દુષ્ટતાથી જ દુષ્ટ વૃત્તિઓને પોષવામાં અને તે દ્વારા
 પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા તત્પર રહેનારા કોઈ હોય તો તેવાને જ તિર-
 સ્કાર થટે—અન્યને નહિ.

આ રીતે જોતાં હાલની સાહિત્ય પ્રવૃત્તિ ઉચ્ચથી માંડી દરેક
 કોટિની માલુમ પડશે, અને તે બધાનાં મૂળ તથા કારણો શોધી શ-

કાશે. આખું હાલની પ્રવૃત્તિ માટે ઉપર કયો છે તેટલાજ ધસારાથી સંતોષ માની હાલના કચ્છ પ્રતિના લેખકોની થોડી પિચ્છન ગયાકામે આપવાનું રાખી, હવે ગુજરાતી ભાષામાં જૂનામાં જૂના લખનારથી શરૂ કરી હુંકમાં કવિતાનો વિકાસ તપાસીશું.

ગુજરાતીમાં કવિતા લખવાની શરૂઆત ક્યારથી થઈ હશે એ એક ચર્ચવા જેવો પ્રશ્ન છે; પરંતુ તેને માટે ઐતિહાસિક સાધનો પૂરતાં મળવાં જોઈએ. તેવાં સાધનોની પૂરતી શોધ ન થઈ શકે ત્યાં સુધી તો હાથ લાગેલાં કાવ્યો પરથી જ અટકળ કરવાની રહે છે. પરંતુ તે વિચાર કરતાં ગુજરાતી ભાષાનું સ્વરૂપ હાલ છે તેવું ક્યારથી થયું અને તેથી જૂદી જાતના સ્વરૂપની ભાષાને ગુજરાતી જ કહેવી કે કેમ એ જોવાનું રહે છે. નરસિંહના વખતથી જ ભાષાનું સ્વરૂપ હાલ છે તેવું જ યાચ્યું આવે છે એ માન્યતા હવે કોઈ સ્વીકારે એમ નથી. તેમ જોઈ ગુજરાતી અને બ્રાહ્મણ ગુજરાતી એવા બે જૂદા જૂદા પ્રકારો હતા એ પણ માની શકાય તેવું નથી. ખરી વાત તો એજ છે કે ગુજરાતી ભાષા હાલ જે સ્વરૂપની છે તે સ્વરૂપ તેને હળવે હળવે જ મળ્યું છે. ‘ગુજરાતી’ નામને માટે પણ એમ જ થયું છે. નરસિંહ તેને અપભ્રંશ ગિરા કહે છે, ભાલણ પણ તેજ નામ આપે છે. અપભ્રંશ એટલે ખરાબ કે હલકી એમ નહિ; અલખત પ્રાકૃત પરથી અપભ્રંશ, અપભ્રંશ પરથી વિકાર પામી થયેલો, એટલું તો ખરું જ, પણ અપભ્રંશ શબ્દ હલકા જ અર્થમાં વપરાયેલાં માની લેવાની જરૂર નથી. પ્રાકૃતના જૂદા જૂદા પ્રકારમાં એક અપભ્રંશ એવો પણ છે. જોઈ અંધોની ભાષા સાથે તે ઠીક ઠીક મળતી આવે છે. પ્રાકૃત પરથી અપભ્રંશ અને તે પરથી ગુજરાતી થઈ છે એમ પણ નિશ્ચિતપણે જ મનાય છે. વચ્ચેના ગાળામાં જે ભાષા વપરાતી તે ભાષાને ગુર્જર અપભ્રંશ એવું નામ આપીએ તો અયોગ્ય નથી. એ પછી ગુર્જર ઉપરથી જેમ દેશને નામ મળ્યું; તેમ જ ભાષાને પણ નામ મળી ગયું અને ગુજરાતી કહેવાવા લાગી. જોઈનાં

પુસ્તકોમાં અમુક જાતની ભાષા છે; તે ભાષા એ નરસિંહ મહેતાનાં પદોની ભાષા નથી; માટે જૈનોનાં પુસ્તકોની ભાષા ગુજરાતી નહિ; પણ જૈન ગુજરાતી છે એમ માનવું એ કોઈ પણ રીતે સમજાસ નથી. નરસિંહ મહેતાનાં પદો નરસિંહ મહેતાના વખતની ભાષામાં જ જળવાઈ રહ્યાં છે એમ કોઈથી કહી શકાય એમ નથી. તે વખતનાં કાવ્યોમાંથી જૈની જૂની લિખિત પ્રતો મળે છે, તેમાં ભાષા જૂદી જ છે. નરસિંહ મહેતાનાં પદો તો કંઈ પરંપરાથી ઉતરતાં આવ્યાં, અને એમ આવેલાં પદો રૂપાન્તર પામતાં ગયાં એ તો સમજી શકાય તેવું છે. મીસંગ્યાઈનાં પદો માટે પણ તેવું થયું છે. નરસિંહ મહેતાના સમયમાં અને તેની આસપાસના સમયમાં ખીજાં લખાણો પણ સિદ્ધ કરી બતાવે છે કે તે વખતની ભાષા જૂદી હતી. જૈનોએ વાપરી છે તેવી છે, એટલે જૈન ગુજરાતી એમ માનવાનું અત્યંત ભૂલભરેલું છે. જૂના વખતની ગુજરાતીનું સ્વરૂપ જ એવું હતું. મુઘાવળોધઐકિક, કહાનકે પ્રબંધ, ભાલણની કાદંબરી એ પુસ્તકો પૂરવાર કરી બતાવે છે કે જૂની ગુજરાતીનું સ્વરૂપ કાંઈક જૂદું હતું. આ વિષે આટલા ઉલ્લેખથી વધારે લખવાની જરૂર નથી. રા. મણિલાલ બેઠારભાઈ વ્યાસે તેમણે પ્રગટ કરેલા, વિમળ પ્રબંધના પુરોલેખમાં તથા રા. રામલાલ ચુનીલાલ મોદીએ તેમનાં ભાલણનાં જીવનમાં જે ચર્ચા કરી છે તે તરફ નિજાસુતું ધ્યાન ખેંચી એ પ્રશ્ન આટોપી લઈશું.

જૂની ગુજરાતીમાં લખાયેલાં કાવ્યો ઘણાં મળી આવતાં નથી. જૈનોએ રાસા પુષ્કળ લખેલા છે, પણ તે તો ધર્માભિમાનથી અને ધર્મપ્રચારના ભાવથી લખાયેલા હોઈ ગુજરાતી કાવ્યભંડારમાં ઉમેરો કરનાર કેટલા હશે તે કહી શકાતું નથી. કોઈ કોઈમાં સારાં કાવ્યો હશે. તે મહાસાગરમાં ડૂબકી મારનારા કોઈ નીકળી આવે અને એને સારા સારા કાવ્ય ખડો ચુંટી કાઢી એકત્ર ન કરે ત્યાં સુધી અધાં લખાણો ડોળવાનું બની શકે એવું લાગતું નથી. ભવિષ્યમાં

કોઈ એવો નીકળે તો જૂદી વાત. હમણાં તો તેવું કોઈ સાધન ન હોવાથી તે લખાણોમાં આટલો ઉદ્દેશ જ કરી શકશે.

જેનેતર લખાણોમાં હાથ લાગેલામાંનાં મુખ્ય નીચેનાં છે.

- ૧ વસંત વિલાસ વિ. સં. ૧૫૦૮
- ૨ પદ્મનાભ કૃત કહાનકદે પ્રગલ્ભ વિ. સં. ૧૫૧૨
- ૩ કર્મણુ મંત્રી કૃત સીતાહરણ વિ. સં. ૧૫૨૬
- ૪ કેશવનો દશમ સ્કંદ વિ. સં. ૧૫૨૯
- ૫ ભીમકવિની હરિલીલા. વિ. સં. ૧૫૪૧
- ૬ જર્નાદન ઉપાહરણ. વિ. ૧૫૪૮
- ૭ ભાલણ-કાદંબરી વિ. સં. નો સોળમો સૈકા.
- ૮ શ્રીધર-રણમધ્ય છંદ.

આ હાથ લાગેલાં કાવ્યો પરથી જાણી શકાય છે કે કવિતા કોઈ ધર્મને જ વરેલી નહોતી. અને જેમ જેમ જૂદા જૂદા લેખકોનાં કાવ્યો હાથ લાગતાં જાય છે તેમ તેમ જાણવામાં આવે છે કે ગુજરાતીમાં ધર્મ સિદ્ધાંતના વિષયોને અવલંબીને કાવ્યો થયાં છે ખરાં. માત્ર તેવાં કાવ્યો મોટે કરવાની ઘણી દરકાર ન થઈ હોય અને તેથી બહુ પ્રચલિત પણ ન થયાં હોય. પરિણામે તે બહુ મોડાંજ જાણવામાં આવ્યાં અને ત્યાંસુધી કવિતા માત્ર ભક્તિની જ લખાઈ છે એમ મનાયું. જૂનામાં જૂના કાળમાં કવિતામાં તો માત્ર ભક્તિનાં જ ગાણાં થતાં હતાં એમ માની લેવાતું આજ સુધી ધારવામાં આવતું હતું તેમાં ફેર કરવાની હવે જરૂર છે એમ સ્વીકારવું પડે છે.

જૂની ગુજરાતીમાં કર્મણુ મંત્રી, પદ્મનાભ, ભાલણ અને ભીમનાં લખાણો સાંઝે વાંચન પૂરું પાડે તેવાં છે. ગુજરાતી ભાષામાં તે વખતે જૂદા જૂદા વિષય પર લખનારા હતા અને તેમની કદર કરનારા પણ હતા એમ સિદ્ધ કરવામાં પુરાવારૂપ અને તેવાં છે.

ભાલણે કાદંબરી ઉપનાંત ખીજું પણ ઘણું લખ્યું છે, પણ તેનાં ખીજાં લખાણને અપાવનારે તેને આધુનિક સ્વરૂપ આપી દીધું છે તેથી ભાષાના અભ્યાસમાં તેટલી ક્ષતિ આવે છે. ભાલણનું ન-

જાળ્યાને અને તેનું સપ્તશતી ભાષાંતર મૂળને અનુસરી બહુ સંરક્ષ
રીતે લખાયાં છે; પણ તેમ કરવા નતાં કવિતાની મજા રહી નથી.
સુકાં, અર્થવાહી ભાષાંતર સંસ્કૃત ન જાણનારાને વાંચવા જેવાં લાગે
અને ધર્મવિષયક પૂજ્ય નરનાં વર્ણનરૂપ હોષ સ્તીકાર્ય લાગે, પણ
ગુજરાતી કવિતાના વિકાસમાં તેવાં બહુ મહત્વનો હિસ્સો આપતાં
હોય એમ તો કહી શકાતું નથી. તેટલા જૂના વખતમાં પણ લોકોની
રુચિ માનુભાષા દ્વારા તેવા તેવા વિષયોનો રસ આપવા જેટલી ઉ-
ત્કટ હતી, અને પ્રેમાનંદે જ તે મોહ લગાડ્યો એમ માનવામાં આ-
પણે ભૂલ કરતા હતા તેટલું બતાવવામાં તે ભાષાંતરો મદદરૂપ અને
છે ખરાં. આ ઉપરાંત દશમસ્કંદ અને રામલીલાનાં પદો એ
પણ ભાલણનાં પ્રકટ થયેલાં કાવ્યોમાં માલમ પડે છે. રામલીલાનાં
પદોમાં ભાલણે સ્વતંત્ર લખાણ કરેલું હોવાથી ભાલણના ભક્તિભાવની
અને તેના હૃદયના મનોભાવની આપણને ઠીક પિછાન થાય છે. ‘ભાલણ
પ્રભુ રૂઢનાથ’ એમ લખનારનું ‘રૂઢનાથ’ને વિષે આ થોડાં પદો સિવાય
કાંઈ લખાણ હાથ ન લાગે એ ખરેખર નવાઈ પામવા જેવું છે.

હવે મનાય છે તેમ ભાલણથી લગભગ પચાસેક વર્ષ પહેલાં
થઈ ગયેલાં નરસિંહ મીરાંની જોડીએ કવિતાને મોહક રૂપ આપી
ગુજરાતી ભાષાપર જે ઉપકાર કર્યો છે તે ખરેખર અમાપજ છે. તે
જે ભક્તોએ શૃંગાર, પ્રેમ, અને જ્ઞાનતાં જે પદો લખ્યાં છે તે પદોજ
ગુજરાતી કવિતા વૃક્ષનાં કેમ જાણે મૂળજ ન હોય તેવાં બની રહ્યાં
છે. સુદામાચરિત્ર, નાગદમન ‘જ્યાં લગી આતમા’ જગીને જોઈ
તો જગત દીસે નહિ’ ‘જે ગમે જગત ગુરૂદેવ’ ‘ધ્યાન ધર હરિ-
તણું’ તું અલ્યા કાણુ ને, વગેરે વગેરે પ્રભાતિયાંએ ગુજરાતના જી-
વનમાં જે રસ, જે જ્ઞાન અને જે ભક્તિ રેડ્યાં છે અને તે દ્વારા
ગુજરાતી કવિતાને જીવનરસ સાથે એકતાર બનાવી જે કવિતાપ્રિયતા
ગુજરાતીનાં લોકો સાથે ભેળવી દીધી છે, તે તે કવિતાઓ નહોતી
તો ખરેખર કદી માલમ પડત નહિ—તેમજ મીરાંના ‘જાણ્યું

બાળ્ય' હેતુ તમારું બદલારે લેાલ', ' બોલમાં બોલમાં બોલમાં રે
રાધાકૃષ્ણ વિના બીજું બોલમાં, ' ' પ્રેમની પ્રેમની પ્રેમની, ' ' કાનુડો
ન બોલે મારી પીડ ' વગેરે પંદા અને બગતો શુજરાત સમસ્તની
અવિભાજ્ય સંપત્તિ તરીકે રહી બક્તિ અને પ્રેમનું જે ત્રાતાવરણ
શુજરાતીઓ માટે પ્રસારી રહેલ છે તે અત્યંત ઉપકારક છે એમ કાવ્ય
નહિં સ્વીકારે ? ઉપર કહ્યું છે તેમ કલ્પાનકે પ્રબંધ અને રસીતાવરણ
એ જે તે વખતનાંજ હાથ લાગેલાં કાવ્યો છે. આવી વતનાં બીજાં
કાવ્યો આ અરસામાં કદાચ થયાં પણ હોય, પરંતુ સમર્થ વ્યક્તિઓ
સામાન્ય વ્યક્તિના પ્રતાપને નાશુદ કરી નામે છે તેમ બીજાં કાવ્યો
ટકવા ન પામ્યાં હોય એ બનવાબેગ છે. શુજરાતી કવિતાને આ જે
ભક્ત કવિઓથી એટલું બધું જીવનગળ મળી ગયું કે બીજા સામાન્ય
ટેકાઓની જરૂર નહીં.

તે જે કવિઓ પછી ભીમ, તુળસી, વસ્તો, વચ્છરાજ, વિષ્ણુ-
દાસ, નાકર વગેરેએ કવિતા દેવીને પોતપોતાના ઉપહારો આપ્યા છે
અને કવિતાના અને ભાષાના વિકાસમાં મદદરૂપ ગણાય તેવાં કાવ્યો
તેઓ લખી ગયા છે. ભીમની હરિલીલા પોદરાકળા, વચ્છરાજની રસ-
મંજરી, તુળસીનું ક્રુવાખ્યાન, વસ્તાનું શુક્રદેવાખ્યાન, નાકરનાં
આખ્યાનો એ બધાં ગંભીર અધ્યયનને માટે કદાચ ઉપયુક્ત માલમ
નહિં પડે, પરંતુ કવિતાવૃક્તિની વૃદ્ધિમાં તો તેઓ અવશ્ય નોંધ લેવા
લાયક ગણાશેજ. નરસિંહ મીરાં જેટલા આવશ્યક નહિં ગણાવા છતાં
તેમની નોંધ તો અનિવાર્યજ ગણવી જોઈએ. શુજરાતી કાવ્ય સંગ્રહો
છંપાવવાની પ્રારંભની રીતિજ એવી હતી કે જે જે છંપાવવું તેને આ-
ધુનિક સ્વરૂપજ આપી દેવું. કાવ્યદોહન, ગૂહત કાવ્યદોહન, પ્રાચીન
કાવ્ય ત્રિમાસિક, અને પ્રાચીન કાવ્યમાળા એ બધાનાં ભાષાનું સ્વ-
રૂપ આધુનિકજ રખાયું છે, એટલે જ્યાં જ્યાં દહીઆઓએ કા-
વ્ય લેદ રહેવા દીધો હશે તેવામાં પણ પ્રકટ કરનારાએ તેવો ભેદ
અત્યંતજ દૂર કર્યો-માત્ર નજરચૂક, સમજદાર કે અણસમજ, કે

તાવળ અથવા તો બેદરકારી, એવાં કારણથી અહિં તહિં તે સમયની ભાષાની છાંટ ક્યાંક ક્યાંક જોવામાં આવે છે. પરંતુ તે તો ભાષાની વાત થઈ. કવિતાના વિકાસને ભાષાની લેખનપદ્ધતિ સાથે ઝાઝી લેવા દેવા હોતી નથી. તેથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે નરસિંહ અને મીરાં જોવા ભડતો તો બીજા થયા નહિં, પણ વાર્તા કે આખ્યાન દ્વારા કવિતા લખાવી ચાલુ રહી, અથવા કહો કે બીજાં મહાપ્રતાપી તોમો નહિં હોવાથી આવા સામાન્ય પ્રતિના લેખકો પણ ચિરંજીવ રહી શક્યા.

આ સમય પછી તો ગુજરાતી કવિતાનું વૃદ્ધ જૂદું જૂદું પ્રકારે ફાલવાનું નિર્માણ થયું હતું. અખો, પ્રેમાનંદ અને સામળ એ ત્રણે ગુજરાતી કવિતામાં જ્ઞાન, રસ, અને વ્યવહારકૃશળતા એ ત્રણે એવી રીતે વહેવરાવ્યાં છે કે ગુજરાત સમસ્ત તે ત્રણે લેખકોનાં યશોગાન યાવચ્યંદ્રદિવાકરો ગાયા કરશેજ.

અખામાં ઉંચું કવિત્વ કદાચ ઓછું હશે, પણ તેનામાં જ્ઞાન તો ઘણી ઉંચી કોટિનું છે. ગુજરાતી કવિતાને જ્ઞાનસમૃદ્ધ અને ધૃક્ સ્વરૂપની બનાવવામાં તેનાં લખાણો બહુ સેવા કરી રહ્યાં છે. હૃદયને સહુઓધ ગ્રહણ કરી શકે તેવું બનાવી, મનુષ્યજીવન વધારે પવિત્ર અને વધારે ઉન્નત કરવું એ જો કવિતાનાં અનેક કામોમાંનું એક ગણાતું હોય તો અખાની કવિતાએ ગુજરાત માટે ઘણું કર્યું છે એમ સ્વીકારવું પડશે. હજી અખાનું વાંચન થોડું છે, પિછાન થોડી છે, કદર પણ થોડી હોયજ, સમજ પણ જોઈએ તેવી નથી. પરંતુ અખાની કવિતા જેમ જેમ વધારે તે વધારે વંચાતી જશે, જેમ જેમ તેના અભ્યાસકો નીકળશે, જેમ જેમ તેની કવિતામાં ભાષાનાં અધ્યયન માટે પણ પુષ્કળ સંભાર છે એમ સમજવામાં આવતું જશે, તેમ તેમ અખાને વધારે ન્યાય મળતો જશે. પ્રેમાનંદના અને સામળના અભ્યાસકો-અલખત ઘણા નથી, પણ એકાદ બે દરેકનાં

છે; તેમ જ્ઞાનાના અભ્યાસમાં નીકળશે ત્યારેજ શુદ્ધતાનું જ્ઞાન વધારે સારી રીતે જોળાશે.

પ્રેમાનંદની શુદ્ધતાને એવી સારી પિછાન છે કે તે વિષે આવા હુકા લેખમાં કશું ન લખાય તોપણ હરકત ન ગણાય. પ્રેમાનંદની કવિત્વ શક્તિ, તેનાં કાવ્યો માંડેના રસ, તેનો ભાષા પર કાણુ, તેનો અથાગ શ્રમ, તેની વાજમી લોકપ્રિયતા અને તેના જીવન વિશે આ-
પવામાં આવેલી દંતકથા; એ ગદ્યાં એવાં છે કે તેના અભ્યાસકરને અ-
ભ્યાસ માટે સારા વિષયો રજુ કરે અને તેના ભક્તને અભિમાન માટે સાનં કરાણું આપે. જનાં પદ્ય એટલું તો કહેવું જોઈએ કે પ્રેમાનંદનાં લખાણમાંથી નળાખ્યાન, મામેરું, મુદ્દામાચરિત્ર, શ્રાદ્ધ, હુંડી, રણુચન, જોખાહરણુ વગેરેમાં જે રસ અને જે યોગ્યતા દૃષ્ટિગોચર થાય છે તે તેનાં બીજાં કાવ્યોમાં માલમ પડતાં નથી. જેણે ધણું લખ્યું છે તેનાં લખાણમાં આવી સ્થિતિ હોય એ સંભવિત છે; પણ લોકરુચિનેજ પોતાની નજર આગળ રાખી. પોતાનાં પાત્રોની યોગ્યયોગ્યતા વિષે જે કવિ વિચાર કરી શકતો નથી, એ ગમે તેવું ઉત્તમ કાવ્ય રજુ કરે તોપણ તેના ચિરંજીવ યશમાં અમુક પ્રતિની ન્યૂનતા રહેવાનીજ. દ્વૈપદી જેવી સતીને પરપુરૂષથી એક ઘડી-પળ પણ આકર્ષાયેલી ચીતરવી, તેના હૃદયમાં જરા સરખો પણ ભિન્ન ભાવ દાખલ થવા દેવો એ તો ‘સોનાની થાળીમાં લોઢાની-મેખ’ કરતાં પણ વધારે ખરાબજ કહે-
વાય. મનુષ્ય સ્વભાવની વિચિત્ર લીલાનાં દર્શન કરાવવા, કે વિનોદ અને ગર્વથી થતી માઠામાં માઠી અસરતું ખરાબમાં ખરાબ સ્વરૂપ ગતાવવા, કે એવા બીજા ગમે તે કારણથી ઉદ્દેશ્ય કર્યો હોય, કે થઈ ગયો હોય, તોપણ તે ન્યૂનતા તો છે જ; અને જે લેખક તેની ભૂલ કરે છે તે ઉચ્ચ કવિની ઉત્તમ પદવી મેળવે તોપણ તેના દોષ-
વર્ણનમાં આવી ભૂલો વિષે સૂચન કર્યા વિના રહી શકાયજ નહિ. પ્રેમાનંદના અનેક પ્રતિના ઉપકારોમાં આવી ગામત વિસારીજ મૂકવી જોઈએ એ દલીલ સ્વીકારવા જેવી છે, પણ સર્વોગ સુંદર કવિ તરીકે

ગણના કરવા જઈએ, ત્યારે તો આવી આવી આપતો નજર આગળ આવ્યા વિના રહેતી જ નથી. અસ્તુ. પ્રેમાનંદના ભાષા સમૃદ્ધિ માટેના અને કવિતા વિકાસના ઉપકારો એટલા બધા છે કે આવાં દોષદર્શનથી તેના યશમાં ક્લંદ આવી જવાનું તો નથીજ. પ્રેમાનંદે જે વાંચન પૂરું પાડ્યું છે, લોકોમાં કાવ્યરસનું લહાણ કરવામાં જે મદદ કરી છે, કાવ્યાનંદની પિછાન લેવામાં સાધારણ મનુષ્યોને જે સરળતા કરી આપી છે, અને અમુક અમુક કાવ્યોમાં અમુક અમુક રસની જે જમાવટ કરી છે તે ખરેખર ઉત્તમજ છે અને ગુજરાતી કવિતાના શણગારરૂપ તેને ગણવામાં આવે છે એ ખરેખર વાં જખીજ છે.

કવિતા વિકાસનો વિચાર કરતાં અખાતી પિછાન જોઈએ તેથી હજી ઓછી છે એમ કહેવાનો વારો આવ્યો, તેમ શામળ માટે તેથી ઉલટી સ્થિતિ છે એમ કહેવા જેવું છે. શામળ તેના વખતમાં બહુ પ્રિય હતો. જમાનાઓ ગયા તેમ તેમ તેની પ્રિયતા ઓછી થતી ચાલી, અને કવિતા વિષે જેમ વધારે ને વધારે વિચારો થતા જશે તેમ તેમ શામળનું નામ તો માત્ર તેના સમયમાંના લેખકોની ગણનામાં જ રહેશે એમ સંભવિત છે. તેનો અર્થ એમ નથી કે શામળના ગુજરાત પર ઉપકાર ઓછા છે. હમણાં હમણાં લોકોનો મોટો ભાગ અજ્ઞાન અંધકારમાં મડે છે એવી દલીલની સામે જે દલીલ રજુ કરવામાં આવે છે કે ગુજરાતનાં ગામડાંમાં કદાચ અક્ષરજ્ઞાન નહિં હશે, પણ સામાન્ય સમજનું જ્ઞાન તો સારી પ્રતિનું છે. એ દલીલ આજે આપણે આપી શકીએ છીએ તેનું કારણ એ છે કે શામળે ખાસ, અને તેના જેવા ખીજ વાર્તા લખનારા થયા છે એ બધાએ, ગામડાંમાં વાર્તાદારા સામાન્ય જ્ઞાન ધણું જ પ્રસારી દીધું છે. શામળ બંદની વાર્તાઓમાં કોઈ કોઈ જગાએ અનિષ્ટ અને અશિષ્ટ પ્રસંગો છે. પરંતુ તે તો સમય અને સંજોગોની અસરને તાણે થયાનું જ પરિણામ છે. એકંદર રીતે જોતાં તેની વાર્તાઓ વાર્તારસમાં સફળ, અને અંધ-

હોરે જ્ઞાન આપવામાં બહુ ઉપયોગી છે: અજ્ઞાન લોકોમાં જ્ઞાનપ્રચાર કરવામાં બહુ ઉપકારક છે: લોકોમાં પ્રસરી રહેલી નાત જાતની અને અનેક રીત રિવાજોની ખેડીઓને તોડી નાખી સ્વતંત્રતા, જ્ઞાન અને સંમાનતાનું વાતાવરણ ફેલાવી શકે તેવા ઉદ્દેશોથી ભરપૂર છે; ભાષા સમૃદ્ધિમાં તો તેનો હિસ્સો સારી પેઠે મોટો છે; અરબી અને ફારસી શબ્દોને રૂઢ બનાવવામાં અને તે દ્વારા ભાષાનો શબ્દભંડાર વિપુલ બનાવવામાં શામળે ઘણો સારો વિન્યય મેળવ્યો છે. તેની વિદ્યાવિલાસિનીની વાર્તા, રૂપાવતીની વાર્તા અને એવી ખીજ કોઈ કોઈ સારા સંસુદાયમાં પણ ક્ષોભ વિના વાંચી શકાય તેવી વાર્તાઓ કોઈ સારો વિવેચક સંગ્રહી, યોગ્ય રીતે પ્રકટ કરે તો શામળના યશને તો લાભ થાય જ, પણ ગુજરાત સમસ્તને પણ લાભ થાય.

આ ત્રણ લેખકો પછી પાંદું ગુજરાતી લખાણ કાં તો અટક્યું અને કાં તો હલકી પ્રતિભા હોવાથી અપ્રકટ જ રહ્યું. મૈમાનંદના શિષ્યો-ભાંથી કોઈ કોઈનાં કાવ્યો પ્રાચીનકાવ્યમાળામાં છપાયાં છે. પરંતુ જે કોઈ જૂનું હાય લાગ્યું એ બધું જ છપાવવું, છપાવવા જેવું છે એમ માની લેવું એ ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ એક જરૂરનો અને ઉપકારક પ્રયાસ ગણાય, તોપણ જેમ જેમ સાહિત્યની કદર વધતી જાય, અને વિવેક દૃષ્ટિ સંસ્કાર પામતી જાય, તેમ તેમ એવું તો લાગી આવે કે કાવ્ય સંગ્રહો છપાવતાં જરા વધારે સંગીનતાપૂર્વક વિચાર થયા હોય તો પાછળની કેટલીક સુશ્કેલીઓ દૂર થાય. જે થયું છે તે હીક જ થયું છે એમ માની લેતાં પણ જે થયું છે તેને જરા કસોટીયે ચકાવવા જેવું પણ રહ્યું છે એમ કહેવાની જરૂર જેવી સ્થિતિ છે એમાં તો મતભેદનો સંભવ લાગતો નથી.

આ બધા પછી પાંદું ગુજરાતનું ધ્યાન ખેંચનાર તો દયારામ જ થયો. દયારામમાં નરસિંહની મીઠાશ, મીરાંની તન્મયતા અને મૈમાનંદનું ભાષાજ્ઞાન હોવા ઉપરાંત તેની પોતાની એક એવી અનન્ય

જાતની લેખનછટા છે. કે ગુજરાતને વાળખી રીતે જ તેને માટે મોહ છે. તેનાં સંગીતની લિજ્જત તાજી હોઈ ધણાને સ્મૃતિમાં હતી અને તેથી તે હજી સુધી ટકી રહી છે. તેની ગરખીઓની મનને હલાવી નાખનારી લીટીઓ ધણાને કંઠાંત્રે છે. તેની કવિતામાં વ્યવહાર જ્ઞાનની ઓછપ નથી, રસ જમાવવાની શક્તિ ઊણી નથી; ભાષાની કામળતા અને વિચારોની અસર એટલી બધી છાપ પાડનારી છે કે શ્રોતાઓ તન્મય થયા વિના રહેજ નહિં. શબ્દરચિત ચિત્રો રચવામાં તેનું કૌશલ ઘણું ઉંચી પ્રતિભા છે; મન મનામણું કરવાની કળા, સામાને સમજાવી લેવાની આવડત અને હૃદયના ભાવથી જ સર્વને સ્વવશ કરી દેવાની તેની શક્તિ તેનાં ઘણાં કાવ્યોમાં જોવામાં આવે છે. સહેજ ટકારભરી મજાક, લાગી આવે તેવા મેણાંનો પણ પોતાનું કાર્ય સાધવા માટે પ્રયોગ, અને પુરાણોમાંથી પોતાના મતને પુષ્ટિ આપનારા અનેકાનેક દાખલાઓનો જથ્થો: આ બધા તેના ગુણો તેની કવિતાને અધ્યયન યોગ્ય બનાવે છે, તેને પોતાને માટે માન ઉત્પન્ન કરે છે, અને ગુજરાતના વાચકોને સારી પ્રસાદી આપી રહ્યા છે; તેટલું જ નહિં, પણ ગુજરાતી કવિતાના વિકાસમાં પણ બહુ ઉપયોગી હિસ્સો આપે છે. તેના વખતમાં અંગ્રેજ જ્ઞાન તો પ્રસર્યું નહોતું તોપણ તેણે લખવાની જે સીધી, લક્ષ્યગ્રાહી, સરળ છતાં સારા સંસ્કારોથી ભરેલી પદ્ધતિ ગ્રહણ કરી છે તે ભવિષ્યમાં ગુજરાતી ભાષામાં થનારા વિકાસની કેમ જાણે આગાહી આપતી હોય તેવી છે.

ભાષાને જે સ્વરૂપ દ્વારામે આપ્યું છે તેને તે જાતનું વલણ આપવામાં ધીરો, રત્નો, નિરાંત, બાપુ, બુટિયો, નરભેરામ, વગેરેએ થોડો ઘણો હિસ્સો આપેલો છે એ હકીકત આપણે ભૂલવી જોઈએ નહિં, અને બ્રહ્માનંદ, નિષ્કુલાનંદ, પ્રીતમદાસ, રઘુનાથદાસ, મનોહર સ્વામી વગેરે એ ભાષામાં ચિરંજીવ બની રહે તેવાં પદો આપી, ભાષાની સેવા બજાવી છે એ પણ ધ્યાનમાં લેવા જેવી હકીકત છે. વળી નરસિંહે ભક્તિ સાથે જ્ઞાન અને અખાંએ વ્યવહાર સાથે જ્ઞાન, પહેલાંએ આછી

ચાલી છાંટ રૂપે અને પીઝળે પોતાનાં કાવ્યોમાં લગભગ સંપૂર્ણપણે જે તત્ત્વજ્ઞાન પ્રવાહ વહેવરાવ્યો છે તેને ઝીલનારા અને તેમાં પોતાથી બન્યો તેવો ઉમેરો કરનારા ધીરે, ભોળે, ભુટિયો, બાપુ, નિરાંતે, બ્રહ્માનંદ, કૃષ્ણાનંદ, મનોહર સ્વામી, વગેરે મનીષો પણ થઈ ગયા છે: તે બધાએ ગુજરાતી કવિતાના વિકાસમાં ઠાંઠ ઠાંઠ મદદ કરી છે. ગુજરાતી કવિતાને જનપ્રિય રાખવામાં તો તેમનાં કાવ્યો બહુ ઉપયોગી નીવડ્યાં છે. અને લોક સમસ્તમાં તત્ત્વજ્ઞાનનો પ્રચાર કરતાં સાથે સાથે ભાષાજ્ઞાનનો પણ જે ઝરો તેઓએ ચાલુ રાખ્યો છે તે કવિતાના આસ્વાદ માટે અને વિકાસ માટે બહુ કિમતી સેવા બજાવી રહ્યો છે.

આવી જ જાતની સેવા જૈન લેખકોએ પણ કરેલી છે. ઉદય-રત્ન, જિનવિજય, નેમવિજય, લાવણ્યસમય, અને એવા ઘણા ઘણા જૈન લેખકોએ ગુજરાતીદ્વારા જૈન આખ્યાનો અને રાસાઓ લખ્યા છે, જે કમભાગ્યે ગુજરાત સમસ્તને બહુ આકર્ષક નહિં હોવાના કારણે અજ્ઞાત જેવા જ રહ્યા છે. તે બધા માટે તો ઉપર સૂચન કર્યું છે તેમ તેમાંથી સારા સારા ખંડોની ચૂંટણી કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી તે બહુ જ્ઞાત થવાનો સંભવ નથી. વળી, ખીછ એક વાત તેમનાં લખાણોની વિરુદ્ધમાં છે. જૈન લેખકોએ પહેલાં દેશભાષામાં જ લખ્યું હતું. પણ દેશભાષા સ્વરૂપ બદલતી ચાલી તેનો ખ્યાલ જૈન લેખકોએ લીધો નહિં, અને તેઓ તો જૂની જ ભાષામાં લખતા રહ્યા. જૈન અને બૌદ્ધ મતનો મોટામાં મોટો સિદ્ધાંત એ હતો કે ધર્મગ્રંથો દેશભાષામાં-બોલાતી ભાષામાં-હોવા જોઈએ. પરંતુ આર્યધર્મ અને બ્રાહ્મણ સંપ્રદાયનો સંસ્કૃત તરફનો મોહ દ્વી જ શિથિલ નહિં થવાને લીધે, જૈનોને પણ તે મોહની અસર થઈ અને પોતાનો મૂળ સિદ્ધાંત પણ વિસરી જઈ, તેઓ જૂની ભાષામાં જ લખતા રહ્યા. તેથી દેશભાષા બદલાઈ ગયા પછી, ઘણા સમય સુધી જૈનો તો જૂની ભાષામાં જ લખતા રહ્યા અને

તેનું પરિણામ એ જ આવ્યું કે ગુજરાત સમસ્તમાં જૈન લેખકોનાં લખાણ પ્રચલિત થઈ શક્યાં નહિં. તેઓ તો માત્ર ધર્મપુસ્તકો જ ગણાવા લાગ્યાં. તેમની રક્ષા થઈ, તેમનો સંગ્રહ કાયમ રહ્યો અને ભંડારો ભરાતા ગયા. પણ તે બધું લખાણ ભંડારોના પટારામાં જ રહ્યું, અગર તો કોઈ કોઈ. જૈન સાધુઓ કે વિદ્યાર્થીઓમાં જ જાણીતું રહ્યું.

ગુજરાતી કવિતાનું સ્વરૂપ ઘડવામાં ગુજરાત પરના રાજ્યવિપ-
ર્યયો પહેલાં તો કાંઈ ઝાઝી અસર કરનારા થયા હોય એમ માન-
વાને કારણ નથી. તેમ શા માટે થયું હશે એ જાણવું સુગમ છે.
અંગ્રેજ પહેલાંના રાજ્યો દેશનાં આંતર જીવનપર અસર કરતા નહિં—
કરવાનો તેમને ખ્યાલ સરખો નહોતો. તેઓ તો આવે, દેશ છતે,
રાજ્ય મેળવે, પૂજાય, અને મહારાજપદ પામે એટલું જ તેમને માટે
બસ હતું. અગર તો ધન અને દારીગરીની કૃતિઓ લૂંટી ઝૂંટી લઈ
જવી એ જ તેમનો ઉદ્દેશ હતો. તેમને પોતાના દેશની સમૃદ્ધિ અથે
છતેલા રાજ્યને પોતાના પર ઉપજવી બનાવવો નહોતો. છતેલા રા-
જ્યની સમૃદ્ધિથી જ—ખરી સમૃદ્ધિથી જ તેઓ પોતે ભાગ્યશાળી બ-
નતા—પોતાને ગણતા, અને તેથી દેશનાં આંતર જીવન પર તેમની નજર
સરખી નહોતી. એટલે પછી દેશની આંતર પ્રવૃત્તિ પર તેમની ઝાઝી
અસર થતી નહિં. અંગ્રેજોએ દેશજીવન પર જે જે અસર કરી છે
તેમાં કેળવણી આપવાની તેમની રીત એ બહુ જ ધ્યાન ખેંચનારી
છે. તે રીતને લીધે દેશના લોકોની મીંચાએલી આંખ ઠાંધક ઉઘડી,
તેમની દૃષ્ટિમર્યાદા વધી, નવાં તેજનાં કિરણો તે આંખમાં પ્રવેશ
પામ્યાં, મગજ પર અસર થઈ, મોહ વધ્યો, આશા જન્મે પામી, એક
જાતનો નિશો ચઢ્યો. પોતાનું ભૂલાવા લાગ્યું. નજર એક તરફ લાંબી
પહોંચવા લાગી, પણ તેમ થતાં બીજાં કેવાં કેવાં પરિણામો ભવિ-
ષ્યમાં આવી લાગશે તેનો ખ્યાલ કરવા જેટલો વખત રહ્યો નહિં.

નવી જનતના પ્રકાશથી અંબઈ ગયેલી આંખોએ મગજને ભ્રમાવ્યું. ખીલુ ઇંદ્રિયોને હસ્કેરી શરીર ધમપછાડા કરી રહ્યું. તેનાં પરિણામે કવિતા લખાવા લાગી અને 'સહુ ચલો છતવા જંગ'નું, 'જય જય ગરવી ગુજરાત'નું 'ધિક્ ધિક્ દાસપાણું'નું અને એવાં ઘણાં ઘણાં ગીતો લખાયાં-વંચાયાં-સ્વીકારાયાં. તે જ વખતે દેશના જીવન પર થતી કાયમની અસરનાં કાંઈ કાંઈ દર્શન દ્રાઢકને થવા લાગ્યાં અને 'હુન્નરખાનની ચઠાઈ' લખાઈ. પણ ઉપર ઉપરની દૃષ્ટિનો મોહ બહુ જળારો હતો. સુધારો આવશ્યક છે અને અસુક જાતનો જ સુધારો આવશ્યક છે એમ નર્મદ અને દલપત ખેંચે જ માનતા હતા- તેમનાં કાવ્યોમાં તે જ બોધ ઉભરાતો હતો-નર્મદને અંગ્રેજ સાથે થોડી સીધી પિછાન હતી, દલપતને થોડી આકસ્તરી પિછાન હતી. નર્મદની પિછાન જેમ જેમ વધતી ગઈ, તેમ તેમ તેનો નિશા કાંઈક ઉતરતો ગયો-પણ કવિતા અસુક નિશા વગર થતી નથી, એટલે કવિતા ઉડી ગઈ. ગદ્ય જ લખાવા લાગ્યું. કવિતા વિકાસમાં આ સ્થિતિની સાથે આપણે ઝાઝી લેવા દેવા નથી, પરંતુ નર્મદની કવિતા અંગ્રેજ ભાષાની કાંઈક પિછાનને લીધે અસુક વલણ પામી હતી; તેની કવિતા તે તેના પ્રારંભનાં જીવનના જ ઉદ્દગારો છે, તેના પાછળના વિચારોના નહિ, એ વાત લક્ષમાં રાખવાની છે. કવિતામાં કાંઈ કાંઈ નવીનતા ઉમેરવા તેણે પ્રયાસો કર્યા. અંગ્રેજનાં ભાષાંતર, અંગ્રેજમાં લખાયેલાં હોય તેવાં વર્ણન અને તેવી વાર્તા લખવા સાથે શામળનું અનુકરણ કરવાનો પણ જરા મોહ લાગ્યો હતો. શરવીરનાં લક્ષણ અને વીર કવિતા તરફ પણ વૃત્તિ પ્રેરાઈ હતી અને પ્રેમ તો જાણે ખાતે જ સારો ગાઈ શકે છે એમ તેણે માન્યું હતું. ખરી રીતે જોતાં આ બધામાં તેમની માત્ર શરૂઆત જ હતી. શરવીરનાં લક્ષણ અને ખીન્ન છુટક છુટક કાવ્યો ઉપરાંત ખીન્ન ગુજરાતી સાર્વજનિક ભંડુરમાં સાચવી રખાય તેવું થોડું જ છે. પણ નર્મદની કિમ્મત તેનાં ચિરંજીવ લખાણના જથ્થાપરથી આંકવાની જ નથી. તેણે ગુજ-

રાતને નવા જીવન માટે જે પ્રેરણા કરી તે અનન્ય જાતની હતી. કવિતાના ઉદ્દેશોમાં મુખ્ય તો જીવનને પરમ આનંદ આપી, વિશુદ્ધ અને ઉન્નત બનાવવાનો ગણાય, અને તે સ્વીકારીએ તો નર્મદે પોતાની કવિતાથી તાત્કાલિક જીવનને ઘણી સારી અસર કરી હતી. એટલે તેની કવિતા મુખ્ય ઉદ્દેશ પાર પાડવામાં સફળ થઈ હતી. પરંતુ દેશનું તાત્કાલિક જીવન એ તો ‘અધોર નીર’ કાલસાગરનું એક ખિન્દુ માત્ર છે અને તેથી સાર્વકાલિક-જીવનને ઉન્નત અને વિશુદ્ધ બનાવનારી કવિતા જ ચિરંજીવ રહે છે. તે રીતે જોતાં નર્મદની કવિતા તાત્કાલિક ઉપયોગિતાની જ ગણવી જોઈશે. પરંતુ તેવી રીતે પણ તેણે ગુજરાતી કવિતાના વિકાસમાં ઘણું જ મહત્ત્વનું કામ કર્યું છે. તેણે જે નવા ક્ષેત્રની પિછાન આપી હતી તેમાં પાછળના કવિયોને વિહાર કરવાની સરળતા થઈ અને તેથી ગુજરાતી કવિતાનો વિકાસ સારી રીતે થતો ગયો.

દલપતે પણ તેવું જ કામ કર્યું છે અને તાત્કાલિક અસર તેની પણ જમરી હતી તેની ના કોઈથી કહેવાય તેમ નથી. એટલું જ નહિ, પણ ગુજરાતમાં નવી કેળવણીને પ્રતાપે જે મોટા વિભાગો પડવાના હતા તેમાંના એક વિભાગ માટે તો તેણે ચિરંજીવ કવિતા લખી છે. લોક સંઘ અનેક પ્રતિની વ્યક્તિઓનો જ બને છે. સંઘમાં જ જૂદા જૂદા સમુદાય થઈ રહે છે. અંગ્રેજોની કેળવણી મળ્યા પહેલાં તેવા સમુદાયો હતા, પણ અત્યંત ભિન્ન પ્રતિના હતા. અને જે હતા તે પરંપરાગત પ્રણાલિકાથી જ બંધાયેલા રહેતા. અંગ્રેજ કેળવણીએ તે પ્રણાલિકાના બંધો તોડ્યા અને વ્યવસ્થા કરી. અંગ્રેજ અને તેની સાથે સાથે સંસ્કૃત કેળવણી પામેલો એક સમુદાય દેશ, દેશની ભાષા, દેશના જીવન, દેશના અભિમાન વગેરે માટે ચિંતા કરતો થયો અને સ્વાભાવિક રીતે જ તેના વિચારો-વલણો-આશયો-વિનોદો-વગેરે ભિન્નત્વ પામ્યા. અંગ્રેજ સંસ્કૃત કેળવણી નહિ પામેલો, છતાં તેના સંસ્કારથી છંટાયેલો બીજો સમુદાય થયો, ત્રીજો સાધન

શુ પ્રતિભા થયો—ચોથો તેથી જરા ઉતરતા દરજ્જાનો થયો. આમ ભાગ વિભાગ વધતા ગયા, સમુદાયો બંધાતા ગયા. દરેકને માટે વાંચન જોઈએ—કવિતા અને ગદ્ય જાનેમાં રસ લેનારા હળવે હળવે વધતા ગયા. દેશનું સમગ્ર જીવન અમુક રીતે ઉચું આવતું હતું તેનું એ પરિણામ હતું. આવી સ્થિતિને લીધે લેખકો અને લખાણો વિવિધ પ્રકારનાં થવા લાગ્યાં. નર્મદાશંકર અને દક્ષપતરામ જે જોઈ નહોતા શક્યા, તે જોનાર તેમના વખતમાંજ નવલરામ હતા અને તેણે દેશનાં જીવનને કાયમની અસર કરી રહે તેવા ઘણા ઘણા સત્પ્રયાસો કર્યા. કવિતામાં તો માત્ર બાળગરબાવળી, બાળલગ્ન બત્રીશી તથા મેઘદૂત અને વીરમતી નાટક એટલાં લખ્યાં છે. પરંતુ તેટલાં લખાણથી તેણે કવિતાના વિકાસમાં જે મદદ કરી છે તેના કરતાં અનેકગણી મદદ કવિતાનાં અવલોકનથી કરી છે. ગુજરાતી સાહિત્યને અમુક દોરપર લેવાના તેના પ્રયાસોના જેવા પ્રયાસ હજી સુધી થીજે કોઈજ કરી શક્યો નથી.

ગુજરાતી કવિતાના હવેથી એ લગભગ જૂદાજ ઝંડો થઈ ગયા. સુશિક્ષિત વર્ગમાં પ્રિય થતી અને તેમના વડે લખાતી કવિતા અને સામાન્ય વર્ગ માટે લખાતી કવિતા એ બંનેમાં સારો ભેદ રહેતો ગયો—પરંતુ જે ઉચ્ચ અને ઉચ્ચ છે તે માટે મોહ રહે એટલુંજ નહિ, પણ તેજ કર્તવ્ય છે એમ સર્વ માન્ય થઈ જાય છે અને તેને પરિણામે ‘કાવ્ય રસિકા’ ના લખનાર પણ ‘વિલાસિકા અને પ્રકાશિકા’ જેવાં લખાણ માટેજ પ્રેરાયા. દક્ષપતરામ પછી કહાનજી ધર્મસિંહ, છોટાલાલ સેવકરામ, બુલાખીરામ ચક્રભાઈ, શિવલાલ ધનેશ્વર, પંડિતશ્રી ગદુલાલ, સવિતાનારાયણ, વગેરે ઘણા ઘણા લખનારાં થઈ ગયા છે, પણ તેમનો જમાનો જતો હતો અને ગયો. તેમના મુધરેલા સ્વરૂપો તરીકે દેશવ હ. શેઠ, ચાંપશી વિકૂલદાસ ઉદેશી, મણિકાન્ત, ભગવાનલાલ હુંગરશી, એમ હળવે હળવે ઘણા લેખકો લખે છે, અને ગોકળદાસ રાયચુરા, શેઠ, અને ઉદેશી જેવા

તો ગુજરાતી કવિતામાં સંસ્કારી અને સાહિત્યને શોભા આપે તેવાં પણ કાવ્યો આપશે એવી આશા છે. મોહનલાલ પાર્વતીશંકર, અંદ્રશંકર, નર્મદાશંકર પંડ્યા વગેરે વિનોદ દાખલ કાવ્યો લખે છે અને તેઓ પણ કાંઈ કાંઈ પ્રસાદી આપતાં રહેશે એમ ગુજરાત માને છે. પરંતુ આ બધામાંથી ગુજરાતી કવિતાને બળવાન અસર કરી, તેનાં સ્વરૂપમાં કાંઈક ઉમેરો કરી, તેના વિકાસમાં અમુક પાયરી બાંધનારા કોઈ પણ થશે કે કેમ એ અત્યાર સુધીમાં જે જે લખાણો બહાર પડ્યાં છે તેટલાથી કહી શકાતું નથી. સ્ત્રી લેખકોની તો આપણે ત્યાં બહુજ ઓછા છે. મીરાં પછી બીજી કોઈજ સમર્થ લખાણ કરનારી કહી શકાય તેવી નથી. સુમતિ તથા વિનયાલક્ષ્મી એ એએ કાંઈક કર્યું છે, અને એક 'લહરી' ઉપનામથી લખનાર બાઈની કોઈ કોઈ કવિતા સુંદરી સુબોધમાં વાંચનાં કાંઈક આશા બંધાઈ હતી—પણ તે 'લહરી' તો વાયુની લહરી પેઠેજ આવીને પસાર થઈ ગઈ જણાય છે.

નર્મદ દલપત પછી ગુજરાતી કવિતાના જે વિભાગો થઈ ગયા તેમાંથી સુશિક્ષિત વર્ગ એટલે કે અંગ્રેજી સંસ્કૃતના પરિચયવાળો વર્ગ ગુજરાતી કવિતાના સ્વરૂપને ફેરવવા—કેળવવા—સુંદર કરવા—સમર્થ થયો છે. તે બધામાં મુખ્ય કરીને નરસિંહરાવ, કલાપી અને ન્હાનાલાલ એ ત્રણ નામ ગુજરાતી કવિતાને ધડનારાઓ તરીકે આપી શકાશે. નર્મદ, દલપત પછી ગુજરાતી કવિતામાં યુગપતિ કહીએ તો તે નરસિંહરાવજી કહી શકાય. તેમના 'ચંદા' કાવ્યથી ગુજરાતની વાંચનારી આલસ અતિ સંતુષ્ટ થઈ હતી, અને ગુજરાતમાં એક નવો કવિ આવ્યો છે એમ એકદમજ સ્વીકારાયું હતું. તેમનાં કુસુમમાળા અને દ્વિયવીણાથી તે મત વધારે દૃઢ થયો હતો અને કવિતામાં રસ લઈ શકે અને સાહિત્યની જરા પણ સમજ ધરાવતો હોય તેવો કોઈકજ કુસુમમાળા તથા દ્વિયવીણાથી અજાણ હતો. નરસિંહરાવનાં બીજાં બે પુસ્તકો ત્યારપછી છપાયાં છે. 'વૃણુરઝ'કાર' અને 'સ્મ-

રણસંહિતા, ' પરંતુ તે જોહાર પ્રકારનાં પહેલાં કલાપીના કુદરતી
 ગુજરાતમાં રેલાઈ ગયો હતો, નહાનાલાલનાં વસન્તોત્સવ અને
 કેલાઈ કવ્યો પ્રકટ થઈ ચૂક્યાં હતાં. નરસિંહરાવની અસર કરતાં
 ખીજી અસરો વધારે બળવાન થતી જતી હતી. કલાપી અને નહા-
 નાલાલે ગુજરાતને સર કરી લીધું હતું. કવિતાના સ્વરૂપમાં, કવિતાના
 વિષયમાં, ભાષાની પસંદગીમાં, વૃત્તો વગેરેની ચુંટણીમાં, અને ભાવ-
 એજ કવિતાનો આત્મા છે એ સમજાવવામાં નરસિંહરાવે ગુજરાતી
 કવિતાને ઘણો સારો ઝોક આપ્યો છે. નર્મદાશંકર પછી ગુજરાતી
 કવિતાને અમુક માર્ગ અને અમુક સ્વરૂપ પર લઈ જવામાં તેજ
 નેતા અને તેજ કર્તા હતા; તેમના સમકાલીન તરીકે ખીજા કવિતા
 લેખકોએ પાતપોતાની સારી પ્રસાદી સમર્પી છે એ તો ખરું છે.
 ગોવર્ધનરામ, મણિલાલ નલુભાઈ, મણિશંકર રતનજી ભટ્ટ, ખાલા-
 શંકર ઉદ્યાસરામ, હરિલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવ એ દરેકે ગુજરાતી કવિ-
 તાને સમૃદ્ધ કરવામાંજ નહિ, પણ તેને અમુક સ્વરૂપ આપવામાં પણ
 સારો હિસ્સો આપેલો છે. મણિલાલ નલુભાઈ અને ખાલાશંકર
 ઉદ્યાસરામ એ બંનેએ શરસી શબ્દો અને શરસી 'ગઝલ' દાખલ
 કરી; પ્રહેલાએ કવિતામાં સંસ્કારી વિચારો સાથે ઉત્સાહભરી કલ્પના
 અને ખીજાએ ખરી મસ્તી એ એ બહુ સફળ રીતે લેખ્યાં છે—
 ગોવર્ધનરામની 'હતી લક્ષ્મી' હતા તોત વાણી સરસ્વતીચંદ્રની ગઝલો
 ગુજરાતના વાચકો વર્ગને મોહવશ બનાવી દીધો હતો. તેની સ્નેહ
 મુદ્રાના સમજનારા થોડા હોવાથી અને તેમાં પર્યેષક વિચારો અને
 પૃથગ્ જનની ન સમજાય તેવાં સજ્જારોપણો ધણાં હોવાથી, જે કાંઈ
 કવિત્વ તેમાં છે તે માત્ર ઉચી કોટિના વાચકો માટેજ નિર્માણ થયેલું
 બની રહ્યું છે. એટલે સ્નેહમુદ્રાએ કવિતાના વિકાસમાં કાંઈ ફાળો
 આપવા જેવું કહ્યું હોય એમ કહી શકાતું નથી. હરિલાલ હર્ષદરાય
 ધ્રુવના કુળ વિહારમાં દેશભક્તિ અને પ્રેમલીલા, અને યુરોપ પ્રવાસ
 પુષ્પાંતરિમાં જંગલલીલા સારી શકિતથી ગવાયાં છે. બંને વિષય જન

ભોજ્ય હોવા છતાં હરિલાલનાં લખાણની એવી વિચિત્ર ધારી છે કે તે પૃથગ્જનની એકદમ સમજી શકતી નથી. એટલે હાલ જો કે તેની અસર દેખાતી નથી-થઈ હોય એવું જણાતું નથી, પણ ભવિષ્યમાં તેમનાં કાવ્યો જો વધારે પ્રચલિત થશે તો અવશ્યે કવિતાપર તેનાં સંસ્કાર રહ્યા વગર રહેશે નહિં. મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટે ઘણું થોડું લખ્યું છે, પણ તે થોડું પણ ગુજરાતી કવિતાને અસર કરી શક્યું છે. તેમના 'વસંત વિજય' ચક્રવાક મિથુન, 'દેવયાની' 'મહે-માનો, ઓ વહાલાં પુનઃ પધારજો,' 'સુરતાથી વાડીના મીઠા મોર-લા' થી ગુજરાતી કવિતાનો દરેક વાચક અને લેખક પરિચિત હશે અને તેનાં હૃદયપર તે તે કાવ્યોએ કાંઈ ને કાંઈ સંસ્કાર મૂક્યાજ હશે.

તેજ અરસાના લેખકોમાં આ સિવાયના ભોળાનાથ સારાભાઈ, ભીમરાવ ભોળાનાથ, દોલતરામ કૃપારામ સારી રીતે જાણીતા છે. તેમનાં લખાણો અધ્યયન યોગ્ય છે અને કવિતાના વિકાસ માટે જે અભ્યાસ જરૂરનો ગણાય તે અભ્યાસ કરતાં તે તે પુસ્તકો પણ અનિવાર્ય ગણવાં જોઈએ તેવાં છે.

આ લેખકોની અસરથી ગુજરાતી કવિતાએ જે સ્વરૂપ પકડ્યું તેમાં મુખ્ય નાયક કલાપી ગણવો જોઈએ. કલાપીનો કેકારવ ઇ. સ. ૧૯૦૩ માં બહાર પડ્યો ત્યારે ન્હાનાલાલ, ખમરદાર, ઠાકોર, લલિત, ઓઝાદકર, લખતા હતા, અને ન્હાનાલાલે ઘણાતું ધ્યાન ખેંચ્યું હતું. પરંતુ કલાપીમાં જે ભાવ, જે લાગણી, જે કામજતાના અને જે સર્વ સામાન્ય પ્રસંગો માલમ પડતા હતા તે એવા તો અસરકારક અને મોહ-દાયક હતા કે ઘણા ખરા અથા જ વાંચનારો કલાપીના જ ભક્તો બની રહ્યા. કલાપીમાં નરસિંહરાવના જેવું વિશુદ્ધ કવિત્વ અને જન-ભોજ્ય ભાવ, ગોવર્ધનરામના જેવા પણ ઘણા સહેલા રૂપમાં મૂકાયેલા-પર્યેષક વિચારો, મણિલાલની હિત્સાહ ભરી કલ્પના, ખાલાશંકરની મસ્તી, હરિલાલનો પ્રેમ અને તેની જગતલીલાનાં દર્શન કરવાની શક્તિ,

મણિશંકરની કવિતાને કોમળ ભાષાથી કુમળી અને અસરકારક બનાવવાની તાકાત; એ બધાં કેમ બંધે સાર રૂપે-નિતારરૂપે-એકત્ર થયાં હોય એવું લાગે છે. કલાપીનું લાગણી ભર્યું હૃદય તાત્કાલિક પ્રસંગોથી વિહ્વલ બનતાં છતાં સાર્વકાલિક સત્યોને જોવાની જે અગ્રી શક્તિ ધરાવે છે તે, અને તે શક્તિથી નીકળી આવતી કોમળ ભાવ ભરી, સરલ શૈલી તેની કવિતાને વધારે મોહક બનાવે છે. કવિતામાં અવશ્ય રૂપે જોઈએ તેવી કળાનાં કાંઈ કાંઈ દર્શન તેમને થયેલાં હોવાથી તેનો પ્રયોગ તેમણે સત્રમ કરેલો છે. ગુજરાતી કવિતામાં કળાની પિછાન સરળ રીતે આપનારા જે ઘોડા લેખકો છે તેમાં કલાપીની પણ ગણતરી કરી શકાય તેમ છે. કલાપીના આવા આવા ગુણો-તે પોતે રાજા હોવાથી લોકોની તેમના તરફ તેમનાં જીવન તરફ રહેલી માનભરી જીતાસાભરી દૃષ્ટિ-અને કેકારવની પ્રસ્તાવનામાં આપેલા સર્વેક પ્રસંગો: એ બધાની સાથેલાગી અસર એવી થઈ, કે ગુજરાતી કવિતામાં નરસિંહરાવનું પદ લોકોએ એકદમ જ કલાપીને આપી દીધું, અને ગુજરાતી કવિતાક્ષેત્ર કલાપીમય થઈ ગયું.

જ્યારે જ્યારે સમર્થ વ્યક્તિ દેખા દે છે ત્યારે ત્યારે તેનો પ્રતાપ આવાં પરિણામ લાવે છે જ. કલાપીનું જીવન બહુ હુંકું હોવાથી, સ્વાભાવિક રીતે જ તેના પ્રતાપની અસર અલ્પજીવી જ રહી. વળી નહાનાંલાલનાં લખાણ ધ્યાન ખેંચાય તેટલી ટોચે પહોંચી ગયેલ અને તેથી નરસિંહરાવનો લેખ પ્રવાહ ચાલુ હોવા છતાં નવીનતા અને યોગ્યતા પ્રભાવથી ગુજરાતી કવિતાના વાચકો પર કાંઈક જૂદી જાતની અસર થઈ. કવિતાનાં સ્વરૂપમાં નહાનાલાલે એક તો એવો જાણે ફેરફાર કરવા ધાર્યો કે તે ઘટ્ટતાને લીધે પણ તેમના તરફની વૃત્તિ કાંઈક વધારે ઉત્કટતા પામી. કવિતાને માપ મેળના બંધનમાંથી તદ્દન નિર્મુક્ત કરવાના તેમના પ્રયાસ ઘણાને અનુકરણ યોગ્ય લાગ્યા. મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ જેવા પ્રોઢ લેખકને પણ તેની અસર થઈ. જીવાન વર્ગ તો મોહમાં ફસાય તેમાં નવાઈ જ શી! પરંતુ તે બાહ્ય સ્વરૂપને વિવેચન અને વિચાર કેટલી અને કેવી જાતનું

વક્ત્રુ આપશે એ હમણાં તો ભવિષ્ય પર જ રહેવા દેવું યોગ્ય છે.

નહાનાલાલની સાથે સાથે કે જરા આગળ પાછળ ખીજ લખનારાઓ પણ હતા. અને ખમરદાર અને લલિત એક રીતે, ઠાકોર અને સુમન્ત ખીજ રીતે, અને બોટાદકર જૂદી રીતે પોતપોતાનાં કાવ્યઝરણાં રેલી રહ્યા હતા. આ બધામાંથી અનુકરણ તો માત્ર લલિતનાં જ થયેલાં દેખાય છે. ખીજ વંચાય છે ખરા, પણ તેમની અસર ખીજ લેખકોપર કે ગુજરાતી કવિતાનાં સ્વરૂપ પર અત્યાર સુધીમાં થયેલી માલમ પડતી નથી. પરંતુ અત્યારે હજી તેમને માટે કાંઈ કહેવું એ કિતાવળ જ કરી કહેવાય. સુમન્તની અત્યાર સુધીની કાવ્યપ્રવૃત્તિ એટલી બધી ઓછી છે કે તેની છાપ પડે એવો સંભવ પણ ન ગણાય. ઠાકોરનો 'ભણકાર' નામનો કાવ્યસંગ્રહ બહાર પડી ચૂક્યો છે અને કાવ્યો થોડાં હોવા છતાં તેના ગુણો ઘણા હોવાથી સંભવ છે કે ગુજરાતના વાચકો આજ નહિં તો ભવિષ્યમાં તેને વધાવી લેશે.

હાલમાં આટલા લેખકો હોવા છતાં એમ તો કહેવું જ પડે છે કે મણિશંકરની ગુજરાતમાં મહાકવિ દેખાશે એવી આશા હજી સફળ થઈ નથી. નહાનાલાલનાં લખાણો પ્રમાણમાં હજી થોડાં જ છે અને કવિ તરીકેની તેમની કીર્તિ તેમનાં કવિ જીવનથી નથી બંધાઈ, પણ તેમનાં કાવ્યોની ઉંચી કક્ષના, ભાષાની સચોટતાભરી અસર અને હાલના ગુજરાતના હૃદયમાં રમી રહેલા ભાવોને કવિત્વથી પ્રકટ કરવાની તેમની પ્રભુદત્ત શક્તિ એ કાવ્ય ગુણોને જ લીધે તેમની કીર્તિ ગુજરાતમાં પ્રસરી છે.

આધુનિક લેખકો માટે આથી વિશેષ ચર્ચા ઉપસ્થિત કરવાનું આ સ્થાન નથી, તેમ આંહિ તેવી જરૂર પણ નથી. ગુજરાતી કવિતાના વિકાસની રૂપરેખા દોરતાં દોરતાં તેનાં આધુનિક સ્વરૂપની ઝાંખી માત્ર બતાવવી એ જ યોગ્ય માન્યું હતું. આવી રીતનો વિકાસક્રમ હજી કાંઈ છેવટની કોટિએ પહોંચ્યો નથી. જગતમાં એકે વિકાસક્રમ પરમ કોટિએ તો પહોંચતો જ નથી, તો આપણી કવિતાનો વિકાસ ક્રમ તેવી કોટિએ ક્યાંથી પહોંચે ? તેવું છે તોપણ આપણે આશાથી-

અને ગર્વથી કહી શકીશું કે નરસિંહ મીરાંથી શરૂ થતી આપણી ગુજરાતી કવિતા ક્રમેક્રમે પોતાનાં સ્વરૂપમાં એવો યથાએક્ય વિકાસ પામી રહેતી આવી છે, કવિતાના જે જે ઉદ્દેશો સર્વમાન્ય ગણી શકાય તે તે ઉદ્દેશોને સફળ કરવા તરફ એવા એકસરખા પ્રયત્નોથી તેનો વિકાસ ચાલુ રહેતો આવ્યો છે કે ભવિષ્યમાં તે જગમોહક સ્વરૂપને પણ પામી શકશે-અંગાળામાં જો રવીન્દ્રનાથ ટાગોર જન્મ્યા, તો ગુજરાતમાં પણ તેવા એક સમર્થ કવિ કેમ નહિ જન્મે ?

આ રૂપરેખા પૂર્ણ કરતાં પહેલાં એક વાતની નોંધ લેવાની જરૂર જણાય છે. કવિતાને સર્વાંગ સુંદર બનાવવામાં નાટકોનો હિસ્સો ઘણો મોટો હોવો જોઈએ. જૂના વખતમાં કાંઈ નાટકો રચાયાં હોય તો તે આપણે જાણતા નથી. પ્રમોદ ચંદ્રોદય નાટકનું સાર રૂપ કાવ્ય ભાષાન્તર ભીમ કવિએ પ્રમોદપ્રકાશ નામથી કર્યું છે. પછી તો પ્રેમાનંદનાં નામ પર ત્રણ નાટકો ચડાવાયાં છે. અને પછી તદ્દન જ શૂન્ય. ગુજરાત નાટકો માટે પ્રખ્યાત હોવા છતાં, નાટકોની મંડળીઓ ઘણી હોવા છતાં, ઘણાં નાટકો દરવરસે લખાયેલાં હોવા છતાં, ગુજરાતી કવિતાના વિકાસમાં મદદરૂપ અને તેવાં એકે ગણી શકાતાં નથી એટલું ગુજરાતનું નરીય હીલું જ ગણવું જોઈએ. નર્મદાશંકર, દલપતરામ, નવલરામ, ભીમરાવ અને કૃષ્ણરાવ ભોળાનાથ, મણિલાલ, ગોવર્ધનરામ, હરિલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવ, દોલતરામ કૃપારામ, મણિશંકર ભટ્ટ, અને હમણાં હમણાં નહાનાલાલ, રમણભાઈ, લલિત એ કાવ્યલેખકોએ, રણછોડભાઈ ઉદયરામ તથા નૃસિંહદાસ વિભાકર એ ગૃહસ્થોએ, અને બાદજી આશારામ, નંથુરામ સુંદરજી, ડોહાભાઈ ધોળશાજી, અને ગુજરાતી નાટક કંપનીના જૂદા જૂદા લખનારાઓ એ નાટ્યલેખકોએ નાટકો લખેલાં હોવા છતાં, કવિતા સંબંધે તેઓમાંથી કોઈએ કાંઈ જ અસર કરી હોય એમ કહી શકાતું નથી. જે સંગ્રહના અગ્ર લેખ તરીકે આ લેખ મૂકવામાં આવનાર છે તે કાવ્યસંગ્રહને આ

આખત સાથે સીધી રીતે કરી લેવા દેવા નહિ હોવા છતાં, કવિતાના વિકાસની રૂપરેખામાં આટલો ઉલ્લેખ આવશ્યક માન્યો છે.

છેવટમાં જે ગુજરાતી કવિતાની ભક્તિ (દંતકથાએ પ્રચલિત કર્યું છે તેમ) પ્રેમાનંદે ઉઘાડે માથે કરી હતી, નરસિંહ મીરાંએ જેને પ્રભુમય જીવન માટે વાપરી હતી, ભાલણે જેને કાદમ્બરી જેવી રસભરી કથા કહેવામાં વાપરી હતી. વસ્તો, વજીયો, તુળશી, નાકર, વિષ્ણુદાસ, વિશ્વનાથ જાની વગેરેએ જેને ડોકોપકાર દાખલ સેવી હતી, પ્રેમાનંદ, અખા અને શામળે જેને સુંદર, સમૃદ્ધ, અને સુપ્રિય બનાવવા મરણ પર્થત ભજી હતી, ધીરો, ભોળો, નિરાંત, નરસે-રામ, રત્નો, નાનો, તથા બ્રહ્માનંદ, દેવાનંદ, નિષ્કુળાનંદ વગેરે ભક્તો અને જ્ઞાનીઓએ જેવડે જ્ઞાન અને સાક્ષરતા ગામડામાં ઘેર ઘેર અને વ્યક્તિએ વ્યક્તિને આપવા જીવન ગાળ્યાં હતાં, જેને દયારામે હૃદયના અજળ વહેણમાં વહેતી કરી હતી, નર્મદ દલપતે પ્રી ગયેલા ગુજરાતને ફરેલા સ્વરૂપને સમજાવવા માટે જે ગુજરાતી કવિતાનો ઉપયોગ કર્યો હતો, અને નરસિંહરાવ, ન્હાનાલાલ, ખમ્મરદાર, લલિત, ઠાકોર, બોટાદકર, જેને હજી સેવી રહ્યા છે તે ગુજરાતી કવિતા ગુજરાતીઓને રસસ અને કર્તવ્યપરાયણ બનાવવામાં, ગુજરાતી ભાષાને ત્રિવૃદ્ધ અને વિપુલ બનાવવામાં અને ગુજરાતને સમૃદ્ધ, ઉત્તત અને અગ્રણી બનાવવામાં સફળ થાઓ એજ પ્રાર્થના છે.

હિ. ગ. અંતરિયાં.

અને ગર્વથી કહી શકીશું કે નરસિંહ મીરાંથી શરૂ થતી આપણી ગુજરાતી કવિતા ક્રમેક્રમે પોતાનાં સ્વરૂપમાં એવો યથાયોગ્ય વિકાસ પામી રહેતી આવી છે, કવિતાના જે જે ઉદ્દેશો સર્વમાન્ય ગણી શકાય તે તે ઉદ્દેશોને સફળ કરવા તરફ એવા એકસરખા પ્રયત્નોથી તેનો વિકાસ ચાલુ રહેતો આવ્યો છે કે ભવિષ્યમાં તે જગમોહક સ્વરૂપને પણ પામી શકશે-અંગાળામાં જે રવીન્દ્રનાથ ટાગોર જન્મ્યા, તો ગુજરાતમાં પણ તેવા એક સમર્થ કવિ કેમ નહિ જન્મે ?

આ રૂપરેખા પૂર્ણ કરતાં પહેલાં એક વાતની નોંધ લેવાની જરૂર જણાય છે. કવિતાને સર્વોગ સુંદર બનાવવામાં નાટકોનો હિસ્સો ધણો મોટો હોવો જોઈએ. જૂના વખતમાં કાંઈ નાટકો રચાયાં હોય તો તે આપણે જાણતા નથી. પ્રમોદ ચંદ્રોદય નાટકનું સાર રૂપ કાવ્ય ભાષાન્તર ભીમ કવિએ પ્રમોદપ્રકાશ નામથી કર્યું છે. પછી તો પ્રેમાનંદનાં નામ પર ત્રણ નાટકો ચડાવાયાં છે. અને પછી તદ્દન જ શૂન્ય. ગુજરાત નાટકો માટે પ્રખ્યાત હોવા છતાં, નાટકોની મંડળીઓ ધણી હોવા છતાં, ધણાં નાટકો દરવરસે લખાયેલાં હોવા છતાં, ગુજરાતી કવિતાના વિકાસમાં મદદરૂપ અને તેવાં એકે ગણી શકાતાં નથી એટલું ગુજરાતનું નસીબ હીણું જ ગણવું જોઈએ. નર્મદાશંકર, દલપતરામ, નવલરામ, ભીમરાવ અને કૃષ્ણરાવ ભોળાનાથ, મણિલાલ, ગોવર્ધનરામ, હરિલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવ, દોલતરામ કૃપારામ, મણિશંકર ભટ્ટ, અને હમણાં હમણાં નહોનાલાલ, રમણભાઈ, લલિત એ કાવ્યલેખકોએ, રણછોડભાઈ ઉદયરામ તથા નૃસિંહદાસ વિભાકર એ ગૃહસ્થોએ, અને પાંચજી આશારામ, નંથુરામ સુંદરજી, ડાહ્યાભાઈ ધોળશંજી, અને ગુજરાતી નાટક કંપનીના જૂઠા જૂઠા લખનારાઓ એ નાટ્યલેખકોએ નાટકો લખેલાં હોવા છતાં, કવિતા મંબંધે તેઓમાંથી કાંઈએ કાંઈ જ અસર કરી હોય એમ કહી શકાતું નથી. જે સંગ્રહનો અગ્ર લેખ તરીકે આ લેખ મૂકવામાં આવનાર છે તે કાવ્યસંગ્રહને આ

આખત સાથે સીધી રીતે કશી લેવા દેવા નહિ હોવા છતાં, કવિતાના વિકાસની રૂપરેખામાં આટલો ઉલ્લેખ આવશ્યક માન્યો છે.

છેવટમાં જે ગુજરાતી કવિતાની ભક્તિ (દંતકથાએ પ્રચલિત કર્યું છે તેમ) પ્રેમાનંદ ઉઘાડે માથે કરી હતી, નરસિંહ મીરાંએ જેને પ્રભુમય જીવન માટે વાપરી હતી, ભાલણે જેને કાદમ્બરી જેવી રસભરી કથા કહેવામાં વાપરી હતી. વસ્તો, વજીયો, તુળશી, નાકર, વિષ્ણુદાસ, વિશ્વનાથ જાની વગેરેએ જેને શ્રોકાપકાર દાખલ સેવી હતી, પ્રેમાનંદ, અખા અને શામળે જેને સુંદર, સમૃદ્ધ, અને સુપ્રિય બનાવવા મરણ પર્થત ભજી હતી, ધીરો, ભોળો, નિરાંત, નરભેરામ, રત્નો, નાનો, તથા બ્રહ્માનંદ, દેવાનંદ, નિષ્કુળાનંદ વગેરે ભક્તો અને જ્ઞાનીઓએ જેવડે જ્ઞાન અને સાક્ષરતા ગામડામાં ઘેર ઘેર અને વ્યક્તિએ વ્યક્તિને આપવા જીવન ગાળ્યાં હતાં, જેને દયારામે હૃદયના અજખ વહેણમાં વહેતી કરી હતી, નર્મદ દલપતે પ્રરી ગયેલા ગુજરાતને ફરેલા સ્વરૂપને સમજાવવા માટે જે ગુજરાતી કવિતાનો ઉપયોગ કર્યો હતો, અને નરસિંહરાવ, ન્હાનાલાલ, ખખ-રદાર, લલિત, ઠાકોર, બોટાદકર, જેને હજી સેવી રહ્યા છે તે ગુજરાતી કવિતા ગુજરાતીઓને રસસ્થ અને કર્તવ્યપરાયણ બનાવવામાં, ગુજરાતી ભાષાને ત્રિવૃદ્ધ અને વિપુલ બનાવવામાં અને ગુજરાતને સમૃદ્ધ, ઉન્નત અને અગ્રણી બનાવવામાં સફળ થાઓ એજ પ્રાર્થના છે.

હિ. ગ. અંતરિયા.

ગુજરાતી પદ્યસંગ્રહ.

નરસિંહ મહેતો.

૧

ઝા પેલો ચાંદલિયો.

ઝા પેલો ચાંદલિયો, આઈ સુને રમવાને આલો,
નક્ષત્ર લાવીને, મા મારા ગજવામાં ધાલો.
રૂંઢે ને રાતડો થાય, ચાંદા સામું જીવે,
માતારે જશોદાજી હરિનાં આંસુડાં લુવે.
લોકનાં અનેરાં બાળક ઘેલો તું કાં થાય,
ચાંદો આકાશે જહાલા, કે' કેમ લેવાય ?
વાડકામાં પાણી ધાલી ચાંદલિયો દાખ્યો,
નરસૈનો, સ્વામી શામળીયો રડતો રાખ્યો.

૨

વસંતકીડા માટે આહ્વાન.

(રાગ વસંત)

ચાલચાલ સખિ ! મેલ મથવું મહીરે, વસંત આવ્યો વને વેલીકુલી;
મોરા અંબ કદંબ કોકિલ લવે, કુસુમે રહ્યા ભમરા જૂલી. ચાલ૦
સજ આભૂષણ હે ગજગામિની, તારણી કરું છું ચાલ ઉડી;
રસિકરાયસું હુંબવું ઝુંબવું, આજ લાજ નિંદાય જૂલી. ચાલ૦
ચૂલા ચંદન વળી અરગજ, કેસર ગાગર લોને ભરી;
કોણ પુણ્યે કરી પામી સુંદરવર, આ અવસર નહિ આવે ફરી. ચાલ૦

હેતે હરિ વશ કરી લાહાવો લે, સ્નેહે શામળાએ પ્રીત પળશે;
નરસિંહના સ્વામી સંગ રમતાં, જન્મનાં પાતિક સૌરે ટળશે. ચાલો

૩

અનોપમ પુરુષોત્તમ.

સાંભળ સૈયર સુરત ધરીને, આજ અનોપમ દીઠોરે;
જે દીઠો તે જોવા સરજો, અમૃતપે અતિ મીઠોરે. સાંભળ.
દષ્ટે ન આવે નિગમ જગાવે, વાણી રહિત વિચારોરે;
સત્ય અનંતજ જેને કહિએ, તે નવધાથી ન્યારોરે. સાંભળ.
નવધામાં તો નહિં નરવેડો, દશધામાં દેખાશેરે;
અચરો રસ છે એની પાસે, તે પ્રેમીજનને પાશેરે. સાંભળ.
અદ્વૈત પ્રહ્લ અનોપમ લીલા, અસંખ્ય જુગનો એહવોરે;
જોગ જગન, જપતપ સુની દુર્લભ, માને તેહવો મેવોરે. સાંભળ.
જ્યાં લગી જ્યમઝેલમનો લમ છે, વધે ઘટે નહિં વહાશેરે;
આવે ના જાએ, જાએ ના આવે, નહિં ભર્યો નહિં દાશેરે. સાંભળ.
પૂર્ણાનંદ પોતે પુરુષોત્તમ, અપરમ ગત છે એનીરે;
એ પદ ક્ષર અક્ષરની ઉપર, તમે જોજો ચિત્તમાં ચેતીરે. સાંભળ.
હું તું મટશે, દુઝા ટળશે, નિરભે થાશે નરખીરે;
ભલે મળ્યો નરસંઘઆનો સ્વામી હું હૈયામાં હરખીરે. સાંભળ.

૪

તું મારે ચાંદલિયે ચોંટયો.

(રાગ કેદારો)

તું મારે ચાંદલીએ ચોંટયો, સારા સુરતમાં શામળિયો;
ક્ષણ એક બહાલા અજગા ન થાઓ, પ્રાણજીવન વર પાતલિયો. તું મારે.

અડકીએ જોઈં લારે અડકીને ઉભો, બારીએ જોઈં લારે બેઠારે;
 શેરીએ જોઈં લારે સનમુખ આવે, વહાલો અમૃતપે અતિ મીઠારે. તું મારે.
 જમતાં જોઈં ત્યારે જોડે બેઠો, સૂતો જોઈં લારે સેજડીએ;
 ઘંઠાવનને મારગ જતાં, આવીને વળગ્યો બેલડીએ. તું મારે.
 પ્રીત કરે તેની ક્રેડ ન મેલે, રસ આપે અતિ રસિયોરે;
 નરસૈયાનો સ્વામી ભલે મળીઓ, મારા હૃદય કમળમાં વસિયોરે. તું મારે.

૫

એવા રે અમો.

(રાગ પ્રભાત.)

એવારે અમો એવારે એવા, તમો કહો છો વળી તેવારે;
 ભક્તિ કરતાં જો બ્રહ્મ કહેશો તો કરશું દામોદરની સેવારે. એવારે.
 જેતું મન જે સાથે બંધાણું, પહેલું હતું ધર રાતુંરે;
 હવે થયું છે હરિરસ માતું, ઘેર ઘેર હીડે છે ગાતુંરે. એવારે.
 સધળા સાથમાં હું એક ભુડો, ભુડાથી વળિ ભુડોરે;
 તમારે મન માને તે કહેજો, સ્નેહ લાગ્યો છે મન જોડોરે. એવારે.
 કર્મ ધર્મની વાત છે જોટલી, તે મુજને નવ ભારે રે;
 સધળા પદારથ જે ઘડી પામે, મારા પ્રભુની તોલે નાવેરે. એવારે.
 હજવાં કર્મનો હું નરસૈયો, મુજને તો વૈષ્ણવ વહાવારે;
 હરિજનથી જે અંતર ગણુશે, તેના ફાગટ ફેરા ઠાવારે. એવારે.

૬

ધ્યાન ધર હરિતણું.

(રાગ પ્રભાત.)

ધ્યાન ધર હરિતણું, અલ્પમતિ આજણુ, જેથી જન્મનાં દુઃખ જાયે;
 અવર ધધો કરે, અરથ ઠાંધ નવ સરે, માયા દેખાડીને મૃત્યુ વહાયે.

ધ્યાન

હેતે હરિ વશ કરી લાહાવે લે, સ્નેહે શામળાથે પ્રીત પળશે;
નરસિંહના સ્વામી સંગ રમતાં, જન્મનાં પાતિક સૌરે ટળશે. આલ૦

૩

અનોપમ પુરૂષોત્તમ.

સાંભળ સૈયર સુરત ધરીને, આજ અનોપમ દીઠોરે;
જે દીઠો તે જોવા સરખો, અમૃતપે અતિ મીઠોરે. સાંભળ.
દૃષ્ટે ન આવે નિગમ જગાવે, વાણી રહિત વિચારોરે;
સત્ય અનંતજ જેને કહિએ, તે નવધાથી ન્યારોરે. સાંભળ.
નવધામાં તો નહિં નરવેડો, દશધામાં દેખાશેરે;
અચરો રસ છે એની પાસે, તે પ્રેમીજનને પાશેરે. સાંભળ.
અદ્વૈત બ્રહ્મ અનોપમ લીલા, અસંખ્ય જુગનો એહવોરે;
જોગ જગન, જપતપ સુની દુર્લભ, માને તેહવો મેવોરે. સાંભળ.
જ્યાં લગી જ્યમજેલમનો લય છે, વધે ધટે નહિં વહાશેરે;
આવે ના જાએ, જાએ ના આવે, નહિં ભર્યો નહિ, દાશેરે. સાંભળ.
પૂર્ણાનંદ પોતે પુરૂષોત્તમ, અપરમ ગત છે એનીરે;
એ પદક્ષર અક્ષરની ઉપર, તમો જોજો ચિત્તમાં ચેતીરે. સાંભળ.
હું તું મટશે, દુગ્ધા ટળશે, નિરભે થાશે નરખીરે;
ભલે મળ્યો નરસંપ્રાપ્તો સ્વામી હું હૈયામાં હરખીરે. સાંભળ.

૪

તું મારે ચાંદલિયે ચોંટયો.

(રાગ કેદારો)

તું મારે ચાંદલીએ ચોંટયો, સારા સુરતમાં શામળિયો;
ક્ષણું એક બહાસા અળગા ન થાઓ, પ્રાણુજીવને વર પાતલિયો. તું મારે.

ખડકીએ જોઈ સારે અડકીને ઉભો, બારીએ જોઈ સારે બેઠારે;
 શેરીએ જોઈ સારે સનમુખ આવે, વહાલો અમૃતપે અતિ મીઠારે. તું મારે.
 જમતાં જોઈ ત્યારે જોડે બેઠો, સૂતો જોઈ સારે સેજડીએ;
 વૃંદાવનને મારગ જતાં, આવીને વળગ્યો બેલડીએ. તું મારે.
 પ્રીત કરે તેની કેડ ન મેલે, રસ આપે અતિ રસિયોરે;
 નરસૈંયાનો સ્વામી ભલે મળીઓ, મારા હૃદય કમળમાં વસિયોરે. તું મારે.

૫

એવા રે અમો.

(રાગ પ્રભાત.)

એવારે અમો એવારે એવા, તમો કહો છો વળી તેવારે;
 ભક્તિ કરતાં જો બ્રહ્મ કહેશો તો કરશું દમોદરની સેવારે. એવારે.
 જેતું મન જે સાથે બંધાણું, પહેલું હતું ધર રાતુંરે;
 હવે થયું છે હરિરસ માતું, ઘેર ઘેર હીડે છે ગાતુંરે. એવારે.
 સઘળા સાથમાં હું એક ભુડો, ભુડાથી વળિ ભુડોરે;
 તમારે મન માને તે કહેજો, સ્નેહ લાગ્યો છે મન જોડોરે. એવારે.
 કર્મ ધર્મની વાત છે જોટલી, તે મુજને નવ ભારે રે;
 સઘળા પદારથ જે થકી પામે, મારા પ્રભુની તોલે નાવેરે. એવારે.
 હજવાં કર્મનો હું નરસૈંયો, મુજને તો વૈષ્ણવ વહાવારે;
 હરિજનથી જે અંતર ગણુશે, તેના ફાગટ ફેરા ઠાવારે. એવારે.

૬

ધ્યાન ધર હરિતણું.

(રાગ પ્રભાત.)

ધ્યાન ધર હરિતણું, અલ્પમતિ આજણુ, જેથી જન્મનાં દુઃખ જાયે;
 અવર ધંધો કરે, અરથ કાંઈ નવ સરે, માયા દેખાડીને મૃત્યુ વહાયે.

ધ્યાન

સકળ કલ્યાણ શ્રી કૃષ્ણના ચરણમાં, શરણ આવે સુખપાર ન્હોયે;
અવર વેપાર તું, મેહેલ્ય મિથ્યા કરી, કૃષ્ણનું નામ તું રાખ મ્હોંયે.

ધ્યાનન

પટક માયા પરી, અટક ચરણે હરિ, વટકય મા વાત સુણતાંજ સાચી;
આશનું ભવન આકાશ સૂધી રચ્યું, મૂઠ એ મૂળથી ભીંત કાચી.

ધ્યાનન

અંગ જોખન ગયું, પલિત પિંજર થયું, તોય નથી લહેતો શ્રીકૃષ્ણ કહેવું;
ચેતરે ચેત દિન ચાર છે લાભના, લીંબુ લહેકાવતાં રાજ લેવું.

ધ્યાનન

સરસ ગુણ હરિતણા, જે જનો અનુસર્યા, તે તણા સુજશ તો જગત ખોલે;
નરસૈયા રંકને પ્રીત પ્રભુસુ ધણી, અવર વેપાર નહિં ભજન તોલે.

ધ્યાનન

૭

માલમી* સરજનહાર.

અનેક જૂગ વીત્યારે, પંથે ચાલતાંરે, તોયે અંતર રહ્યારે લગાર;
પ્રભુજી છે પાસેરે, હરિ નથી વેગળારે, આડોને પડ્યો છે ઝોંકાર.
દિનકર ડુંધોરે, જેમ કાંધ વાદળેરે, થયું અજવાળું મટ્યો અંધકાર;
વાદળું મટ્યુંરે, લાગ્યું જેમ દિસવારે, ભાતુ કાંધ દેખાયો તેવાર.
લોકડીઆતી લાજરે, બાઈ મેંતો નાણીઓરે, મેહેલી કાંધ કુળ-
તણી વળી લાજ;

જાદવને માથેરે, છેડો લંધ નાંખીઓરે, ત્યારે પ્રભુ વર પામી છોં આજ.
નાવને સ્વરૂપે રે બાધ એતું નામ છે રે, માલમી, છે વળી સરજનહાર;
નરસૈઆતો સ્વામીરે, જે કાંધ અનુભવેરે, તે તારી ઉતારે ભવ પાર.

* માલમી-અરબી શબ્દ માલમ છે. ખલાસીના ઉપરી માટે તે વપરાય છે.

નામ પામ્યા પણ.

નામ પામ્યા પણ, રામને નવ લક્ષ્યા, વિના વિવેક સ્થિતિ જોગ જાણે;
 પુત્ર વિના જેમ ઘર મધ્યે પારણું, વર વિના તે જેમ જીવ મહાલે. નામ
 પિંડમાં પ્રભુ પણ પ્રગટ દેખે નહિ, ફાકટ ભમે તે દૂર ભારે;
 અગણિત ભરમને, ના ગણી લખ્યા કર્યા, દેહી ભાવ કરી ચોરી મારે. નામ
 મને એમ જાણ્યું જો, હું હરિજન થયો, વૈષ્ણવપદ ગાયને ભક્તિ ભાવે;
 કરણી તો કાગની, હોડ કરે હંસની, પેટની વારતા કળી ન જાવે. નામ.
 નામ અરથ સર્વા, કષ્ટ જીવ આધર્યા, વસ્તુ વિના નહિ ભુખ ભાગે;
 વેહની દાઝના, ભોખ ધરે એ સમે, વરસાદ વિના મેઘ જેમ ગાળે. નામ
 નિરાકારે એકાકારે, મેઝગરભિતતું એ, જ્ઞાન વિના અજ્ઞાને જાણે;
 ભણે નરસિ તેને ચરણે નમું, જેને જ્ઞાન અજ્ઞાનની જોત જાણે. નામ.

નિરખને ગગનમાં.

નિરખને ગગનમાં કોણ ધુમી રહ્યો, તેજ હું તેજ હું શબ્દ બોલે,
 ક્યામના ચરણમાં ધરણું છું મરણુરે, નથી અહિંયાં કોઈ કૃષ્ણ તોલે.
 નિરખ૦

ક્યામ શોભાતણી યુદ્ધિ ના શકે કળી, અનંત આજીવમાં પંથ ભુલી,
 જડ ને ચૈતન, રસ કરી જાણવો, પકડીને એમે સજીવન મૂળી.
 નિરખ૦

જળહળ જ્યોત ઉઘોત રવિકોટમાં, હેમનો કોર જ્યાં નીસરે તોલે,
 સમ્યક્દાનંદ આનંદ કોડા કરે, સોનાનાં પારણાંમાંહી ઝૂલે.
 નિરખ૦

ખતિવિણુ તેલવિણુ, સુત્રવિણુ જે વળી, અચળ ઝળકે સદા અનલ દીવો,
નેત્રવિણુ નિરખવો, રૂપવિણુ પરખવો, વણુ છબ્બાજો રસ સરસ પીવો.
નિરખ૦

અકળ અવિનાશી જે, નવજ જાએ કહ્યો, અરધ ઉરધની માંહે મહાલે,
નરસંપ્રાપ્તો સ્વામી સકળ વ્યાપી રહ્યો, પ્રેમના તંતમાં સંત ઝાલે.
નિરખ૦

૧૦

જ્યાં લગી આતમા તત્ત્વ ચિન્થ્યો નાહ.

(પ્રભાતિયું.)

જ્યાં લગી આતમા તત્ત્વ ચિન્થ્યો નહીં, ત્યાં લગી સાધના સર્વ જાડી;
માનુષ દેહ તારો, એમ એળે ગયો, માવઠાંની વૃષ્ટિ જેમ જાય વૂઠી. જ્યાં-
શું થયું સ્નાન સેવા ને પૂજા થકી, શું થયું ઘેર રહી દાન દીધે;
શું થયું ધરિ જટા ભસ્મ લેપન કરે, શું થયું વાળ લોચન કીધે; જ્યાં-
શું થયું તપ ને તિરથ કીધા થકી, શું થયું માળ ગ્રહી નામ લીધે;
શું થયું તિલક ને તુલસી ધાર્યા થકી, શું થયું ગંગાજલ પાન કીધે. જ્યાં-
શું થયું વેદ વ્યાકરણ વાણી વદે, શું થયું રાગ ને રંગ જાણે;
શું થયું ખટકર્શન સેવા થકી, શું થયું વરણના ભેદ આણે. જ્યાં-
જો છે પરપંચ સહુ, પેટ ભરવાતણા, આત્મારામ પરિબ્રહ્મ ન જોયો;
ભણે નરસૈંયો કે, તત્ત્વદર્શન વિના, રત્ન ચિંતામણિ જન્મ ખોયો. જ્યાં-

૧૧

જગીને જેઉં તો.

(પ્રભાતિયું.)

જગીને જેઉં તો જગત દીસે નહીં, ઉંઘમાં અટપટા ભોગ ભાસે,
ચિત્ત ચૈતન્ય વિલાસ તદ્રુપ છે, બ્રહ્મ લટકાં કરે બ્રહ્મ પાસે. ટેક-
પ્રંચ મહાભૂત પરિબ્રહ્મ વિષે ઉપન્યાં, આણું આણુમાંહિ રહ્યારે વળગી;

કૂલ ને કુળ તે તો વૃક્ષનાં જાણવાં, થડથકી ડાળ તે નહિ'રે અળગી.
જાગીને૦

વેદ તો એમ વહે, શ્રુતિ સ્મૃતિ શાખ દે, કનક કુંડલ વિષે ભેદ નાથે;
ઘાટ ઘડ્યા પછી, નામરૂપ જૂજવાં, અંતે તો હેમતું હેમ હોયે.
જાગીને૦

જીવ ને શિવ તો, આપ ધમ્જાએ થયા, રચી પરપંચ ચૌદ લોક કીધા;
ભણે નરસૈયો એ, તેજ તું તેજ તું, એને સમર્યાથી કંઈ સંત સીધ્યા.
જાગીને૦

૧૨

અખિલ બ્રહ્માંડમાં.

(પ્રભાતિયુગ)

અખિલ બ્રહ્માંડમાં એક તું શ્રી હરી, જૂજવે રૂપ અનંત ભાસે;
દેહમાં દેવ તું તેજમાં તત્ત્વ તું, શૂન્યમાં શબ્દ થઈ વેદ વાસે. ઠેક.
પવન તું પાણિ તું, ભૂમિ તું ભૂધરા, વૃક્ષ થઈ ફૂલી રહ્યો આકાશે;
વિવિધ રચના કરી, અનેક રસ લેવાને, શિવ થકી જીવ થયો એજ આશે.
અખિલ૦

વેદ તો એમ વહે, શ્રુતિ સ્મૃતિ શાખ દે, કનક કુંડલ વિષે ભેદ નહોયે;
ઘાટ ઘડિયા પછી, નામ રૂપ જૂજવાં, અંતે તો હેમતું હેમ હોયે.
અખિલ૦

અંથ ગડબડ કરી, વાત ન કરી ખરી, જેહને જે ગમે તેહ પૂજે,
મન કર્મ વચનથી, આપ માની લહે, સત્ય છે એજ મન એમ સૂજે.
અખિલ૦

વૃક્ષમાં ખીજ તું, ખીજમાં વૃક્ષ તું, જોઈ પટંતરે એજ પાસે;
ભણે નરસૈયો એ, મનંતણી શોધના, પ્રીત કરે પ્રેમથી પ્રગટ થાશે.
અખિલ૦

વૈષ્ણવ જન.

(રાગ. આશાવરી.)

વૈષ્ણવ જન તો તેને કહીએ, જે પીડ પરાધ બાહુરે;
 પર દુઃખે ઉપકાર કરે ને, મન અભિમાન ન આહુરે. વૈષ્ણવ.
 સકળ લોકમાં સહુને વદે, નિદા તે ન કરે કેનીરે;
 વાચ કાય મન નિશ્ચય રાખે તો, ધન્ય ધન્ય જનની તેનીરે. વૈષ્ણવ.
 સમ દષ્ટિ અને તૃષ્ણા ત્યાગી, પર સ્ત્રી જેને માતરે;
 જીહ્વા થકી અસત્ય ન બોલે, પરધન નવ ઝાલે હાથરે. વૈષ્ણવ.
 મોહ માયા વ્યાપે નહિ તેને, દૃઢ વૈરાગ્ય જેના મનમાંરે;
 રામ નામ શું તાળીરે લાગી, સકળ તિરથ તેના તનમાંરે. વૈષ્ણવ.
 વણુ લોભી ને કપટ રહિત છે, કમ ક્રોધને નિવાર્યરે;
 બાહુ નરસૈયો તેનું દરશન કરતાં, કુળ ઇકાંતેર તાર્યરે. વૈષ્ણવ.

સુદામા ચરિત્ર.

(રાગ પ્રભાત.)

જદુપતિ નાથ તે, મિત્ર છે તમતાણા, બાંધો વેગે કરી કૃષ્ણ પાસે;
 પ્રીત પૂરવતણી, હેત ધરશે હરિ, મનના મતોરથ સકળ યાશે.

જદુપતિ૦

શ્વેર બાળક સહુ, દુઃખ પામે બહુ, અન્ન ને વસ્ત્રથી રહે છે ગણાં;
 નિરધન સરિજ્યાં, પુણ્ય કીધા વિના, કર્મના દોષ તે આવી પૂણ્યા.

જદુપતિ૦

જદુપતિ બદ્ધો ભક્તિવશ માધવો, કરશે કર્ણા પ્રભુ દીન બાણી,
 ગામતી સ્નાનથી, કોટિ અધ નાસશે, નિર્મતાં કૃષ્ણને પ્રેમ આણી.

જદુપતિ૦

કૃષ્ણને હજિમળી, શીઘ્ર આવો વળી, જાણશે દુઃખ અંતર જામી;
વિનતિ મનમાં ધરો, આજસ પરહરો, સહાય થાશે નરસૈનો સ્વામી.
જહુપતિ૦

૨

સાંભળો ભામિની, કાનધરિ કામની, કવણુ કહાવું હું કૃપણ પાપી;
ત્રિભુવન નાથ તે, મહિપતી માધવો, કેમ બોલાય ત્યાં વાત ચાંપી.
સાંભળો.

દિવસ ઝાઝા થયા, બાલપણને ગયાં, નરપતિ નવ ધિછે પ્રીત જુની;
દુર્ભળ રંક હું, ભિક્ષુક આપડો, નવ લહું ચોકશી બોટી ચુની.
સાંભળો,

ઉગ્રસેન અરુર, ચોદવ છે ત્યાં, બળિભદ્ર ને અનિરૂદ્ધ પાસે;
કોટિ ભેદા જ્યહાં, ઉભો રહીશ ક્યાં, કોણ આવી મ્હારો હાથ સહારો.
સાંભળો.

જડિત રતો મણિ, કાંતિ ભાસે ઘણી, તિમિર નાવે તેની જ્યોત પાસે;
ત્યાં કેમ બોલી શકું, વેણુ વદતો થકું ધમણુ ધમતો રહું સ્વાસો સ્વાસે,
સાંભળો.

મૌન બેસી રહો, સુખ દુખ સહ સહો, ભોગવો કર્મ છે ભાગ્ય ચોટ્યું;
કુરિજન બોલે તે, છોને લવતાં રહે, નરસૈના સ્વામીનું બિરદ મોટું.
સાંભળો.

૩

સ્વામી સાચું કહું, બોલવું નવ રહું, કંથનાં વચન તે વેદ વાણી;
ભવતાણું નાવ તે, ભક્તિ ભૂધર તણી, તેહ હું પ્રીછવું સ્નેહ આણી.
સ્વામી.

નથી હરિ વેગળા, ભક્તિ ભાવે મળ્યા, રાયને રંક તે એક ધાટે;
સખપતિ કોટિ ધ્વજ, મન નાણે રતિ, શક સરિખા ત્યાંહાં નહિરે સાટે.
સ્વામી.

અહાણુ દેવ દયાળ શ્રીકૃષ્ણજી, નિજ જન જાણિને સુધ લેશે;
પ્રીતની રીત તે, જાય નહિં વીસરી, આળ લીલા તણાં ચરિત્ર કહેશે.
સ્વામી.

“ નથિ કાંઈ એઢાવા, ભેટ લઇ જવા, કેમ કરી જાણશે કૃષ્ણ કામી;
દત્ત નથી આપણું, વદન લજભણું, નિરખતાં લાજે નરસૈનો સ્વામી.”
સ્વામિ.

૪

વિનંતી વળી કહું, ભેટ લાવી દઉં, પોતિયે તાંદુલ ગાંઠ આધોઃ
જાણશે થોડે ઘણું, ભાવ ભોજનતણું, ધન્ય કૃષ્ણસું સ્નેહ સાધો.
વિનંતી.

ભિલડીનાં ખોર તે, ભાવે આરોગિયાં, જૂઠું અન્ન આહિરતું લીધું;
ભક્ત વિદૂરની, ભાજી ભાવે જમ્યા, ભૂખતું નોંતરું પાછું કીધું.
વિનંતી.

પેરે પેરે પાંડવ, કષ્ટ નિવારિયાં, ભક્ત કારણ કષ્ટ દુષ્ટ તાર્યા;
જાય તે નીચતું, એને છે પારખું, પતિત અધર્મી કંઈ કોટિ તાર્યા.
ભક્તિવશ વિકૃતો, સંત સાથે મળ્યો, સમોવડને નવ ચૂકે ટાણે;
સંત સમરે ત્યહાં, આવી ઉભો રહે, ભક્તના મન તણો ભાવ જાણે.
વિનંતી.

જાઓ વેગે કરી, નિરખો મુક્તિપુરી, ધન્ય ધન્ય તારણી સ્નેહ ન્યાણો;
નરસૈના નાથને, નિરખો નિશ્ચય કરી, કામનિયે કંથને બાહે ઝાલ્યો,
વિનંતી.

૫

ચાલિયો વાટમાં, જ્ઞાનના ઘાટમાં, મિત્ર મોહનતણું નામ લેતો;
ધન્ય એ નાર અવતાર સફલ કર્યો, કૃષ્ણ મુખ એમ કહેતો.
ચાલિયો.

માગવું મૃત્યુ પ્રમાણ છે પ્રાણિને, લોભ કીધે ત્યાંહાં પ્રીત વૃદ્ધ;
કહું મેં અખલા, સુખે ખેસી રહો, માગતાં તો બધો મર્મ છૂટે.
ચાલિયો.

માગિયું મેં નથી, શું મુખે કહું કથી, ભોગવું કર્મ જે ભાગ્ય લાભ્યો;
શ્રીપતિ નાથે મને રંક સરજાવિયો, એમ કરતો દિવ્ય દાર આભ્યો.
ચાલિયો.

આવી ઉભો રહ્યો, કંઠ ગદગદ થયો, કોટિ સૂરજ શશિ જ્યોત ભાસે;
ઉર દયા આણિને, હરિજન જાણિને, પોળિયે જઈ કહું કૃષ્ણ પાસે.
ચાલિયો.

મંદિરે તહિયા, ચાલિને ભેટિયા, ત્રિવિધના તાપ તે સર્વ નાકા;
હેમ સિંહાસને, લેધ જેસાડિયા, તાણતાં વિપ્રનાં વસ્ત્ર ફાટ્યાં.
ચાલિયો.

તેલ ફૂલેલ મદન કરાવિયાં, શુદ્ધ ઉષ્ણોદકે રનાન કીધું;
કનકની પાવડી, ચરણ આગળ ધરી, કૃષ્ણ ચરણોદક શીશ લીધું.
ચાલિયો.

પુનિત પિતાંબર, પેહેરવા આપિયું, કનકને થાળે પકવાંન દીધાં;
ભાવતાં ભોજન કૃષ્ણ હાથે કર્યાં, લીધું આચમન ને કાજ સિધ્યાં.
ચાલિયો.

કૃષ્ણ પલંગપર પોતે પધરાવિયા, દધિસુતા વીજણે વાયુ ભરતાં;
સત્યભામાદિક, નારી નિરખી રહી, નરસૈનો નાથ પદસેવ કરતાં.
ચાલિયો.

૬

ભાગ્ય જોજો બાધ, કૃષ્ણ ભિક્ષુકતણું, સુકમણિ આદિ સૌ નારી બોલે;
હળધર જોગ્ય તે, ભોગ પહોંચાડિયા, અજ અંબરીષથી અધિક તોલે.
ભા.

આ કૃપણ રૂપ તે, પ્રગટિયું ક્યાં થકી, વસ્ત્ર મેલાં દિસે કર્મ ફૂટ્યો;
ત્રિગુણને દુર્લભ, સેજ રમાતણી, વશ કરી નાથને પાપ ફૂટ્યો.
ભા.

અંગ અતિ કમ કમે, ધમણ મહોડે ધમે, ઉધરસે ને વળી નાક લૂતો;
જો જો કૌતુક હરી, દેહ દશા ફરી, કૃપણ તે કૃષ્ણને સંગ સૂતો.

પહોડીને ઉઠિયા, સ્નાને જેસાડિયા, વદન પખાળવા નીર દીધું;
કનક ઝારી ભરી, શીત જળ આપિયું, કનક કટોરે તે પાણી પીધું.
ભા.

શ્રી મુખે જોલિયા, કહોને બાંધવ તમો, બ્રહ્મચારી કે ગૃહધર્મ કીધો;
કુશળ છે બાલ જોપાલ સહુ તમતણાં, ભાગ્ય મોટું મને ચિત્ત લિધો.
ભા.

ગૃહસ્થ ધર્મમાં, હુંય વળગી રહ્યો, હું તે ભારી વળી ગત્ય-ભૂલ્યો;
મિત્ર સુદામાની, શુદ્ધ લીધી નહી, કામની કેદમાં હું જ રૂલ્યો.
ભા.

સાંદીપનિ ગોરને, ઘેર આપણુ ભણ્યા, ધન્ય ધન્ય દિવસ તે સફળ કહાવ્યો;
એક રેણી રહ્યા, વન વિશે આપણે, સર્પણ ભાગતાં મેઘ આવ્યો.
ભા.

અન્ન લીધા વિના, ભૂખ્યા જેથી રહ્યા, ગોરાણીએ આપણી પીડ જાણી;
વિસરી ગયું છે કે, વીર તને સાંભરે, સાંદીપનિ ગોરની અચળ વાણી.
ભા.

બાબીએ ભેટ જે, મોકલી મુજ ભણી, ભાવશું ભાષ તે લાગે મીઠી;
સંકેત્યતો ગાંઠકી, વિપ્ર ધરે, નરસૈના સ્વામીએ નજરે દીઠી.
ભા.

છપ્પન ભોગ જ્યાં, કવણુ તાંદૂલ ત્યાં, આપતાં ઊર સંકેત્ય આવે;
જે રે જોઈએ તે, આવી મળે કૃષ્ણને, તાંદૂલ ભેટ તે તુચ્છ કહાવે. છ.
(પણ) ધાધ લીધા હરી, મૂઠી તાંદૂલ ભરી, પ્રેમે આરોગિયા તૃપ્તિ પામી;
મંદ્ર કુખેરથી, અધિક વૈભવ કર્યો, રૂકમણિ કર ગ્રહો શીશ નામી. છ.
એક રહ્યાં અમો, એક ખીન્ન તમો, ભડતને અઢંગક દાન કરતાં;
પ્રેમદા એ પ્રેમનાં, વચન એવાં કહ્યાં, હાથ સહાયો ત્રીજી મૂઠી ભરતાં.
વનિતા વચન તે વિપ્ર સમજ્યો નહી, ચાલવા ધર ભણી શીખ માગી;
નરસૈને નાયે દુબળપણું ટાળિયું, ભૂખનાં દુઃખની ભીડ ભાગી. છ.

વિપ્ર ચાલ્યા વળી, કૃષ્ણ સાથે મળી, ચિત્તમાં શોધી વિચાર કરતો;
આખું તો કાંઈ નહિં, ત્રિઠ જાણી નહી, તે તણો શોય હૃદયે ધરતો.
વિપ્ર.

અષ્ટ મહાસિદ્ધિ તણી, રિદ્ધિ નવ નિધિતણી, સંપત્તિમાં રહ્યો ભોગ માણી.
કામની કથને હું, દારિકાં આવિયો, અમતણી ત્રીઠ તો નવ જાણી.
વિપ્ર.

બાલ ગોપાલ જે, વાટ જોતાં હશે, તેહને જોઈ અમો શુંય કહેશું;
મિત્ર મોહનતણું હેત જ્યારે પૂછશે, કામીનીતે ઉત્તર કેમ દેશું,
વિપ્ર.

એમ ચિંતા કરે, નેત્રથી નિર ઝરે, કર્મની વાત મનમાંહિં ધારી;
નરસૈનો નાથ તો અતિ ઘણો લોભિયો, પીતાંબરી પણ લીધી ઉતારી.
વિપ્ર.

ધન્ય તું ધન્ય તું, રાય રણછોડજી, દીન જાણી મને માન દીધું;
નહિ મુંજ જોગ તે, ભોગ પહોંચાડિયા, આજ અંબરીષથી અધિક કીધું.
ધન્ય.

કનકને આસને સુજને બેસાડિયો, રુકમિણી કૃષ્ણનો હાથ સહાતાં;
હેત કરી કરી હરિ, ચરણ તલાંસિયા, ખટરસ ભોજન ખાંતે ખાતાં.
ધન્ય.

બાલપણાંતણો, રતેહ નવ વિસરીયો, મિત્ર મોહન તણી પ્રીત સાચી;
હેતથી હળી મળી, માન દીધું મને, રંક બેસાડિયો કનક માંચી.
ધન્ય.

ધન્ય ધન્ય કૃષ્ણજી, સંત સેવા કરી, ધ્યાન ધરતો હું નિજ દ્વાર આવ્યો;
રત જડિત મણિ, ભવન શોભા ધણી, દેવ શું દારિકા અહિં લાવ્યો.
ધન્ય.

કનકની ભૂમિને રતનના ચાંભલા, અર્કની જ્યોત ઉઘોત દીસે;
ખાત ને પાત વિહાર સ્થાનક ધણાં, કામની નિરખતાં કામ હીસે.
ધન્ય.

સમ નવ વરસની, દીઠી ત્યાં સુંદરી, નારી નવજોખના બહુ રૂપાણી;
સોલ શણુગાર તે, અંગ સુંદર ધર્યાં, દેવ વિમાનથી રહ્યા નિહાણી.
ધન્ય.

સહસ્ત્ર દાસી મળી, દીશે વીંટી વળી, કામની કંથની પાસ આવી;
સ્વામીરે સ્વામી હું, દાસી હું તમ તણી, ચાલો મંદિર વિષે ગ્રેમ લાવી.
ધન્ય.

ગોમતી સ્નાન કરી, કૃષ્ણજી નિરખિયા, પુણ્ય પ્રકટ થયું પાપ નાહું;
તેથંકી સમૃદ્ધિ આ, સકલ તે સાંપડી, મટી ગયું આપણું ભાગ્ય માહું.
ધન્ય.

કૃષ્ણ કહેતા તે નિજ ધામ પધારિયા, નવલ જોખન થયાં નર ને નારી;
વિનાત ઉચારતાં રજની વીતી ગઇ, નરસૈના સ્વામીની પ્રીત ભારી.
ધન્ય.

મીરાંબાઇ.

૧૫

બોલમાં બોલમાં બોલમારે, રાધાકૃષ્ણ વિના બીજું બોલમાં. ટેક.
સાકર શેરડીનો સ્વાદ તજીને, કડવો લીંબડો ઘોળમારે; રાધા. ૧
આંદા સૂરજનું તેજ તજીને, આગીયા સંગાયે પ્રીત જોડમારે; રાધા. ૨
હીરા માણિક અવેર તજીને, કથીર સંગાયે મણિ તોળમારે; રાધા. ૩
મીરાં કે પ્રભુ ગીરધર નાગર, શરીર આપ્યું સમતોલમારે; રાધા. ૪

૧૬

સતભાંભાનું રૂશણું.

જાણ્યું જાણ્યું હેત તમારું જાદવારે લોલ,
હેતજ હોય તો હૈયડામાં વરતાય જો;
અમે તમારી આંખડિયે અળખામણારે લોલ,
વાલ હોય તો નયણામાં ઝળઝામજો; જાણ્યું જાણ્યું.

પારિજાતકનું કુલરે નારદ લાવિયારે લોલ;
 જૈ સોંચ્યું રાણી રૂકમણીને દરબાર જો;
 એકે પાંખડલી મારે મંદિર ન મોકલીરે લોલ,
 કીધી મુજથી એ અદકેરી નારજો; જાણ્યું જાણ્યું.
 અચરત પામ્યાં ને આનંદ ઉતરેરે લોલ,
 જાઓ જાઓ નહિ જોલું સુંદર સ્થામજો;
 રૂકમણીને મંદિર જૈને રંગે રમોરે લોલ,
 હવે તમારે અમ સાથે શું કામ જો; જાણ્યું જાણ્યું.
 અજગા રહો અલખેલા મને અડશો નહિરે લોલ,
 તમ સાથે નહિ જોલું નંદ કુમારજો.
 મોલે તો પધારો માનીતી તણે રે લોલ,
 આજ પછી નવ આવશે મારે દાર જો; જાણ્યું જાણ્યું.
 નારદે કહ્યું સતભામા સાંભજો રે લોલ,
 એ નિર્લજને નથી તમારું કામજો;
 કાલા ને વાલા કરતો તે આવશે રે લોલ,
 મોટા કુળની મૂકશોમા તમ મામ જો; જાણ્યું જાણ્યું.
 ઉતાર્યાં આગ્રણુરે સર્વે અંગ થકારે લોલ,
 લો શામળિયા તમારો શણગારજો,
 મારારે મૈયરની ઓઢું ઓઢણીરે લોલ,
 ખીજું આપો માનીતીને દરબારજો; જાણ્યું જાણ્યું.
 ચરણા ચીર ઉતારી ચોળા ચુંદડીરે લોલ,
 ઉરથકી ઉતાર્યો નવસર હારજો;
 કાંખી ને કડલાં રે ત્રાટી દામણીરે લોલ;
 સર્વ સંભારી લેજો નંદકુમારજો; જાણ્યું જાણ્યું.
 આગળથી નવ જાણ્યું મેંતો એવડુરે લોલ,
 ધરકેથી ન જાણ્યો છુતારાતો ઢંગજો;
 ખાલપણાની પ્રીત અમારી પાલટીરે લોલ,
 એ નિર્લજને શાને દીજો રંગજો; જાણ્યું જાણ્યું.

ધીરજની વાતો ધરથી જાણી નહિં રે લોલ,
 પ્રીત કરીને પરવશ કીધા પ્રાણજ્ને;
 કાળજડાં કોરીને ભીંતર ભેદિયારે લોલ,
 મીટલડીમાં માર્યાં મોહનાં બાણજ્ને; જાણ્યું જાણ્યું.
 પ્રીત કરી પરહરવું નોતું પાધરું રે લોલ,
 થોડા દિવસમાં શું દીધાં મને સૂખજ્ને;
 સ્વપ્નાનાં સુંખડાંરે સ્વપ્ને વહી ગયારે લોલ,
 દેહડલીમાં પ્રગટયાં દારુણ દુઃખજ્ને; જાણ્યું જાણ્યું.
 પૂરણ પાપ મળ્યાંરે એ અખળા તણારે લોલ,
 જોના પરણ્યો પરધેર રમવા જાયજ્ને;
 અખોલડા લીધારે બાળે વેપથીરે લોલ,
 તે નારીનું જોખન ઝોલાં ખાયજ્ને; જાણ્યું જાણ્યું.
 પાણીમાં પીનેરે ધર શું પૂછિયેરે લોલ,
 વેરી પિતાએ પૂરણ સાધ્યાં વેરજ્ને;
 ઉછેરી આપીરે એના હાથમાંરે લોલ,
 ગળથુળીમાં ઘોળી ન પાયાં ઝેરજ્ને; જાણ્યું જાણ્યું.
 શોકલડીનાં વેણુ મને બહુ સાંભરેરે લોલ,
 નયણમાંથી છુટે જળની ધારજ્ને;
 હેડું ન શટ્યુંરે હજીયે અમતણુંરે લોલ,
 ઉર ઉપર કાંઈ ઉડ્યા મેંધ મહારજ્ને; જાણ્યું જાણ્યું.
 એવાં તે મેણાં શું બેલો મુખ થકીરે લોલ,
 ભોળા મનની શું આણો છો બ્રાંતજ્ને;
 નારી મત શું રાખો નારદને કહેરે લોલ,
 કુળવંતી તમે કેમ કરો કલ્યાંતજ્ને; જાણ્યું જાણ્યું.
 પટરાણી તમથી બીજી પ્યારી નથીરે લોલ,
 શું સતભામા કુડો આવ્યો કોધજ્ને,
 કપટી નારદિયાનાં કહેણુ ન માનિયેરે લોલ,
 ઘણો વધારે ઘેર ઘેર જઈ વિરોધજ્ને; જાણ્યું જાણ્યું.

સાચું જો કહું તો તમે નવ સાંભળોરે લોલ,
 કહો સતભામા ખાઉં તમ આગળ સમ જો;
 કાળુડા નાગને આપું આંગળીરે લોલ,
 તો એ તમારું મન નવ માને ક્યમ જો. જાણ્યું જાણ્યું-
 મોહનજી કહેરે સતી તમે સાંભળોરે લોલ,
 કહો તો મંગાવું પારિજાતકનું ઝાડ જો;
 આણીને રોપાવું તમારે આંગણેરે લોલ,
 રાણી રોપ તજીને મૂકો રાડ જો. જાણ્યું જાણ્યું-
 હરખીને બોલ્યારે હરિથી હેતથુંરે લોલ,
 સતભામાને સોડો લાગ્યાં પાય જો;
 વાજાં ને વાગેરે વાંસળીરે લોલ,
 ગીત ગાન ને નૌત્તમ ઉચ્છવ થાય જો. જાણ્યું જાણ્યું-
 કુમકુમ ને કસ્તૂરી બેહેકે કેવડોરે લોલ,
 ચૂવા ચંદન ઉડે અગ્નિલ ગુલાલ જો;
 આનંદ ઓછવરે થાય અતિ ધણોરે લોલ,
 ભેર ભુંગળ ને વાજે મૃદંગ તાલ જો. જાણ્યું જાણ્યું-
 રૂશણું ગાયુંરે રૂડી રીતથુંરે લોલ,
 સતભામાનાં મનાવ્યાં છે મન જો;
 મીરાંતો સ્વામીરે મોલ પધારિયારે લોલ,
 સતભામાનાં જીવન કીધાં ધન્ય જો. જાણ્યું જાણ્યું.

૧૭

દવ તો લાગેલ ડુંગરમાં, કહોને ઓધાજી હવે કેમ કરીએ;
 કેમ તે કરીએ, અમે કેમ કરીએ, દવ તો લાગેલ ડુંગરમાં.
 કહોને. ટેક.
 હાલવા જઈએ તો વહાલા હાલી ન શકીએ, બેશી રહીએ
 તો અમે બળી મરીએરે. કહોને૦ ૧

આરે વરતીએ નથી ઠેકાણુંરે વહાલા, *હેરી, પરવરતીની
પાંખે અમે શ્રીએરે. કહોને ૨

સંસાર સાગર મહાજળ ભરીયો વહાલા હેરી, બાહેડી
ઝાલો નીકર ખૂડી મરીએરે. કહોને ૩
બાઈ મીરાંકે પ્રભુ ગિરધરનાગર હેરી, શુરૂ તારે તો .
અમે તરીએરે. કહોને ૪

૧૮

પ્રેમની પ્રેમની પ્રેમનીરે, મને લાગી કટારી પ્રેમની, ટેક.
જળ જમુનામાં ભરવા ગયાંતાં, હતી ગાગર માથે હેમનીરે. મને.
કાચે તે તાંતણે હરણ્યે બાંધી, જમ જેએ તેમ તેમનીરે. મને,
મીરાં કહે પ્રભુ ગિરધરનાગર, શામળી સુરત શુભ એમનીરે. મને.

૧૯

રામ રમકડું જડિયુંરે રાણાજી, મને રામ રમકડું જડિયું. ટેક.
રમજુમ કરતું મારે મંદિરે પધાર્યું, નહિં કોઈને હાથે ધડિયુંરે.
રાણાજી.
મોટા મોટા સુનિજન મથીમથી થાક્યા, કોઈ એક વિરલાને હાથે
ચડીયુંરે. રાણાજી.
સુન શિખરનારે ઘાટની ઉપર, અગમ અગોચર નામ પડિયુંરે.
રાણાજી.
બાઈ મીરાંકે પ્રભુ ગીરધર નાગર, માઈ મન શામળીયાશું જડિયુંરે.
રાણાજી.

* ભજનમાં ગાનની ધૂન જમાવવા માટે એરી, હેરી, હોજી, વગેરે
બેદો વપરાય છે તેવો શબ્દ.

મુજ અખળાને મોટી મીરાત ખાધ, શામળો ધરેણું સાચુંરે.
 વાળી ઘડાવું વિકૃલવર કેરી, હાર હરિતો મારે હૈયેરે;
 ચિત્તમાળા ચતુરભુજ ચુડલો, શિદ સોની ઘેર જમ્યેરે. મુજ.
 ઝાંઝરીયાં જગજીવન કેરાં, કૃષ્ણજી કલાં ને કાંખીરે;
 વિષ્ણુવા લુધરા રામ નારાયણના, અણવટ અંતરબીરે. મુજ.
 પેટી ઘડાવું પુરૂષોત્તમ કેરી, ત્રીકમ નામતું તાળુંરે,
 કુંચી કરાવું કચ્છાનંદ કેરી, તેમાં ધરેણું ધાણુંરે. મુજ.
 સાસરવાસો સજીને બેઠી, હવે નથી કાંઈ કાચુંરે;
 ખાધ મીરાં કહે પ્રભુ ગિરધરના ગુણ હરિને ચરણે જાયુંરે. મુજ.

ઘેલાં બલે થયારે ખાધ, મુને ઘેલામાં ગુણ લાધ્યો,
 આગે તો અમે કાંઈ ન જાણતાં, મન માયામાં બાંધ્યું;
 ભવસાગરમાં લુલાં પડ્યાં ત્યારે, માર્ગે મળિયા માધુ. ઘેલાં.
 ઘેલાંતો વાતો ઘેલાં જાણે, દુર્લભિયાં શું જાણે;
 જે રસ દેવ દેવીને દુર્લભ, તે રસ ઘેલાં માણે. ઘેલાં.
 ઘેલાં તો અમે હરિનાં ઘેલાં, નિર્મળ કીધાં નાયે;
 પૂરવ જન્મની પ્રીતડી, અમને હરિએ ઝાટ્યાં હાયે. ઘેલાં.
 ઘેલાં ઘેલાં તમે શું કરો, ઘેલાં ઘેલાંતું કરશે;
 સુખતું કહેતાં દુઃખજ લાગે, તે નર ક્યાંથી તરશે. ઘેલાં.
 ઘેલાં મટી અમે ડાહ્યાં ન થઈએ, સંતનાં શરણાં લીધાં;
 મીરાં કહે પ્રભુ ગિરધરના ગુણ, સમજે કારણ સી!

૨૨

મુખડાની માયા લાગી, મોહન પ્યારા, મુખડાની૦
 મુખડું મેં જોયું તારું, જગત તો થયું ખારું;
 મન મારું રહ્યું ન્યારું—મોહન પ્યારા૦
 સંસારીનું મુખ એવું, ઝંઝવાનાં નીર જોવું;
 તેને તુચ્છ કરી કરીરે—મોહન પ્યારા૦
 સંસારીનું મુખ કાચું, પરણી રંડાવું પાથું;
 તેને ઘેર શીદ જઈએ—મોહન પ્યારા૦
 પરણું તો પ્રીતમ પ્યારો, અખંડ સૌમાન્ય મારો;
 રાંડવાનો ભે ટાળ્યો—મોહન પ્યારા૦
 મીરાં બલિહારી તારી, આશ એક ઉર ધારી;
 હવે હું તો બડમાગીરે—મોહન પ્યારા૦

૨૩

નહિરે વિસાડું હરિ, અંતરમાંથી, નહિરે૦
 જલ જમુનાનાં પાણીરે જતાં,
 શિર પર મટકી ધરી—અંતરમાંથી૦
 આવતાં ને જતાં મારગ વચ્ચે,
 અમુલખ વસ્તુ જડી—અંતરમાંથી૦
 આવતાં ને જતાં વૃંદાવનમાં,
 ચરણ તમારે પડી—અંતરમાંથી૦
 પીળાં પીત્તંબર જરકસી જમો,
 કેસર આડ કરી—અંતરમાંથી૦
 મોર મુગટ ને કાનેરે કુંડળ,
 મુખ પર મોરલી ધરી—અંતરમાંથી૦
 બાઈ મીરાં કહે પ્રભુ ગિરિધરના ગુણ,
 વિકૃત વરને વરી—અંતરમાંથી૦

ભાલણ.

કરું થાપટ થાપટ પાણુ;

કરું થાપટ થાપટ પાણુ, કરું થાપટ થાપટ પાણુ;
 રમે રમે રઘુઆ રામ, કરું થાપટ થાપટ પાણુ. કરું થાપટ.
 થાપ્યા બ્રહ્મા થાપ્યા શંકર, થાપ્યા નિગમ ચાર;
 વિશ્વાવસુ ને વસુધા થાપી, કોઈ ન પામે પાર. કરું થાપટ.
 ત્રણ બ્રાત ને માત પિતારે, ગાય ધણી ધર માંય;
 અગમ અગોચર અતિશે ઉંડા, કરતાનાં ધર કાંચરે. કરું થાપટ.
 પાંપણમાં પરઠે ને સંહરે, તેને હુલાવે માત;
 ભાલણ પ્રભુ રૂઢનાથજી, સર્વને કરે શાંત. કરું થાપટ.

૨૫

આવિન્દને ગાપી.

છખીલા નંદના રે, તારી ચાલતો ચટકો જો;
 છોરા આહીરનારે, તારા મુખનો મટકો જો. છખીલા.
 ચાલતો ચટકો મુખનો મટકો, મોહિની નાંખે એમ;
 કાળી તારી કાંબળીમાં, કામણુ દીસે છે કેમ. છખીલા.
 ચટકો તારી ચાલતો, પાવડીએ કંગર કોર;
 છુમક છુમક છુધર વાળે, નેનમાં નાચે મોર. છખીલા.
 તાણીને પાંધે પાધડીરે, ઢગડતો મુકે તોર;
 શેરીએ લડથડતો હીડે, મોરલી ધનધોર. છખીલા.
 મુખ દેખડાવીને ઘેલાં કીધાં, જાણુ હવેરાં ઢોર;
 ભાલણ પ્રભુ રૂઢનાથજી મારાં, ચીતલડાના ચોર. છખીલા.

(૨૨)

૨૬

મોરલી વાય છે.

મોરલી વાયછે વૃન્દાવનમાં શ્રી ગોપાળ, મોરલી સાંભળવા જઈએ.
ગૌ તૃણ ચરતી રહી, સાંભળે માંડી કાન;
આકાશે આલે નહિં, થંભી રહ્યાં વૈમાન. મોરલીં
મૃગલાં મીટ માંડી રહ્યાં, વૃક્ષ તણાં ન હાલે પાન;
મોરલી રાગ રંગે સાંભળીને, યોગેશ્વરે મૂક્યાં ધ્યાન. મોરલીં
ગુણીજન લઈ શકે નહિં, અનેક રાગ રંગ તાન;
મોરલી રંભા મેનકા ઉર્વશી, વિધાતાએ મૂક્યાં માન. મોરલીં
યમુના જળ હાલે નહિં, સૂર્ય રહ્યો સ્થિર સ્થાન;
મોરલી સુણતાં મોહી રહ્યાં, સાંભળી સુંદર ગાન. મોરલીં

૨૭

જાળાલિનું આશ્રમ.

(રાગ વિરાડી.)

દીકું આશ્રમ અતિથિ રમ્ય, ફલના ભારિ રહ્યા નગ નમ્ય;
પુષ્પિત જાણી સદા વસંત, નવ પદ્મવ જાણી ગ્રીષ્માંત.
એલારજના વાઈ વાય, મધુકર ભત્ત મધુર રવ ગાય;
સુંદર સહકારહ મંજરી કોકિલ બોલિ ચંચિ ધરી.
કેતકની રજ ઝાડિ અપાર, શ્વેત શરીર થયા કૃષ્ણશાર;
અતિથિ રાજિત દીસિ વંન, રામ ચરણિ જે થ્યૂં પાવન.
બાહારિથી મુનિ આવિ બહુ સમિધ પુષ્પ કુશ લેઈ સદ્ગ;
મોહન મોર તણા રવ થાય; પ્રાવૃટ ઝડતુ પાસિ જણાય.

૧ આ કાવ્ય તથા સંખ્યાંક ૨૮, ૨૯, ૩૦ ૩૧ વાળાં કાવ્યો તે વખતની ભાષાનું સ્વરૂપ બતાવે છે. તે તે કાવ્યો માટે જોઈતા ખુલાસા તે જુઓ ટિપ્પણ.

હોમધૂમથી નીલ આકાશ, જમ નીહાર પડ્યું પરધાસ;
 વેદ ભણિ વાડવ માહાધોષ, જાણી ગૌ હીસારવ ધોષ.
 વૈશ્વ દેવનાં જે અલિદાન, હંસ પોત પાસિ લિ માન;
 મુંજ દંડ મેખલા શણુગાર, કરિષ વેદાભ્યાસ કુમાર.
 કોએ કરિ વેદ વ્યાખ્યાન, કોએ કથિ છિ અલ્લજ્ઞાન;
 કોઇ યજ્ઞ વિદ્યા અભ્યાસ, આગમમંત્ર મર્મ ઉલ્લાસ.
 મૃગનાં બાળક ઉટજ દારિ રહ્યાં રૂંધી માગિ છિ આહાર;
 ઋષિ પંક્તિ બોલિ છિ ત્યાગ, અંતરિક્ષ અમર રહ્યા લિ ભાગ.
 કપિલ કથિત દર્શન કારિકા વાદિ ભણિ કિહી શુક સારિકા;
 કૃષ્ણાન્નિત યજ્ઞનાં પાત્ર, સુવ્ર, સુચ, ગિલી નિચાત્ર.
 મુસલ, ઉલૂખલ, પ્રણિતા, ખર્જ, પિતૃકાન્નિ ધરિયાં બહુ ખગ;
 કિહી લેપન કરિ દારિકા, ભસ્મ તણી પંક્તિ વારિકા.
 કિહી છાણિ છાંટિ આંગણું વિપ્ર પંક્તિય સેવ્યાં ધણું;
 કો ખીડા ગાંડિ રુદ્રાક્ષ, કો સ્ફટિકની ગૂંથિ અક્ષ;
 કો વીધિઈ કમલ કાકડી, કો વિદુમની માલા ધડિ;
 કોઈકે શુદ્ધ કરિ છિ દ્રાખ, બિલ્વ, આંબલાં, કદલી સાખ;
 કંકેઢૂ પનસ, કોકડી, કો ઉપવીત કરિ કોકડી.
 ધૂમધંકરી મલિનતા જિહાં, ચિત્ત તણી અવરિ નહિ તિહાં.
 રાત્ર શુકના મુખનું રંગ, અવરિ નહિ કિહિ કોય પ્રસંગિ;
 તીક્ષણ કુશનાં અગ્ર સ્વભાવિ, નહિ કો પ્રાણિ તણા સ્વભાવ.
 અંચલતા કદલી દલિ નિત્ય, નહિ કો મુનિજન કેરિ ચિત્ત;
 કોકિલનિ નેત્રિ અતિ રાગ, નહિ પરનારી ઉપરિ રાગ.
 કંઠ ગ્રહણ કમંડલુ તણું, અવરિ નહિ તે આશ્રમિ ભણું;
 સ્તન સ્પર્શ તે દોહોતાં ગાય, કુહુનિ કામિનીનું નવિ થાય.
 ભમવું પાવક પાખલિ તહીં, શાસ્ત્ર વિપિ કો એનિ નહીં;
 વસુ શબ્દ કથા માંહાં વદિ, તૃણાથી નવિ આવિ હદિ.
 કેતુ દીક્ષા વિધિ કરિ વધ કર્મ અવરિ ન છાંડિ કોએ ધર્મ;

ગણના જપમાલાની ધરિ, દેહની ગણના કેા નવિ કરિ.
 યજ્ઞિ મુનિ ખાલતું નાશ, મૃત્યુધ નહિ તે આશ્રમવાસિ;
 રામતું રાગ રામાયણિ કરી, નવયૌવનથી નહિ સુંદરી;
 જરા કરી મુખભંગ વિકાર, ધન અભિમાનિ નહીં લગારિ.
 ભારત માંહિ શકુનિનુ ધાત, અવરિ નહિ તેણિ વનિવાત;
 વૃદ્ધ થયાં દિજ કેરુ પાત; વિભૂતિ વહ્નિ વિધિ વિખ્યાત.
 શ્રીશલ વાંછા કપિનિ યાય; ઉદ્ભિદ મૂલ અધોગતિ જાય;
 ગીત વ્યસન હરિણુનિ હોય, ભોગ સર્પનિ, અવરિ ન કોય.

૨૮

રાગ-રામથી.

ઉન્મત્તે ! ઊતાવલી ! સુણિસુંદરી, ઊઠણું આપ સંભાલિ ગિહિલી કુણિકરી ?
 કચલટ મુખ પરિલટકતી „ કરિ કરી પાછી વાલિ „
 ચંદ્રલેખાધ ચકિત થઇ „ કાં પડિ આંખડી આજ ? „
 ઉપહાર કુસમ કરિથી ગિર્યા „ દર્શન કરવા કાન્નિ ! „
 મદનાંધે મનિ સ્થિર કરુ „ ઊચું મેખલા દામ „
 લોલે ! લીલાગતિ ગ્રહ „ કર્ણ પત્ર કરે ઠામિ „
 યૌવન માતી મલપતી ! „ જૂઠું છિરે જન „
 શ્યામા સૂતી કાં થઇ ! „ લાંકિ પયોધર ધન „
 નીલજ ! છદ્દ પિહિરણું „ સાચવિ થઈ સાવધાન „
 આવિરે આવિ ઊતાવળી „ જોવા આણિ સ્થાન „
 અલંગી અસંતુષ્ટે ! રહી „ જોવા દિ એકવાર „
 તુંહજ જોઇશ ક્યાંહાં લગિ „ કુતૂહલિની અપાર ? „
 ચંચલ હૃદયે ! ચીતવું „ દેખી તુઝ ભરતાર „
 અવલું ઝોઢયું પિશાચિણી „ એ હસિ છિ સંસાર „
 ગવિ શં નથી દેખતી „ જોવાનું દિ માગ. „

ફહિલિ ઊભી શું રહી ?	„	દૂખશિ તાહારા પાગ ગિહિલી કુણિ કરી ?	„
પાધરૂં ને રે પાપિણી !	„	કાંઈ કરિય કટાક્ષ ?	„
લલિતા ! લોક દેખી ધણુ	„	લોચન વારી રાખિ	„
પયોધરિ પીડી ધણું	„	પાછી રહિ લગાર	„
એકલી ગૂખ રૂંધી રહી	„	નેવા આપુ ઠાર	„
અનંગી પરવશ કરી સુણસુંદરી,	„	કાંઈ એક આણુ સાન	„
કાં ઊઠિ માહારૂં ઊઠણું ?	„	પ્રીતિ થઈ અસાન !	„
કાં દ્રોહિ વૃદ્ધ દેખતાં ?	„	વારિ આપણું મન	„
આકલી આવડું થાઈ શું ?	„	સ્વેદ વલિ અતિ તન	„
કામ જવરિ મુગધે ! પીડી	„	ઊપાયુ અતિ રંગ	„
લોકુ એ, મૃગલોચની !	„	પુલકિત છિ જે અંગ	„
ભાગશિ રે કટિ, કામિની !	„	શું કરિ મોડા મોડિ ?	„
અલિતે ! લોક સાંહામું જૂઠું	„	અહીં અંબોડુ મ છોડિ	„
હાંડરૂં કાં સત્તું થયું ?	„	ભૂલી ધરની વાટ	„
જૂ આગલિ નથી દેખતી ?	„	નહિ મંદિર એ હાટ.	„
આલસુ ! ધરિ ખીસી રહી	„	કાં લાગી એમ વાર ?	„
નયન ઊઘાડુ નિરખવા	„	ઓ આવિ રાજકુમાર.	„
તડકુ લાગિ, તારુણિ !	„	શિર પરિ અંખર ઊઠિ.	„
સતી વ્રત રાખી રહી	„	એહ ગ્રંથિ મનિ છોડિ	„
દેવી વાહી વામ ! તું	„	જે પર પુરુષ ન જોય.	„
કામ આવિ જાણી રતિવિના	„	એહનિ ન નિરખિ કોય ?	„
ઊઠિ રે શું ખીસી રહી ?	„	જો નિ એહનું રૂપ.	„
શીશિ પુષ્પતું શેહરુ	„	જાણી ઇંદુ અનુપ.	„
કુંડલ કણિ જલહલિ	„	નિરખુ હસતા કપોલ.	„
નયણિ નિરખિ પ્રેમ શું	„	માધ્ય કીકી લોલ.	„
મધ્ય નાયક રક્તહાર માંહિ	„	જાણીય યૌવન રાગ	„
પ્રવેશ કરતાં દેહ માંહાં	„	ખાંહારિ રહું પરભાગ.	„
વૈશંપાયન શું વદિ	„	હાસ્ય કરિ છિ મંદ.	„

દંત દિઠા એ દીપતા ?	,,	બાણી જપા માંહિ કુંદ. ગિહિલી કુણિકરી ?	
રજ ઊડી લાગી કુંતલિ	,,	અશ્વ ખુરા આધાત;	,,
બલાહક હુંગન કરિ	,,	વસ્ત્રાંચલિ કરી વાત.	,,
એક ચરણ જાંચુ કરી	,,	ક્રોમલ અંગુલિ રક્ત	,,
કેશવાલી ઉપરિ ધર્યું	,,	લીલા લિહિર આસક્ત.	,,
ધન્ય ધન્ય તે કામિની	,,	જે પામશિ ભરતાર	,,
ધન્ય દેવિ વીલાસવતી	,,	અવરિ સવિ પરિવાર	,,
અવર વેષ શૂં વરણૂં	,,	બાણી ક્રોએક દેવ	,,
માંહોમાંહિ કરિ વારતા	,,	મ્યલિયા જન જે ખેવ.	,,

૨૯

(રાગ-રામઘ્રી-યતિ ચાલ.)

સર જોઇ અહો ચાલતાં અતિ ઉત્તમ વન,	
પશ્ચિમ તટિ ત્યાં સાંભળ્યું ધણું નમિત રહેનં.	
હા હા દૈવ ! એ શૂં ઘટિ ? ધૂન્નિ છિ અતિ ગાત્ર.	
શબ્દનિ સન્મુખિ સાંચર્યાં વેગિ વહી નિ રાત્રિ.	ધ્રુવ પદ.
પ્રગટતાં પ્રીછ્યું નહીં વેગલા સ્થલ માટિ.	
લોચન ફરક્યું સાંભર્યું નીસરતાં તે વાટિ.	હા હા
માહા નિશા બાણી મનુષ્યનું જેણિ નહિં સંચાર,	
શબ્દ સુણીઈ પડવડુ ! આકંદ હુઈ અપાર.	હા હા
હા હા હણ્યુ હૂં ! બાલિઉ ! શું થયું ઉતપાત ?	
મૂલ છેદાણાં માહરાં, કર્યું વળિ ધાત !	હા હા
શૂં કરિ છિ પાપિયા, નિર્દય થઇનિ ? કામ !	
વિપ્ર પ્રતિ કાં માંડિજાં પિશાચનું કામ ?	હા હા
માહાશ્વેતા માહા પાપિણી ! દયા નહીં લગાર;	
એણિ શૂં વિણસાડિજાં, જે મારિ તું ? નારિ !	હા હા
ઈદુ ! દહિ છિ શા બાણી ? પાપિયા ચાંડાલ !	
એક કલંક આગિ, અછિ, ખીન્નું એહ વિશાલ !	હા હા

દક્ષિણ અનિલ ! ભલૂં કર્યું ! સીધું તુઝ કાજ !	
બ્રાહ્મણનિ તાં બાલતાં વાધી અતિ લાજ !	હા હા૦
હા હા શ્વેતકેતુ મુનિ ! વાહાલુ તૂલિં પુત્ર ;	
વિધાતાઠ રાખ્યું નહીં તાહાંઁ ઘર સૂત્ર !	હા હા૦
સરસ્વતી વિધવા થઈ ! સૂતુ થયું સુરલોક !	
આશ્રય રહિત તે તપ થયું ! સત્ય થ્યું તે ફેક !	હા હા૦
મિત્ર મૂર્છિતાં પડખિઠ, આવૂં તાં તુઝ સાથે ;	
વાત કરતાં આલીઠ વલગી નિ બેઠ્ઠ હાથિ.	હા હા૦
ક્ષણું એ રહી નવિ સફૂં તુઝ વિણ માહાવીર !	
નિષ્કુર થઈ કાં નીસર્યું મૂર્છિ મેહેલી ધીર ?	હા હા૦
કઠિણ એહવું કહીધ નહીં, બળાં કુહુનિ શરણ ?	
અંધ બધિર તાં હું થયું, ચાલિ નહીં તાં ચરણ.	હા હા૦
દિશ સધલી સૂતી થઈ ! જીવ્યું નિષ્ફલ દેહ !	
પુંડરીક ! મેહેલી મૂર્છિ બસુ દેઘ છેહ ?	હા હા૦
ભડિ, મિત્ર તૂં માહારા, ઘુ નિ પ્રતિ વચન ;	
પ્રેમ પૂરવતું કિહાં ગયું, હૂતુ સાચુ જે મનિ ?	હા હા૦
વાત કરું કાંધ મનની, બોલું તાં એકવાર ;	
આકંદ કરતું સાંભળ્યું, કપિંજલ તેણિ ઠારિ.	હા હા૦

પદ્મનાભ.

પુણ્ય પ્રભાવ.

પુણ્યઘ એક આરોગિ પાન,
 પુણ્યઘ ઘરિ સંપ જમ નિધાન;
 પુણ્યઘ હુમ સકુલિણી નારિ,
 પુણ્યઘ રેવંત બઝઈ બારિ.
 પુણ્યવંત નમ સહુકા નમમ,
 પુણ્યહીણ નર ભૂલુ ભમમ;

પુણ્યધ રોગ ન આવર્ષ અંગિ,
 પુણ્યધ પુરુષ રમધ નવરંગિ.
 પુણ્યધ અંગ ન આવધ રીસ,
 પુણ્યધ સહ દીધ આરસીસ;
 પુણ્યધ વાહલાં નહીં વિયોગ,
 પુણ્યધ હુધ સજન અંગોગ.
 પુણ્યધ પહિરધ વાર ચીર,
 પુણ્યધ હુધ ફૂટરાં શરીર;
 પુણ્યવંતના દુષ્કૃત ટલધ,
 પુણ્યવંત નધ આમર ઢલધ.
 પુણ્યવંત સરિ છત્ર ધરાધ,
 પુણ્યવંત નવિ પાલા બધ;
 પુણ્યધ મયગલ બઝધ બારિ,
 પુણ્યવંત નવિ બધ હારિ,
 પુણ્યધ હુધ નવનવા રંગ,
 પુણ્યધ સુણીધ વેણિ મૃદંગ;
 પુણ્યધ સુધધ તલાધ ખાટ,
 પુણ્યધ બોલધ કીરતિ ભાટ.
 પુણ્યધ ધરિ નવિ ખૂટિ ધાન,
 પુણ્યધ હુધ પુત્ર સંતાન;
 પુણ્યધ કરિ રા દીધ માન,
 પુણ્યધ હુધ પાધરા પ્રધાન.
 પુણ્યધ ધરીધ સોનાં સાર,
 પુણ્યધ પહિરીધ મોતી હાર;
 પુણ્યધ પામીધ વિદ્યા વલી,
 પુણ્યધ હુધ કીરતી બિજલી.
 પુણ્યવંત ધરિ ત્રિણિ વાર,
 અઠોતર સત મંગલાવાર;

પુણ્યમ મુખિ નવિ કૂડક ચવમ,
 પુણ્યવંત પૃથ્વી ભોગવર્ધ.
 પુણ્યર્ધ પુણ્ય કરિ આદરિ,
 નિતુ દીવાલી પુણ્યર્ધ કરી;
 જે જે આણ્યા વાનર વીર,
 પુણ્યર્ધ પત્થર તરીયા નીર.
 પુણ્યમ અણુયુગતું સંભવિ,
 ગામિ રાક્ષસ માર્યા સવિ;
 કૌરવ કુડિ ન સીધું કાજ,
 પુણ્યમ પાંડવ પામ્યા રાજ.
 પુણ્ય પ્રસંસા પુહુવિં કરી,
 પદ્મનાભ પંડિત વિસ્તરી;
 કાન્હડે નમ પુણ્યર્ધ કરી;
 જગિ જય દીધુ આશ્યા પુરી.

સેજવાલે ગઠ કીધું ધાત.

(પવાડ.)

આઠ વરસ માંહિ આઠ દિહ થાકિય તુરકે કરી સજામ;
 ‘પાછાં કટક સહુકો ચાલુ’ મલિકિ ધસિ દુરમામ.
 જહીંઈ સીંહ મલિક ગઠ ઉપરિ બંદી ખાણિ રહાવિ;
 સેજવાલ તેહતુ સગપણ જણ હાથિ મોકલાવી.
 વીઝી નાટરડકની વાવિં સીંહ મલિક તેડાવિઉ;
 આધી રાતિં લયી છપંતુ સુહટિં મલવા આવિઉ.
 વીકુ ભણિ, ‘પાછા જાયિઉ, વચન કહિસ’ વેદ;
 જુ અહા પાતચાહ ગઠ આપિ, તુ દેખાડું ભેદ.

રૂઠુ ભવાડી જમણુ રાખી કંઈ જોલ પ્રમાણુ.
મલિક ભણિ, 'જે જોલ અહારિ તે માને દુરમાણુ.'

(ચૂપઈ.)

સેજવાલ કાઠિ કારણુ કરી પાપી પાપણુદિ આદરી;
લોભિ એક વિટાલિ આપ, લોભિ એક કરી ઘણુ પાપ.
x x x x
લોભિ ધર્મ લોપ આદરઈ, લોભિ સગાં સહોદર મરઈ;
લોભિ એક નર પાડઈ વાટ, મારઈ વિપ્ર નગારી ભાટ.
લોભિ એક નર છાંડિ માન, નીચ તણિ ધરિ ખાઈ ધાન;
લોભિ એક તણું મન રાખિ, લોભિ એક દીઠ કુડી સાખિ.
સેજવાલ મનિ એવડુ લોભ, પાપ તણુ મનિ નાણુ લોભ;
હૈયા સરિસુ વિમાસી જોઈ લોભ સમુ નવિ મિલુ કોઈ.
લોભ વિહુણુ જે નર સરઈ પદનાભ તેહ પૂજા કરઈ;
સોંઠ મલિક તે રાતિજ માંહિ સેજવાલનિ દેઈ કલાહિ.
વલી લોભ દેખાડિયા ઘણા, ટંકા આપિયા સોના તણા;
કટક એડવા કહીડ મેલ, વેગિ ગઠિ પડિસિ મેલ.
લાઘું સુપન તેણુઈ વાર, આહણુ દેખી કરિઉ જીહાર;
પૂછિ રાય, 'કવણુ તું નર'? 'વિપ્ર વેપિ હું ગઠ જાહોર.
ચડિયા કડક જી માહરી પૂઠિ, ગઠ ભેલાણુ વહિયુ ઊઠિ;
અછિ પાપ માહરિ જેતલું, હું ભોગવિસુ કાલ તેતલું.
પુણ્યવંત પ્રીતિ પામસિ, વલી વંશ ગઠિ તાહરુ હસિ;'
પાહું વિપ્ર ગ્યું સાંચરી, સુપન દેખાડિ આશાપુરી.
કીહિ, 'પીઠિ અમે જાન્યું આજ જે વાંછું તે સીધ્યાં કાજ;
વલી વંશ નર તાહરિ કોઈ માહરિ વચનિ પામસિ સોઈ.'
વલી ગણેશ વુહુણા માંહિ એહજ વાત જણાવી રાઈ;
ચુથું સપન રાય જવ લાહિ, કાન્હ સ્વામિ અર્ધમ આવી કહિ.
એહ વાત ચતુર્મુખિ કહી, રાય વિચારી સાચું સહી;
કમાલદીન મલિક સુપ્રમાણુ સેજવાલ થિઉ આજેવાણુ.

માહલી રાતિ મલિકે હડવડી કાન્હમે ગઢિ ચાલિઉ ચસં;
 આંગલિ થિકુ વીકમસી ગમ્મઉ, ઇસિઉ ખોલ ધરણી પ્રતિ કહિઉ.
 હીરા દેવિ ભણિ, ‘ચંડાલ સૂં મુખ દેખાડી તું કાલ ?
 જેહ પસાઈ કીધાં રાજ તેહણું’ તે વિણસાડયું કાજ !
 એક ડીલ નમ્ર કારણિ આજ ગઢ ભેલાણુ, લોપી લાજ !
 જે નરનિ છિ કરિ પ્રતિપાલ દૂધ તેહતું પીધું ખિડાલ ?’
 કરિ રીસ ઊભી ધર ખારિ ગઢિ દલ ચઢતાં દેખી નારિ;
 ઇસિઉ ખોલ હીરાદે ભણિઉ, સેજવાલ ત્રંખાલુ હાણિઉ.
 સાસન આવિ એ અહિનાણુ પડિઉ ધરાતલિ ગયા પરાણુ;
 અખલા અંગિ એતલિ આહિ હીરાદેવિ ગર્ભ ગઢ માંહિ.
 રાઉલ ભણિ ગમ્મ પાધરી ઊભી રહી વીનતી કરી;
 ‘રાઉલ ? ઊધારિઉ વાત સેજવાલે ગઢ કીધું ધાત.

૩૨

અખો.

સાંતીડાનું લખન.

સાંતીડું જેડીને સમજાવીયે, રૂંડાં રામનાં ખીજ લખ વાવીયે. ટેક. ૧
 દયા મયાના ડોળીયા પ્રાણી, પ્રેમનાં જેતર વાળ, પ્રાણી પ્રેમનાં જેતર વાળ;
 રાસ લેજે ગુરૂ જ્ઞાનની તારે, સંત પરોણો હાથ. સાંતીડું જેડીને. ૨
 પેહેલી ગણુ પધોરની પ્રાણી, કાળનાં ગુંડાં કાઢ, પ્રાણી કાળનાં ગુંડાં કાઢ;
 ખીજ ગણુ બહુનામીની તારાં, પાપ સમુળાં જાય, સાંતીડું જેં ૩
 ત્રીજ ગણુ ત્રિભૌવનની પ્રાણી, ત્રણ્યા બેડી ટાળ, પ્રાણી ત્રણ્યા બેડી ટાળ;
 ચોથી ગણુ ચત્રલુજની તારાં, જેતર આવ્યાં તાર. સાંતીડું જેં ૪
 ત્રાટકતિ આવી વાવણી ભાધ, સલની ચોરણી બાંધ, પ્રાણી સલની
 ચોરણી બાંધ;

પાંચ આંગળીયે પુરજે તારે, લાખે લેખાં થાય. સાંતીડું જેડીનેં ૫
 ઊગીને જ્યારે એળે ચઢ્યું પ્રાણી, વાડની મકર વેલ, પ્રાણી વાડની મકરવેલ;
 ચોથે દિશાએ રાખ સુરતા, એથી પાકશે રૂપારેલ. સાંતીડું જેં ૬

પોંક આબ્યો હવે પાકશે પ્રાણી, મનનો મેડો નાખ, પ્રાણી મનનો
મેડો નાખ;

ગોશ્ણ લેજે જ્ઞાનની ભાઈ, પ્રેમના ગોળા ફેંક. સાંતીડું જોડીને ૦ ૭
ઢાળીડો આબ્યો ઢાળવા પ્રાણી, ઢાળ ભરેલી થાય, પ્રાણી ઢાળ ભરેલી થાય;
ખાઓ પીઓ ધન વાવરો એનો ભોગ ભગવાનને જાય. સાંતીડું ૦ ૮
ગાણું ગાજે હવે જ્ઞાનનું ભાઈ, હૈયાની હુંપદ હાર, પ્રાણી હૈયાની
હુંપદ હાર;

અખો ભગત કહે પ્રભુ ભજ્યા વિના, નહિ ઉતરો ભવપાર;
સાંતીડું જોડીને સમજાવિયે, રૂઠાં રામનાં જીજ લઈ વાવીયે ૦

૩૩

અક્ષય લીલા.

(રાગ સામઝી)

સંતોરે વનસ્પતિ ફૂલી, માયા કેરા ધામમાં;
ધર ગયો છે ભુલી, સંતોરે વનસ્પતિ ફૂલી. સંતોરે ૦ ૧
વણ ખેડુ વણ વરખડો, જઈ ગગનમાહે મોર્ચો;
ફાલ્યો ફૂલ્યો બહુ ફૂલ્યો, ત્રિલોકમાં ફેર્યો. સંતોરે ૦ ૨
પગ વિન્યા પગ કાઢ્યો, વણ વાટે દાવો બાળો;
જે ધર જવું મુઆ પછી, તે ધર જવતાં નિહાળો. સંતોરે ૦ ૩
૧પપીલ થઈને પરવરો, ધર ધન જેમ ફેડે;
જે જળ છે અગમ અગોચર, તે જળ વિરલા વેડે. સંતોરે ૦ ૪
ઘટ ધુંધટ ઘેરી રહ્યો, માયા શું મન બાંધો;
ઘટ ધુંધટ અળગો કરો, તે સાંઈ આપે લાધો. સંતોરે ૦ ૫
અનેક પદવી ઉપરે, અક્ષર એક સૂજે;
અક્ષરે અક્ષર ઉતરે, અખો એ અક્ષય ખૂજે. સંતોરે ૦ ૬

(રાગ સામઘ્રી,)

ભાધરે સ્વયંપદ તે સાયું, સહજ સુત સમ્યા વિના;	
જાણો સર્વે કાયું, સંતોરે સ્વયંપદ તે સાયું.	ભાધરે. ટેક. ૧
કાયું મન એમ જાણવું, જેમ અધકાયો પારો;	
સુધ નિરાસ થયા વિના, ન હોય નિસતારો.	ભાધરે. ૨
જોગ જગ તીર્થ વ્રત, એ કૃત છે મનતું;	
મન હો સર્વે ખરો, મન ખીજ છે તનતું.	ભાધરે. ૩
ખીજ બળે નહીં જ્યાં લગે, ત્યાં લગે ઊગે;	
થિયાને થિરતા નહીં, ફરે તે જુગાજુગે.	ભાધરે. ૪
અનુભવ એવોરે કીજાએ, જેણે મનની જડ જાય;	
મન સુઆ પછે માનવી, વસ્તુ રૂપજ થાય.	ભાધરે. ૫
સાધન એવુંરે સાધિયે, અણલિંગીને આસે;	
મહાપુરૂષ સુક્ત હુવા, તે તો એજ અભ્યાસે.	ભાધરે. ૬
ખગાકાર વિના ખગ વિષે, ભાધરે ન રહેવાય;	
લિંગ ચતુષ્ટે તો ગણે, જો ખગવત થાય.	ભાધરે. ૭
તત્ત્વજ્ઞાની સ્વયં તત્ત્વને, એણી પેરે જાણે;	
અખો સમજ ત્યાં સમ્યો, જેને વેદ વખાણે.	ભાધરે. ૮

૩૫

બ્રહ્મ લેહમાં જગવા વિષે.

બ્રહ્મતિયું.

રામ તું રામ તું નામ જેતું જપે, ધામતું ધરતું શોધ આણે;
જાગ્યા વિના જંજલ તે તો ગણે પડ્યું, તારે તે નીકળે બરે હુંજ ટાળે.

રામ ૧

છીપને શોધતાં મોતી માંહે મળે, ઉપર ખોળે તે અમળે;
જીવનો જપ કરે એવું મન આચરે, મરમ સમજે નહીં માયા તાણે.

રામ૦ ૨

નામ ને ઠામ જેને ગામ ઘર નહીં મલે, જે પરઠવે તે પરપંચમાં હાથ્યું;
તે વિષે ઉગી ઉગી સહુ આચરે, કોટ બ્રહ્માંડનું મૂલ જ્યાં લાગ્યું.

રામ૦ ૩

જાગ્યા જગદિશ એણીપેરે ગણે, ઉંધ ઉરમી તણી વાત અજાગી;
પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ પ્રભુને એમ ભોગવે, અંધ પરંપરાને રહે વજાગી.

રામ૦ ૪

વાહણું વાંચું સંત નરને ખરું, બીજાને સરવરી વહે સદાએ;
સુરજ સરખો સહુને માથે તપે, પણ જાગી જુએ અખા તે સહરાએ.

રામ૦ ૫

૩૬

(રાગ પ્રભાતીઆના.)

સમજ સિદ્ધાંતને સાર ગ્રહી થા સુખી, બેસ પુરો થઈ નિજ લાભે;
હિતમ ને મધ્યમ વાણી બહુ વિશ્વમાં, તે ભોમી વિદ્યાર નહીં લાગે આભે.

સમ૦ ૧

પિંડ પિંડના ક્રંત ઉભાં હશે, લાં લગે દેખશે લોક દહીને;
નિંદાને સ્તુતિ સરખી ચાલે વિશ્વમાં, રખેરે મન તું વજાગ તેને.

સમ૦ ૨

નિર્ગુણ કથતો કબીર બહુ પરભવ્યો, સગુણ ગાતો નરસિંહ મેતો;
સત્ય પાળતો રાજ હરિશ્ચંદ્રને દમ્યો, પ્રહલાદ પીડ્યો બહુ વૈષ્ણવ કેતો.

સમ૦ ૩

જે ભક્તિ આદરે તેની વિશ્વ નિંદા કરે, ભક્તને જગતની રીત અવળી;
અપાન કરાવતા જેમ વચ્છ ગઉને દમે, એમ જગતની રીત નહોમ સવળી.

સમ૦ ૪

એકલો ભક્ત તે જગત નિર્મલ જુએ, તે જગત ભક્તને દોષ થાપે;
એ માયા વિલાસ તું બાણી રહેતી અખા, વસ્તુ વિચાર કર નાવે માપે.

સમ૦ ૫

૩૭

૫૬.

(રાગ મેવાડો.)

સમજણ વિનારે સુખ નહીં તુજનેરે, વસ્તુ ગતિ કેમ કરી ઓળખાય;
આપમાં દિસે છેરે આપનો આતમારે, તેણે કાંઈ જીવપણું નવ જાય.

સ૦ ૧

રવિ રવિ કરતારે રજની નહિ મટેરે, અંધારૂં તો ઉગ્યા પૂઠે જાય;
રૂઢે રવિ ઉગેરે નિજ ગુરૂ જ્ઞાનનેરે, થનાર હોય તે સહેજે થાય.

સ૦ ૨

જળ જળ કરતારે તૃણા નવ ઢળેરે, ભોજન કહેતાં ન ભાગે સૂખ;
પ્રેમરસ પીતારે તૃણા તુરત ઠળેરે, એમ મહા જ્ઞાનિઓ ખોલે છે સુખ.

સ૦ ૩

પારસમણિ વિનારે જે પથરા મળેરે, તેણે કાંઈ કાંચન તો નવ થાય;
સમજણ વિનારે જે સાધન કરેરે, તેણે કાંઈ જીવપણું નવ જાય.

સ૦ ૪

દશ મણુ અગ્નિરે લખીએ કાગળેરે, એ લઈ રૂમાં જે અલપાય;
એની ઉજાતાયેરે રૂ નથી દાઝતુંરે, રતિ એક સાચે પ્રલયજ થાય.

સ૦ ૫

જીવપણું મટેરે અનહદ ચિંતવ્યેરે, એ તો વાણી રહિત છેરે વિચાર;
જે જે નર સમજ્યારે તે તો ત્યાં સમ્યારે, કહે અખો ઉતર્યા પેલે પાર.

સ૦ ૬

પૂર્ણ પરમાનંદ.

(રાગ ધન્યાશ્રી.)

અભિનવો આનંદ આજ, અગોચર ગોચર હવું એ;
 પરપંચ પાર મહારાજ, તે પૂરણુ બ્રહ્મ હું સ્તવું એ.
 હરિકર અજ ભુવનેશ, તે તણો ધૃશ અજપતિ એ;
 તે જાણો અંગ ધૃશ, જેને ગાય નિત્ય શ્રુતિ એ.
 સ્વે ચૈતન્ય ધનરાય, શૂન્યમાં સોહામણો એ;
 તે નાવે વાણી માંહે, તે નહિ વિરાટ ને વામણો એ.
 તે જાએ ન આવે ક્યાંહી, સ્થિર પૂરણુ અવિનાશ છે એ;
 લિંગ ભંગ તેમાં નહિ, જે વડે આકાશ છે એ.
 એ જાણે જાએ જંજલ, યથારથ જેમ તેમ થયું એ;
 જિહ્વાં કમૈ ન લાગે કાલ, સભર ભરાધ તે રહ્યું એ.
 તિહાં હવું મન દેલીન, જઘ ચૈતન્ય સભર ભર્યું એ;
 નહિ કો દાતા દીન, તન મન સહેજે સજ થયું એ.
 પ્રગટ્યાં કોટિ કલ્યાણુ, આપાપાર વિણુસે રહ્યું એ;
 સદા સદોદિત ભાણુ, ઉદય અસ્ત આ કારણુ ગયું એ.
 કરે અખો આનંદ, અનુભવને લહેવા તણો એ;
 એવો પૂર્ણુ પરમાનંદ, નિત્ય સરાઉં અતિ ઘણો એ.

(રાગ ધન્યાશ્રી.)

નરને ઉપજે દહ વૈરાગજી, તેના ટળે દ્વેષને રાગજી;
 આરત કરી મન વિષે આગજી, નહીં આતુરતા કહેવા લાગજી.
 પૂર્વછાયા.

આતુરતા મન અતિ ઘણી, જેમ મીન વિછર્ચું નીરથી;
 એ જ્ઞાનસિંચાણો લઈ ચઢ્યો, તેણે દૂર નાખ્યું તીરથી.

તરફડે તલપે અતિ ધાણું, વિરહ સૂરજ શિર તપે;
 સંસાર રૂપી ભૂમિ તાતી, નીર નીર અહર્નિશ જપે.
 કાલસિંચાણો શિરે ભમે, તે તેની દૃષ્ટે પડે;
 નીર વોહોણું વધુ દાઝે, ઝાળ લાગે ને તડકડે.
 નયણે તે નીર દેખે નહીં, કળકળે કાળજ બળે;
 પેટ પૂંકે પાસું વાળે, જેમ પડે તેમ દાઝે જળે.
 કામ ધેનુના પય વિષે, જે કોઈ મૂકે તેહને;
 તોયે આપદા ન ટળે ચકરને, વારિ વહાણું જેહને.
 વૈરાગ ઘણો ઉપન્યો શરીરે, તેણે કાળજ કોયું માંહેથી;
 મેહેતણો તાપ તપે તનમાં, તે નર જીવે ક્યાંહેથી.
 નાના વિધનાં ભક્ષ ભોજન, તેને દીઠાં નવ ગમે;
 સંસાર રૂપી ભૂખ લાગી, ઉભા થાતાં તન ભમે.
 નિર્વેદ ઉપન્યો નર વિષે, તે જીવપણે જીવે નહીં;
 તે મરી જીવે મન વડે, જેમ કીટ ભમરી હોયે સહી.
 જેમ ઉધઈ ખાયે કાઢને, તેવું કૃષ્ણાગર થૈ પરવરે;
 તેમ વિરહ વૈરાગ્ય જેને ભણે, તે નર હરિ થાએ શિરે.
 કહે અખો સહુકો સુણો, નિર્વેદ ટાળે જંતને;
 જે નરને ઉપજે ચેતના, તે સેવે હરિ ગુર સંતને.

૪૦

વિરહ વૈરાગ્યે જેવું મન તપેજી, ને રૂં રૂં માંહે હરિ હરિ જપેજી;
 સદ્ગુર ચરણે આપોપું અપેજી, પરબ્રહ્મ રહેને પોતે અપેજી.

પૂર્વછાયા.

પરબ્રહ્મ રહે ને પોતે અપે, તેનો ભેદ કહું તે સુણો;
 તે વચન માને ગુર તણું, ને ભાવ ભરોંસો અતિ ઘણો.
 ગુર કહે રામ રમે સકલમાં, સર્વાનાસ સ્વામી ભયોં;
 એવું સાંભળતાં મહા વચન માન્યું, ભક્તિ ઉપર આદર કર્યો.

તે હરિ હરિ દેખે સકલમાં, જેને જીવ જીવ કરી દેખતો;
 હરિ જાણી હેત કરે સકલમાં, પહેલાં જે ઉવેખતો.
 હરિ જાણ્ય થકે ભક્તિ થાએ, તેજ ભક્તિ જાણો ખરી;
 અજાણે જે આચરે, તેને દ્રોહ થાએ પાછો ફરી.
 સદ્ગુરનાં વચન સુણીને, ભક્તિ જેને ઉપજે;
 અગ્નિર કાલ તે પામે આત્મા, સદ્ગુર વચને જે બજે.
 ભાઈ ભક્તિ જેવી પંખણી, જેને જ્ઞાન વૈરાગ્ય ખેડ પાંખ છે;
 ચિદાકાશ માહે તેજ ઉડે, જેને સદ્ગુર રૂપી આંખ છે.
 દેખે નેત્ર પરબ્રહ્મનાં, પરબ્રહ્મનો કર્ણ માત્ર;
 પાદ પાણિ પરબ્રહ્મનાં, પરબ્રહ્મ દાંતા ને પાત્ર.
 જલે પરબ્રહ્મ સ્થલે પરબ્રહ્મ, સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળે;
 ગિરિ ગર્ભર વન વાટિકા, પરબ્રહ્મ જાળે ને માળે.
 પરબ્રહ્મ વિના નહિ દામ ઠાલું, એમ દેખે ભરપૂર;
 જિહ્વાં તિહાં દેખે હરિ ભાઈ, જેનાં પડળ થયાં છે દૂર.
 કહે અખો સહુકો સુણો, ભક્તિ આવી તે જતને;
 એવાં શુદ્ધ ભજનને પામના, તમે સેવો હરિ ગુર સંતને.

૪૧

માયાનું નાટક.

(છાંદા.)

નાટકનો એમ નીપજે લેદ, હું નથી કહેતો કહે છે વેદ;
 જેને સ્વસ્વરૂપ પામ્યાનો અર્થ, માયા મોહ કરવો હોય વ્યર્થ;
 પ્રગટ પ્રમાણ કહે છે અખો, જાણો તે એ પેરે લખો.
 સુખિયા દુઃખિયા દીસે બહુ, પણ માયાના કીધા છે સહુ;
 સુખિયા પલમાં દુઃખિયા થાય, ધન તન લજ્જા ક્ષીટી જાય;
 રંક હોય તે થાએ રાય, અખા એહ માયા મહિમાય.

માયાનાં મર્કટ સહુ લોક, પલકે સુખ ને પલકે શોક;
 કપિને જેમ શણગાર્યો નટે, ભીખ મગાવે રહ્યો ચૌવટે;
 અખા લે સર્વે ઉદાસ્ય, કંઠે દોરડી પુંડે કાળ.
 પલકે રિધ સિધ આવે ઘણી, જીવ જાણે હું સૌનો ઘણી;
 જેમ વરુઘોડે મળિ બહુ વના, પલક રહીને થાએ ફના;
 અખા માયા કરે ફજેત, ખાતાં ખાંડ ને ચાવતાં રેત.
 નાટક ચાલે માયા તણું, સકળ જીવ શણગારી ઘણું;
 કાળ ફેરવે ચૌદ ચૌવટે, એકને આપે એકનું ઝટે;
 અખા વગોવે માયા કાળ, જાણુ પંડિત શ્રીમંત ભૂપાળ.
 બાળક જેમ રમાડે શ્વાન, દૂર થકી દેખાડે ધાન;
 પુંજ હલાવે ચાટે લાળ, ઉંચું કરી ભરાવે કાળ;
 લલચાવ્યો દેશાંતર જાય, અખા એમ રમાડે માય.
 આશા જનને બહુ પરભવે, દેવ આગળ જઈ દુઃખ દાખવે;
 દશે આંગળાં સુખમાં ધરે, દીન વચન નેત્રે નિર ભરે;
 ત્યાંથી ટાંક ન પામે ધૂળ, અખા લાલચે ન મળે મૂળ.
 કહે અમને કાણ શકે છેતરી, એવું બાધે અરદ આદરી.
 ક્ષણે ક્ષણે હુંડાતો જાય, ધન તન સજ્જન સૌને ખાય;
 છાતો નહીં પ્રગટે ડગે કાળ, પંડિત જાણુ શ્રીમંત ભૂપાળ.
 ઝોંટી લે રાજનાં રાજ, તપસીનાં તપ કરે અકાજ;
 શ્રીમંત કેરાં ધનને હરે, પંડિતની વિદ્યા ભક્ષ કરે.
 યુવતીનાં ચૌવન હરે કાળ, તોય અખા નવ જાગે બાળ.
 કાગળમાંથી જાય કપુર, શોકે સૌને એનું નૂર;
 ગર્વ ગાંઠથી મોહે અજાણુ, સૌને પીલે એકજ ઘાણુ;
 ખોખાં કરી નાંખે તત્કાળ, અખા એવો કરડો કાળ.
 ઘોડાપૂર આવે જેમ નદી, ક્ષણમાં સંપત દીસે વધી;
 પળમાં તેનો થાયે વરો, જેવો છાશ તણો આફરો;
 એમ સંસાર આવે ને જાય, અખા તેને ક્યાં પ્રતિવાય.
 સહિત દેશ વૈકુંઠ ગયા રામ, કુળ લઘ કૃષ્ણ પહોંતા નિજ ધામ,

પ્રાકૃત જીવ તણી શી વાત, મોટે દામે ઘાલ્યો ઘાટ;
 થયો પદારથ ટાળે કાળ, વગગ અખા નિર્જીવની ચાલ.
 પુન્ય પાપ લખિયાં ઋષિજને, જેણે જેવું ચાન્યું મને;
 આહ્વાણ કહે સત્ય કરવા યજ્ઞ, પશુ વધ કીધે હોય પુન્ય.
 જૈન કહે એ હિંસા પાપ, અખા ધર્મ પણ જીજ્ઞવા થાપ.
 લખ્યા પ્રમાણે સહુકો વેદ, ધર્મ રાખવો સૌને હેદ;
 જોણ્યું ન મળે કેનું એક, આપ આપણી રાખે ટેક;
 જાંગડ રાખી સૌ જોયરે, અખા સહુકો વદતા મરે.
 માણસપે દેવ ઉત્તમ લખે, ત્યાં મધ માંસને ભખે;
 તેને માથે ન ગણે પાપ, બળી આપીને સૌ કહે બાપ.
 અખા ગહન એ ચાલ્યું જાય, રામ જાણે નિસ્તારો થાય.

૪૨

પ્રપંચ અંગ.

(છપ્યા.)

કહે અખો હું ઘણુંએ રટ્યો, હરિને કાળે મન આવડ્યો;
 ઘણાં કૃત્ય કર્યાં મેં બાહ્ય, તોય ન ભાગી મનની દાઝ.
 દર્શન વેષ જોઈ બહુ રહ્યો, પછે ગુરુ કરવાને ગોકુળ ગયો;
 ગુરુ કર્યાં મેં ગોકુલનાથ, ગુરુએ મુજને ધાસી નાથ.
 મન મનાવી સદ્ગુરુ થયો, પણ વિચાર નગરાનો રયો;
 વિચાર કહે પામ્યો શું અખા, જન્મ જન્મનો ક્યાં છે સખા.
 બહુ કાળ હું રોતો રયો, આવી અચાનક હરિ પ્રગટ થયો;
 ત્રણ મહા પુરુષ ને ચોથો આપ, જેનો ન થાય વેદ ઉથાપ.
 અખે ઉર અંતર લીધો જાણ, ત્યાર પછી ઉઘડી મુજ વાણ;
 પરાતપર બ્રહ્મ પ્રગટ થયા, ગુણ દોષો તે દિનના ગયા:
 અચ્યુત આબ્યાનું એ એંધાણ, ચળું ન આવે અખો અજાણ;
 જે નરને આત્મા ગુરુ થશે, કહ્યું અખાનું તે પ્રીછશે.

બુદ્ધિ પ્રમાણે વાંચે રહ્યા.

(છપ્પા.)

બહુ સામર્થ્ય હોય છે બ્યાં, બુધનું બળ નહિ ચાલે ત્યાં;
 દેવી દેવ રાક્ષસ સિદ્ધિવંત, તેનાં ચરિત્ર ન સમજે જંત.
 તેને શિર ન ગણાએ પાપ, અખા બુધ્ય લગણુ આલાપ.
 બુદ્ધિ પ્રમાણે લખી લખી ગયા, બુદ્ધિ પ્રમાણે વાંચે રહ્યા;
 બુદ્ધિ પ્રમાણે સૌ સાંભળે, બુધ્યાતીતથી સૌ ચળવળે;
 તેને અખા સમજે જે કોય, પરાતીતથી પોષણ હોય.
 જેમ અરૂપ અગ્નિ રહે ચમક વિષે, પ્રગટ થયા પછિ સહુ લખે;
 રૂપ ધરી બહુ પરાક્રમ કરે, બુધ્ય વિલાસ સહુકો આદરે;
 પણ પ્રગટયાને કાળની દધા, અરૂપ અખા સદોદિત સદા.
 અરૂપી અગોચરથી બળ કરે, દુમ વિષે જેમ નિર પરવરે;
 થડ મૂળ શાખા પત્રને કૂત્ર, રંગો રંગે નીર ચડ્યું અમૂલ;
 પાણી સદા અખા અવિનાશ, પણ થઈ આવ્યું તે થાએ નાશ.
 પ્રાયઃ પરમેશ્વર છે મનાતીત, પાણીથી અગ્નિરું શીત;
 શીત થોગે જેમ નીર જમાય, તે ઉપર સૌ હીંડી જાય.
 વસ્તુ વડે એમ જાણો મન, એમ અખા સમજે હરિજન.
 જળ જામે ને જળ વિચરે, તે બાધી અવની પરવરે;
 હીમ ન દીસે તેમાં રંચ, તેમ એ જાણો મનના સંચ;
 ત્યાં હીમ તેમ ત્યાં રામ, અખા મન સત્તાનાં કામ.

ક્ષમા અંગ.

(છપ્પા.)

મૂળંતાં પ્રતિમા ગુણુ સેજ, પણ બોલતી મૂર્તિમાં હરિ છેજ;
 જડ મૂર્તિ મુખ બોલે નહીં, ચેતન રહે તુજ સેવા સહી;

પ્રાકૃત જીવ તણી શી વાત, મોટે દામે ઘાલ્યો ઘાટ;
 થયો પદારથ ટાળે કાળ, વગગ અખા નિર્ગુણની ચાલ.
 પુન્ય પાપ લખિયાં ઋષિજને, જેણે જેવું માન્યું મને;
 આહ્વાણ કહે સત્ય કરવા યજ્ઞ, પશુ વધ કીધે હોય પુન્ય.
 જૈન કહે એ હિંસા પાપ, અખા ધર્મ પણ જુજવા થાપ.
 લખ્યા પ્રમાણે સહુકો વેદ, ધર્મ રાખવો સૈને હ્રદે;
 એણ્યું ન મળે કેતું એક, આપ આપણી રાખે ટેક;
 જાંગડ રાખી સૌ જોયરે, અખા સહુકો વદતા મરે.
 માણસપે દેવ ઉત્તમ લખે, ત્યાં મધ માંસને લખે;
 તેને માયે ન ગણે પાપ, જળી આપીને સૌ કહે જાપ.
 અખા ગહન એ ચાલ્યું જાય, રામ જાણે નિસ્તારો થાય.

૪૨

પ્રપંચ અંગ.

(છપ્પા.)

કહે અખો હું ઘણુંએ રટયો, હરિને કાળે મન આવટયો;
 ઘણાં કૃત્ય કર્યા મેં જાણ, તોય ન ભાગી મનની દાઝ.
 દર્શન વેષ જોઈ જહુ રહ્યો, પછે ગુરુ કરવાને ગોકુળ ગયો;
 ગુરુ કર્યા મેં ગોકુલનાથ, ગુરુએ મુજને ધાત્રી નાથ.
 મન મનાવી સહગુરુ થયો, પણ વિચાર નગરાતો રયો;
 વિચાર કહે પામ્યો શું અખા, જન્મ જન્મનો ક્યાં છે સખા.
 જહુ કાળ હું રોતો રયો, આવી અચાનક હરિ પ્રગટ થયો;
 ત્રણ મહા પુરુષ ને ચોથો આપ, જેનો ન થાય વેદ ઉથાપ.
 અખે ઉર અંતર લીધો જાણ, ત્યાર પછી ઉઘડી મુજ વાણ;
 પરાત્પર બ્રહ્મ પ્રગટ થયા, ગુણ દોષો તે દિનના ગયા;
 અચ્યુત આવ્યાનું એ એંધાણ, ચ્યું ન ચાવે અખો અજાણ;
 જે નરને આત્મા ગુરુ થશે, કહ્યું અખાનું તે પ્રીછશે.

બુદ્ધિ પ્રમાણે વાંચે રહ્યા.

(છપ્પા.)

બહુ સામર્થ્ય હોય છે જ્યાં, બુધનું બળ નહિ ચાલે ત્યાં;
 દેવી દેવ રાક્ષસ સિદ્ધિવંત, તેનાં ચરિત્ર ન સમજે જાંત.
 તેને શિર ન ગણાએ પાપ, અખા બુધ્ય લગણુ આલાપ.
 બુદ્ધિ પ્રમાણે લખી લખી ગયા, બુદ્ધિ પ્રમાણે વાંચે રહ્યા;
 બુદ્ધિ પ્રમાણે સૌ સાંભળે, બુધ્યાતીતથી સૌ ચળવળે;
 તેને અખા સમજે જે કોય, પરાતીતથી પોષણુ હોય.
 જેમ અરૂપ અગ્નિ રહે ચમક વિષે, પ્રગટ થયા પછિ સહુ લખે;
 રૂપ ધરી બહુ પરાક્રમ કરે, બુધ્ય વિલાસ સહુકો આદરે;
 પણ પ્રગટયાને કાળની દધા, અરૂપ અખા સદોદિત સદા.
 અરૂપી અગોચરથી બળ કરે, દુમ વિષે જેમ નિર પરવરે;
 થર મૂળ શાખા પત્રને કૂત્ર, રંગો રંગે નીર ચડયું અમૂલ;
 પાણી સદા અખા અવિનાશ, પણ થઈ આવ્યું તે થાએ નાશ.
 પ્રાયઃ પરમેશ્વર છે મનાતીત, પાણીથી અગ્નિગેરું શીત;
 શીત ચેગે જેમ નીર જમાય, તે ઉપર સૌ હીંડી જાય.
 વસ્તુ વડે એમ જાણો મન, એમ અખા સમજે હરિજન.
 જળ જામે ને જળ વિચરે, તે બાધી અવની પરવરે;
 હીમ ન દીસે તેમાં રંચ, તેમ એ જાણો મનના સંચ;
 ત્યાં હીમ તેમ ત્યાં રામ, અખા મન સત્તાનાં કામ.

ક્ષમા અંગ.

(છપ્પા.)

મૂજતાં પ્રતિમા ગુણુ સેજ, પણ બોલતી મૂર્તિમાં હરિ છેજ;
 જડ મૂર્તિ મુખ બોલે નહીં, ચેતન રહે તુજ સેવા સહી;

પિંડ ન જોઇશ જોજો વસ્ત, અખા મળે હરિ હસ્તેહસ્ત.
 અખિલ જગત્ ભૂતિ રામની, મહા જ્ઞાનીની મૂરત કામની;
 જડથી ચૈતન મૂરત ભલી, જ્ઞાનિ મૂરત સર્વોપરી;
 કારણ તેતું એક વિશેષ, અખા હું ન મળે જ્યાં શેષ.
 કોટિ વર્ષ પ્રતિમા પૂજિયે, પણ જ્ઞાની મૂરત પામી સેવિયે;
 પોતા સરખો હરિજન કરે, મોટું માતમ જ્ઞાતા ધરે.
 જડ ચૈતન્ય ગમે તે પૂજ, અખા સેવન તેની સૂજ;
 દીસે સૌ સરખાં વરતંત, ખાતાં પીતાં મરતાં જંત;
 એક અધિકતા જ્ઞાની ધરે, હરિશું વૃત્ય સ્વતંત્રજ કરે;
 અખા તે વૃત્યમાં બહુ ભાવ, જળને ભારે તર્યું જાય નાવ.
 સોળે અંશે હરિ જાણી હદે, જેની વાણી ખીજું નવ વદે;
 જેમ અગ્નિથી દિવો થયો, દીવામાં દાવાનલ રહ્યો;
 તે માટે હરિજન સ્વે હરી, અખા રખે કો પૂજો શરી.

૪૫

ભાષા અંગ.

(છપા.)

ભાષાને શું વગગે ભૂર, જે રણમાં જિતે તે શૂર;
 સંસ્કૃત જોલે તે શું થયું, કાંઈ પ્રાકૃતમાંથી નાશી ગયું.
 બાવનનો સઘળો વિસ્તાર, અખા ત્રેપનમો જાણે પાર.
 સંસ્કૃત પ્રાકૃત જે વડે ભણે, જેમ કાઠ વિષે રહ્યો ભાથા કણે;
 તે ઊડ્યાં બાણો નાવે અથ, તેમ પ્રાકૃત વિના સંસ્કૃત તે વ્યર્થ;
 બધા દામ વેપારી લખે, અખા બ્યાજ નોય છૂટા પખે.
 હરખે કરખે અનુભવ કશા, આકાશ ગિદરમાં વરતે દશે દિશા;
 જ્યારે જેતું રાજ જ જાણુ, ત્યારે માનવી તેની આણુ;
 જ્ઞાન મગનમાં નોહે દેશ કાળ, એ તો અખા અખણ્યા જોલે આળ.
 જેમ દુષ્ટ દીણુ દિસોટા થાય, તોલ ન વધે આકાશ રુંધાય.

જેમ અગ્નિ જોગે જળ ઉભરે, તેમ તત્ત્વે તત્ત્વ જગત અવતરે;
વધ્યા તત્ત્વ ધરે રૂપ નામ, અખા ઉત્પત્ત લે કામતું નામ.

૪૬

પંડિત અને સંત.

(છપ્પા.)

ભક્ત તો તે જે પ્રીછી ભજે, ફાતરાં ભાંગે નહીં તાંદુળ તજે;
સર્વાવાસ લહે હરિ મજે, નહીં તો એઠો કંક્રોડી દજે;
એક સ્વામી સઘળે વિસ્તરો, એમ અખા જાણો તે કરો.
ખટખટને ખટખટવા દે, તું અળગો આવી પ્રીછી લે;
જંગી દોલ ધણા ગડગડે, ત્યાં ઝીણી વાત કાને નવ પડે;
નિરદાવાના જનને ખોળ, તે અખા બેસાડે બોલે બોલ.
પાને પોયે લખિયા હરિ, જેમ વેળુમાં ખાંડ વિખરી;
સંતે ખાંધી છીડી થઈ, અને વંચકે તો સુઝુદિ વહી;
તે માટે તે તેવા રહ્યા, અખા સંગ પારંગત થયા.
ભણ્યું ગણ્યું તે એટલું કરે, જેમ બેસે વાયુ સુકડય વેતરે;
તેણે ફળે કરી પંડિત પૂજ્ય, સંતને સુકડયની પડ સૂજ્ય;
સંત તેજ હરિ ધનના ધણી, અખા ગત્ય આપે આપણી.
પંડિત તે વિદ્યા કર્ષણી, સંત તો છે તે ફળના ધણી;
ખી પાણી હરિતું નિર્ધાર, ઉપાય કરાવી આપે આહાર;
અખા ભોગ ભોગીને કાજ, વઢે સેવક રાજાને રાજ.

૪૭

છુટક છપ્પા.

જ્ઞાની શર સૌકો થઈ ફરે, સુમટ તે જે અવસરે મરે;
સુખે ઘેર બેઠા સૌ જાણ, પણ વરતે જે થોભે ધમસાણ;
અખા કથણીથી અનુભવ તે અલગ, ઉંચા ચડે આકાશેજ સલગ. ૫

પંડ પખાળે પૂજે પાણુ, મનમાં જાણે હું તે જાણુ,
 આપે આતમ બારે ભમે, સુરખ સામું માંડી નમે;
 હાલો પંડિત થઈ આદરે, તે અખા ધાર્યું કેમ કરે. ૨

તિલક કરતાં ત્રેપન વહાં, જપ માળાનાં નાકાં ગયાં;
 તીર્થ ફરી ફરી યાદયા ચર્ણુ, તોય ન પહોંતા હરિને શર્ણુ;
 કથા સુણી સુણી ફટયા કાન, અખા તોય નાચ્યું બ્રહ્મજ્ઞાન. ૩

એક મૂર્ખને એવી દેવ, પથર એટલા પૂજે દેવ;
 પાણીને દેખી કરે સ્નાન, તુળશી દેખી તોડે પાન;
 એ તો અખા બહુ ઉત્પાત, ઘણા પરમેશ્વર એ ક્યાંની વાત. ૪

અનુભવિ આગળ વાદજ વદે, ઉંટ આગળ જેમ પાળો ખદે;
 ઉંટ તણાં આઘાં મેલાંણુ, પાળાના તો છંડે પ્રાણુ;
 અખા અનુભવી ઇશ્વર રૂપ, સાગર આગળ શું કુદે કૂપ. ૫

આવી નગરીમાં લાગી લાય, પંખીને શ્યો ધોખો થાય;
 ઉંદર બિચારા કરતા સૌર, જેને નહીં ઉડ્યાનું જોર;
 અખા જ્ઞાની ભવથી ક્યમ ડરે, જેની અનુભવ પાંખ આકાશે ફરે. ૬

જો જોરે મહોટાના બોલ, ઉજ્જડ ખેડે વાગ્યો ઢોલ;
 અંધે અંધ અંધારે મળ્યા, જેમ તલમાંહિ કોદરા ભળ્યા;
 ઘેંસ ન થાય ન થાયે ઘાણી, કહે અખો એ વાતો જાણી. ૭

આંધળો સંસારો ને શણગટ વહુ, કથા સુણવા ચાલ્યું સહુ;
 કહ્યું કાંઈ ને સમજ્યાં કશું, આંખ્યનું કાજળ ગાલે ધસ્યું;
 ઉડો કુવો ને શટી બોખ, શિખ્યું સાંમણ્યું સર્વે ફેક. ૮

દેહાભિમાન હતું પાશેર, વિદ્યા ભણતાં વાધ્યું શેર;
 સ્વરચા વદતાં તોલું થયો, ગુરુ થયો ત્યાં મણુમાં ગયો;
 અખા એમ હલકાથી ભારે હોય, આત્મજ્ઞાન તે મુળશું બોય. ૯

સસસંગનું વહાણજ કર્યું, મૃગતૃષ્ણામાં જઈને તર્યું;
 વંઝ્યાસુત બે વહાણે ચડ્યા, ખપુષ્પનાં વસાણાં ભર્યા;

જેવી શેખશલીની કથા, અખા હમણું આગળ એવા હતા. ૧૦

જ્યાં જોઈએ ત્યાં ફૂટે ફૂડ, સામે સામાં બેઠાં ધૂડ;

કોઈ આવી વાત સૂરજની કરે, તે આગળ જઈ ચાંચજ ધરે;

અમારે હજાર વર્ષ અંધારે ગયાં, તમે આવા ડાહ્યા ક્યાંથી થયા;

અખા મોટાની તો એવી જાણ્ય, મુઠ્ઠી હીરો ઉપાડ્યો પાણ. ૧૧

લીલાં વૃક્ષને એથે રહે, જેમ પારધી પશુને ગ્રહે;

એમ હરિને એથે ધૂતારા ઘણા, ઉપાય કરે કનક કામની તણા;

અખા ગુરુ શું મુકે પાર, જેના શિષ્ય ગર્દભ ને ગુરુ કુંભાર. ૧૨

સો અંધામાં કાણો રાત, આંધળાને કાણા પર ભાવ;

સૌનાં નેત્રો ફૂટી ગયાં, ગુરુ આચાર્યજ કાણા થયા;

શાસ્ત્રતણી છે એકજ આંખ્ય, અખા અતુલવતી ઉઘડી નહિ આંખ્ય. ૧૩

નિરાશી ભક્તિ જે કોઈ કરે, તેનું મહેજે કારજ સરે;

સ્વરૂપ તે અરૂપે અદ્વૈત થાય, દ્વૈતાદ્વૈતનો લેશજ જાય;

આત્મ અતુલવે હોય પ્રકાશ, અખા અહંકાર તે પામે નાશ. ૧૪

અહંકૃતિ તજી સ્મરણ કરો, મન કમ વચન હરિવડે આદરો,

ગવરાખ્યા જશ હરિના ગાઓ, હરિના છો ને હરિના થાઓ;

અહંતે અણુછતા ન થયા, છતા ધણીથી છેટા રહ્યા. ૧૫

છતો ધણી તું છખીલો જાણ, જેની શોભે સઘળે વાણ;

છતો ધણી છે વાણી રહિત, છતો ધણી છે શમ્પદાતીત;

એમ વાચ્ય અવાચ્ય જેને સમજું દ્યુ, અખા તેહનું કારજ સ્યુ. ૧૬

સાચો મારગ જે કોઈ લિયે, મિથ્યા મારગ મુઠ્ઠી દિયે;

અટળ વસ્તુને અહોનિશ ધાય, ટળણે બાંધણે બાંધ્યો ન જાય;

ટળમાં રહે અટળશું પ્રીત, અખા એવા પુરુષની થાશે જીત. ૧૭

પ્રેમાનંદ.

દમયંતી ૧.

(રાગ આશાવરી)

નારદનાં વચન સુણી, બોલ્યા નૈષધ ધણી;
ભીમક તણી કુંવરી છે કેહેવી કુટડીરે.

ઢાળ.

કુટડી કેહેવી દમયંતી, કોહો તેહેનું વીખાણ;
નારદ કેહેરે સાંભળો, વીરસૈન સુત સુખાણ.
ગુણ ચાલ ને ચાતુરી, અદ્ભુત સુંદર વેશ;
તેહેને હું કેમ વર્ણવું, વર્ણવી ન શકે શેષ.
બુદ્ધિ પ્રમાણે માનનીનું, કરું છું વરણન;
જયમ સાગરમાંથી ચાંચ જળની, ભરે પક્ષીજન.
દમયંતીનો ચોટલો, દેખી અતિ સોહાગ;
અભિમાન મૂકી લજ્જા આણી, પાતાળ પેઠા નાગ.
ભીમક સુતાનું વદન સુધાકર, દેખીને શોભાય;
ચંદ્રમા તો ક્ષીણ પામી, આભમાં સંતાય.
સૃષ્ટિ કરતા બ્રહ્માજીએ, ભર્યું તેનું પાત્ર;
તે તેજનું પ્રજાપતિયે ધડ્યું, દમયંતીનું ગાત્ર.
તેમાંથી કાંઈ શેષ વાધ્યું, ધડતાં ખેરો પડિયો;
બ્રહ્માએ એકહું કરીને, તેનો ચંદ્રમા ધડિયો.
નળ કહે નારદને, એ વખાણુ ભાવ ન પહોંતો;
દમયંતી હમણાં અવતરી, ચંદ્ર પહેલો નહોતો ?
નારદ કહે બ્રહ્માજીએ, સહ પેહેલી ધડીને રાખી;
પણ પૃથ્વીમાં અવતારિ નહિ, ભરથાર એવા પાખી.

વિરંચીએ વૈદર્ભી નાખી, ઉદય હવડે પામી;
 તે જો અહિંયાં અવતરી, તો નિમ્નો હશે કો સ્વામી.
 નળ કહે આગળ વિસ્તારો, એ ભેદ મેં સાંભળિયો;
 ચંદ્ર પેહેલી ચતુરા, સંદેહ મનતો ટળિયો.
 નારદ કહે સાંભળો રાજા, મીન ને મધુકર;
 નેત્ર ભુકુટી દેખીને, જળ કમળ કીધાં ધર.
 નાસિકા વેસર દેખીને, કળાધર ને કીર;
 તેણે અરણ્ય પર્વત સેવિયાં, ધારી શક્યા નહિ ધીર.
 દમયંતીના અધર દેખી, પેટ વેધ્યું પ્રવાળી;
 એ કામનીતો કંઠ સાંભળી, કોકિલા ષષ્ઠ કાળી.
 રસના વાણી સાંભળી, સરસ્વતીને આવ્યો વૈરાગ;
 કુંવારી પોતે રહી, સંસાર કીધો ત્યાગ.
 દંત દેખી દાહમ કાટ્યું, કપોત સંતાડે મ્હેને;
 તે નાદ કરતો શ્રે વનમાં, કહે દુઃખ કહું હું કોને.
 દમયંતીનાં કુચ દેખી, હાર્યું કુંજર કૂળ;
 તે હીંડંતાં આલંતાં હાથી, માયે ધાલે ધૂળ.
 હસ્તકમળથી કમળ હાર્યું, જળમાં કીધું ધર;
 ઉદર દેખી દમયંતીનું, સુકાયું સરોવર.

વલણુ.

સરોવર સુકાયું સાંભળી, નળરાય મનમાં રંજ્યા;
 દમયંતીની જંધા દેખી, કેળ રહી કાક વંઝા.

૪૯

દમયંતી ૨.

(રાગ-સામેરી.)

દમયંતી છે દોષ રહિતા, તેના ગુણની ગાઠી ગીતા;
 નારદજી વાયક એમ ખોલે, નહિ ઉપમા તારુણીની તોલે.
 દમયંતી દોષ રહિતા, તેના ગુણની ગાઠી ગીતા.

જોઈ બિમલ સુતાની કટિ, સિંહની જાત વનમાં ઘટી;
 હંસને પણ થઈ ચટપટી, ચાલ્ય ગોરીની આગળ મટી. દમયંતી.
 રામા અંગની રોમાવળિ, વનસ્પતિ દેવે મરે છે બળી;
 તેનાં વસ્ત્ર રહ્યાં જળહળી, દેખી આમમાં પેસે વીજળી. દમયંતી.
 પગ પાનીથી હાર્યો અળતો, રહે અબળાને પાગે લળતો;
 નેપુરનો નાદ સાંભળતો, રહે ગાંધર્વનો સાથ બળતો. દમયંતી.
 વરણથી અંપક નવ ભળિયો, માટે મધુકરે તેને તળિયો;
 એવું રૂપ જહાએ સજિયું, બીજું કોઈ નથી નીપજિયું. દમયંતી.
 હવે સણગાર વખાણું સોળ, મંજન ચીર હાર તંબોળ;
 ઉડે સુગંધના કલ્લોત્ર, અંગે અરગમ્મના રોળ. દમયંતી.
 શીશકુલ રત્નરાખડી, શોભે ભમરમાં ચુની જડી;
 જોડણો રહ્યો અંગશું અડી, કટિ મેખલાશું પડે વઢી. દમયંતી.
 ગળુબંધ કંઠે નવરંગ, મુકતાહાર છે બે સંગ;
 શકે ગિરી કરીને ભંગ, સ્તન મધ્યે વહે છે ગંગ. દમયંતી.
 વાયે ઝોઢણી રહે છે ઉડી, બળકે કંકણ ને કરચુડી;
 રૂપે રતિ તો સંભ્રમે યુડી, એવી કોઈ મળે નહિ રૂડી. દમયંતી.
 વાળે નેપુર કેરો ઝણકો, અંગુઠે અલુવટનો ઠણકો;
 અંગુલિયે વીછવાનો રણકો, બોલે મધુર અંઝરિનો ઝણકો. દમયંતી.
 જોણે દમયંતી નવ જોઈ, તેણે ઉમર એણે બોધ;
 જાણે કાયા કનકની લોધ, એવી જગમાં બીજી ન કોઈ. દમયંતી.
 જેમ નદીમાં ભાગીરથી, તેમ શ્યામામાં શ્રેષ્ઠ સર્વથી;
 ત્રણ લોકમાં જોડી નથી, જાણે સાગરથી કાઢી મથી. દમયંતી.
 ઇંદ્રાદિક પરણવા ફરે, મહિલા મનમાં નવ ધરે;
 અશ્વિની કુમાર આગળ પળે, તે ન આવે આંખજ તળે. દમયંતી.
 જ્યારથી એ પુતળું અવતરિયું, નારી માત્રનું માન ઉતરિયું;
 દમ્યું જગત સ્વરૂપ ઉદે કરિયું, માટે દમયંતી નામ ધરિયું. દમયંતી.

દમયંતી ૩.

(રાગ ધનાશ્રી.)

ભૂપ મેં દીઠી ગર્વે ઘેલડી, સંખી જે મધ્ય ઉભી અલખેલડી;
કદળી સ્થંભ જુગલ સાહેલડી, વચ્ચે વૈદર્ભી કનકની વેલડી.

હાળ.

વેલ જાણે હેમની, અવેવ કુલે કુલ્હી;
ચક્રિત ચિત થયું માહરું, ને ગયો દૂતત્વ ભૂલ્હી.
સામસામા રહ્યા શોભે, બ્યોમ ભોમ જે સોમ;
ઘંદુમાં ખિંદુ ખિરાજે, જાણે ઉડુગણ ભોમ.
ઉભે અમિનિધિ કીરણ પ્રગટયાં, કળા થઇ પ્રકાશ;
જ્યોતે જ્યોતથી સ્તંભ પ્રગટયો, શું એથી થંભ્યો આકાશ.
કામનીનો પરિમગ એહેકે, કળા શોભે લક્ષ;
શકે ધરાધર વાસ લેવા, ચડ્યો ચંદન વૃક્ષ.
કુરંગ મીનની ચપળતા, શું ખંજન જાણે પડિયાં;
નેત્ર અણિ અગ્રે શ્રવણ વિધ્યા, સોય થઇ નીમડિયાં.
શકે નેત્ર ખેત્ર છે મોહનું, ડોડાળાં અંખૂજ;
ભ્રુવ શરાસન દષ્ટિ શર, હાવ ભાવ જે ભૂજ.
ગણસ્થળ નારંગ ફળશા, આદિત્ય ઇંદુ અકોટી;
અધર પ્રવાળી દંત કનકરેખાં, જિહ્વા જાણે કસોટી.
કીર આનન પર શ્રીખંડ શોભા, કાયલ ખોલે અણુછત્તી;
વનલતા પર પંખી એકો, નવ રહેવાયું મારીવતી.
અધર રસ પર શ્વેત ખિંદુ, મેં જાણ્યું કરું ગ્રાસ;
ઉદર સર આભરણ અંખુજ, જઇને પૂરું વાસ.
નાભ નિકટ મેખલા, રહે ગમન સાથ અમારો;
રેખાવળિ કુમ કુચ ટોડા, ઉર મંડળ શું ઉવારો.

અંગ રંગ તરંગ યૌવન, જોતાં તમ ન થયે;
 સુધા તૃષા પીડે નહિ, રૂપ સુધામાં રહિયે.
 કચ્છપણુ દૃઢળી પત્ર ઉપર, શબ્દ તેના ઊડે;
 તાં જોલે પંચાનન પ્રહારથી, શું લાગે મેગલ પૂડે.
 કેળ શાખાયે જલજ જુગમ ચટ્યાં, ગજ એથી પામે ખેદ;
 યુગ્મ અંબુજ તાહાં મળીયાં, મળ્યા મધુકર વેદ.

x

x

x

x

અમૃત ઘટ થાયે જો ઝાંણો, અમર પાન જ્યારે કરે;
 વૈદર્ભીની વાણી સુધા જાણી, લેછ કુંભ પૂરો ભરે.
 વિનતા વદન વિધિયે કીધું, સાર શશીનું લીધું.
 નક્ષત્ર નાથને લાંછન ભાસે, કલંક લાગટ કીધું.
 ગ્રહેશ ને શર્વરીપતિ તે, ગોખ્ય ઉભા કરે;
 વૈદર્ભીના વક્ત્ર આગળ, અમર તે આરતી કરે.
 કચ્છ સમૂહની રાવ કરવા, વિધિ કને કળાધર ગયો;
 કર અધર ચંદ્ર કાઢ્યો ઢેરી, તે અઘાપિ અંતરિક્ષ રહ્યો.
 સંસાર સર્વતું સાર લીધું, દિવ્ય દેહડી થવા;
 ઘડિ દમયંતીને ભુજ અંખેર્યો, તેના તો તારા હવા.

પર

દમયંતી સ્વયંવર ૪.

(રાગ સારંગ.)

મન ઇચ્છા નૈષધરાય તણી, કન્યા ગઈ પંચ નળ ભણી;
 જુએ તો ઉભા છે નળ પંચ, કન્યા કહે આ ખોટો સંચ.
 હંસનું કહ્યું અવરથા ગયું, નળ નાથનું વરવું રહ્યું;
 એક નળ સાંભળીઓ ધરા, આ કપટી કે આઝ્યા ખરા.
 પાંચે નળ ચેષ્ટાને કરે, લેવા માળ કંઠ આગળ ધરે;
 ત્યારે દમયંતી થઈ ગાભરી, દીઠું વિપરીત ને પાછી ફરી.

આવી જાંઠાં પિતા ભીમક, અરે તાત જુઓ કૌતક;
 હું એક નળને આરોપું હાર, દેખી પંચને પડ્યો વિચાર.
 ભીમક કહે આશ્ચર્યજ હોય, તું વિણ પંચ ન દેખે દોષ;
 શકે દેવતા તાંહાં નિરધાર, થઇ આવ્યા નળને આકાર.
 એ પરીક્ષા નિમેષ નહિં ચક્ષ, વીરજ વસ્ત્ર ઉભા અંતરીક્ષ;
 વાત સાંભળી ભીમક તણી, કન્યા આરી પંચ નળ ભણી.
 પિતાએ મારગ દેખાડ્યો, નારીએ નળ શોધી કહાડ્યો;
 દમયંતી જેમ વરવાને જાયે, ઘસી ઇંદ્ર નળ આગળ થાયે.
 એક એકને અળગા કરે, લેવા હાર કંઠ આગળ ધરે;
 નહિં આવે સંચ ફરી, ત્યારે દમયંતી થઇ ગાભરી.
 ઇંદ્રે મનમાં શાખ્યો હુતાશન, વાંદરાના જેવું થયું વદન;
 અગ્નિએ જાણ્યું એ ઇંદ્રનું કાજ, રીંછ મુખ થાને મહારાજ.
 વરુણે શાપ મનમાંહે કીધો, જમને માંજરમુખો કીધો;
 ધર્મે અંતર ધચ્છયું એવું, વરુણનું મુખ થાને શ્વાનના જેવું.
 રીંછ, વાનર, શ્વાન, માંજર, કન્યા કહે વર રુડા ચાન્;
 ઇંદ્રરાય વાણી એમ ભણે, ખાધા વેધ માંડ્યો આપણે.
 જન્મ કેહે કાં હસાવો લોક, શાપ કીધા માંહે માંહે દેહ;
 દમયંતી વિચારે વળી, સમાન શોભે પંચ નળી.
 કોને વરીએ કોને ઉવેખીએ, વરમાળ કોને આરોપીએ;
 જેવાને મળ્યા રાજકુમાર, તે એક નળ દેખે નિરધાર.
 બુદ્ધિમાન નારી છે ઘણું, માન મૂકાવે દેવતાતણું;
 આરોને પુછે કરી પ્રણામ, તમારા તાતનાં શાં શાં નામ.
 લોભ વિષે નહિં ગણ્યું પાપ, વીરસેન પાંચેનો બાપ;
 કન્યા વળતી કરને ઘસે, સખી સામું જોઇ જોઇ હસે.
 સખી કહે શું ઘેલાં થયાં, શું કપટ રૂપને વળગી રહ્યાં;
 બીજા પુરુષ છે રૂપનાં ધામ, સાંભળો દેશ દેશનાં નામ.
 દેશ સકળ નરેશનાં નામ, દાસી કહે વર્ણવી ગુણધામ;

તોયે કન્યાને ન ગમ્યા કોય, ફરી ફરી પાંચે નળને જોય.
 હું હું નળ પાંચે જોયરે, પણ કન્યા કોને નજ વરે;
 નારદજી અંતરીક્ષ આવીઆ, ઈંદ્રાણી આદે તેડી લાવીઆ.
 ચારે દેવની ચારે નાર, ગગને દીઠી ભરતાર;
 લજ્જા પામ્યા લોભી ઘણું, એ કારણ તે નારદ તણું.
 કન્યાએ દીઠી દેવાંગના, અમર જાણીને માંડી વંદના;
 અમો અલ્પ જીવ કરૂપ, તમો ભારેખમ છો ભૂપ.
 અમો જન્મ જરાયી ત્રાસીએ, પૂજનીક તમને ઉપાસીએ;
 તમો અમને ભીમક રાજાન, હું તમને પુત્રી સમાન.
 એમ કહીને ભરીયાં ચક્ષુ, લાજ્યા દેવ થયા પ્રત્યક્ષ;
 ઈંદ્ર વરુણ વહ્નિ જમરાય, શોભે મંડપે જય જય થાય.
 નળને થયા તુષ્ટમાન, દેવ કેહે માગો વરદાન;
 બળે વર આપે સુરરાજ, નળનું સહજે સરીયું કાજ;
 દમણ માળ આપી ઈંદ્રરાય, લક્ષ વર્ષે નહીં સુકાય;
 અશ્વમંત્ર આપ્યો રાજાન, દિન એકે હીડે શત જોજાન.
 કેહે આગ્ર નવ દાએ તુંય, જ્યાં સમરે ત્યાં પ્રગટું હુંય;
 ધર્મ કેહે ભોગવે રાજભોગ, ત્યાં લગે પુર મધ્યે નહીં રોગ.
 જે કરશે તારી કથા વાંછના, તેને નવ હોયે જન્મ જામના;
 વરુણ ભણે સાંભળ નળરાય, સૂકું વૃક્ષ નવપલ્લવ થાય.
 સમર્થુ જળ ઉપજે તત્કાળ, આડે વર પામ્યો ભૂપાળ;
 પછી દમયંતીને આપ્યો વર, અમૃત સ્વાવીયા થજો તુજકર.
 સર્વે સ્તુતિ કીધી દેવ તણી, વિમાને એસી ગયા સ્વર્ગ ભણી;
 દમયંતી હરખી તત્કાળ, નળને કહે આરોપી માળ.

(૫૩)

પર

બાળકેને વિદાય પ.

(રાગ મેવાડો.)

મેાસાળ પધારેરે, મેાસાળ પધારે—

મેાસાળ પધારે બાહુઆરે, મારાં લાડવાયાં બે બાળ;

નમાયાં થઈ વરતંજે, સેહેજે મામીની ગાળ—મેાસાળ

હૃદયા ચાંપેરે, રાણી હૃદયા ચાંપે,—

હૃદયા ચાંપે પેટનેરે, એ છેલ્લું વહેલું લાડ;

હવે મળવાં દોહલાંરે, મળીએ તો પ્રભુનો પાડ—મેાસાળ

થયાં માત વોહોણાંરે, થયાં માત વોહોણાં,—

માત વોહોણાં થયાં તમણાંરે, નહીં કો રૂડો સાથ;

રુએ રાણી હૃદયા કાટેરે, કોણ માથે ફેરવશે હાથ—મેાસાળ

મંદિરના ગુરુજરે, મંદિરના ગુરુજ,—

મંદિરના ગુરુજ સુદેવજરે, તમારે ખોજે સોંપું બે તંન;

જઈ કહેજે મારી માતનેરે, જીવની પેરે કરજે જતંન—મેાસાળ

પુત્રી જમાઈરે, તમતણાં પુત્રી જમાઈ,—

પુત્રી જમાઈ તમતણા, કહેજે વનમાં પુર્યો વાસ;

જઈ કહેજે મારા તાતનેરે, અમ જોગીનો લે તપાસ—મેાસાળ

ચુંબન કરતીરે, માવડી ચુંબન કરતી,—

ચુંબન કરતી માવડીરે, શરી શરી મુખ જોય;

હેયે થકાં નવ ઉતરેરે, એમ કહી દમયંતી રોય—મેાસાળ

વલણ.

રોયે રાણી અતિ ઘણું, વત્સ સોંપ્યાં ગુરુ કર માંહેરે;

ઋષિ સાથે બે બાળકાં, વોળાવ્યાં નળરાયરે.

વનમાં વૈદરભી ૬.

(રાળ રામશ્રી.)

વૈદરભી વનમાં વલવલે, અંધારી રાત;	
ભામની ભય પામે ઘણું, એકલડીરે જાત.	વૈદરભી.
રસનાયે નામજ નળતાણું, મુખ જપતીરે જાય;	
શુદ્ધ નથી શરીરની, ભાંજે કંટક પાપ.	વૈદરભી.
રોધ રોધ રાતી આંખડી, ભરે આંસુ નીર;	
નયણે ધારા બખ્ખે ઝરે, વહે અંગ રુધીર.	વૈદરભી.
હીંડતાં તે આખડે, પગમાં વાગે ઠેસ;	
ચાલતી ઉભી રહે, ભરાયે કાંટે કેશ.	વૈદરભી.
અંગે ઉઝરડા પડ્યા ઘણા, વહે શોણિત ધાર;	
હો નળ હો નળ બોલતી, બીજે નહીં વિચાર.	વૈદરભી.
ઉંડાં કોતર ઉતરે, ચઢે ગિરિ કરાડ;	
અશુદ્ધે ઉઘડકે નહીં, પાડે વાઘ ખરાડ.	વૈદરભી.
વાંકી વાટ ટીંબા ટેકરા, ભયાનક બોહ;	
રાક્ષ માંહે સાપ કુંકવે, ઘણું ધુધવે ઘોહ.	વૈદરભી.
શબ્દ પશુ પંખી તાણું, ન પડે કાંઈ પ્રીછ;	
વરુ વણીઅર બીહાવે અંરણ્યમાં, ધાયે વળગવા રીંછ.	વૈદરભી.
શ્કર રોઝ ચિકારકાં, ચીતરા દે કાળ;	
શલુ નાદ હોયે ઘણા, બહુ બોલે શીઆળ.	વૈદરભી.
આંબા આંબલી લીમડા, અરીઠા અપાર;	
શીમળ સમળી સેગઠા, ન સૂઝે પંથ વિચાર.	વૈદરભી.
ખેર ખાખર ને કાચકી, કંટાળા થુએર;	
બાવળીયા બહુ બોરડી, સરણુવા સમેર.	વૈદરભી.
આખડી પડતી સુંદરી, ચરણે વેલા વિંટાય;	
છૂટા કેશ કામની તણા, અંખરે ઝીટાય.	વૈદરભી.

વૃક્ષ અથડાએ અંગસું, મૂકે કાંટામાં પાય;
 શુદ્ધ નથીરે શરીરની, ભજતી નળરાય. વૈદરબી.
 દિવસ નિશા ધ્રીછે નહીં, એવું ધાડું અરણ્ય;
 દમયંતી ભૂલી ભમી, ત્યાં દિવસ ત્રણ. વદરબી.
 અંન ઉદક પામી નહીં, નહિ ખેસવું શયન;
 ત્રણ દિવસ એમ વહી ગયા, ભમયંતાં વન. વૈદરબી.
 વલણ.

વન ભયાનક ભામિની ભમી, દિવસ ત્રણ ગયા વહીરે;
 વાટ ઘાટ ને ગામ કામ કાંધ, પ્રેમદા પામી નહીંરે.

૫૪

નળને શોધતી દમયંતી ૭.

(રાગ રામઝી.)

ભૂલી ભમે છે ભામિની, નૈષધ નાથની નારરે;
 હો નળ હો નળ બોલતી, ભીમકરાજ કુમારરે. ભૂલી.
 ઘોવાયું કાળજ આંસુએ કરી, વેદનાએ બ્યાકુળરે;
 અર્ધ ઉઘાડી દેહડી, નાથે શાહ્યું છે પટકુળરે. ભૂલી.
 એવે દીઠો એક ચીતરો, ધાધ દમયંતી ઉલટરે;
 પૂછે ભાળ નળ ભૂપાળની, છે તારા જેવી કટરે. ભૂલી.
 શાર્દૂલ દીઠો વાટમાં, વૈદરબી પૂછે ધરી વહાલરે;
 નૈષધ નરેશ વાટે મળ્યા, છે તારા જેવી ચાલરે. ભૂલી.
 સાવજ થાયે ગાભરા, ભય પામી નાસી જાયરે;
 રમે વનદેવી અમને ઝાલતી, પશુ અરિ કંપાયરે. ભૂલી.
 પૂછે ઉંચાં દુમને, તારી ગગને ગમ્મ ડાળરે;
 તરુવર ને મારી વતી, કહીં દીસે ભૂપાળરે. ભૂલી.
 પર ઉપકારી સદા તમે, વળી શીતળ તારી છાંયરે;
 નૈષધનાથ ક્યહું દીડડા, જોઉં છાંં વનમાંયરે. ભૂલી.

તરુ ઉત્તર આપે નહીં, તેમ તેમ રાણી રોયરે;
 પુણ્યશ્લોકે જ્યારે પરહયાં, શત્રુ થયાં સર્વ કોયરે. ભૂલી.
 અજગર પડ્યો છે વાટમાં, વીકાશી મુખ ભાગરે;
 દમયંતીએ જાણ્યું નહીં, તેના મુખમાં મૂક્યો પાગરે, ભૂલી.
 ચરણ ગળ્યો જાતું લગે, વિષ ચઢી ગયું શરીરરે;
 પડી ભોમ સાદ નળને કરે, મુખે પાડે રીરરે. ભૂલી.
 અજગર આનંદ પામીઓ, ભલું જડ્યું ભક્ષરે;
 વૈદર્ભીં ઘણું વલવલે, ઉંચાં ચઢી ગયાં ચક્ષરે. ભૂલી.
 કઠે જંઘાઈ કાચકી, મુખે પડીઓ શોષરે;
 મરણ સમે મૂકે નહીં, હઠે રસના પુણ્યશ્લોકરે. ભૂલી.
 રોતી રાણી સાંભળી, પારધી આવ્યો ધાધરે;
 પગ દીઠો અજગર મૂખમાં, તેણે શ્યામાને સાહીરે. ભૂલી.
 પારધીએ અજગર મારીઓ, કોહોવાડાને ધાયરે;
 જતન કરીને મૂકાવીઓ, નળ પત્નીનો પાયરે. ભૂલી.
 વૈદર્ભીંને વિષ ચઢ્યું નહીં, છે વાસવનું વરદાનરે;
 કરતલ વાસં સુધા તણો, દેહી રહી પરમ નિધાનરે. ભૂલી.

પપ

‘લેનારો ફાટી પડજો.’ ૮.

રાગ મારુ.

હોં હરિ સત્યતણા સંઘાતી, હરિ હું કહીંએ નથી સમાતી;
 હરિ મારે કોણ જન્મના કરતુ, પ્રભુ ચોરીથકી શું નરતું.
 હરિ હું શા માટે દુઃખ પામું, પ્રભુ જુઓ હું રોકડી સામું;
 હરિ તમે ગ્રાહથી ગજ મુકાવ્યો, તો હું ઉપર શો રોષ આવ્યો.
 હરિ હું નથી દુઃખની ધીર, તમે છો વિપત સમેના વીર;
 હરિ તમે મન અપરાધ ન લાવો, હરિ તમે અનાથ બંધુ કહાવો.

હરિ હું હરખે હણાઈ, હરિ હું ચોરટીમાં ગણાઈ;
 હરિ હું કેની ને કોણ તણી, હરિ જીઓ હું રાંકડી ભણી.
 હરિ હું તારી સેવા ચૂકી, તો નળે વનમાં મૂકી;
 હરિ મેં વિપ્ર ન પૂજ્યા હાયે, તેથી શું તરછોડી નાયે.
 હરિ મેં શિવ ન પૂજ્યા જળે, તો શું રોતી મૂકી નળે;
 હરિ દોહલે ઉદર ભરવું, હરિ મુજને ઘટે છે મરવું.
 હરિ હું ભરતારે છાંડી, હવે દુઃખ કહું કેને માંડી;
 હરિ મેં કોણ પાતક કીધાં, હરિ મેં સાધુને મેણાં દીધાં.
 હરિ મેં રાખ્યું હોય સત્ય, જો વહાલા હોય નળ પત્ય;
 મારા ક્રોધિક છે અવગુણ, પણ તમે તો છોરે નિપુણ,
 અપરાધ સર્વ વિસારી, ચઢો વિકૃલા વહારે મારી;
 જો નહિ આવો જગદીશ, તો પ્રાણ મારો હું તજીશ.
 એવું કહિને આંખે ભર્યું જળ, અમે અખળાતણું શું બળ;
 એવું મનમાં ધરીયું ધ્યાન, સતીની વારે ચઢ્યા ભગવાન.
 અંતરજમીએ બુધ દીધી, સતીએ આંખ રાતડી કીધી;
 કહે માસીને કરી ક્રોધ, ફરી કરો હારની શોધ.
 સાખી સૂરજ વિણજી ને વાય, જો મેં કીધો હોય અન્યાય;
 બાધ હાર તમારો જડજો, લેનારો ફાટી પડજો.
 એવું કહેતામાં કળજીગ નાહો, ત્યારે તડાક ટોડલો ફાટ્યો;
 માંહે થકો પડ્યો નિસરી હાર, સતીને ત્રુઠ્યા વિશ્વાધાર.
 અંત્રિક્ષથી અકસ્માત, વરસ્યો હારતણો વરસાદ;
 એક એકપે અદકાં મોતી, રાજમાતા ટગટગ જોતી.
 પછે દમયંતીને પાગે, રાજમાતા ફરી ફરી લાગે;
 બાધ તું છે મોટી સાધ, મારો ક્ષમા કરો અપરાધ.

ઋતુપર્ણની સવારી ૯.

(રાગ સામિરી.)

સુદેવ સભામાં આવિયો જ્યાં, બેડો છે ઋતુપર્ણ;
 કરમાંહે આપી કંકોતરી, ઉપર લખ્યું નિમંત્રણ.
 પ્રીત વિશેષે પત્ર લીધું, કીધું અવિલોકન;
 સ્વસ્તિ શ્રી અયોધ્યાપુરી, ઋતુપર્ણ રાય પાવન.
 વિદર્ભ દેશથી લખીતંગ ભીમક, નજે દમયંતી પરહરી;
 એને દેવનું વરદાન છે માટે, સ્વયંવર કીજે ફરી.
 પૃથ્વીના ભૂપતી આવશે, તમે આવજો ખપ કરી;
 સૂરજ વંશીને વરવો નિશ્ચે, કુંવરીએ ધચ્છા ધરી.
 ભૂપતિ આનંદે ભર્યો, સભામાંહે એમ ભાષે;
 ભાઈ વેદવાણી દમયંતી, કોને નહિ વરે મુજ પાષે.
 અધર ડસે કર ઘસે, વિપ્ર ઉપર આંખ કહાડે;
 નોહોતરીયો નિર્માલ્ય દીસે, આવ્યો લગ્નને દહાડે.
 સુદેવ કહે, હું ક્યમ કરું, વેગળું તમારું ગામ;
 શત કામ થાતાં આવવું, કંકોતરીનું કામ.
 ધાધ ગયા સર્વ ભૂપ જે, પ્રથમ રૂપના પળકા;
 ઋતુપર્ણ આસનથી ઉઠે બેસે, થાય પરણવાના સળકા.
 આહા ગધ દમયંતી હાથથી, કંકોતરી આવી મોડી;
 એક નિશાનો આંતરો હોત તો, જાત જેમ તેમ દોડી.
 ત્રાહે ત્રાહે બોલે મસ્તક ડોલે, નિસાસા મૂકે જાંડા;
 વૈદરબી વરતાં વેર વાળ્યું, અરે બ્રાહ્મણ ભુંડા.
 સાંઠ તો સાંપડી નહીં, નહીં પવનવેગી ઘોડા;
 કંસાર દમયંતીના કરનો, નહીં જમે આ મોહોડાં.
 સભામાં બેડો નિરાશ થઈ, પ્રધાન બોલ્યો વચન;
 પેલો બાહુકીઓ શે અર્થ આવશે, બેડો વણસાડે અંન.

ઋતુપર્ણ આનંદ પામ્યો, મોહલ્યો સેવક;
 લાવ તેડી બાહુકીઆને, જે જાણે ગયાની તક.
 શ્વાસ ભરાયો દાસ આવ્યો, અશ્વપાલકની પાસ,
 ઉઠો ભાઈ ભૂપ તેડે છે, ગ્રહો પરાણો રાસ.
 બાહુક આલ્યો ચામક આલ્યો, મુખે તે બડબડતો;
 આવ્યો નીચી નાડે નરખતો, નાકે તે સરકકાં ભરતો.
 સભા મધ્યે સર્વ હસ્યા, આ રત્ન રથખેડણ;
 ઋતુપર્ણ બોલ્યો માન દધ, આવો દુઃખ ફેડણ.
 ઘણે દિવસ કારજ પડ્યું છે, રાખો અમારી લાજ;
 તમો પરણાવો વૈદરભીને, વિદ્રભા જાવું આજ.
 સમુદ્ર સેવ્યો રત્ન આપે, મેં સેવ્યા એમ જાણી;
 આજ વિદર્ભા લેઈ જાઓ, ગ્રહ દમયંતીનો પાણી.
 બાહુક વળતો બોલિયો, ફૂલાવિને નાસા;
 આ મિયા પરણશે દમયંતીને, અરે પાપણી આશા.
 હંસ કન્યા કેમ કરે, વાયસસું સંકેત,
 નિર્લજ્જની સાથે અમે આવું, તો પછે થાવું શ્નેત.
 છછોરા ન થઈએ રાયજી, પરપત્નીસું તલખાં;
 કેમ વરે વર જીવતે તો, મિથ્યા મારવાં વલખાં.
 પુણ્યસ્થોકની પ્રેમદાને, ભીમક રાજકુમારી;
 તમો વિષયિની લજ્જા શાની, થાય શ્નેતી મારી.
 રાય કહે હયપતી, મારી વતી હયને હાંકો;
 મારે તો સર્વસ્વ ગયુંરે, તમો જેવારે ના કોહો.
 બાહુક વળતો બોલિયો, જ્યાં હોય સ્વયંવર;
 અંતર નહીં સેવક સ્વામીમાં, આપણ બન્યો વર.
 હાસ્ય કરીને કહે રાય, વર તમો પરથમ;
 ભાગ્ય ભરશે કન્યા જડશે, ત્યાં જઈએ જયમ ત્યમ-
 દુખળા ઘોડા ચાર જોડયા, રથ કર્યો સાવધાન;

શીઘ્રે ત્યાં શણુગાર સજવા, સાંચર્યો રાજન.
 રાણી કહે ઋતુપર્ણને, પરહરી હુંપર પ્રેમ;
 ક્ષત્રી થઇને કરો ધધરણું, નવ હોયે અંતે ક્ષેમ.
 પતિએ તણ તે અણુછતી, કાંઈ એક ગોરી ગૂધ;
 બાહુક વડે પરણવી રાય, થયું ઉજળું દ્વંધ.
 સૂરજ વંશતણી એ શોભા, તમથી ઝાંખી હોય;
 રીસ ચડી ઋતુપર્ણને, પછી ધણીઆણીને ધોય.
 અમો ભ્રમર કોટી કુસુમ સેવું, તું શું ચલાવીશ ચાલ;
 વીજળી સરખી લાવું વૈદરલી, કરું સોક્યતું સાલ.
 એમ કહી સભામાં આવ્યો, દુંદુલી રહ્યાં છે ગાળ;
 રીસ કરી કહ્યું બાહુકને કાં, જોડયા દુર્જન વાળ.
 કરણ લૂલા ને ચરણ રાંટા, બગાઈ બહુ ગણગણ;
 અસ્થિ નિસર્યાં ત્વચા ગાઢી, ભયાનક હણહણે.
 ચારે નોહે ચાલવાના, આગળ નીચા પાછળ ઉંચા;
 ખુંધા ને ખોડે ભર્યા, એ કરકણા એ ખૂચા.
 ઋતુપર્ણ જોઈ શીશ ધુણારીને, બોલ્યો વળતી ખીજ;
 એ જોડી શું કૃપ લાવ્યા, જોડ ધણી છે ખીજ.
 પવન વેગે પાણી પંથા, શત જોજન હીંડે ઠેઠ;
 એવા ઘોડા મૂકીને કાં, જોડયા દૈવની વેઠ.
 બાહુક કહે શી ચેષ્ટા માંડી, શું જોળખો અશ્વની જાત;
 જો પુષ્ટ હયને જોડશો તો, હું ન આવું સાથ.
 એ અશ્વ રાખવો ને રથ હાંકવો, ચડી બેઠો ભૂપાળ;
 રાસ પરાણો પછાડીઓ, બાહુકને ચઢ્યો કાળ.
 આટલી વાર લગે લજ્જા રાખી, બોલ્યો નહીં માં મૂચ;
 તું આગળથી રથે કેમ બેઠો, હુંપે તું શું ઉંચ.
 ઋતુપર્ણ હેઠો ઉતર્યો, વિધ વિધ વિનય કરતો;
 જાય રાય પાસે બાહુક નાશે, તે રથ ખૂંટે ફરતો.

પ્રણિપત્ય કીધું ઋતુપણું, હયપતિ હઠ મૂકે;
 ઉપકારી જન અપરાધ મારો, બેઠો તે હું ચૂકો.
 બાહુક કહે યદ્યપિ રાસ જાહું, બેસીએ બંન્ધો જોડે;
 તુંને હરખ પરણ્યા તણો ત્યમ, હુંએ ભર્યો છોં કોડે.
 સામ સામા ચક્ર ધરીને, બંને સાથે ચઢ્યા;
 એંડી દીધી બાહુકે ત્યારે, અશ્વ ઢળીને પડ્યા.
 મુગટ ખસી ગયો રાયજીતો, માંન શુકન હુઆં;
 બાહુકે અશ્વ ઉઠાડિયા, હાંકે ને કહે ધણીમુઆ.
 અંન એવા અશ્વ નિર્બળ, ખાંચે ખીજ ખીજ;
 રાય કહે લોક સાંભળે, એ વિના ગાળ ઘોં ખીજ.
 સુદેવ તાણી બેસાડી, રાય કહાડે છે ડોળા;
 શેરીએ શેરીએ જન જોવા, ઉભાં લોકનાં ટોળાં.
 દુર્બળ ઘોડા દરિદ્ર આહ્વાણ, જોગ સારથીતો જોડો;
 વૈદર્ભીને વરવા ચાલ્યા, ભલો ભજ્યો વરઘોડો.
 હાંકે ને હીંડે પાછા પાછા, ઝુંસરી કહાડી નાખે;
 તાણી દોડે ધરભણી, ઉમા રહે વણુ રાખે;
 પૃષ્ઠ ઉપર પડે પરાણા, કરડવા પાછા ફરે;
 પોહોળે પગે રહે ઉમા, વારે વારે મળમૂત્ર કરે.
 રાય કહે હો હયપતિ નથી, વાત એકો સરવી;
 બાહુક કહે ચિંતા ધણી છે, મારે દમયંતી વરવી.
 ધણે દોહોડે ગામ મૂડયું, રાયે નિસાસા મૂક્યા;
 પુણ્જોડે હેઠા ઉતરી, કાન અશ્વના કૂંક્યા.
 અશ્વમંત્ર ભણ્યો ભૂપતિએ, ઇંદ્રનું ધર્યું ધ્યાન.
 અશ્વ ચારે ઉત્પત્તા, ઉચ્ચૈઃશ્રવા સમાન.
 અવનિએ અડકે નહીં, રથ અંતરિક્ષ જાય;
 દોટ મૂકી બેઠો બાહુક, રખે પડતા રાય.
 માંહોમાંહે વળગીને બેઠો, ભુપને આહ્વાણ;
 રાય વિમાસે વરે કન્યા, વરુઆમાં વશીકર્ણ.

કામણુગારો કાળિયો એના ગુણુ રસાળ;
 ત્રણ કોડીનાં ટટુઆં, એણે કર્યાં પંખાળ.
 હસી રાજ બોલિયા, થાપડી બાહુકની ખંધ;
 તારે પુણ્યે મારે થાશે, વૈદરભીસું મંબંધ.
 વાળ વિદ્યા વાસવની, તુજ કને પરિપૂર્ણ;
 નાની વાત નોહે ભાધ, રહે વિદ્યાનું સ્મરણ.
 ઐરાવતને ઉચ્ચૈઃશ્રવા, હાર્યો ગરુડનો વેગ;
 તારે હાંકવે હમાણું થઇયું, વિદર્ભ ભેગાભેગ.
 વિખાણે પોતાનાં ભાગ્યને, ભૂપ કહાડે ઘેલાં;
 જો દમયંતી મુજને વરે તો, બાહુક પૂજું પહેલાં.
 ભીમક સુતાસું હસ્ત મેળાપ, જો થાશે હયપતિ;
 બાહુક કહે વિલંબ શો છે, પ્રમળ તારી રતિ.
 વાટ ઓસરે વાત કરતાં, ઉડતા ચાલે અશ્વ;
 રાય વિદ્યાને વખાણે, ન જાણે મનનું રહસ્ય;
 તાણ્યા ન રહે ત્રેહેક્ત, દે દોટ ઉપર દોટો;
 એક જાંખરે વળગી રહ્યો, રાયની પામરીનો જોટો.
 હાં હાં રાખ કહેતાં હય દોડ્યા, રથ ગયો જોજનન;
 બાહુકે રથ રાખ્યો કહે, લઈ આવો રાજન.
 રાય વળતો બોલિયો, શ્રમ મન વિચારી;
 દમયંતીના નામ ઉપર, નાખી પામરી ઓવારી.
 જા લાવ બાહુક તુંને આપી, પામરી બેહુ જોડ;
 બાહુક કહે દમયંતી ઉપર, તું સરખા ઓવારું કોડ.
 રાય મોટા દાનેશ્વરી બોલ્યા, બાહુક જાત્રક તું થા;
 પરણવા જાઉં દમયંતી, લેઉં તારી પામરીના ચુથા.
 એવું કહી રથ બેડીઓ ને, રાય મન વિમાશે;
 રંક હોય તો સઘ લાવે, મોટો કેમ વરાંસે.
 હયપતિ તમમાં વિદ્યા મોટી, ગુણુ વળિયો છેક;
 તારે પ્રતાપે મુજ કને છે, અક્ષ વિદ્યા એક.

ગણિત શાસ્ત્રને હું જાણું છઉં; કહો તો દેખાડું કરી;
 એક બેહેડાનું વૃક્ષ આવ્યું, બાહુક પડ્યો ઉતરી.
 રાય પ્રત્યે કહેરે બાહુક, ગર્વ વચન શાં આવડાં;
 આ બેહેડાંની જમણી ડાળે, કેટલાં છે પાંદડાં.
 રાયે વિચારીને કહ્યું, સહસ્ર ત્રણ ને શત ત્રણ;
 બાહુકે જઈ વૃક્ષ છેદી, ડાળ પાડી ધરણ.
 ગણી બેયાં બાહુકે, ઉતર્યાં તંતોતંત;
 ઉત્કૃષ્ટ વિદ્યા દેખીને, હરખ્યું નળનું ચંત.
 શ્રી આવ્યો રથ પાસે, કહ્યું રાય તમો ધન્ય;
 સૂપ કહે જો મન મળે તો, વિદ્યા લીજો અન્યોઅન્ય.
 માંહે માંહે મંત્ર આપ્યા, મને મન ગયાં મળી;
 પરીક્ષા કરવા વિદ્યાની, નળે ડાળ છેદી વળી.
 કલપ્યાં તેટલાં પત્ર ઉતર્યાં, ગણિત સંખ્યા મળી;
 બીજી વિધાને પ્રતાપે, દેહમાંથી નિસર્યો કળી.

*

*

*

*

રાય બેઠો રથ ઉપર, ઋતુપર્ણુ સમજ્યો નહિં;
 હર્ષ પૂર્ણું હય હાંડ્યા, જાણે પ્રેમસરિતા વહી.

 ૫૭

મહેતોજી મામેરે ચાલ્યા.

રાગ ધનાશ્રી.

નરસે મેહેતે ઘેર તેડાવ્યા, સગા તે વૈષ્ણવ સંતજી;
 મોસાળું લઈ આપણે જવું, છે કુંવરબાઈનું શ્રીમંતજી.
 જીતી વેલ ને ધૂંસરી વાંદ્રી, સાંગી સોટા વાગીજી;
 કોના તળાયા કોની પિંજણીયો, બળદ આણ્યા બે માંગીજી.
 મહેતોજી મામેરે ચાલ્યા, સમર્યા શ્રીજગદીશજી;
 ત્રણ સખિયો સંઘાતે ચાલી, વેરાગી દશ વીશજી.

સંપુટ ત્રાંખાની ડાબલીનો, તેમાં ખાળ મુકુંદજી;
 કંઠે હાર કરીને રાખ્યા, દામોદર નંદન નંદજી.
 વેલની પૂઠે કોથળો બાંધ્યો, માંહી ભર્યાં વાનિત્રજી;
 ગાંઠડી એક ગોપીચંદનની, તુળશી કાષ્ઠ પવિત્રજી.
 મોસાળાની સામગ્રીમાં, તિલક ને તુળસી માળજી;
 નરસૈયાને નિર્ભય છે જો, જોગવશે ગોપાળજી.
 બળહીણા બળદો શું હીંડે, ડેલે વૈષ્ણવ સાથજી;
 સોર પાડે ને ઢાળ ચઢાવે, જોજો વૈકુંઠનાથજી.
 એક બળદ ગળિયો થઈ બેસે, આખલો તાણી જાયજી;
 પડ્યાને પુંછ થઈ ઉઠાડે, કૈાતક કોટી થાયજી.
 સાલે સાલ જૂજવાં દીસે; રથતંણાં બહુ વકજી;
 સાંગીનો બહુ શબ્દજ ઉઠે, ચૂચવે છે બહુ ચકજી.
 ચડે બેસે ને વળી ઉતરે, લે રામ કૃષ્ણતું નામજી;
 મધ્યાહ્ને મહેતાજી આવ્યા, જોવા મળ્યું ઉના ગામજી.
 શું જાણે વૈષ્ણવનો મહિમા, વિષયીપુરનાં લોકજી;
 કોડ પહોંતા કુંવર વહુના, મામેરું છે રોકજી.

૫૮

‘ મહેતાનો સતકાર. ’

રોગ મારુ.

સુણી શ્રીરંગ મહેતા આવ્યા ધાઈ, ભાવે ભેટ્યા બંને વેવાઈ;
 મળ્યો જમાઈ જમાઈનો ભ્રાત, મળ્યો સહુ નાગરનો સાથ.
 કપટે ભેટીને પાછા ખસે, જોઈ જોઈ સામગ્રીને હસે;
 ઉતરવા ધર આપ્યું એક, ઝાઝા ચાંચડ મચ્છર વિશેક;
 ખાડા ટેકરા વસમો ઠામ, ઉપર નળિયાતું નહિ નામ.
 કોણું છાજ ને જૂની વળી, ભીંત્યો દોદશ બેવડ વળી.

ઝાઝા માંકણ ઝાઝા જૂઆ, ત્યાં મહેતાના ઉતારા હૂઆ;
 વેવાઈ ગયા ઊતારો કરી, ખોલે હસણી નાત નાગરી.
 કુંવર વહુતો વૈષ્ણવ આપ, દર્શન કરીને ખોઈએ પાપ;
 મેહેતાને જોવા હરખે ભરી, ઘેર ઘેરથી ચાલી સુંદરી;
 મન વિના મહેતાને નમે, સારું થયું જે આવ્યા તમે;
 માંહો માંહિ કહે સુંદરી, મહેતો દીડે દીઠા હરી.
 જીઓ સાથ કેવો ફૂટડો, એને પરમેશ્વર ત્રૂડો;
 કુંવર વહુતું ભાગ્યું દુઃખ, એવું કહીને મરડે મુખ.
 જીઓ બળદ મહેતાજી તણા, બગાઈઓ શબ્દ કરે છે ધણા;
 વળકશે મંડપમાં ચંગ, નાગરી નાતમાં રેહશે રંગ.
 આ ગાંઠડી વળગાડી લટકે, તાળના જોડા બાંધ્યા પટકે;
 તુળસી કાષ્ઠતણા એ ભારો, હવે મમેરાનો શો ઉધારો.
 છાંયમાં તુળશી દળ મૂકશે, ઉભો રહીને શંખ ફૂંકશે;
 વેરાગી હરિના ગુણ ગાશે, એટલે મોસાળું પૂરું થાશે.

પટ

શામળશા.

(રાગ માઝ.)

જેને વેદ પુરાણે વખાણીઓરે, મારો વહાલોજી થયો છે વાણીઓરે;
 એના આગમની ગત છે ઊલટીરે, મારો નાથ થયો નાણાવટીરે.
 વહાલો ગોમતીજીના ઘાટમારે, મળ્યો તીરથવાસીને વાટમારે;
 વેશ પૂરો આણ્યો મારે વહાલેરે, નાથ ચઢતાની ચાલે ચાલેરે.
 છે અવળા આંટાની પાઘડીરે, વાલાજીને કેમ બાંધતાં આવડીરે;
 દીસે વાણીઓ લીને વાનરે, એક લેખણ ખોસી છે કાનરે,
 હસતાં ખાડા પડે બહુ ગાલરે, મોટું કપાલ જાણીએ વેતાલરે;
 અધર ખેડ જાણો પરવાળીરે; મોટી આંખ દીસે અણીઆળીરે.

બે કાને કુંડળ ઝળકેરે, નાસિકા દીવાની શળકેરે,
 દીસે દાંત રૂડા હસતારે, હીરા તેજ કરે છે કશતારે.
 ત્રિકમળ વણિકની તોલેરે, નાથ ઉતાવળું ને બોખડું બોલેરે;
 સોનાની સાંકળી ને કંઠે દોરેરે, કંઠે પાટીઆનો કંદોરેરે.
 ઝળકે ધનરેખ હથેલીમાંરે, આંગળાએ વીંટી ને વેઢીઆંરે;
 સાદી એક તાઈ પહેરી છે હરજરે, એનો શિવનારો કાણુ દરજરે.
 છે ટુંકડાં બંધન બેવડારે, ગુણ કલાંથી શીખ્યા પ્રભુ એવડારે;
 કરે આડે હાથે લટકારે, સાદી દોરીના કંઠે પટકારે.
 પટકે લટકે પ્રુમતડાં જ્યોતરે, કંઠે ખોસી પીતળની દોતરે;
 કીઆં કીઆં તે કૈતક ભાળીએરે, ઠાલી ગાંઠ વાળી બેચાર કાળીએરે.
 એક ઝોઢી પછેડી ખાંધરે, નાથ હુંદાલો ને મોટી કાંદરે,
 વસ્ત્ર પેહેર્યાં તે પાંચે સાજારે, પાંચે પહેર્યાં તે સાદા મોજરે;
 કાંધ વાગો ખીરાજે કેશરે, બન્યા મોટા પારેખ પરમેશ્વરે.
 મારો નાથજી નીચે ખાંભણેરે, ભટ પ્રેમાનંદ જાએ તેને ભામણેરે;
 સાથે વાણોતર છે સાતરે, ઝોઢવને અકૂર બ્રાતરે;
 હનુમાન કપિલ અર્જુનરે, ભક્ત સુદામો દીસે દીનરે,
 પારથ થઇ ઉપમાનરે, આગળ જ્યેષ્ઠિકાદાર હનુમાનરે.
 છે લાકડી સુદામાએ ગ્રહીરે, છે વિદુરના હાથમાં વંહીરે;
 ઝોઢવને ખાંધે કાથળીરે, તે તો પારસી બોલે ટાટડીરે.
 એમ આવ્યા ક્યામળા અવિનાશીરે, તે જોઇ રહ્યા તીરથવાસીરે;
 એ તો કોઇ પારખ દીસે નવોરે, આપણો અર્થ સરસે હવોરે.
 કાંધક ભારે માણસ ભાસેરે, ભલા વાણોતર છે પાસેરે,
 હીંડે સહુને શીશ નમાવતારે, દીસ પૈસાદાર કોઇ પામતારે.
 એ તો કારણરૂપ કંધ મળિયુંરે, એને દર્શને દુઃખડું ટળિયુંરે;
 હુડીવાળા એમ વડે વાણીઓરે, મહ્યું ક્યામળે અંગે એઘાણીઓરે.
 આઘા આવીને પાછા શાણીરે, તેના મનની વારતા જાણીરે;
 બોલ્યા પોતે તે શારંગપાણીરે, કાંધક ઝોઢી લજ્જા આણીરે,

તીરથવાસી બોલ્યા શિર નામીરે, જીતેગઢથી આવ્યા છીએ સ્વામીરે.
 અમે જીતેગઢથી આવ્યારે, નરસૈયાની હુંડી લાવ્યારે;
 જ્યારે સાંભળ્યું નરસૈવું નામરે, ત્યારે ધાયા શ્રી ભગવાનરે;
 નેત્રે ભર્યાં આંસુ અંબુજરે, હુંડી લીધી તે ચતુરભુજરે;
 જ્યારે અક્ષર ઓળખ્યા નાથેરે, હુંડી ચાંપી તે હેડાં સાથેરે.

૬૦

વિષનું વિષયા.

(રાગ ગાડી.)

નારદ કહે સાંભળરે અર્જુન, વાડી તણે વિસ્તારજ;
 તે વાડીમાં ભૂલ્યા સેવક, ભેતાં પેલા ચારજ.
 શયન કીધું છે ચંદ્રહાસે, નિદ્રા અતિશે આવીજ;
 દૈવ તણી ગત કોઈ ન જાણે, થાય વાત જે ભાવીજ.
 તે ધૃષ્ટ્યુદ્ધિ પ્રધાનની પુત્રી, વિષયા જેવું નાંમજ;
 યૌવન માતી રંગે રાતી, પીડે પાપી કામજ.
 ચંપકમાલિની રાજની પુત્રી, વિષયાની સહિયારીજ;
 અન્યો અન્યે પ્રીત ધણી, પણ બંને બાળકુમારીજ.
 તેને અનંગ અંતર પીડે, પાપ તે નવ ખમાયજ;
 બેહુ સખિ સંગાયે સરોવર, નિત્યે નહાવા બયજ.
 તે દિવસે તો તારણી આવી, નિત્યનું સ્થાન જ્યાંયજ;
 ચંદ્રહાસે શયન કીધું છે, વિશ્રામ કારણ ત્યાંયજ.
 સામું તટ સરોવરનું ત્યાં, સ્વાના આવી રહેતીજ;
 જળ ભરોતે નૃત્ય કરો, સર્વ વિષયાને કહેતીજ.
 કો કુસુમ નેણે કો કંઠ ઝીણે, શુણ્વંતી લાગી ગાવાજ;
 કો શરીર સમારે ઉત્તમ ઓવારે, કોઈ ઉતરે નહાવાજ.
 કો તટ બેસે કો જળમાં પેસે, તારણી બય તરવાજ;
 કો હુઝકી ખાય સંતાડી કાય, વળી બહાર નિસરે વઢવાજ.

કો કેશ ઝાસે તાણી કાઢે, લાગી હાસ્ય વિનોદ કરવા બાળીજી;
 કો આલિંગન દેતી મુકો મુકો કેતી, કો કર દેતી તાળીજી.
 એવે વાડી દીડી નવ પદલવ, જે પૂર્વ હતી સૂઝીજી;
 સ્થામા સર્વ ધસી જોવાને, સંગ વિષયાનો મૂકીજી.
 ચંપકમાલિની ચાલી જોવા, જાતી વાડી મધ્યજી;
 સર્વેને જાવા દેધ રહિ એકલી, વિષયાએ વિચારી બુદ્ધજી.
 પૂર્વે પિતા મુનિ એમ કહેતા, તે પાસેથી હું સાંભળતીજી;
 આજ નિશાએ સ્વપ્ન આવ્યું, વાત બંને દીસે છે મળતીજી.
 સૂકું વન થાશે અતિ લીલું, જ્યારે આવશે વિષયાનો નાથજી;
 આ સ્વપ્ન વિશે ચંદ્રહાસે, પરણીને ઝાલ્યો હાથજી.
 એવું વિચારી વિષયા નારી, ચઢી સરોવર પાળેજી;
 એવે અતિ ઉજ્જવલ અથ્થ દીઠો, બાંધ્યો આંખા ડાળેજી.
 તુરીતું તેજ દેખી મનમાં હર્ષી, જોવા જીવ ત્યાં ખુલ્યોજી;
 એવે દક્ષિણ પાસ ચંદ્રહાસ, સેવક રહિત સુતોજી.
 હરિ ભક્તાને દેખી હયને પેખી, હરિવદની હર્ષને પામીજી;
 શું સ્વપ્ન નિશાતું થાશે સાચું, શકે સૂતો મુજ સ્વામીજી.
 વિમાસે વાત જો હોય નાથ, તો જોયા વિના કેમ ચાલેજી,
 ઘેર કેમ જવાય શી રીતે રહેવાય, મળ્યા વિના હૃદયા સાલેજી.

વલણ.

સાક્ષે હૃદયા મળ્યા પાપે, તે માટે જોતી જાઉરે;
 એને જોઈ જોળખી, હું નિરખી નિરલે થાઉરે.

૨

વિષનું વિષયા. ૨.

(રાગ ગાડી.)

વિષયાએ વિમાશી જોયું, એ પુરૂષને હું નહું;
 અન્ય પશુ પક્ષી ને માનવ, નથી કોય હાં સરસ્થું.

રખે ચતુર તુરી કહેતો સ્વામીને, જાગશે તો શું થાશે;
 નિદ્રાવશથી કેમ ઉઠાડું, પછે શું કહેવાશે.
 હે અશ્વ તું અતિ અનુપમ, તારું રૂડું વાન;
 માગી રે લેઉં છું હું માનિની, રખે કરતો સ્વામીને જાણ.
 તારે રત્ન જડીત મુખ મોરડો, ઉદયાચળ ઉગ્યો ભાણ;
 પેંગણ તારાં પરમ મનોહર, રત્ન જડીત પલાણ.
 એવું કહેતી ચાલી ચતુરા, ચંચળ નયણે જોય;
 રખે સખિ સહિયર આપણી, છુપી રહીને જોય..
 નેપૂર ઝાંઝર અણવટ વિછિયા, એ સોનીએ આબ્રણ ધડીયાં;
 પ્રથમ વાજતાં રૂડાં લાગતાં, આજ શત્રુ થઈ નિવડિયાં.
 એવું કહી મન દદ કરી ચાલી, ઝાંઝર ઉંચાં ચઢાવી;
 મર્મે ભરતી ડગ જેમ જળમાં બગ, એમ શ્યામા સમીપે આવી.
 ચંદ્રહાસની પાસે અતિ ઉદ્દાસે, હરિવદની હરખે બેઠી;
 મારો શ્વાસ લાગે સાધુ જાગે, તે ચિંતા ચિંતમાં પેઠી,
 રખે કો દેખે સહિયર મુજ પેખે, એમ દષ્ટ રાખતી આડી;
 પછે પિછોડી પરી કરીને, જોયું વદન ઉઘાડી.
 નખ શિખા લગી ચંદ્રહાસને રે, જોતી નયણે નિરખી;
 હરિભક્તને દેખી હરિવદની, હૈડામાં ધણું હરખી.
 આકાશે અબ્ર અળગું થાયે, ચંદ્રબિંબ દીસે જેવું;
 ત્યમ પિછોડી પરી કીધે મુખ, કુલિદ કુંવરતું તેવું.
 સુવદન અંબુજ ઉપર બ્રુકુટી, બ્રમર કરે શું જર;
 શકે શશિબિંબ ખુંડે તારા, એવો શોભે છે મોતી હાર.
 શુક ચંચુ અતિ ઉત્તમ, જાણે અધર બિંબ અલંકૃત;
 શશિ સવિતા શ્રવણે કુંડળ, દાડમ કળીશું દંત.
 કપોત કંઠ કર કુંજરના સરખા, હથેળી અંબુજ વણે;
 બાંધે બાળુબંધ બેરખા, મુદ્રિકા આદે આબ્રણ.
 વિશાળ હૃદે ને હાર હેમનો, કટિ કેશરીના સરખી;

દેખી રૂપ રંગ તેજ તારણી, જાણે નાખી પ્રેમની હુરમી.
 ધન્ય માત તાત એનાં દીસે છે, કાણે કીધાં હશે પુન્ય;
 હીમે હાડ ગાળ્યાં સુખ ટાળ્યાં, તો એહેવે હશે તન.

જપ તપ વ્રત દેહ દમન, એવી તારણી ધર નાર;
 તે નારીનું પરમ ભાગ્ય જેને, આવો હશે ભરથાર.
 મેં પાપણિયે પુન્ય ન કીધું, તો ક્યાંથો આવો સ્વામી;
 એમ દુઃખ ધરતી આંસુ ભરતી, શ્યામા શોકને પામી.
 એવે એક કભાયની કસે, કાગળ બંધન દીઠો;
 જોવા કારણ યૌવનાએ, તતક્ષણ છોડી લીધો.

સરનામું અક્ષર તાતના દેખી, શ્યામા મહા સુખ પામી;
 શકે પત્ર લખી મોકલ્યો, પિતાજીએ સુજ સ્વામી.

સ્વસ્તિશ્રી કૌંતુલપૂર સ્થાને, મદન કુંવર બલવંત;
 અહીં ચંદ્રહાસને મોકલ્યો છે, તે પત્ર લેજો ગુણવંત.

રૂપ ન જોશો રંગ ન જોશો, ન પૂછશો ધરસૂત;
 સુહૃત ઘટિ કોને ન પૂછશો, એને વિષ દેજોની પુત્ર.
 વાંચી પત્ર ને વિષયા બોલી, ત્રાહે ત્રાહે ત્રિભુવન નાથ;
 વિષયાને સાટે વિષ લખાયું, શું કાખ્યા બેઠયે હાથ.

પત્ર લેવું તો પાછો ફરી જાય, પરણ્યા વિના વિદ્ય થાય;

અક્ષર એક વધારું એ માહે, વિષની કરૂં વિષયાય;

એક નેત્રનું કાજળ કાઢ્યું, બીજા નેત્રનું નીર;

તરણાવતે લખ્યું તારણીએ, ધરી હૃદયા મધ્યે ધીર.

નારદ કહે સાંભળરે અણુ ન, કર્તા હર્તા અવિનાશ;

વિષ ફેડી વિષયા કરી, એમ ઉગાર્યો ચંદ્રહાસ.

પત્ર ફરી બાંધ્યું પ્રેમદાએ, જળ ભરતી તે નેણ;

ઉઠી અમળા ચાલી ત્યાંથી, મુખે કહેતી વેણ.

ધેર જઈને વાટ જોઈછું, ઉતાવળા તમો આવો;

મદનભાષને મળજો સ્વામી, પત્ર લખ્યું તે લાવો.

વળણ.

પત્ર લખ્યું તે લાવો સ્વામી, એમ કહી વિષયા વળીરે;
થરથર ધુળે ને કાંધ ન સુઝે, સખી જ્યાં સામી મળીરે.

૬૧

હિરણ્યકશિપુ અને પ્રહ્લાદ.

(રાગ સોરઠ)

હિરણ્યકશિપુ હડે ચઢ્યો, ખોલ્યો પાડી ત્રાડ;

મૂકું નહીં તને જીવતો, તારો રામ દેખાડ;

દેખાડ દેખાડ, તારો રામ ક્યાં છે ?

અરાચર બ્યાપી રહ્યો, તારો બ્યાપક રામ;

ઘણદેવ દેખાડ્યા વિના, તારો ફેડું દામ.

દેખાડ.

પ્રહ્લાદ હસીને ખોલીયો, ફાકટ શી રીસ;

હું કંઈ દેખતો નથી, વિના શ્રી જગદીશ.

જુઓ જુઓ પિતા, મારો રામ હાં છે.

નર અમર બહુ આત્મા, અવનિ ને આકાશ;

જોતાં કંઈ ખીજું નથી, સધળે શ્રી અવિનાશ.

જુઓ.

વિચારી જુઓ તાતજી, મિથ્યા એ અહંકાર;

જાણો છો તમારી દેહનો, કોણ છે વહેનાર.

જુઓ.

રામ તણી શક્તિ કરી, પક્ષી ઉડે ગગન;

ગતિ જોઈ ગોવિંદની, હું થયો છું મગન.

જુઓ.

અભેદ અભેદ અવ્યક્ત છે, મારો ઘણ દેવ;

તેણે તમ જેવા લક્ષ્મી, ઉતાર્યો અહમેવ,

જુઓ.

નિકટ મારો નાથજી, રખે જાણો દ્વરસ્થ;

મુને ઉણુ વાયુ વાયે નહિ, શિર હરિનો હસ્ત.

જુઓ.

મરણ થકી મૂકાવશે, તે સાચો સ્વામ;
 નહિ મૂકું તને જીવતો, હવે હણું એ ઠામ. દેખાડ.
 પ્રહલાદ સ્તુતિ હરિની કરે, અહો ગરડારૂઢ;
 વારે ચઢજો વિકૃલા, દુઃખ પહિયું છે પ્રૌઢ.
 આવો આવો મારા રામજી રૂડા.

x	x	x	x
ભાર પોતાનો રાખીએ, કહાવો ભક્તવત્સળ;			
પ્રકટ દર્શન દીજીએ, જાણે સૃષ્ટિ સકળ.			આવો.
પરબ્રહ્મ પિતા છો માહરા, મધુસૂદન માત;			
કુટુંબ કેશવ છો સહી, ભૂધરજી મારે બ્રાત.			આવો,
ન્યાત મારે નરહરિ, તમો મિત્ર મોરાર,			
પાસું તાં પુરૂષોત્તમા, અન્ય નહિ સંસાર.			આવો.
એવું જાણીને આવજો, ભલા શ્રી ભગવંત;			
ભક્તિ ન જોશો માહરી, છું અજ્ઞાની જત.			આવો.
આસન ધ્યાન જાણું નહિ, ન જાણું વ્રત નેમ;			
નારદના ઉપદેશથી, રાખું તમ પર પ્રેમ.			આવો.
અભંગ અંગ માં કર્યું, વાગ્યા નહિ પ્રહાર;			
તો સ્તંભ સાથે સંબંધ કરો, હસશે આ સંસાર.			આવો.
નામે બંધન ત્રુટે મયાતણાં, છૂટે બહુ પ્રાણી;			
નામ મહિમા રહેતો નથી, હું બાંધ્યો તાણી.			આવો.

*	*	*	*
આરત નાદ સાધુનો, સુણી ધાયા સર્વેશ;			
દર્શન દેખ દાસને, કીધો સ્તંભ પ્રવેશ.			આવો.

આવ્યા આવ્યા, પ્રભુ રામજી રૂડા.

૬૨

અદ્ભુત રથ.

(રાગ ધનાશ્રી.)

પૃથિવીનો એક રથ કીધો, દશ યોજન વિસ્તારજી;
 બ્રુસરૂં માયાતાણું, ને વેદ ઘેડા ચારજી;
 ઊત્તરાયણ ને દક્ષિણાયન, એ પિંજણી કીધી વકજી;
 ફરતો કીધો રથને, શશિ સૂર્ય એ ચક્રજી.
 નવકુળ વ્યાલ વાધર કરી, ભમરીએ થાખ્યા ક્ષત્રીજી;
 ચાર યુગની ચાર દાંડી, આકાશની કીધી છત્રીજી;
 ધરી દ્વય પ્રાલખ્ય તણી, રચી રાશ આશા નડીજી;
 જન્મ મરણ તે જોતરાં, ધોંસરે તૃણા નાડીજી.
 સારથી તે પ્રજાપતિ, બ્રહ્મા મેરૂં પરાણો હાથજી;

x x x x

હાક વાગી ચૌદ લોકે, શકે શું ઉત્પાતજી.
 આરોગ્ય કવચ તે ધશે પેરું, સિંહનાદ કરીને ગડગડયાજી;
 અહ્માંડ ત્રણે ખળભળ્યાં, શિવજી જ્યારે રથે ચઢયાજી.

૬૩

અલૌકિક ખંડ વર્ણન.

(રાગ કેદારો.)

માર્કંડેય કેહ દિવ્ય મહામતિ, કિંપુરુષ ખંડતણી કહું ગતિ;
 અતિ રતિવતી સુખ પામવુંરે. ૧
 જ્યાં ગંભીર વીર દેહ ધારી, નર દશ સહસ્ર વર્ષ જીવે અવિધારી;
 નરનારી જાણે ન કોઇ શામવુંરે. ૨
 જ્યાં સ્ત્રી પુરુષ ન જાણે શોક, વસે વ્યાધિ રહિત થઇ અશોક;
 એવા લોક થોકથોક જ્યાં વસે ધણુંરે. ૩

- નંદનવન સરખો, વિશાળ, છે એક વનખંડ મુનિ બાળ;
થઈ કૃપાળ દયાળ તે હું ભણુંરે. ૪
- તે વનકૂળનો રસ જોહ, સ્થિર યૌવનવાળા એ નર તેહ; ૫
થાય ઉજેકાર ઉજેહ અંગમારે.
- ત્યાં પદ્મ સમ સુગંધીવાળી, છે શ્વેત આંખને કીકી કાળી;
જ્યાં ક્ષીણ થાય ન બાળી ઉમંગમારે. ૬
- તે પણ કરતી અમૃતરસપાન, મહામત્ત ને યૌવન વાન;
શુણવાન બુદ્ધિવાન તે ધણીરે. ૭
- નરથકી નમતી નાસિકા જેની, કટિ કૃશ અતિશે તેની;
એની વેણી ફેણી પર સોહે મણિરે. ૮
- એવો કિંપુરુષ વર્ણુઓ આજ, હવાં હરિવર્ષ કહું તારે કાજ;
સુણ દિજરાજ વર્ણુન કારમુંરે. ૯
- જ્યાં સુવર્ણ રંગાકૃતિ છે નર, પડયા સુર લોકથી ક્ષીણ પુણ્યવર;
તેનું ધર બાર વર્ણુ આ વારમુંરે. ૧૦
- છે તેનાં દેવ સમાને રૂપ, દર્શે એકે એક ભૂમિનો ભૂપ;
અનુપમને ઉપમા શી ધટેરે. ૧૧
- એ ખંડે સર્વ નર નિર્વાણ, પીએ રેમ્ય ઇશ્વરસ પ્રમાણ;
તે જાણ સુજાણની ક્ષુધા મટેરે. ૧૨
- તેમને વૃદ્ધ વય કરે નવ બાધ, નવ અંગધર્ષણનો અપરાધ;
એવા સાધ શિરોમણિ ત્યાં વસેરે. ૧૩
- તે જીવે કિંપુરુષ જેટલું જાણ, જેતું રોગ રહિત અંગ પ્રમાણ;
કરે કોણ વખાણ તેનાં નવે રસેરે. ૧૪
- કહ્યો મેરુ ખંડે ઇલાવર્ત મેંય, તે સર્વ સાંભળી લીધો તેંય;
તે સુખ દેયણો છે શાંતિકારકોરે. ૧૫
- જ્યાં તપનતાપ ન લાગે રજ, જ્યાં આખું રજ તો થાયે ગજ;
તું સજ થઈ સાંભળ્ય આ વારકોરે. ૧૬
- ત્યાંના નર વૃદ્ધ ન થાયે કોય, ત્યાં ચંદ્ર સૂર્ય ન ઊગે સોય;

- હોય નક્ષત્ર ગ્રહ નવ કો લહેરે. ૧૭
- તેનાં કિરણ તણો પ્રકાશ, નથી કરતો તે દેશ ઉગ્ગથ,
તેની આગમ આશ ન કો કહેરે. ૧૮
- પ્રગટે ત્યાં મેર પ્રકાશ સદાય, ત્યાંના જન રીઝે તદાય;
કદાય સાલ ન અન્યની તે ધરેરે. ૧૯
- તે જનની કાંતિ છે કમળ જેવી, ગંધ કમળ જેવી સેવી;
દેવ દેવી તે પણ તેવી વરેરે. ૨૦
- કરે તે જ'ખૂરસતું પાન, તેથી પોસાય તેમનાં વાન;
ભાતુ સમાન કાંતિ પ્રગટે ધણીરે. ૨૧
- છે કમળપત્ર સમાન તેનાં લોચન, ભાગ વિશાળ જન પાવન;
મહામન સ્વરૂપી ચિંતામણિરે. ૨૨
- ત્યાં વસે પદ્મિની ને પુરૂષ, તેનું તેર સહસ્ર વર્ષ આયુષ્ય;
તુલ્ય તરુણી તે જે તરણિ સમીરે. ૨૩
- ધલાવર્ત મધ્યે નિર્વાણ, શંખાકાર મેરુ રહ્યો પ્રમાણ;
જાણ વખાણમાં જાયે વમીરે. ૨૪
- ત્યાં છે મેરુ પર્વત એક, કરવો ન ખીજ તણો વિવેક;
ટક છેક જાય ખીજો ગણેરે. ૨૫
- એ ધલાવર્ત ખંડ કહ્યો ભૂદેવ, હવાં રમ્યક ખંડ કહું તતખેવ;
ભવ્ય ભેવ દેવ જેનો ભણેરે. ૨૬
- ત્યાં લીલાં પર્ણવાળો એક વૃક્ષ, જેતાં ઉંચાં ચઢી જાય ચક્ષુ;
દક્ષ ભૂદે તે સોધ જોઈ વૃક્ષનીરે. ૨૭
- તે વૃક્ષ વટતણો નિર્વાણ, તેનો રસ પી કરે સર્વ વખાણ;
છે જાણ સુજાણ સાક્ષી એ ભક્ષનીરે. ૨૮
- તે વટક્ષણ રસ પીએ મહંત, તેણે જીવે તે ખંડના જંત;
ચંત ચતુર શિરોમણિ શાંખણેરે. ૨૯
- તે ક્ષણ ભક્ષક નરનાર, જીવે છે વર્ષ દશ હજાર,
પાર તેહનો સુધી એવો ગણેરે. ૩૦

તે છે રત્યાદિક કર્મે નિર્મળ; ત્યમ વૃદ્ધવયી છતાં મહાખળ;	
વિમળ સુગંધી વાયુ જ્યાં વહેરે.	૩૧
એ રમ્યખંડ કલો રમણિક, કહું હિરણ્યખંડ હું ઠીકાઠીક;	
જે અધિક એકમેકથી સુનિ કહેરે.	૩૨
જ્યાં પુષ્પ પદ્મવડે ઉજવળ, હિરણ્યવતી નદી વહે નિર્મળ;	
છે જળ બળ જેતું ગહન અતિરે.	૩૩
ત્યાં અલિષ્ટ તેજસ્વી સાર, શરીર સંપત્તિ જેને અપાર;	
એવાં નરનાર વસે મહામતિરે.	૩૪
વળી ધનવાન ને બળવાન, ગુણવાન ને રૂપવાન;	
મતિમાન મહાન નર નીપજેરે.	૩૫
જ્ઞાનવાન ને સત્યવાન, ધૃતિવાન ને લજ્જવાન;	
દાન માન વધારક નર ઉપજેરે.	૩૬
નહિ પાપી પુરાણી જેવા કોઈ, અઘાપિ સુણી જાણી સોઈ;	
જે ઘોઈ પુણ્યની ધારણ ધસમસેરે.	૩૭
દિસે કનકફૂલ સમાન, ફૂલે તેવો ફૂલકો માન;	
તેવા ગુણવાનના ગંધ મસમસેરે.	૩૮

૬૪

અહિલોચન અને કૃષ્ણ ૧.

(રાગ ગાડીની ચાલ.)

અહિલોચન ઉડીને ચાલ્યો, ન રહ્યો જાલ્યો હાથે;
 સંજ્યા ટોપ કવચ ને અખતર, સેના પેટી લીધી માથે.
 સર્વ સાથ વારીને રાખે, વણ ખુટે મરે છે શાને;
 આબ્યો કાળ બાળકને લેતા, કોતું કહ્યું નવ માને,
 આંસુ બરતી આંખડી રાતી, માતા આગળ પડતી;
 ઉન્મત્ત અહિલોચન ચાલ્યો, મૂકી જતુનીને રડતી.

ભેદી ભોમ ને બહાર નીસરિયો, ચાલ્યો પશ્ચિમ દીશ;
 દારિકાની વાટ પૂછતો, હણવાને જુગદીશ.
 ઉજમ સહિત ધાયો અહંકારી, ગ્રહેવાને ગોપાળ;
 કુંવરે કેશવને નવ જાણ્યા, જે કાળ તણો છે કાળ.
 હિંડતાં પગને પ્રહારે કરીને, ધરા ધમ ધમ થાયે;
 ટીંબા ટેકરા ગીરી તરવર તે, ઠેસે ઉડી જાયે.
 કુમાર્ગને સુમાર્ગજ કીધો, વાધે મૂક્યાં વન;
 જાણે પૂર્વ દિશાથી પશ્ચિમ પાસે, ગાજીને ચાલ્યો ધન.
 રાતા ડોળા અગ્નિના ગોળા, ભ્રમુટી તાણી કોદંડ;
 તાડ પ્રમાણે કાયા જેની, દેખાઈતો પ્રયંડ.
 શકે પ્રાઠ પારંધી પંજર લઇને, ગ્રહેવા ચાલ્યો કીર;
 તે અંતર માંહે દારામતિથી, જાણ્યું શ્રી જદુવીર;
 જે અહિલોચન આવે છે બળિયો, તે તો જુદું નહીં જતાય,
 પેટીમાં પેસે એ પાપી, એવો કહું ઉપાય.
 જુગતે માંડ પ્રપંચ કરીને, એ ખીજળ્યો નવ મરે;
 એ કોપ્યો થકારે બ્યોમ વસુધા, બંને એકઠાં કરે.

વલણુ.

કરે એકઠાં બ્યોમ વસુધા, ઉજડે ચૌદ લોકરે.
 કહે કૃષ્ણ કપટ વિના, એને જીત્યાની આશા ફેાકરે.

અહિલોચન અને કૃષ્ણ. ૨.

(રાગ ગાડી.)

સંજય કહે સાંભળની રાય, દેવકી નંદનનો મહિમાય;
 મારવા દાનવ કેરો ભૂપ, ભગવાને ધર્મ બ્રહ્મ સ્વરૂપ.
 શત્રુ હણવા મારવા કાર્ય, શ્રીકૃષ્ણ થયા શુકાચાર્ય;
 વૃદ્ધ વેશ કર ગ્રહી લાકડી, વાગે ઠેસ પડે આખડી.

જલજલાં નેત્ર જીવે અરૂંપરૂં, માથે બાંધ્યું કાટું ચીથરૂં;
 થરથર દેહડી ધ્રુજે જહુરાય, કાયામાં પ્રગટયો કંપ વાય.
 મુખે નાસિકાયે લાળો ચૂવે; કર કપાળે દર્ધ આહું જૂવે;
 પેટે વળી છે કરચલી, દીનખંધુ દુખળા જાણે પેપલી.
 ઉધરસનો ઠાંસો ને ચઢે શ્વાસ, ખંધ રાગિયા થયા અવિનાશ;
 નીસરી ખુંધ કટિ જેવડ વળી, પગે વાયુ ને માથે પળી.
 ખોડાંગતો ચાલે કાતુવો, વાકું ધ્રુંટણુ પગે જાતુવો;
 વળગે જીભ જોલતાં આવે શૂળ, જોડયો કામળો પહેર્યું વનકૂળ.
 એવે રૂપે પરમેશ્વર પળ્યા, અહિક્ષોચનને સામા મળ્યા;
 આંખ ઉપર દધ આડા હાથ, દાનવ પ્રત્યે જોલ્યા દીનાનાથ.
 અલ્યા ભાર ઉચલી હીડે શું પાપ, પેટીમાં છે કાળ કે સાપ;
 સળ્યાં ટોપ કવચ હથિયાર, દીસે ભાગ્યવાન કાં ઉચલે ભાર.
 ભર્યાં માણેક કે રત્ન ઝવેર, કોને આપવા ચાલ્યો ઘેર;
 રખે તું જાતો દારિકા ભણી, શ્રીકૃષ્ણ લેશે પેટી તુજ તણી.
 તે પાપીને દયા નથી, માર્ગને મારે તે સર્વથી;
 જોણે મામાના લીધા પ્રાણ, માર્યો મયદાનવ મુજ જજમાન;
 મને માગતો કીધો ભીખ, નથી દુષ્ટને કો દેતું શીખ.

વલણ.

શીખ દેનારો કો નથી, એમ કહીને રાયા શ્રીમગવાનરે;
 મુને સાલે છે પેટ વિષે, માર્યો મયદાનવ જજમાનરે.

અહિક્ષોચન અને કૃષ્ણ. ૩.

વાયક સાંભળી અહિક્ષોચન તે, અંતર પામ્યો આનંદરે;
 પૂછવાને પાસે ગયો પણ, ન જોગળ્યા ગોવિંદ-માયા મોટીજી.
 પરમેશ્વર શું પ્રીત માંડી, મોહને મૂળથી ખોટીરે;
 ન સમજ્યો દાનવ અલ્પમતિરે, હરીની માયા મોટી. માયા૦

કહો ઋષિજી તમે ક્યાંથી આવ્યા, કોણ તમારું ગામરે;
 મહારા પિતાને તમે શું સંભારે, કોણ વસ્યાનો કામ. માયા૦
 તમે તે મને શું જાણો છો, હું મયદાનવનો તનરે;
 એવું જાણી હરખ્યા હરજી, ધાઈ દીધું આલિંગન. માયા૦
 હાથે ઝાલી હડપ્યોને, ખોલ્યા શ્રી ભગવાનરે;
 ભાઈ સાચો મયદાનવનો દીકરો, હું ગુરુ તું જન્મમાન. માયા૦
 જેમ ગયાં નેત્ર આવે અંધને, આપે વંધ્યા પ્રસવે તનજી;
 તેવું સુખ મહારે થયું, આ સાચું કે સ્વપ્ન. માયા૦
 તું સરખો ભડ મોટો ભાઈ, બેસી કેમ રહ્યો ઘેરરે;
 પાપી કૃષ્ણને ન માર્યો તેં, ન વાળ્યું બાપનું વેર. માયા૦
 પૂર્વે પિતાયે જીત્યા તારે, જીત્યા સુર પરીવારજી;
 સજીવન વિદ્યા મુજ પાસે, મારે માથે રાજનો ભાર, માયાજી
 શુકાચાર્ય તે નામજ મહારૂં, હુંથી કાળ પામતો બીહીકજી;
 જીજી થયો જન્મમાનજ મરતાં, આજ ઘેરઘેર માણું ભીખ. માયા૦
 કો જનુનીએ નથી જન્મ્યો, જે પેલા કૃષ્ણીયાને પજાડેજી;
 દાઝ ઓલવી મયદાનવની, મુને આનંદ પમાડે. માયા૦
 કહે કુંવર તું કેમ અવતર્યો, મુને હરીએ હાથે સાહોજી;
 વજ્ર પિંજર ક્યાંથી પામ્યો, આણે મારગ કેમ ચાલ્યો. માયા૦
 એક વૃક્ષની છાયા હેઠળ, બેઠા બંને એકાંતજી;
 અહિલોચને વાત માંડી, આવ્યો ન જાણ્યો અંત. માયા૦
 વાહાલો ગુરૂ જાણીને બાગક, કર જોડી ઓચરિયોજી;
 હું પાતાળમાં પ્રસર્યો, માતાએ મોસાળમાં ઉછેરિયો. માયા૦
 પછે ઈશ્વર આરાધીને પિંજર પામ્યો, એથી કારજ સરશેજી;
 કૃષ્ણને ધાલીશ પીંજર માંહે, અકળાઈ આકૃષ્ટીએ મરશે. માયા૦
 એવું સાંભળી હરખ્યા હરજી, એ કામ કય પેરે થાશેજી;
 પેટી દ્વાર સંકીર્ણ દીસે છે, કાળો તે કેમ સમાશે. માયા૦
 એ કામ કાચું નવ કીજે, જ્ઞાન ચક્ષુએ નીરખોજી;

પેસી જૂવો પરમાણું પેટીનું, કૃષ્ણ છે તુજ સરખો. માયા
પાસે મૂક્યા બદલાયાં જાઓ જાંઓ, જુજવા નવ જોળખાવોજ;
માટે પેટીમાં પેસી નીકળો, પછે તે ભણી જાઓ. માયા
વળાણ.

જાઓ પછે પેટીમાં પેસી, એમ જોત્યા શ્રી ગોવિંદરે;
અહિલોચન પછે શું કરે, તે કહે ભટ પ્રેમાનંદરે.

અહિલોચન અને કૃષ્ણ. ૪.

(રાગ વેરાડીની ચાલ ઢુંકડી.)

સંજય ભણે સાંભળ તું રાજે, પ્રપંચ પ્રભુનો નવ પ્રીછાયે;
મોહને નાખ્યો માયાનો કંદ, તેથી અહિલોચન પામ્યો આનંદ.
ધન્ય ધન્ય ગુરૂ મારા ચતુરસુખણ, હું પેસી જોઉં પેટીનું પ્રમાણ;
મહાઈ શરીર જો માંચ હરે કરે, તો જાણીએ જે જડુપતિ મરે.
પછે રાજ્ય હું સુખે કરું, ભાર સધળો તમ મસ્તક ધરું;
ગુરૂ કહેરે હો ગુણવંત, હવે માં મારું માન્યું ચંત.
શત્રુ કૃષ્ણ સર્વથા મુઝા, પુત્ર પ્રમાણ પેટીમાં જુવો;
બળિયા જે વસુદેવના તન, તેહને તું વિના કાણ કરે નિધન;
એકના પેટીમાં રહેશે પ્રાણ, ખીજને તું હણજે બાણ.
મૂક્યો ટોપ કવચ ને અસ્ત્ર, કાછડો વાળ્યો એકે વસ્ત્ર.
શત્રુએ શ્યામનો મર્મ ન લલો, પુત્ર પેસવા તત્પર થયો;
દાર ઉઘાડ્યું હાથે કરી, ત્યારે શિખામણ માની સાંભરી.
મારી માએ વાયક કહ્યાં અતુપ, જે જડુપતિ ધરશે જુજવાં રૂપ;
એ શુક્રાચાર્ય સાચો ગુરૂ નથી, કપટી કૃષ્ણ આબ્યો સર્વથી.
ઉતાવળો થઈ પ્રવેશજ કરું, એ દે તાણું તો નિશ્ચય મરું;
એવો ભય હૃદયમાં ધર્યો, પેટીથી પાછો નીસર્યો.
હો ગુરૂ તમારી કારમી પ્રીત, પેસતાં ન માને માં ચિંત;
મોહો રાખી નવ કીજે વાત, ન હોય વિપ્ર વેરી સાક્ષાત.

અહિલોચનનાં વાયક સાંભળી, પછે પડયા કૃષ્ણને મૂર્છા વળી;
 જગ્યા જહુપતિ કરે આંસુપાત, નૈણે નીર જાણે વરસાદ.
 નીસાસો મૂક્યો ગોપાળ, હું અભાગીઓ કુટુંબ કપાળ;
 ભાઈ કર્મ કરે તે કો નવ કરે, વહાલા કહીએ તે વેરી થઇ શરે.
 એમ આક્રંદ કરતા દીડા હરિ, તવ અહિલોચને વાણી ઓચરી;
 હવે વહાલ જાણ્યું તમતણું, હું માટે તમો રોયા ઘણું.
 કેડ લગી પેઠો પેટી માંહે તન, વળી સાંભર્યું જનુનીતું વચન;
 રખે માયા કરી કૃષ્ણીઓ રહે, બ્રહ્માને ભેદ કેમે નવ જડે.
 બહાર નીસર્યો વળી અહિલોચન, હો મુનિ માંડે નવ માન્યું મન;
 મુનિ કહે મુને કૃષ્ણતું પાપ, જે દુષ્ટે માર્યો તુજ બાપ;
 માની એહેન માર્યાની હસાય, જો ન હોઈ બ્રાહ્મણ કેરી કાય;
 મામો માર્યાનો અધર્મ, ન હોઈ ગુરૂ તો તે લાગે કર્મ.
 કરી ફરસરામે નક્ષત્રી એકવીશ વાર, જુહું બોલું તો તે મુજને ભાર;
 હવે તુંને નહિ આવે વિશ્વાસ, તો હું કંઈ છઉં કંઠપાશ.
 એવું કહીને રોયા પરિબ્રહ્મ, અહિલોચને નવ પ્રીત્યો મર્મ;
 અધિક અન્નરી પ્રતિજ્ઞા ગોરે કરી, એ શુદ્ધાર્ય સાચો નહીં હરી.
 વહવાયો વિઠલ સાથે ગયો, મૂરખ મરવા તત્પર થયો.
 જેમ તેતરને તેડે વાઘરી, તેમ કાળે પેટી આગળ ધરી;
 જેમ કોશ વિશે પેસે તરવાર, તેમ દૈત્ય પેઠો પેટી મોઝર.
 ગાંડી જેમ સર્પને સુંઘાડે જડી, તેમ કાળે પેટી આગળ ધરી;
 ગોવિંદ ગાંડી અહિલોચન સર્પ, ભેદ ભાંગવા કીધો દર્પ.
 જ્યારે પેઠો પીંજરમાં કુમાર, ત્યારે હરીએ આવીને દીધું હાર;
 પ્રભુ કહે પ્રમાણું રૂડી પંરે જુવો, ચારે ખુણે લાંબા થઇ સુવો;
 જો બાર દેતાં અડકે નહિ, તો કૃષ્ણજી સમાયે સહી.
 હે માહારા ગુરૂજી મન ભાવતા, રખે તમો તાણું સપડાવતા.
 કૃષ્ણ કહે કેમ કીજે કેર, એણી વાતે વાધે વેર;
 કુંવર સુતો એમ પેટી તળે, તવ તાણું દીધું વિઠ્ઠલે.

વાયુ તણો તવ થયો વિરોધ, અકળાયો અંધારે જોધ;
 શરીરથી ચાલ્યો પ્રસ્વેદ, નીસરવા નવ પામ્યો ભેદ.
 ચોહો દીશાએ ખંખોળે કુમાર, નવ જડે પેટી કૂંડ દાર;
 અકળાયો અતિસેં જ્યારે પ્રાણ, તવ ગુરૂજી કહી બોલ્યો વાણ.
 મહારા અધીજી ઉઘાડો દાર, જાશે જીવ જો લાગશે વાર;
 શા માટે સાંભળતા નથી, હવે મારો પ્રાણ જાય સર્વથી;
 ચોહો દીશા લાગ્યો હુતાશન, બહાર બીતર બળે છે તન;
 કાઢો બહાર મન કશ્ણા ધરો, જોયું પરમાર્ણું કૃષ્ણ સમાસે ખરો.
 કૃષ્ણ બોલ્યા કૃષ્ણ તેહ હૂંય, કેને ગુરૂ કહે છે તુંય;
 મેં મોટો કીધો પ્રપંચ, તુંને મારવા કેરો સંચ.

વલણુ.

સંચ તને મારવા તણો, મેં તો કીધો મૂઢરે;
 જોવું કહીને ગાળ્યા, મુખે ગરૂડાઢરે.

૬૫

સામળ.

સત્ય.

(ચોપાધ.)

સત્યે સ્વર્ગ ને સત્યે મોક્ષ, સત્ય થકી જાયે સૌ દોષ;
 સત્ય આધારે રહે છે આકાશ, સત્ય તેજ પૂરણ પ્રકાશ.
 સત્યે જળમાં પૃથ્વી રહે, સત્ય તરે તે સહુકો કહે;
 સત્યે સાક્ષી બોલે સહુ વેદ, સાચું સત્ય તેમાં નહિ ભેદ.
 સત્ય ત્યાં ઇશ્વર કેરો વાસ, સત્યે સૂરજ રહે આકાશ;
 સત્યે કોટિ બ્રહ્માંડ જ જોહ, સત્ય આધારે વરસે મેહ.
 સત્યતું બાંધ્યું પાકે અન્ન, સત્ય વસે જ્યાં નહિ અભિમાન;
 ક્ષાણુ માત્ર સુધી સુણે સૌ ધર્મ, એ વાતનો જાણ્યો સહુએ મર્મ.
 સત્યતું મૂળ ગયું જ્યારે, પ્રલય કાળ થયો ત્યારે;

સૃષ્ટિ પેહેલું સરંજયું સત્ય, મોટા પુરુષ વિચારો મત્ય.
 સત્ય હોનાર હોય તે હોય, સત્ય વિના બીજું નહિ કોય;
 આઘ પુરુષ જેનું છે કુળ, સતી સત્ય ફેરું છે મૂળ.
 અસત્ય થકી ઇશ્વર છે દૂર, સત્ય તે નારાયણનું નૂર.
 સ્ત્રજનાર તે સત્યજ હોય, સત્ય વિના બીજું નવ કોય.
 સત્ય તે ઇશ્વર ફેરો અંશ, સત્યે સત્ય પૂરણ પ્રશંસ;
 આદિ નિરંજન કરતા કામ, સત્ય સ્વરુપ તે તેનું નામ.
 સત્યે ધરા ધરે નાગેન્દ્ર, સત્ય તપે દિવાકર ચંદ્ર;
 અસત્ય ત્યાં અદ્ધરું દુઃખ, સત્ય વાતમાં સત્રણું સુખ.
 જિત્યો જગ જેનું સત્ય રહ્યું, સત્ય મૂક્યું તેનું સર્વસ્વ ગયું;
 સ્વર્ગે જવાની વાટજ જેહ, સત્ય નામે ઓળખાએ તેહ.
 અહ્મપદમાં મોટેરી મત્ય, તેનું તત્ત્વ સાચું તે સત્ય;
 સત્ય ઉપર જેની હોડ, તે આગળ ઇશ્વર રહે કરજોડ.
 સત્ય સાથે જેનો વહેવાર, તે જાણવો ઇશ્વર અવતાર;
 સત્ય ઉપરે નિર્મળ સ્નેહ, તે જાણવો ઇશ્વરની દેહ.

૬૬

મરવાનું તો નહિં મટે.

(છંપા.)

નાઠે મુકે ન ભૂખ, દુઃખ નાઠે નવ જાએ;
 નાઠે ન મુકે ભોગ, રોગ નાઠે નવ જાએ;
 નાઠે ન મુકે તાવ, નાસવે ગ્રહ નવ છૂટે;
 નાઠે ન રહે લક્ષ, ચોર કે હાકેમ લૂટે;
 વળી નાઠે મોત મૂકે નહીં, નાઠે ફૂડો પાશ છે;
 કવિ સામગ્ગદ સાચું કહે, નામ તેહનો નાશ છે.

જે જાણું તે જાણ, જેહ ખીલ્યું તેહ ખરશે;
 ભરિયું તે ઠલવાય, ચડ્યું તે તો ઉતરશે;
 લીલું તે સૂકાય, નવું તે જૂનું થાશે;
 આવરદા વશ સર્વ, કાળ સહુકોને ખાશે;
 જે કિંનર જનને રાક્ષસો, દેવ ગંધર્વને દાનવી;
 મધર્વાદિક મોતે મરે, તો કોણ માત્ર આ માનવી.

(રે) ગયા ઇંદ્ર કંઠ કોહ, ગયા બ્રહ્મા કંઠ ભૂલ્યા;
 ગયા કરોડો કામ, અહગ શૂરા પણ દૂલ્યા;
 ગયા દેવ દિગપાળ, ગયા માંધાતા મહિપત;
 ગયા દિલિપ હરિશ્ચંદ્ર, ગયા છાકેલા છત્રપત;
 વળી ગયા જનક ને જાહનો, જે વળી લાવ્યા જાહનવી;
 ચાવર કોઈ રહ્યા નહીં, કોણ માત્ર આ માનવી;

મારું મારું કરે મૂઠ, કારમી કાયા માયા;
 અજ્ઞાને આરૂઠ, અંધ થઈ ધંધે ધાયા;
 આ મારું ધર સૂત્ર, પુત્ર મારો પરણાવું;
 ઘડપંજી પાળે મને, આજ ભલિ ભાત ભણાવું;
 પણ એ દીપક છે વાયુમાં, કાચો કુખો કાચનો;
 સામળ કહે મૂઠ મમતા કરે, એવા શરીર અસાચનો.

જાણ જોરાવર શર્ણુ, પ્રિતે પાતાળે પેસે;
 પેસે અરણ્ય નીર, મેરુ માથે જઈ એસે;
 જાણ શેષને શરણુ, રવિ રથ આગળ ચાલે;
 મંત્ર જંત્ર ના જાપ, કરી મધવા સંગ મહાલે;
 કદિ સંય પ્રપંચ કરે ધણા, રવિ મંડળ બાધું અટે;
 પણ સામળભટ્ટ સાચું કહે, મરવાનું તો નહિ મટે.

વિદ્યા વિષે.

છપ્પા.

સહવિદ્યાથી સુવર્ણ, શરણ સહવિદ્યા સત્યે;
 સહવિદ્યાથી સ્વર્ગ, વીખ ઉતારણ વિત્તે;
 સહવિદ્યાથી સિદ્ધિ, જ્ઞે વચ્ચે વર વાણી;
 સહવિદ્યાથી રિદ્ધિ, જગતમાં સમજે જાણી;
 સહવિદ્યાથી વશ સર્વ છે, સહવિદ્યા ત્યાં શી મણા;
 સામળ કહે સહવિદ્યા વિના, ભટકે ગુણહીણ ધણા.
 લક્ષપતિ તો લાખ, દિકા નિર્માલ્ય પ્રમાણે;
 જાય રાયનું રાજ્ય, રૂપ પણ રહે ન ટાણે;
 કુળ પણ હોય કલંકી, જોર જોતામાં જાયે;
 જોખન પણ વહી જાય, વંશ નિર્વંશી થાય;
 નહિ રાજ ચોર કે અગ્નિ ભય, માગ મુકાવે બહુ થકી;
 સત્ય પુરૂષો મન માનજો, સહવિદ્યા છે શુભ સહુ થકી.
 વિદ્યા મુકાવે માગ, પૂણ જશ વિદ્યા પામે;
 વિદ્યા શોભે વાન, નૃપતિ વિદ્યાને નામે;
 વિદ્યા માંહિ વિવેક, વિમળ વિદ્યાથી વાણી;
 વિદ્યાને વશ વિશ્વ, જગતમાં મોહિની જાણી;
 સહવિદ્યા રત્ન વિશાલ છે, વિદ્યાથી વડું નહિ કશું;
 સહવિદ્યા આગળ ધન કશું, વિદ્યા વિહીન નર તે પશું.
 પંડિત આગળ મૂઢ, હંસ આગળ જ્યમ બગા;
 પંડિત આગળ મૂઢ, કોકિલા આગળ કગા;
 પંડિત આગળ મૂઢ, રાય આગળ જ્યમ રંકા;
 પંડિત આગળ મૂઢ; સિંધુ આગળ જ્યમ ટંકા;
 પંડિત પ્રાક્રમી પૂરા, પંડિત સહ શિર મોર છે,
 સામળ કહે પંડિત આગળે, મૂઢ તો ચાકર ચોર છે.

મૂરખને વાહન, પંડિત અડવાણો આણે;
 મૂરખ મોતનમાળ, પંડિત કુલમાળા ધાણે;
 મૂરખને બહુ માન, પંડિત કદી ગરીબ કહાવે;
 મૂર્ખને અલખત મોજ, પંડિત બડધાન્યજ ખાવે;
 પણ મૂરખ કાચ કથીર છે, દીસંતાં તો દિલ હરે;
 પણ પંડિત રતન અમૂલ્ય છે, સામળ ઝવેરી પરિક્ષા કરે.
 મૂરખને નહિ માન, મૂર્ખ ઝાઝામાં ઝુરે;
 દે ન મૂર્ખને દાન, મૂર્ખમાં અકલ અધૂરે;
 મૂરખ હલકો હોય, બહુ ગુણવંતો બોલે;
 મૂર્ખ ન લેખા માંહિ, નહીં પંડિતને તોલે;
 જેમ હંસ મધ્ય બગલાં પડ્યાં, દારણ શું બાણે કશું;
 સામળ કહે છે સંચુ કહું, વિધાવિહીન તે નર પશુ,
 પંડિત જ્ઞય વિદેશ, તોય જશથી જાણીતો;
 પંડિત પ્રાક્રમ પૂર, અહીપતિનો માનીતો;
 પંડિતને પરણામ કરે જન સૌ કર જોડે;
 પંડિતને સન્માન, માન અનમીનાં મોડે;
 જેઅગમ નિગમ છે ગુણ ઘણા, લક્ષ કોટિધા તે લહે;
 છે વિદ્યા મોટી વિશ્વમાં, કવિ સામળભટ સાચું કહે.

૬૮

મહન મોહના.

(દોહરા.)

પુત્રી તેને પંચિની, લાયક લક્ષણ કોડ;
 અકલ તણી અર્ણવ અતિ, જુગમાં ન મળે જોડ.
 રૂપે રંભા સરીખડી, સતીમાં તે સરદાર;
 હામ કામ મૃગશોયની, દીલે ઘણી દાંતાર.

નખ શિખ શોભા નિરખતાં, અંબુજ દલ શાં નેણુ;
 હંસગતિ ગજગામિની, અમૃત વદને વેણુ.
 દેવાંગનાથી દશ ગણી, નાગાંગના સમ નિધ;
 રૂપવંત રૂડી રમણ, રતિ સમોવડ સિધ.
 કેશ પાશ કપિલ સમ, ફેણા કાળિય નાગ;
 એ વિધ ગુંથો ચોટલો, લીલવટ લાવણુ લાગ.
 ભર્યો ભોગ ભરપૂરસું, સિંદૂર શોભિત સર્વ;
 જળધારા શિવલિંગ પર, ગણો ઉપજવણુ ગર્વ.
 વદન શરદ ઈંદુ જશું, અંબુજ દલ શાં નેણુ;
 ભમર ભમરાણી ભજત, ભમર પંખ પાંખેણુ.
 રસના અમૃત સરીખડી, સ્વર કોકિલા વાણુ;
 દંત પક્તિ દાડિમ કળી, જશ રૂપ જીવતી જણુ.
 ચિત્રક ચાર ચતુરા તણું, અધર પ્રવાળી અમુલ્ય;
 ગ્રીવા પોત કપોતશી, નીલગ્રીવ સમ તુલ્ય.
 નૌત્તમ નાસિકા કીરવત, તન કુલેલ નિર્ધાર;
 શ્રવણ શીશ શોભિત સદા, ઓપિત અપરંપાર.
 કર કુંજર શુંડ સરીખડા, અંગુલિ મગની શીંગ;
 કર હથેલી મહી મથન, નખ તારાનો રંગ.
 કટિ વખાણું એહની, જાણે સિંહનો લંક;
 ગતિ ગયંદ ઓપતિ અધિક, ક્ષણ આવ નહિ વંક.
 જવક રંગ પાની જશી, સજ્યા શોભિતા સોજ;
 નીલવટ કુંકુમ કેસરી, મુખ તાતાં તંબોજ.
 રત્ન જડિત કરચૂડલો, ચંપક વરણાં ચીર;
 ચરણાં ચોળી શોભિતાં, નિરમળ નારી નીર.
 માતા તેની મદમ્મદના, મહા મનોહર માન;
 રામા રૂપવતી ધણું, ગુણવંતી ગુણ ખાણુ.

૬૯

વિક્રમની અસવારી.

(દોહરા.)

એક સમે રાજ્ય ચઢ્યો, દેઘ દદામે ઠોર;
 ધમકારે પૃથ્વી ગહગહે, વાજે વાજાં ઘોર;
 આગળ હાર હસતી તણી, મદ ઝરતા માતંગ;
 ધન નેન અતિ ફરકતાં, સિંહર ઓપિત અંગ.
 અંઝાડી અંકુશ ભલાં, ઐરાવત આકાર;
 ખીખ ગજ તો અતિ ધણા, એવા સહસ્રજ પાર.
 હય અરખી કચ્છી ભલા, પુરાસાની કાશ્મીર;
 કુંતલ કાળા કાખરા, શૂર પૂર રણધીર.
 ઉજ્જવલ અખલખ ભૂખરા, નીલા ખીખા રંગ;
 જડિત પલાણુ હીરે જહ્યાં, અતિ અતળી બળ અંગ.
 અનેક રથને પાલખી, અનખી અતિ અસવાર:
 ચઢ્યા વેડાંગ બહુ વાંકડા, ઝૂંઝે મહા ઝુઝાર.
 કંઠ પાળા કંઠ પાખરી, કંઠ વાજાં ચેહેચાટ;
 કંઠ નાટક ચેટક ભલાં, ભણતા ભૂપત ભાટ.
 જશવંતોના જશ ભણે, પિંગળ પાઠ પુરાણ;
 ગુણ ભેદ ગણ બહુ ગણે, દે મનગમતાં દાન.
 વિક્રમ વાડી સંચર્યો, રમવા કારણ આપ;
 શેષનાગ લાગ્યો સળકવા, દુશ્મન લાગ્યો તાપ.
 સામદ સાથે સંચર્યા, તેથી શોભે દેહ;
 ચઢ્યા રાય દેઘ દુંદુભી, જેમ અષાઠો મેહ.
 જેમ ગાજે સિંહ વનવિશે, જેમ પરાંડી પૂર;
 વિક્રમ સંગ સેના ચઢી, સામદ સધળા શૂર.
 જેમ ચઢે લંકાપતિ, જેમ અવનવો ઇંદ્ર;
 જેવો ગાંડીવધર ચઢે, તારામાં જેમ અંદ્ર.

પુણ્ય તણો પરતાપ છે, ભલપણુ કેરો ભાણુ;
 એહ પ્રકારે નિસર્યો, વિક્રમ વીર સુખણુ.
 આવ્યો વાડિએ અતિ સુખે, દિવસ ચઢ્યો ઘડી ચાર;
 નૃત્ય કરે છે નાયકા, શોભા અપરમપાર.
 રંગ ઝોછવ અદ્દકો કર્યો, સજ્જનને સન્માન;
 પુણ્ય કર્યો બહુ પ્રીત શું, દાનપાત્રને દાન.
 તે શોભા સુખ નિર્જતાં, દાતા હરખે મન;
 કરપી કળાઇ ખાઇ મરે, ને સૂમ છંડે તંન.
 દિવસ પોહોર રહ્યો પાછલો, ફરી અસવારી પેર;
 કંચન મેહ વરસાવતે, જાવા માંડ્યું ઘેર.
 જાણુ ઉજેણુ મધ્યે થયું, આવે રુડો રાય;
 શોભા જોવા કારણે, નરનારી સૌ ધાય.
 કામ અધવચ કોનાં રહ્યાં, અધવચ મેહેલ્યાં અન્ન;
 વેપાર મૂક્યો વેપારીએ, તરુણી મેહેલ્યાં તંન.
 વણિક તોળતા ત્યાં રહ્યા, કર્યો લાભ તે ત્યાંજ;
 આહ્વાણુ ભણતા ઉઠિયા, નરપત જોવા કાજ;
 કોઇ મેહેલે કોઈ માળિએ, કોઇ ઘરમાં કોઇ બહાર;
 અટારિયે નારી ચઢે, નાનાં મોટાં નરનાર.
 રાજનું સુખ નિરખવા, ઉલટ અંગ અપાર;
 ધન્યરને વહાલો ધણો, દાતાને ઝૂઝાર.
 એમ વિચારી સંચરે, નહાના મોહોટા લાગ;
 મળી અસંખ્ય મેદનિ તહીં, નહિ પગમેલણુ માગ.
 કાન પડ્યું સંભળાય નહિ, વાજે ઘેર નિશાન;
 એ રીત આવ્યો નગરમાં, વિક્રમ વીર સુખણુ.

લંકા વર્ણન.

(છપ્પા.)

સરોવર સમુદ્રાકાર, પંદજ સહસ્ર ખીલે;
 સ્ફટિક માણીની પાળ, ગોપ ગુણવંતા ઝીલે;
 કસ્તુરી બહેક બરાસ, વેચી દેસર બહુ વાટે;
 હીરા જડિત ઘણી ઘેડ, ધુમર ઘણી ઘાટે ઘાટે;
 ઇંદ્રપૂરીની ઉપમા, કહેતાં વિમાસણ કરે કવિ;
 લંક લીલા લખ કોટીઘા, નિરખે અંગદ નવનવી.
 નક્ષત્ર સરખી નાર, ઝવેરની જ્યોતો સરખી;
 અંપક વરણાં ચીર, પદ્મિની પૂરણ પરખી;
 કનક મણીમય કુંભ, પ્રેમદા પરવરી પાણી;
 આભૂષણ ઉપમાય, ઇંદ્ર કેરી ઇંદ્રાણી;
 એ લખ જિજ્ઞાસે કવિ કહે, ભાટ ભાત ન શકે ભણી;
 સામળ કહે હું કેમ કહિ શકું, લીલા લહેર લંકા તણી.

અંગદ વિષ્ટિ. ૧.

(છપ્પા.)

હાલક હુલક ત્રાસ, પડ્યો ડોહી ને ડેહી;
 ખુંખારવ ચોપાસ, વિકટ વાટો જ્યાં ટેહી;
 પ્રાણે કીધા પ્રતિહાર, દાર ઉઘાડી ધાયો;
 પાંત્રીશ શીશ કરમાય, અતિ અહંકારી આયો;
 તે જોઈ સહુ જોધ રહ્યા, કર ઉંચો કો નવ થયો;
 સામળ કહે સેવક રામનો, તે ઘાહડમલ ગઢમાં ગયો.
 ધાયો અંગદ ધીર, નીર ઉતાર્યો નરનાં;
 દેવટ કીધો દરબાર, વખાણ શાં કહું વાનરનાં;

પુરમાં પડ્યો પુકાર, છે કે હિમ્મત છુટાણી;
 વાયે ચાલી વાત, લંક બાધી લૂંટાણી;
 ત્યાં ખલક બાધિ ખળમળી, નાસવા લાગી નારિયો;
 કોઇ ઉંચી ચઢે અટારિયે, બંધ કરે કોઇ બારિયો.
 લપેટી વાટે લાખ, ઝપેટી કીધા નેયો;
 અટપટી કરતો આળ, ટેક દેખાડ્યો તોરો;
 કરતો હૂકા હૂક, ઉડતો એ આકાશે;
 કુદતો કરતો પ્રહાર, વખાણુ ધણેરાં વાસે;
 પ્રતિહારને મારી પરવર્યો, ઘાટ ઘણા જણનો ઘડ્યો;
 પછી રાવ થઇ ત્યાં રાવળે, રાવણુ પણ રોષે ચડ્યો.
 ગઢ લંકા ઘેર ઘેર, વાત વાયુવત વાધી,
 ચઢ્યું રામનું સેન, લંક લૂંટાણી બાધી;
 કહે માર્યો કુંભકર્ણ, કહે રાવણ રણ રોડ્યો;
 કહે ઈંદ્રજિત અજિત, તે ચાંચડ વત ચોડ્યો;
 ગુલબાન ઘણું ગલિ કુંચિએ, લાખ કરોડ લોકે લલો;
 કહે રુડ્યો રામ રાવણુ પરે, ઉલકાપાત એવો થયો.
 દેશ બધે ડમ ડોલ, થયો લંકા ગુણુ ગામે;
 લૂંટ્યા મહીપના મહેલ, કીધી અસ્વારી રામે;
 માથે લીધી મોટ રૈયત નાડી દશ દેશે;
 બહાંયે લીધાં બાળ, કામની છૂટે કેશે,
 કહે ફટ ફટ રે તું રાવણા, સતી સીતા શાને હરી;
 સામળનો સ્વામી કોપિયો, કનક લંક લોહની કરી.
 થયું રાવણુને જાણુ, દેશમાં દુંડી વાહી;
 પ્રતાપવંત પ્રધાન, ચડ્યો ચોખુટે ચાહી;
 દ્વિધિ રૈયતને ધીર, વીર હંકાર્યા વાટે;
 નેરાળા મહા નેહ, મૂક્યા બહુ ઘાટે ઘાટે;
 તાપ લાગ્યો સહુ તરશડયા, ધૈર્ય કોઇનું નવ રહ્યું;

સામળ કહે સેવક રામનો, અંગદ જાતાં એટલું થયું.
 પ્રતિહાર પરાક્રમી પાંચ, પ્રાણે કીધા પળ પાંચે;
 ખીજ તૈથી બળવંત, અંગદે લીધા આંચે;
 સાત પાંચ પાંત્રીશ, શીશ કરમાં શોભંતો;
 રામ રામ કરતો માગ, લાજ સહુની લોપંતો;
 હલકા હોલ હલ હલ થયો, ડર નવ આણ્યો દશકંધનો;
 વાળ વાંકો નવ થયો વાલિસૂત, બંધન છોડાવ્યો બંધનો.
 પાંત્રીશ હણી પ્રતિહાર, શીશ ગ્રહાં છે હાથે;
 જોરાળા વડ જોદ્ધ, બહુ વળગ્યા છે બાથે;
 હનુમંત થંકી હજાર, ઘણો જોરાવર જાતે;
 આવ્યો સમામાં શર, પ્રાણે કરતો પ્રભાતે;
 કપાંત કોલાહલ કૂદતો, ક્રોધ એનો શું કહું કથી;
 કોઇને ગણતીમાં નવ ગણે, નિમિષ માત્ર નમતો નથી.
 પુરમાં પડ્યો પુકાર, ઢોલ ઢમકાવ્યાં ધીરે;
 બહુ બણગાં રણતૂર, વિપરીત વજડાવ્યાં વીરે;
 ભારે કૂંડી ભેર, ખૂંખારવ યુધ્ધ પડાવી;
 દરવાજે દીવાન, ચોપખે નાજ ચઢાવી;
 વળી હલ હલ કરી હજુરિયે, હલકારો હિત હામનો;
 મહારાજ રાજ સુણ મહિપતિ, કોઇ સેવક આવ્યો રામનો.

૭૨

અંગદ વિષ્ટિ. ૨.

(કવિત,)

અંગદ—માન કહું મૂઢમતિ, જ્ઞાન હીણ ગૂઢ ગતિ;
 શ્રાપ દીધો સીતા સતી, પડ્યો પાપ પાશમાં;
 મોકલ્યો કાસદ કામે, હુકમ ન દીધો રામે;
 નહિ તો વાસું ઠામ ઠામે, વાનરાં અવાસમાં;

હઠે નથી રહેતી રીસ, ત્રોડી નાખું તારું શીશ;
ભાણું ભુજ વીશ હજી, હેત રાખું હાસમાં;
ભલપણુ ભાખું ભાળ, શસ્ત્રતણી દેઉં સાળ;
ઇંદ્રજિત જેવા લાળ, ઉડાડું આકાશમાં.

(જૂલણા છંદ.)

રાવણુ—ડેંડરાં દાદરાં ખેલતાં ખાખડે, તેહને હોંસ થઈ સિંહુ તરવા;
કાગલાં બગલાં મેડકાં માણતાં, ચાલ્ય તે ચિત્ત મોતીજ ચરવા;
કાપડિયાં બાપડિયાં કામડાં પહેરતા, આવિયાં ઊંડળે આભ ભરવા;
કીડને પાંખ આવી તે તો તરફડે, મરણુ આવ્યું માથે મેલ મરવા.

(કવિત.)

અંગદ—લાખવરાં દૂધ વડે, કાલવીએ કાળજીને;
શ્યામતા ન શમે તેની, કાલવતાં કાયરી;
ખહેકની ખરાસ માંચ, લસણુ લોટાઓ લાળ;
ગંધ ગુણુ ઘણી ઘણી, શોભે નહીં સાયરી;
કોટિ કલ્પ કાગ ખસે, માનહિ સરોવરમાં;
ચાય નહિ હંસ હેત, જીગમાહે જાહરી;
દશકંધ ધંધ ધાયે, ચતુર ન ચિત્ત અયે;
અંગદ કહે ટેવ તેવી, કર્મફૂટયા તાહરી.

કવિ—રીસ ચઢી રાવણુને, કોપિયો કૃતાંત કાળ;
હુકમ કર્યો હાથ વડે હઠીલે હજીરમાં;

(કવિત.)

રાવણુ—મારી નાંખો મૂરખને, મત્ત કરે માન માટ;
શું જીઓ છો સભા સહ, શોક ભારે શૂરમાં;
શીદ એતું બોલ્યું સાંખો, ઉડાડી આકાશે ન
કાપો પૂછ કિંકરતું, નાક છેદો તૂરમાં;
વડા શું વિવાદ વડે, ફરી ન કો આવી
પ્રાજ્ઞ કરો લાંચ પડે, લાખીણા લંગૂરમાં

કવિ—શિંગાળા ધીંગાળા ધાયા, અંગદના પાણુ સહાયા;
 દેખે રાય રાણા શર, શોભા પામે સાથમાં;
 ઝબકે તલવાર તીર, વીંટીઓ વાનર વીર;
 અંગ શતખંડ કરો, વધારે જો વાતમાં;
 મારો મારો કહે મૂઠ, પ્રાક્રમ દેખાડે પ્રોઠ;
 ગૂઢ ઘણા ધાવ કરે, હથિયારાં હાથમાં;
 જીવતો ન પામે જીવું, ખરે દિલે આપો ખાવું;
 કીધો ક્રોડ જોઈ જળવંત, લીધો જાથમાં.

(છપ્પા.)

ફૂલો રાવણરાય, ધીર ધસમસતો ધાયો;
 મારી મુઠ મરોડ, શર પૂછેથી સહાયો;
 પાગરણુ પરિચટ પેર, અપટી ઝીંકે જ્યારે;
 અંગદે સમર્થા રામ, તનથી ફૂલો લારે;
 મસ્તક પછવાડે ફેરવ્યો, સંધારવા માંડ્યો સાથથી;
 સામળ કહે સેવક રામનો, હંદ કરી છુટ્યો હાથથી.
 અંગદે સમર્થા ઇંદ્ર, દાવ દોષીને દીધા;
 પાંચ સહસ્ર પ્રચંડ, કિંકરો ફૂટો કીધા;
 પટકયા પાપી પ્રાણુ, ચંચળ કંઈ ચાંપ્યા ચરણે;
 પ્રાજે કીધા કંઈ પૂછ, ધીર ઢોળ્યા બહુ ધરણે;
 કરહ્યા વતરડયા કંઈ દંતથી અધિક જન લીધા અંકમાં;
 મડોલ થયો બહુ દેશમાં, લૂટ પડી ગઇ લંકમાં.
 નાસે નરપતિ નાર, રાય રાવણની રાણી;
 માર માર સંભળાય, વિપરીત જોલાએ વાણી.
 શેરીમાં રોયાં શ્વાન, કાગણુ કળકળવા લાગી;
 જાગ્યો ધ્રુવડ ગંભીર, ભયભીત થઇ રૈયત ભાગી.
 મંદોદરીએ માણસ મોકલ્યાં, જરૂરપણે જમને જુઓ;
 ઝૂમ પડી શી નગરમાં, ઉલ્કાપાત એ શો હુઓ.

ઈદ્રજિત થઇ જાણ, અધિક કોપેથી ચડિયો;
 સજ્યાં અંગ હથિયાર, આપ પોતે જઇ અડિયો.
 ભમર ચઢાવ્યાં શીરા, શર સામઢ શુભ સાધ્યો;
 પૂછ ચરણ પલંગ, બહો જોરેથી બાંધ્યો.
 જ્યમ મેરુ શૃંગપર મેહો પડે, લમ માર અંગઢ ઉપર પડ્યો,
 તવ કાયા લાગિ કંપવા, ચતુર નર કોપે ચઢ્યો.
 હ્રદે સમર્યા શ્રીરામ, કામ કીધું તે વેળા;
 ઉડ્યો લાંથી આકાશ, ભૂપત સહુ કીધા ભેળા.
 તૂટ્યા બંધ તરતીજ, કાયર કોટિ કંપાણ;
 પડ્યો સભામાં શર, ચંડાળ ચરણે ચંપાણ.

અંગઢ—જો જોર હોય તો જુદું કરો, નહિતર આજ્ઞા દો મુને;
 તું ચેત ચેત રે ચતુર નર, તરતિજવત જાણ્યો હુંને.

રાવણ—નવ ગજ જોને નાકે, દંત ગજ દશ દીસંતા;
 ચાર હજાર ગજ ચર્ણ, હજાર હાથ હિસંતા;
 પંચાણું ગજની પુંઢે, પ્રતાપ પંચાયણ પ્રોઢો,
 ત્રણ હજાર તન ટેક, જગતમાં નહિ કો જોટો;
 છે કાય કારમી કુંભકર્ણની, કારણ કોયે નવ કળે,
 જાઓ જંગલિયો જીવતા, ઘડી એકમાં સોને ગળે.

અંગઢ—વાનર ઝેરી વછનાગ, ખાનારો ક્ષણમાં ખૂટે;
 રીંછ સાપનો રાક્ષ, તેને અડતાં તન તૂટે.
 રામ કાળનો કાળ, શત્રુવટ શોભા સાટે;
 તન અતલિખળ આપ, અવતાર લીધો તમ માટે.
 છે જોગણી રૂપ એ જનકી, ખાંત થકી ખરપર ભરે;
 રણજંગ રાવણ જ્યારે રોપશે, ભૂપ માંસ ભક્ષણ કરે.

રાવણ—બાંધે બહુ સમશેર, ઝુઝવા કારણ જાણે;
 શૂરા તણાં વિખાણ, ધાઓ જે શીરપર ખાણે.
 સ્ત્રીઓ સહુ કહેવાય, કોઇ એક સતી નિકળશે;

પોતાના સ્વામી સાથે, બહુ અગ્નિમાં બળશે.
 વિખાણુ કરે તું વાનરા, તેણે મન મારું કહે;
 મરદ મૂછાળા બળશું, જો ઈંદ્રિજિત સાંમે વટે.
 અંગદ—અંગદ કહે સાગ્રાશ, મૂળ મન માન્યું મારું;
 રણસંગ્રામે શૂર, દંઢ મન રાણે તારું.
 હિરણ્યકશિપુ હિરણ્યાક્ષ, વેર ઝાઝેથી વઢિયા;
 સાક્ષાત્કાર વૈકુંઠ, સ્વર્ગ સમીપે ચઢિયા.
 આઘ મધ્ય ને અંત લગણુ, સ્થિરતા મન એવું હશે;
 અંગદ કહેરે સુણુ રાવણા, કોટિ કલ્યાણ તારું થશે.

૭૩

રાવણને પ્રજાની સલાહ.

પૂછે અઢારે વરણું, કહેતે સાચી વાત;
 સીતા આપવી કે નહિ, ખરી બતાવે ખાત.
 કોની ન રગતી રાખશે, બોલો રૂડી વાણુ;
 સત પ્રકારે સાચું કહો, ન થાયે હાંસુ કે હાણુ.
 વેવાર વાત સહુને ગમે, એહ અક્ષર એહ આંક;
 રૂડી કહો એ વારતા, કોય ન કાઢે વાંક.
 મનગમતું કહેજે તમે, એ વાતે નહિ રીસ;
 ખરી વાતે નહિ ખરખરો, તે બાણુ જગદીશ.

કવિ—અઢારે વરણુ હવે બોલશે પોતાને સૂઝતી પેર;
 પોતે બેઠો સાંભળે, તેહ ઠામ તે ઠેર.

વૈષ્ય—વૈષ્ય કહે વેવાર એ પાખી છે, આપતે લાજ છે પરિયામાં;
 અથડાવો દહાડા દશ વિશેષ, હાલક-પુકાલેક કરિયામાં.
 રાક જુઓ એ રીંછડાં કેરી, કણુ એક ભાજન ભરિયામાં;
 કાયર કયમ થઈએ આગળથી, શું વહાણુ મૂક્યું છે દરિયામાં.

કણ્ણી—કહે કણ્ણી કેમ કામની દીજએ, જાત જોરાવર શું એની જાણી;
પાછા જશે અથડાઇ પોતે, કે લહેર સમુદ્રની લેશે તાણી.
લંકા મરિખડો કોટ લેશે ક્યમ, રાવણ રાય દેખિતો જે દાણી;
પૃથિવીપતિ એ પત મૂકે કેમ, છેલ્લે-ક્યારે શું ગયું છેજી પાણી.

કુંભાર—કહે કુંભાર કરો શી વાતો, એહ તો મારગ એડો છે;
વઢતાં કુણ જિતે કુણ હારે, મહીપતિ માની મેડો છે.
લેવો ધડ લંકાનો દુર્લભ, વંક વોળામણ વેડો છે;
શું ધડો કે ઘેડ ઉતરશે, ચાક ઉપર હજી પેડો છે.

ધાંચી—ધાંચી કહે ધણું શું જોર એમાં, માંકડા કરો એ માર જોરે;
બાળક બેહુમાં ખુધ છે કેટલી, ભૂપ ભારેનો એ ભાર જોરે.
નહિ ઘોડલા જોડલા હાથિયા સાથિયા, કટક કરો પોદાર જોરે;
હડખડવું નહીં હિમ્મત રાખવી, તેલ જો તેલની ધાર જોરે.

દરજી—કહે દરજી દલ જાણું છું હુંય, ભૂપ આપણો ભોળો છે;
પહાણુ તારી આવ્યો પરપંચે, જનાવર સંઘાતે જોરો છે.
બાળી ગયો બળવંતો કોયક, ટેક ધણેરો તોરો છે;
આરા કંડે વારો આવે, જ્યગ સોયની કંડે દોરો છે.

ઘોખી—પરિયટ કહે હું પ્રીછ્યો પારખું, હાથ તારે શિર હરનો છે;
નવગ્રહે બાંધ્યા છે નરપત, તો ભાર શો એના ડરનો છે.
હારીને જો હીંમત મૂકો, તો નામોશીનું નરનો છે;
ઘોખી કરો કુતરો નહિ ઘાટ તણો, નહિ ધરનો છે.

માળી—માળી કહે છે મુને ગમે નહિ, વાત કરો છો જે જે મોટી;
રાવણ રાજ છે એ ડાહ્યો, લક્ષ વસા પડશે એ લોટી.
જે કહું છું તે સાચું માનો, તમો સહુ કહો છો તે ખોટી;
ઝાઝું કરશે તો સીતા લેશે, માળી રૂંધો પુલ લેશે શું લેશે ચોટી ?

બ્રાહ્મણ—બ્રાહ્મણ કહે ભાવિક સરજ્યું છે, રામ રાવણ વેરેથી વઢશે;
હાથ દેખાડ્યા વિના હડશે નહિ, જ્યમ સમ જનકીજી ન જડશે.
જે વેળા લક્ષ્મણજી કોપે, ઘડી એકમાં ઘાટજ ઘડશે;
મેળો ઘાડ બેડો છે મહીપતિ, ભિખનાં ભાંડાં ક્યમ સીંકે ચડશે.

પોતાના સ્વામી સાથ, બહુ અગ્નિમાં બળશે.
 વિખાણુ દરે તું વાનરા, તેણે મન મારું કહે;
 મરદ મૂછાળા બાણશું, જો ઈંદ્રજિત સાંભે વહે.
 અંગદ—અંગદ કહે સાખાશ, મૂળ મન માન્યું મારું;
 રણસંગ્રામે શૂર, દહે મન રાખે તારું.
 હિરણ્યકશિપુ હિરણ્યાક્ષ, વેર ઝાઝેથી વઢિયા;
 સાક્ષાત્કાર વૈકુંઠ, સ્વર્ગ સમીપે ચઢિયા.
 આઘ મધ્ય ને અંત લગણુ, સ્થિરતા મન એવું હશે;
 અંગદ કહેરે સુણુ રાવણા, કોટિ કલ્યાણુ તારું થશે.

૭૩

રાવણને પ્રજાની સલાહ.

પૂછે અઢારે વરણું, કહોને સાચી વાત;
 સીતા આપવી કે નહિ, ખરી બતાવો ખાત.
 કોની ન રગતી રાખશો, બોલો રૂડી વાણુ;
 સત પ્રકારે સાચું કહો, ન થાયે હાંસુ કે હાણુ.
 વેવાર વાત સહુને ગમે, એહ અક્ષર એહ આંક;
 રૂડી કહો એ વારતા, કોય ન કાઢે વાંક.
 મનગમતું કહેજો તમે, એ વાતે નહિ રીસ;
 ખરી વાતે નહિ ખરખરો, તે બાણુ જગદીશ.

કવિ—અઢારે વરણુ હવે બોલશે પોતાને સૂઝતી પેર;
 પોતે બેઠો સાંભળે, તેહ કામ તે ઠેર.

વૈષ્ણ—વૈષ્ણ કહે વેવાર એ પાખી છે, આપતે લાજ છે પરિયામાં;
 અથડાવો દહાડા દશ વિશેષ, હાલક યુકાલેક કરિયામાં.
 રાહ જુઓ એ રીંછડાં કેરી, કણુ એક ભાજન ભરિયામાં;
 કાયર કમમ થઈએ આગળથી, શું વહાણુ મૂક્યું છે દરિયામાં.

કણ્ણી—કહે કણ્ણી કેમ કામની દીજીએ, જાત જોરાવર શું એની જાણી;
પાછા જશે અથડાઇ પોતે, કે લહેર સમુદ્રની લેશે તાણી.
લાંકા સરખડો કોટ લેશે કપમ, રાવણ રાય દેખિતો જે દાણી;
પૃથિવીપતિ એ પત મૂકે કેમ, છેલ્લે ક્યારે શું ગયું છેજી પાણી.

કુંભાર—કહે કુંભાર કરો શી વાતો, એહ તો મારગ એડો છે;
વદતાં કુણ જિતે કુણ હારે, મહીપતિ માની મેડો છે.
લેવો ધડ લાંકાનો દુર્લભ, વંક વોળામણ વેડો છે;
શું ધડો કે ઘેડ ઉતરશે, આઠ ઉપર હજી પેડો છે.

ધાંચી—ધાંચી કહે ધણું શું જોર એમાં, માંકડા કરો એ માર જોરે;
બાળક બેહુમાં યુધ છે કેટલી, ભૂપ ભારેનો એ ભાર જોરે.
નહિ ઘોડલા જોડલા હાથિયા સાથિયા, કટક કરો પોકાર જોરે;
હડખડું નહીં હિમ્મત રાખવી, તેલ જો તેલની ધાર જોરે.

દરજી—કહે દરજી દલ જાણું છું હું, ભૂપ આપણો ભોજો છે;
પહાણ તારી આબો પરપંચે, જનાવર સંધાતે જોરો છે.
બાળી ગયો બળવંતો કોયક, ટેક ધણેરો તોરો છે;
આરા કેડે વારો આવે, જ્યમ સોયની કેડે દોરો છે.

ઘોષી—પરિચટ કહે હું પ્રીછ્યો પારખું, હાથ તારે શિર હરનો છે;
નવગ્રહે બાંધ્યા છે નરપત, તો ભાર શો એના ડરનો છે.
હારીને જો હીંમત મૂકો, તો નામોશીનું નરનો છે;
ઘોષી કરો કુતરો નહિ ઘાટ તણો, નહિ ધરનો છે.

માળી—માળી કહે છે મુને ગમે નહિ, વાત કરો છો જે જે મોટી;
રાવણ રાજ છે એ ડાહ્યો, લક્ષ વસા પડશે એ લોટી.
જે કહું છું તે સાચું માનો, તમો સહુ કહો છો તે ખોટી;
ઝાઝું કરશે તો સીતા લેશે, માળી રૂઝ્યો કુલ લેશે શું લેશે ચોટી ?

આહાણ—આહાણ કહે ભાવિક સરજ્યું છે, રામ રાવણ વેરેથી વઢશે;
હાથ દેખાડ્યા વિના હઠશે નહિ, જ્યમ લમ જાનકીજી ન જડશે.
જે વેળા લક્ષમણજી કોપે, ઘડી એકમાં ઘાટજ ઘડશે;
મેળી ઘાડ બેઠો છે મહીપતિ, ભિખનાં ભાંડાં કયમ સીકે ચડશે.

રત્નેશ્વર.

પરીક્ષિતને ઋષિનો શાપ.

(રાગ ગોલીની આલ.)

હવે કથા બાણું આલતી, એક સમે પરીક્ષિત ભૂપતિ;
 ધતુષ્ય સજ્જને સત્વર થયો, મૃગયા રમવાને વનમાં ગયો.
 શ્રમ પામ્યો ભૂખ્યો ભૂપતિ, મહાવન મધ્યે કરતો મતિ;
 મૃગની પાછળ ધાયો લીર, તૃપા લાગી ન મળે નીર.
 જળ રથાનક જળ દીહું યદા, તેણે આશ્રમ આવ્યો તદા;
 તે આશ્રમમાં દીઠો ઋષિ, આસન વાળી બેઠો સુખી.
 શમીક નામે સમ્યક જ્ઞાન, લોચન મેળી ધરતો ધ્યાન,
 રૂદ્રા ઈન્દ્રિના વ્યાપાર, પ્રાણવાયુનો પ્રત્યાહાર.
 મન યુદ્ધિ પામ્યાં ઉપરામ, ત્યાગી જાણે અવસ્થા કામ;
 બ્રહ્મભૂતના અવિકારી હોય, તુરિય પદને પામે સોય.
 છૂટો જૂટ જટાનો જેહ, તેણે આચ્છાદ્યો નિજ દેહ;
 મૃગના ચર્મ તાણું પરિધાન, એ વિધ ધરતો આતમ ધ્યાન.
 બોલો તેની પાસે નરેશ, તરસે સૂકે તાલુદેશ;
 તે માટે તેવા મુનિકને, માગ્યું પાણી જાણી મને.
 નવ આપ્યું તૃણનું આસન, ભૂમિ બેસવા ના'પી મુન્ય;
 મધુર વચન નવ બોલ્યો મુનિ; ભૂપ પધારો ન કહી ધૂનિ.
 પરીક્ષિત વાત વિચારે ધરી, મુનિ મારી અવગણના કરી;
 એમ વિચારી વાધ્યો કોપ, અજ્ઞાને વિજ્ઞાન વિલોપ.
 પેલાં નવ હુતો સાંભળ્યો, આકસ્માત મુને તે મળ્યો;
 ક્રુધા તૃષા એ પીડ્યો ભૂપ, એવું દેખી દ્વિજનું રૂપ.
 ક્રોધ પ્રકાશ થયો ભૂપનો, અહંકાર મત્સર ઉપન્યો;
 એવે પરીક્ષિત પાછો ગયે, ચાપે સાપ ભરાવ્યો પછે,
 મુઓ ભુજંગ ભરાવી બળે, ઘાલ્યો બ્રહ્મ ઋષિને ગળે;

દિવને કંઠ ભરાવી સાપ, નગર પધાર્યા પરીક્ષિત આપ.
 માન્યું ભૂપે કપટ સ્વરૂપ, સામો દંભ વિચારે ભૂપ;
 એ શું નિશ્ચય ઇન્દ્રિય મુનિ! માટે લોચન મીઠ્યાં ધૂનિ.
 મિથ્યા પાપ'ડી એ સહી, હું પણ મનમાં આણ્યો નહિ;
 એણે જાણ્યું એ કે હશે, ક્ષત્રીથી મુજને શું થશે.
 એવી વાત વિચારી ખરી, ભૂપે મન અવગણના કરી;
 શૂંગી નામે તેનો તન, અતિ તેજસ્વી નિર્મળ મન.
 બાળક મધ્યે રમતો ઝડપિ, સુણ્યો તાત ભૂપે કૃત દુઃખી;
 તાતતાણું દુઃખ મનમાં આણુ, સહુ સાંભળતાં બોલ્યો વાણુ.
 અહો અર્ધર્મ જુઓ ભૂપનો, દિવના દાર પાપ રૂપનો;
 બ્રાહ્મણના સેવક ભૂપાળ, સ્વામી સાથ કરંતા આળ.
 જેણે ખવરાવ્યું બલિદાન, તેને કાક કરે ક્યમ જાન;
 દારપાળ જેમ રાખ્યો શ્વાન, જે સ્વામી ખવરાવે ધાન.
 પોષ્યો શ્વાન યથા શિર ચઢ્યો, પોતાના સ્વામીને નહ્યો;
 તે વિધ દિવને પીડે રાય, જો જો મોટા એ અન્યાય.
 વિષે ક્ષત્રી સમાના કીધ, દારપાળ પદ પોતે દીધ;
 રે'વા યોગ્ય સદા બારણે, તે ક્ષત્રિય દિવને નવ ગણે.
 એક પાત્રમાં પાક્યું અન્ન, દિવશું કેમ કરશે ભોજન;
 બ્યારે કૃષ્ણ ગયા ભગવાન, નૃપને દેવા શિક્ષાદાન.
 માટે નૃપ ઉન્માર્ગે જાય, મરજદા લોપી લેવાય;
 હું શિક્ષા દેખશ આં કાળ, માંડે બળ જોજો મુનિ બાળ.
 એમ બોલ્યો શિશુમાં મુનિતન, રીસે અતિ રાતાં લોચન;
 નદી કૌશિકી સ્પર્શું આપ, વજ્ર સરીખો દીધો શાપ.
 મારો તાત વિવર્જિત મોહ, તેનો જેણે કીધો દ્રોહ;
 મર્યાદા ભેદી જે ભૂપ, એવો કુળ અંગાર કુરૂપ.
 આજ થકી દિવસ સાતમે, તક્ષક તેને નિશ્ચે દમે;
 માર્યો પ્રેર્યો તક્ષક અહિ, તે ભૂપતિને ખાશે જઈ.

વળતો આશ્રમ આવ્યો તેહ, પિતા તણે દુઃખી દીઠો દેહ;
 ગળે ભરાવ્યું સાપ શરીર, સુતને લોચન ચાલ્યાં નીર.
 દુઃખ પામ્યો અતિ પીડા ધરે, રોવા લાગ્યો ઉગ્રે સ્વરે;
 અંગીર સકુળ સમ્યક્ મુનિ, સુણી તનયની રોદન ધૂનિ;
 શનૈઃ શનૈઃ ઉઘાડી આંખ, શમીક મુનિએ જોયું ઝાંખ;
 નિજ તત્તુ રોતો દીઠો આપ, ખભે ભરાવ્યો મૃતક સાપ.
 વળગ્યો પગ અળગો કરી, ઋષિ પૂછે બાળકને કરી;
 અરે વત્સ શા માટે રોય, કોણે તું દુહવ્યો છે સોય.
 પૂછ્યું એમ પિતાએ યદા, પુત્રે વિસ્તારી કહ્યું તદા;
 તે ભૂપતિ શાપ્યો સાંભળી, શાપ યોગ્ય એ નો'તો વળી.
 વાત અઘટતી મનમાં લહી, વિપ્રે પુત્ર વખાણ્યો નહિ;
 અહો મહાન સુત કીધું પાપ, લઘુ અપરાધે મોટા શાપ.
 હે સુત કાચી મતિના ધણી, વિષ્ણુરાત, ક્ષીતિએ તણી;
 તે' તે જાણ્યો બીજા જશો, યશ પ્રતાપ જગતમાં વશ્યો.
 જોને દુઃસહ તેજે દ્વિજ, નિર્ભય રાખી સઘળી પ્રજા;
 નાનાવિધ પામે કલ્યાણ, તે રાજા પરીક્ષિત પ્રમાણ.
 પરીક્ષિત કેરે રૂપે થયા, રથાંગપાણિ પોતે રહ્યા;
 અદૃશ્ય થાશે એ ભૂપ ત, લોક સકળ પીડાશે અતિ.
 તિરસ્કાર ઝાઝા થશે ત્યાર, લોકતણા થાશે સંહાર;
 જ્યમ ઘેટાની ટોળી થાય, રક્ષક પાપે નાશી જાય.
 અન્યાયે લોકતાણું ધન જેહ, ચૌર થકી લોપાશે તેહ;
 નિરંકુશ નર કરશે પાપ, અન્યો અન્યે દેશે શાપ.
 સ્ત્રીજન ધનને હરશે પશુ, ચૌર મળી આચરશે અશું;
 આપ થકી એ અન્યાયશે, એ અધ આપણને લાગશે.
 નરનો લોપાશે શુભ ધર્મ, વેદત્રયી નહિ વર્ણશ્રમ;
 અર્થકામ અભિલાષી પછે, અણુજાણ્યા ઉન્મારગ ગણે.
 જ્ઞાન કપિની પેરે પળે, વર્ણ સકળ માંહોમાંહે ભળે;

ધર્મ પાળે છે એ નરપતિ, સ સમ્રાટ નિર્મળ યશ અતિ.
 ભગવદીય મોટો સાક્ષાત, અશ્વમેધકર્તા વિખ્યાત;
 સર્વ થકી મોટો નિઃપાપ, એને ન ઘટે દેવો શાપ.
 ક્રુધા તૃષ્ણા શ્રમ પામ્યો સહી, અવશ્યપણે આરોધ્યો અહિ;
 ન ઘટે આપણનો મા'શાપ, અહો અમો કીધું મા'પાપ.
 નિ'પાપી સેવક અમ તણો, તે શું અન્યા' કીધો ઘણો;
 અપકવ યુદ્ધિ મારો બાળ, તમો ક્ષમા કરજો ગોપાળ.
 એણે પાપ કર્યું અજ્ઞાન, તમો ક્ષમા કરજો ભગવાન;
 એ પાતકનું પ્રાયશ્ચિત નહિ, મુનિ હરિની સ્તુતિ કરતો સહી.
 દૂટે સામો પાપજ પામ, તે તો વૈષ્ણવનું નહિ કામ;
 તિરસ્કાર જો કીધો હોય, દુઃખ દે અથવા શાપે કોય.
 તરછોડતાં જો હરિજન પાછું ફરે નહિ કુવચન;
 યદ્યપિ સમરથ હોયે આપ, તોયે પાછો નવ દે શાપ.
 બાલકકૃત અપરાધે આપ, એ વિધ મુનિ પામ્યો પરિતાપ;
 રાજાએ પોતે અવગણ્યો, તે અપરાધ મને નવ ગણ્યો.
 જો પ્રાયે સાધુજન હોય, તેને જો પીડા દે કોય;
 તોયે દુઃખ ન પામે સ્પર્શ, સુખ દીધે નવ પામે હર્ષ.
 જો માટે તેનો આતમા, સુખ દુઃખ વર્જિત રાખે ક્ષમા;
 સુખ દુઃખ વર્જિત નિર્ગુણ સાધ, માટે મુનિ ન ગણ્યા અપરાધ.

૭૫

વીરજી.

કામાવતીનું હસ્ત કૌશલ્ય.

એવું કહી સોંપ્યો સહી, પટ કંથ કેરે હાથ;
 ચડટે જઈ ગિભા રહ્યા, ઘર તણા સેવક સાથ.
 પટ તણા પાલવ નિરખતાં, જોવા મળ્યો સંસાર;
 નગરવાસી હરખિયા, ત્યાં થઈ રહ્યો ઝાતકાર.

અભિનયું કોતુક નિર્બિયું, નિર્બેતાં જન્મ પર્વત;
 ઉજવળ પટમાં રંગશુ રેષા, મહા શોભાવંત.
 મૂલ સુણતાં ના રહે ઊભો; જોવા મનહું થાય;
 એક કહે ધન્ય કર્તા, ધન્ય વૈકુંઠરાય.
 કો કહે ધન્ય હાથ તેના, કો કહે બુદ્ધિ ધન્ય;
 કો કહે કેવી હશે તે, નાર રૂપ રતન.
 કો કહે ધન્ય જન્મ તેનો, કો કહે ધન્ય અવતાર;
 કો કહે ધન્ય માત ઉદર, (કો કહે) ધન્ય સરજનહાર.
 કો કહે મનુષ્ય નહિ, કો કહે દેવતાનો અંશ;
 કો કહે સદા ભાવ એવા, યુગે મોતી હંસ.
 કંઈ લક્ષ સૂઝા સારિકા, મૃગ કળા માંડે મોર;
 ભાવ એવા ઉપજે, જેમ ભમે હંસ ચક્રોર.
 કંઈ વૃક્ષ નાના ભાત કેરાં, દીસે શોભાવંત;
 ફૂલ પત્ર પુષ્પ રહ્યાં હશી, જેમ હોય માસ વસંત.
 ગજવેલ મુક્તા ફળ તણી, ચોપાસ ફરતી પાળ;
 ભાવ એવા ઉપજે, જેમ જડયાં મોતી લાલ્ય.
 ગઢ કોટ કેરા કાંગરા, ત્યાં નગરતું મંડાણ;
 નવા મેહેલ કેવા નિપન્યા, ત્યાં કંઈ કેમ વખાણ.
 જરકશી ઝાલર ચંદ્રવા, મણિ નીલમ અંકિત સાર;
 રત્ન મેહેરાણે જુગમ, ખૂમખે ઠારો ઠાર.
 સમૈયાં શણગારિયાં, હસ્ત કસણે હીર;
 બહુ ભાત તંબુ તાણીયા, જોતાં રહે નહિ ધીર.
 રાજ મેહેલની રચના, સૂર્ય કોટિ પ્રકાશ;
 છજે મંદિર માળિયે, નવખંડ ભોમ અવાસ.
 સભા મંડપ રાજમંડપ, રંગમંડપ જોહ;
 કશીદામાં રાજ્યધાની, લખી સધળી તેહ.
 ચિત્ર કેરી પૂતળી, દીસતી પરમ નિધાન;

કો લક્ષ કાઢી પદ્મની, તે ઉપર શોભામાન.
 કો અશ્વ રથ ને પાલખી, માંહે પ્રૌઢ છે માતંગ;
 મદ્ગલિત માતા મદ્ભર્યા, ત્યાં ભર્યો કાળો રંગ,
 તેવા માવત હાથ અંકુશ, પટકા ચુએ પરમ;
 છે સાદું પણુ સર્વ સાદશ્ય, ઉપજે મન ભ્રમ.
 પણુ વર્ણન કરતાં વાર લાગે, ઘણું છે મંડાણ;
 કામાવતીથી અવર અખળા, નહિ ચતુર સુખણ.
 સૂત પુરાણિક ઉચર્યા, સુણુ કથા રાયાં રાય;
 પટ તણી રચના અભિનવી, મેં વર્ણવી કેમ જાય.
 દિવસ આખો વહી ગયો, જવ રહ્યો ઘટિકા ચાર;
 એવે મંત્રી રાય કેરો, ચાલિયો દરબાર.
 નગર મધ્યે પરવર્યો, પટ નિર્મિયો જનજવલ્ય;
 સંસાર સર્વ જોવા મળ્યો, પણુ ખરચે કોણુ મૂલ્ય.
 અશ્વ રાખીને રહ્યો તે રાયનો પ્રધાન;
 પટ જોયો સર્વ ઉકેલી, તે પર શોભામાન.
 ઠામ ઠામે કસીદાનું, હશે નૌતમ હીર;
 પોપટ શુક ને સારિકા, બહુ રંગ કોકિલાકીર.
 ઉજવળ પટમાં રંગ ઉંડા, શી વખાણું ભાત;
 ચાર વીશને ચાર ઉપર, રંગ કેરી જાત.
 જોઈ મન વિસ્મય થયો, શું લખ્યું છે ચિત્રામ;
 પ્રધાન લાગ્યો નિરખવા, પણુ ન રહે મનહું ઠામ.
 શું આ પટ કે કેરો કાગળ, કે વણાવટ હોય;
 કે ચિત્રામણુ કસીદો, એમ ન લહે કોય.
 જોઈ રચના પટ તણી, પ્રધાન ધૂણે શીશ;
 આશ્ચર્ય પામ્યો મન વિશે, તું ધન્ય શ્રી જગદીશ.
 પૂછવા લાગ્યો તેહને, એ પિછોડીનું મૂલ;
 નિર્મિતામાં રીઝે ઘણું, સહુ રંગ રેશમ ફૂલ.

તે સમે વાયક ઊચર્યો, કામાવતીનો કંથ;
 કર્ણરાયને શે ના જાણે, પરમ શોભાવંત.
 સવલક્ષ ને સવાલક્ષ, ટકા તણી છે. વાત;
 અઢી લાખનું ખરચ કરતાં, વસ્ત આવે હાથ.
 મૂલ આપી તેને પછે, લેધ ગયો પ્રધાન;
 રાજદારે ઝોઢી ગયો, અતિ પરમ શોભામાન.
 રાજની દૃષ્ટે પડ્યો, પટ સૂરજ કોટિ પ્રકાશ;
 પૂછવા લાગ્યા તેહને, અતિ ધરી મન ઉલ્લાસ.
 એ પિછોડી કહો ક્યાંથી કાં, અભિનવી કાઢી આજ;
 કે વિશ્વકર્માએ રચી શું ઝોઢતો સુરરાજ.
 કે બ્રહ્મા હાથે નીપતી, કે વિષ્ણુ કર્તા હોય;
 કે રંગ શ્રી રૂપે ભર્યો, એમ ન લહે કારણ કોય,
 ગજ આઠ ચોરસ ઉકેલી, પાથરી ધરણ મોઝાર;
 બલિહારી તારા હાથને, તું ધન્ય શ્રી કર્તાર.
 જોધને રચના નવી, પટ તણી પૃથ્વીનાથ;
 તુજ હાથ આવી ક્યાં થકી, તે કહો સાચી વાત.

૭૬

પ્રીતમદાસ.

ઉદ્ધવ એક સમે, વાંલો હતા વનમાં;
 શરદની રજની રૂડી, વિચાર્યું મનમાં.
 મોહને મોરલી વાધ, અતિ આનંદમાં;
 વેદ ગુણ ગ્યાન કરૂં, છપીલે છંદમાં.
 થંભ્યાં જળ જમુના કેરાં, સુકાં તરૂં પુલીયાં;
 ખગ મૃગ મીન તહાં, સુધ બુધ ભુલીયાં.
 પ્રેમ પાપાણુ ગળ્યા, પાણી થઇને વહ્યા;
 જંગમ જડરૂપે, થાવર ચેતન થયા.

એવી અલખેલે વાંલે, વાઘ રૂડી વાંસળી;
સુંદરી સરવે સુણી, સુધ તનની ટળી.

૬૭

સત્ય સુધા શ્રી કૃષ્ણ નામ છે, જે જન જુગતે ચાખેરે;
પ્રત્યં સહિત નિત્ય તેહ ધરી, હરિ રૂપ હૃદયામાં રાખેરે. સત્ય.
કોય કહે સુધા રહે સિંધુમાં, કોય કહે શશિમાં છે સહીરે;
કો કહે વનિતા વદન રહે, જ્યમ કહે છે ત્યમ વાત નહીરે. સત્ય.
સાગરમાં હોય તો નોય ખારો, શશિકલા ક્યમ ઝાંખી હોયરે;
પીયુ પ્રેમદાને વદન વસે તો, પતિ પોતાનો નાશ ન હોયરે. સત્ય.
પ્રેમ પીયુષ મુખ વસે વૈષ્ણવને, પ્રેમ ધરે તેહને રસ પાયરે;
કહે પ્રીતમ પીતાં હોય અમર, જનમ મરણતું જોખમ જાયરે. સત્ય.

૭૮

કાયા ખતીરે તાહારી કારમીરે, તાહારે અમર નથી અવતારરે.
હરીતું ધ્યાન ધરજે.
કાચો તે કુંભ જળે ભર્યોરે, તેહને ભાંગતાં કેટલી વારરે. હરીતું.
તરવરથી ફળ છુટીયુંરે, તે ફરી ન ચોંટે ડાળરે. હરીતું.
ગયો અવસર આવે નહીરે, ખાંધ પાણી પેહેલી પાળરે. હરીતું.
નદી થોગે હેરી નાવ જર જડીરે, માહે ખેઠા મૂઢ ગમારરે. હરીતું.
ખોટો છે માહે ખાડ્યોરે, તે તો હોડીનો હાંકણહારરે. હરીતું.
કર્મ વા આવી આકળેરે, માહે મોહનાં મોજાં થાયરે. હરીતું.
તેહ ન સુઝે તેહનીરે, તેહનો કરવો કાણુ ઉપાયરે. હરીતું.
સદ્ગુરુ શબ્દ વિચારિયેરે, જે કરીએ સદા સત સંગરે; હરીતું.
તો સેહેજે પાર પામીએ, કહે પ્રીતમ પ્રગટે રંગરે. હરીતું.

જગતનું સુખ ઝાકળનું છે પાણીરે,	જાણી લે;
વણશી જતાં વાર નહિ સત વાણીરે,	જાણી લે.
સીસાબાજી સંસારનો છે જેલરે,	જાણી લે;
એ વિચારી અહંકાર તું મેહેલરે,	જાણી લે.
જેતાં જેતાં જવું છે તતકાળરે,	જાણી લે;
રે'હેટ તણી ગેડયો જેવી ઘટમાળરે,	જાણી લે.
એક ભરાયે એક ઠાલી થાયરે,	જાણી લે;
એક અવતરે એક મરીને જાયરે,	જાણી લે.
પરમારથને પંથે પગલાં માંડરે,	જાણી લે;
કુડ કપટ ને છળવિદ્યા તું છાંડરે,	જાણી લે.
પાપ પુન્યનો ઉત્તર દેવો પડશેરે,	જાણી લે;
જમકિંકર જ્યારે આવી પડશેરે,	જાણી લે.
માટે ગરવ તજી ગોવિંદ ગુણ ગાજરે,	જાણી લે;
પ્રીતમ પ્રભુને ભજીને પાવન થાજરે.	જાણી લે.

હરિનો મારગ છે શરનો; નહિ કાયરનું કામ જોને;
 પ્રથમ પહેલું મસ્તક મૂકી, વળતી લેવું નામ જોને.
 સુત વિત દારા શિશ સમરપે, તે પામે રસ પીવા જોને;
 સિંધુ મધ્યે મોતી લેવા, માંહિ પડ્યા મરજીવા જોને.
 મરણ આગળે તે ભરે મૂઠી, દિલની દુગ્ધા વામે જોને;
 તીરે ઉભો જીવે તમાસો, તે કોડી નવ પામે જોને.
 પ્રેમ પંથ પાવકની જવાલા, ભાળી પાછા ભાગે જોને;
 માંહી પડ્યા તે મહા સુખ માણે, દેખનારાં દાઝે જોને.
 માથા સાટે મોંધી વસ્તુ, સાંપડવી નહિ રહેલ જોને;
 મહા પદ પામ્યા તે મરજીવા, મૂકી મનનો મેલ જોને.

રામ અમલમાં રાતા માતા, પુરા ગ્રેમી પરખે જોતે;
પ્રીતમના સ્વામીની લીલા, તે રજની દન નરખે જોતે.

૮૧

રત્નો.

મહિના.

(સાખી.)

કારતક રસની કુંપળી, નયણાંમાં ઝળકાય;
અંગ સમારે રાધિકા, મનમથ રહ્યો શોભાય.
કારતકે કંથ મેલી ગયા, સાંભળ સૈયર વાત;
ગોકુળતીરે ગોવાલણી, ધસવા લાગીરે હાથ.
વાયદા ઉપર વધતા ગયા, દિવસ ગણતાં રે માસ;
અમેરે વિશ્વાસે વળગી રહ્યાં, મોહન મળવાની આશ.
સગારે સહોદર છે ઘણાં, નાથ વિનારે શી નાર;
બળરે કરી નવ બોલિયે, મસ્તક નહિરે મોરાર.
અમેરે મળતાં શું મળી ગયાં, બાહી રાખ્યું ન કાંચ;
કહેવા સરખું રહ્યું નહીં, બાણે બદલવાય.
પૂર્વની પ્રીત સંભારિયે, બાણી પોતાની દાસ;
રત્નાના સ્વામીરે શામળા, પૂરો અબળાની આશ.
ઓધવજી સંદેશડો, કહેજો મથુરા મોઝાર;
જેરે દહાડાના ગયા નાથજી, જુરે વ્રજની નાર. ઓધવજીરે,

(સાખી.)

માગશર મન મેગળ, થયો ઉપર નહીં ભરથાર;
મધુપુરમાં વાસો વસ્યો, અંકુશને દેનાર.
માગશર મહિનો આવિયો, નાબ્યા નંદકુમાર;
સંભારતાં સાંસો પડે, આંખે આંસુની ધાર.

૭૯

જગતનું સુખ આકળનું છે પાણીરે,	જાણી લે;
વણશી જતાં વાર નહિ સત વાણીરે,	જાણી લે.
સીસાળાજી સંસારનો છે ખેલરે,	જાણી લે;
એ વિચારી અહંકાર તું મેહેલરે,	જાણી લે.
જેતાં જેતાં જવું છે તતકાળરે,	જાણી લે;
રેહેટ તણી ગેડયો જેવી ઘટમાળરે,	જાણી લે.
એક ભરાયે એક ઠાલી થાયરે,	જાણી લે;
એક અવતરે એક મરીને જાયરે,	જાણી લે.
પરમારથને પંથે પગલાં માંડરે,	જાણી લે;
કુડ કપટ ને છળવિદ્યા તું છાંડરે,	જાણી લે.
પાપ પુન્યનો ઉત્તર દેવો પડશેરે,	જાણી લે;
જમક્રિકર જ્યારે આવી પડશેરે,	જાણી લે.
માટે ગરવ તજી ગોવિંદ ગુણ ગાજરે,	જાણી લે;
પ્રીતમ પ્રભુને ભજીને પાવન થાજરે.	જાણી લે.

૮૦

હરિનો મારગ છે શરોનો, નહિ કાયરેતું કામ જોને;
 પ્રથમ પહેલું મસ્તક મૂકી, વળતી લેવું નામ જોને.
 સુત વિત દ્વારા શિશ સંભરપે, તે પામે રસ પીવા જોને;
 સિંધુ મધ્યે મોતી લેવા, માંહિ પડ્યા મરજીવા જોને.
 મરણ આગળે તે ભરે મૂઠી, દિલની દુગ્ધા વામે જોને;
 તીરે ઉભો જીવે તમાસો, તે કોડી નવ પામે જોને.
 પ્રેમ પંથ પાવકની જ્વાલા, ભાળી પાછા ભાગે જોને;
 માંહી પડ્યા તે મહા સુખ માણે, દેખનારા દાઝે જોને.
 માથા સાટે મોંઘી વસ્તુ, સાંપડવી નહિ રહેલ જોને;
 મહા પદ પામ્યા તે મરજીવા, મૂકી મનનો મેલ જોને.

રામ અમલમાં રાતા માતા, પુરા ગ્રેમી પરખે જોતે;
પ્રીતમના સ્વામીની લીલા, તે રજની દન નરખે જોતે.

૮૨

રત્નો.

મહિના.

(સાખી.)

કારતક રસની કુંપળી, નયણાંમાં ઝળકાય;
અંગ સમારે રાધિકા, મનમથ રહ્યો શોભાય.
કારતકે કંથ મેલી ગયા, સાંભળ સૈયર વાત;
ગોકુળતીરે ગોવાલણી, ધસવા લાગીરે હાથ.
વાયદા ઉપર વધતા ગયા, દિવસ ગણતાં રે માસ;
અમોરે વિશ્વાસે વળગી રહ્યાં, મોહન મળવાની આશ.
સગારે સહોદર છે ધણાં, નાથ વિનારે શી નાર;
બળરે કરી નવ બોલિયે, મસ્તક નહિરે મોરાર.
અમોરે મળતાં થું મળી ગયાં, બાકી રાખ્યું ન કાંચ;
કહેવા સરખું રહ્યું નહીં, બળે બદલરાય.
પૂર્વની પ્રીત સંભારિયે, બળી પોતાની દાસ;
રત્નાના સ્વામીરે શામળા, પૂરો અબજાની આશ.
ઓધવજી સંદેશડો, કહેજો મથુરા મોઝાર;
જેરે દહાડાના ગયા નાથજી, જુરે પ્રજની નાર. ઓધવજીરે;

(સાખી.)

માગશર મન મેગળ, થયો ઉપર નહીં ભરથાર;
મધુપુરમાં વાસો વસ્યો, અંકુશને દેનાર.
માગશર મહિનો આવિયો, નાબ્યા નંદકુમાર;
સંભારતાં સાંસો પડે, આંખે આંસુની ધાર.

આશા ઉમેદે અવતર્યા, અળખાનો અવતાર;
 કહોને અમે કેમ કીજિયે, મેલી ગયારે મોરાર.
 પ્રથમ તો મધુકર મોકલ્યો, બહાલે કાવ્યો છે ભોગ;
 આપણુ અળખાને એ ઘટે, જે ને કરમના ભોગ.
 ઘરમાં તે હળવી હું પડી, બાહાર નવ રે બોલાય;
 કુવા તે કેરી છાંયડી, કુવામાં રે સમાય.
 મળતાં મોટમ નવ રાખિયે, આવો શ્રી ભગવાન;
 રતનાના સ્વામીરે શામળા, દોને દરશન દાન. ઓધવજીરે.

(સાખી.)

પોષે તો પરવશ પડી, પ્રેહ વ્યાધ્યો અતિ અંગ;
 ઓષડ ગુણુ લાવ્યો નહીં, કશિયો શ્યામ ભુજંગ.
 પોષે તે પહેલા પૂરમાં, જ્યેન બાજેરે વેપ;
 પૂરણુ પાપ તેના મળ્યાં, જેનો પિયુ પરદેશ.
 આછી પટોળી રે ઓઢવા, શિયાળાની રે ટાઢ;
 પાંચ પહોરની રાતડી, બહાલે કીધી છે રાઢ.
 સાંજ સંજે સૌ મળ્યાં, જીવે વાલાની વાટ;
 વિસાર્યા કેમ વિસરે, ઉભા જમુનાને ઘાટ.
 ઘણુંરે ગાહું કરી રાખિયે, હૈહું નવ રહે હાથ;
 શ્રીત કરી કેમ પરહર્યા, નાવ્યા નગણારે નાથ.
 બળતી બોલું છું હું હવે, રખે રાખતા રીશ;
 રતનાના સ્વામીરે શામળા, પાયે નામું છું શીશ. ઓધવજીરે.

(સાખી.)

મહા મહિતે મન માહં આકુળ આકુળ થાય;
 રુવે વિન્નેગણુ રાધિકા, એકે ન સુઝે ઉપાય.
 હજિ હરિ શે નવ આવિયા, આવ્યો મકર માસ;
 ભાગ્ય વિના કેમ પામિયે, બહાલાજીનો વિલાસ.

(૧૦૯)

કુખજ સરખી કામની, આવી હરિનેરે હાથ;
આપ કાળા ને એ કૂચડી, ભલી ભળિછે રે ભાત.
સરખા સરખી સાહેલડી, જમુના નહાવારે જાય;
પૂછતે માગેરે પ્રેમદા, મળજે જલદવાય.
એક દુઃખે અમો દાઝિયે, બીજુ કુખજનું શૂળ;
નિર્ગુણ જોગ વળી લખે, દાઝ્યા ઉપર લૂણ.
દ્યારે દામોદર દિલ ધરી, ભેટો શ્રી ભગવાન;
રતનાના સ્વામીરે શામળા, ક્યારે મળશેરે કહાન. ઓધવજીરે.

(સાખી.)

શગલુ આવ્યો હે સખી, કેશું કુદ્યાં રસાળ;
હૃદે ન કૂલી રાધિકા, ભમર કનૈયો લાલ.
સધજો શિયાળો વહિ ગયો, આવ્યો કામલુ માસ;
અંતરમાં અતિ ઉપજે, હોળિ રમવાની આશ.
વસંત વધાવવાને હું જતી, કુમ કુમ ભરીને ક્યોળ;
કેસરી સાળુરે પહેરવા, મુખ ભરીને તંજોળ.
અખિલ ગુલાબ ઉડે ધણાં, વાગે તાલ મૃદંગ;
કોકિલ શબ્દ સોહામણ, કંઠે અખળાતું અંગ.
તરુવર આખો મહોરિયો, કુદ્યાં કેસુડાં વન;
અમો અખળાને એ ઘટયું, મરવું મુંઝાઈ મન.
વેરી વિધાતાએ લખ્યો, વહાલા તણોરે વિજોગ;
રતનાના સ્વામીરે શામળા, આવી કરોરે સંજોગ. ઓધવજીરે.

(સાખી.)

ચૈત્રે ચતુરા સંચરી, ઉભી જમુનાને તીર;
પંથ ન્યાળતી પ્રેમદા, રહતાં ભીંજે ચીર.
ચૈતર માસનો ચાંદલો, રૂડી નિર્મળ રાત;
સ્વપનામાં સ્વામી રમી ગયા, હૃદે થઈ રળિયાત.

આશા ઉમેદે અવતર્યા, અળખાનો અવતાર;
 કહોને અમે કેમ કીજિયે, મેલી ગયારે મોરાર.
 પ્રથમ તો મધુકર મોહલ્યો, બહાલે કાવ્યો છે ભોગ;
 આપણુ અળખાને એ ઘટે, જો જો કરમના ભોગ.
 ધરમાં તે હળવી હું પડી, બાહાર નવ રે બોલાય;
 કુવા તે કેરી છાંયડી, કુવામાં રે સમાય.
 મળતાં મોટમ નવ રાખિયે, આવો શ્રી ભગવાન;
 રતનાના સ્વામીરે શામળા, દોને દરશન દાન. ઓધવજીરે.

(સાખી.)

પોષે તો પરવશ પડી, પ્રેહ વ્યાધ્યો અતિ અંગ;
 ઓષક ગુણુ લાવ્યો નહીં, હશિયો શ્યામ ભુજંગ.
 પોષે તે પહેલા પૂરમાં, જોખન બાજેરે વેપ;
 પૂરણુ પાપ તેના મળ્યાં, જેનો પિયુ પરદેશ.
 આછી પટાળી રે ઓઢવા, શિયાળાની રે ટાઢ;
 પાંચ પહોરની રાતડી, બહાલે કીધી છે રાઢ.
 સાંજ સંજોગે સૌ મળ્યાં, જીવે વાલાની વાઢ;
 વિસાર્યા કેમ વિસરે, ઉભા જમુનાને ઘાટ.
 ઘણુંરે ગાહું કરી રાખિયે, હેહું નવ રહે હાથ;
 ક્રીત કરી કેમ પરહર્યા, નાવ્યા નગણારે નાથ.
 બળતી બોલું છું હું હવે, રખે રાખતા રીશ;
 રતનાના સ્વામીરે શામળા, પાયે નામું છું શીશ. ઓધવજીરે.

(સાખી.)

મહા મહિને મન માહરું આકુળ વ્યાકુળ થાય;
 રુવે વિભોગણુ રાધિકા, એકે ન સુઝે ઉપાય.
 હજિ હરિ શે નવ આવિયા, આવ્યો મક્કર માસ;
 ભાગ્ય વિના કેમ પામિયે, બહાલાજીનો વિલાસ.

કુળજ સરખી કામની, આવી હરિતેરે હાથ;
 આપ કાળા ને એ કૂચડી, ભલી ભજિછે રે ભાત.
 સરખા સરખી સાહેલડી, જમુના નહાવારે જાય;
 પૂછતે માગેરે પ્રેમદા, મળજો જાદવરાય.
 એક દુઃખે અમો દાઝિયે, બીજી કુળજનું શુભ;
 નિર્ગુણ જોગ વળી લખે, દાઝયા ઉપર લૂણ.
 દયારે દામોદર દિલ ધરી, ભેટા શ્રી ભગવાન;
 રતનાના સ્વામીરે શામળા, કયારે મળશેરે કહાન. ઓધવછરે.

(સાચી.)

શાળુ આબો હે સખી, કેશું કુલ્યાં રસાળ;
 હૃદે ન કૂલી રાધિકા, ભમર કનંચો લાલ.
 સધજો શિયાજો વહિ ગયો, આબો કામળ માસ;
 અંતરમાં અતિ ઉપજો, હોળિ રમવાની આશ.
 વસંત વધાવવાને હું જતી, કુમ કુમ ભરીને કચોળ;
 કેસરી સાળુરે પહેરવા, મુખ ભરીને તંબોળ.
 અમિલ ગુલાબ ઉડે ઘણાં, વાગે તાલ મૃદંગ;
 કોકિલ શબ્દ સોહામણ, કંઠે અખળાનું અંગ.
 તરુવર આંખો મહોરિયા, કુલ્યાં કેસુડાં વન;
 અમો અખળાને એ ઘટયું, મરવું મુંઝાઈ મન.
 વેરી વિધાતાએ લખ્યો, બહાલા તણુરે વિજોગ;
 રતનાના સ્વામીરે શામળા, આવી કરોરે સંજોગ. ઓધવછરે.

(સાચી.)

ચૈત્રે ચતુરા સંચરી, ઉભી જમુનાને તીર;
 પંથ ન્યાળતી પ્રેમદા, રહતાં ભીંજે ચીર.
 ચૈતર માસનો આંદલો, રૂડી નિર્મળ રાત;
 સ્વપનામાં સ્વામી રમી ગયા, હૃદે થઈ રળિયાત.

જાગીતે જોતાં દોસે નહીં, શાળ પડી છે પેટ;
 ખોલાવ્યા ખેલે નહીં, નાશી પેદારે નેટ.
 કોમળ કર ધરિ દીવડો, ચતુરા ન્યાળે ચોપાસ;
 ખોળતાં ખુટીરે રાતડી, ન મળ્યા શ્રી અવિનાશ.
 પાછલી રાત પરોઢિયું, ઉઠી પ્રાતઃકાળ;
 જોશીડા જોશ સંભાળજે, આ શું આળપંપાળ.
 સુખ સ્વપનાતું સાંભરે, ભીતર ભડકારે થાય;
 રતનાના સ્વામીરે શામળા, આવી મળે તો ઓલાય. ઓધવજીરે.

(સાખી.)

વૈશાખ આવ્યોરે સખી, વહી ગયા ખટમાસ;
 હજી સંદેશો નાવિયો, કાગળની શી આશ.

વૈશાખે વાયારે વાવલા, પાક્યાં દાડમ દ્રાખ;
 પાછી તે રાયણ આંખલી, ગળી આંખાની સાખ.
 લુકતાં લેહેરાં લાગે ધણાં, બહાર નવ નીસરાય;
 ધરતી ધખે તે રવિ તપે, કોમળ સુખ કરમાય.
 કુલડાંની સેજ સમારિયે, ખેલેકે ચંપેતે જાય;
 બહાલાજી કેરે વીંઝણે, કેને ઢોળુંરે વાય.
 માંગ સમાઈરે મોતિયે, સેંથે ભરૂંરે સિંદૂર;
 નાથજી લહાવો લીજિયે, જોખન જાય ભરપૂર.
 ગ્રીષ્મ ઋતુ અતિ દોહેલી, બહાલા વિચારો મન;
 રતનાના સ્વામીરે શામળા, સોંપ્યું તન મન ધન. ઓધવજીરે.

(સાખી.)

જોઠે જોડી સોગડી, પાસા લીધા હાથ;
 જાણ્યું પડશે પાધરા, અવળા પડિયા નાથ.
 જોઠે લગી જોધ વાટડી, કોધ આવે તે જાય;
 કાગળ કટકો મલ્યો નહિ, લખવા જાદવરાય.

(૧૧૧)

મરતું તે મુખથી કેમ કહું, મરણ હરિતેરે હાથ;
પ્રીતમગત મૃત્યુ થઇ રહી, જાણે વૈકુંઠનાથ.
સગપણ સોનું સૌ કહે, પ્રીત પીતળ ફેક;
એરે ઉખાણે સાચો મળ્યો, ભલા હસાવ્યા લોક.
દોષ અમારા અદૃષ્ટનો, વાલાજીનો શો વાંક;
મુખ દુઃખ સરજ્યું દેહને, મારી વિધાતાએ ટાંક.
ચતુર થઇ નવ ચૂકિયે, જાણે અખળાનો ધર્મ;
રતનાના સ્વામીરે શામળા, વળતી ખેસશે કર્મ. ઓધવજીરે.

(સાખી.)

અસાડ આવ્યો હો સખી, કેમ કરિ કાઢું દન;
નાથ નમેરા થઇ રહ્યા, હૃદે પડ્યારે રતન.
અસાડોરે ધન ઉલટ્યો, માગ્યા વરસેરે મેહ;
વીજલડી ચમકારા કરે, બહાસે દીધોરે છેહ.
મોરના સોર સોહામણા, દાદુર ખોલેરે જોર;
કોયલડી ટોકા કરે, નાવ્યા નંદ કિશોર.
રાત અંધારિ બેઠે આગિયા, દેખી ઝમકેરે મન;
દીવડો દીસે બિહામણો, નાવ્યા જગના જીવન.
લીલા ચરણા અવનિએ ધર્યા, તરવર જોર ગંભીર;
પંખીડે માળારે ઘાલિયા, જ્યાં ત્યાં ભરિયારે નીર.
જોગીડા પણ પંથ પરહરિ, ખેઠા એક આસન;
રતનાના સ્વામીરે શામળા, આવો જગના જીવન. ઓધવજીરે.

(સાખી.)

શ્રાવણ માસે સજ થઇ, દરપણ ન્યાજે અંગ;
તતક્ષણ તે ધરણી ઢળી, જાણે ડસ્યો લુન્ગ.
શ્રાવણ માસ સોહામણો, હિપ્પડોળાનારે દન;
હિંચે તે ગોરી રાધિકા, ધણું પીડે અનંગ.

(૧૧૨)

સખિરે સાહેલી સૌ મળી, જમુના નાગરે જાય;
કેસરી તિલક સોહામણાં, કોમળ રંગ્યારે પાય.
ગારી પૂજે સાહેલડી, કરમાં પુષ્પતી માળ;
ખીજરે કરમાં કંકાવટી, મુખે શ્રી ગોપાળ.
ચાર પહોર જગરણ કરે, ગોરી ગરબારે ગાય;
રાત થોડીને રમત ધણી, રખે વહાણુંરે વાય.
શ્રાવણ પાક્યો આંખલો, કોને કરિયે ભેટ;
રતનાના સ્વામીરે શામળા, આડો જમુનાનો ખેટ. ઓધવજીરે.

(સાખી,)

ભાદરવે ભવન પંચમે, ખલકે હિંડોળા ખાટ;
પુષ્પને પંખે પક્ષિણી, જીવે જહાલાની વાટ.

ભાદરવો ભરપૂરમાં, ભલું જણાયે જોર;
ગગન વિશે કરે કાટકા, નાળ્યા નંદકિશોર.
ઉત્તર દેશથી ઉલટ્યો, થયો ઘોર અંધાર;
વીજલડી ચમકા કરે, નાળ્યા નંદકિશોર.
પંચરંગના આભમાં, મોટા તાણ્યારે મચ્છ;
ચંપકવરણીરે રાધિકા, ચીર ભીંજાયે સ્વચ્છ.
નંદિયે નીર ભર્યાં ઘણાં, નવ દીસે ઉતાર;
વેરણ જમુના પુરે ચઢી, પીયુડો પેસેરે પાર.
ખાખ્ય ખધું સુખ દેહતું, જોનો નાથ કઠોર;
રતનાના સ્વામીરે શામળા, ખળતી ખોલું છું જોર. ઓધવજીરે.

(સાખી.)

આસોએ આશા હતી, મળવાની મનમાંય;
ઓધવજી ભલે આવિયા, વીરા થાઓ વિદાય.

હુઃખનારે દહાડા વહી ગયા, આવ્યો આસોરે આસ;
સૌકો સપરમે દહાડલે, વસે પોતાને વાસ.

નવરે દહાડા ગયાં નોરતાં, નાચ્યા દશરારે માંય;
 મોટા ઓછા દીવાળીનો આવી કરજો ધડાંય.
 સખી સાહેલી સૌ મળી, હરિને લેવાને જાય;
 આજી મારગ હરિ આવશે, ઉલટ અંગે ન માય.
 ધનતેરસે ધન ઘોષ્ટને, સજ્યા સોળ શશુગાર;
 નયણે તે કાજળ સારિયાં, મળવા નંદકુમાર.
 કોમળ કરમારે દીવડો, હઠડે હરખ અપાર;
 હરિને નિહાળવા નીસરો, ઉભી આગણું બહાર.
 મનના મનોરથ વહિ ગયા, એકે સિધ્ધું નહિ ધાજ;
 રતનાના સ્વામીરે શામળા, દોહલું કીધું છે કાજ. ઓધવજીરે.

સાખી.

અધિક માસ વળિ આવિયો, તેથી ઉપજ્યો ત્રાસ;
 વળી જો કેવો વીતશે, વીત્યા બારે માસ.
 બારે માસ તો વહી ગયા, તેરમાની શી પેર;
 પુરુષોત્તમ પહેલો નથી, કોણે કીધો છે કેર.
 બાર રવિ બાર પર્વણી, અધિકું ઓછું ન થાય;
 અધિક માસ કેને ક્યાં લખ્યો, ઘણો થયો દુઃખદાય.
 વર્ષ પછવાડે વાછડું, મૂક્યો છે મળમાસ;
 રજો વળી યોદ્ધો કરે, એનો શો વિશ્વાસ.
 રાધાને લલિતા ચંદ્રાવળી, ભામા આઘે જે વામ;
 સૌકોનાં મન મનાવિયાં, આબ્યા સુંદરસ્યામ.
 તેરે માસ પુરણ થયા, જે કો પ્રેમેરે ગાય;
 સાંભળતાં સુખ ઉપજે, બેહુ વૈકુંઠ જાય.
 પદ ઓગણોતર રાગ સોરડી, બતરીસોરે અંધ;
 ગુણીજન મન વિચારજો, એ છે રસનોરે કંદ.
 સંવત સત્તર પંચાણ્ડો, માસ માગસર સાર,
 પ્રથમ પક્ષ એકાદશી, ઉત્તમ ચંદ્ર વાર;

(૧૧૪)

મન કર્મ વચન બુદ્ધે કરી, રચ્યા ત્રયોદશ માસ,
રતનાના સ્વામીરે શામળા, પ્રીતે પૂરજો આશ. ઓધવજીરે.

નરભેરામ.

૮૨
પ્રેમ વિષે.

છંદો. ૧

નથી નિપજતો પ્રેમ, વાડીમાં પાણી પાતાં;
નથી નિપજતો પ્રેમ, તેલ ચોળ્યાથી તાતાં;
નથી મળતો કાંઈ પ્રેમ, ગાંધી દોશીને હાટે;
નથી મળતો કાંઈ પ્રેમ, ખોળતાં વાટે ઘાટે;
નથી મળતો (કાંઈ) પ્રેમ તપાસતાં, ગુજરી ગામો ગામની;
કહે નરભેરામ પ્રેમ પૂરો મળે, કૃપા હોય શ્રીરામની.

છંદો. ૨.

બ્યારે પ્રગટ્યો પ્રેમ, તુલસીના દળથી રાજ;
બ્યારે પ્રગટ્યો પ્રેમ, ખાધી ખીચડીને ભાજ;
જેને પ્રગટ્યો પ્રેમ, પ્રેમને તે નર જાણે,
જેને પ્રગટ્યો પ્રેમ, તેહને વેદ વખાણે;
મનમાં જો પ્રેમ પ્રગટ થયો, એક રતિઝર જેહને;
કહે નરભેરામ ગુરૂ થકી, નિત્ય બલિહારી તેહને.

છંદો. ૩.

કરીને યજ્ઞ અતેક, વ્રત વિધિ બહુ પાળે;
વળી આપે ગૌદાન, હાડ હિમાળે ગાળે;
ગીત વેદનાં ગાય, તીર્થ પણ બહુ ફરી આવે;
દધિ દૂધ ઘૃત ખાંડ, વિપ્ર પોષે મન ભાવે;
એવાં સુકૃત કીધાં ઘણાં, શું આપું જીભે ગણી;
કહે નરભેરામ એ સર્વથી, જ્ઞાનદાન શિરોમણિ.

છાંપો. ૪.

નથી મૃતિકામાં માલ, નથી પીતળમાં ખેડો;
 કનકની મૂર્તિ કરે, નથી ઈશ્વર મહી ખેડો;
 નથી ઘોરોમાં પીર, નથી શ્રાવકને દેરે;
 અસલ જીવે નહિ કોય, સહુ નકલોને હેરે;
 છે રામ નામ અક્ષર અસલ, બીજું નકલ કહેવાય છે;
 કહે નરભેરામ ગુરુ થકી, પ્રેમે પ્રગટજ થાય છે.

ધીરો.

૮૩

તરણા ઝોથે હુંગરે.

(રાગ કાશી.)

તરણા ઝોથે હુંગરે, હુંગર દોઈ દેખે નહી;
 અન્ન જીથ માંહેરે, સમરથ ગાજે સહી. તરણા. ૮૬.
 સિંહ અન્નમાં કરે ગર્જના, કસ્તુરી મૃગ રાજન;
 તલને ઝોથે જેમ તેલ રહું છે, કાષ્ટમાં હુતાશન;
 દૂધી ઝોથે ધૃતજરે, વસ્તુ એમ છુપી રહી. તરણા.
 કોને કહું ને કોણ સાંભળશે, અગમ ખેલ અપાર;
 અગમ કરી ગમ નહીરે, વાણિ ન પહોંચે વિસ્તાર;
 એક દેશ એવોરે, બુદ્ધિ થાકી રહે તહી. તરણા.
 મન પવનની ગતી ન પહોંચે, છે અવિનાશી અખંડ;
 રહો સચરાચર ભર્યો બ્રહ્મપુરણ, જેણે રચ્યાં બ્રહ્માંડ;
 કામ નહિ કો દાસોરે, એક આણુ માત્ર કહી. તરણા.
 સદ્ગુરુજીએ કૃપા કરી તારે, આપ થયારે પ્રકાશ;
 શાં શાં દોડી સાધન સાધે, પોતે પોતાની પાસ;
 દાસ ધીરો કહે છે રે, બ્યાં જોઈ ત્યાં તુંહી તુંહી. તરણા.

(૬૧૪)

મન કર્મ વચન બુદ્ધે કરી, રચ્યા ત્રયોદશ માસ,
રતનાના સ્વામીરે શામળા, પ્રીતે પૂરખે આશ. ઝોધવશરે.

નરભેરામ.

૮૨

પ્રેમ વિષે.

છંદો. ૧

નથી નિપજતો પ્રેમ, વાડીમાં પાણી પાતાં;
નથી નિપજતો પ્રેમ, તેલ ચોળ્યાથી તાતાં;
નથી મળતો કાંઈ પ્રેમ, ગાંધી દોશીને હાટે;
નથી મળતો કાંઈ પ્રેમ, ખોળતાં વાટે ઘાટે;
નથી મળતો (કાંઈ) પ્રેમ તપાસતાં, ગુજરી ગામે ગામની;
કહે નરભો પ્રેમ પૂરો મળે, કૃપા હોય શ્રીરામની.

છંદો. ૨.

બ્યારે પ્રગટ્યો પ્રેમ, તુલસીના દળથી રાજ;
બ્યારે પ્રગટ્યો પ્રેમ, ખાધી ખીચડીને ભાજ;
જેને પ્રગટ્યો પ્રેમ, પ્રેમને તે નર જાણે,
જેને પ્રગટ્યો પ્રેમ, તેહને વેદ વખાણે;
મનમાં જો પ્રેમ પ્રગટ થયો, એક રતિભર જેહને;
કહે નરભેરામ ગુરૂ થકી, નિત્ય બલિહારી તેહને.

છંદો. ૩.

કરીને યજ્ઞ અનેક, વ્રત વિધિ બહુ પાળે;
વળી આપે ગૌદાન, હાડ હિમાળે ગાળે;
ગીત વેદનાં ગાય, તીર્થ પાણુ બહુ ફરી આવે;
દધિ દૂધ ઘૃત ખાંડ, વિપ્ર પોષે મન ભાવે;
એવાં સુકૃત કીધાં ઘણાં, શું આપું જીભે ગણી;
કહે નરભેરામ એ સર્વથી, જ્ઞાનદાન શિરોમણિ.

છપ્પો. ૪.

નથી મૃતિકામાં માલ, નથી પીતળમાં પેડો;
 કનકની મૂર્તિ કરે, નથી ઈશ્વર મહી બેડો;
 નથી ઘોરોમાં પીર, નથી શ્રાવકને દેરે;
 અસલ જીવે નહિ કાચ, સહુ નકલોને હેરે;
 છે રામ નામ અક્ષર અસલ, બીજું નકલ કહેવાય છે;
 કહે નરભેરામ ગુરુ થકી, પ્રેમે પ્રગટજ થાય છે.

ધીરો.

૮૩

તરણા ઓથે ડુંગરરે.

(રાગ કાશી.)

તરણા ઓથે ડુંગરરે, ડુંગર કોઈ દેખે નહી;
 અજ્ઞ જીવ માંહેરે, સમરથ ગાજે સહી. તરણા. ટેક.
 સિંહ અજ્ઞમાં કરે ગર્જના, કસ્તુરી મૃગ રાજન;
 તલને ઓથે જેમ તેલ રહ્યું છે, કાષ્ટમાં હુતાશન;
 દંધી ઓથે ધૃતજરે, વસ્તુ એમ છુપી રહી. તરણા.
 કોને કહું ને કોણ સાંભળશે, અગમ ખેલ અપાર;
 અગમ ફેરી ગમ નહીરે, વાણિ ન પહોંચે વિસ્તાર;
 એક દેશ એવોરે, બુદ્ધિ થાકી રહે તહી. તરણા.
 મન પવનની ગતી ન પહોંચે, છે અવિનાશી અખંડ;
 રહો સચરાચર ભર્યો બ્રહ્મપુરણ, જેણે રચ્યાં બ્રહ્માંડ;
 કામ નહિ કો દાસોરે, એક આણુ માત્ર કહી. તરણા.
 સદ્ગુણજીએ કૃપા ફરી ત્યારે, આપ થયારે પ્રકાશ;
 શાં શાં દોડી સાધન સાધે, પોતે પોતાની પાસ;
 દાસ ધીરો કહે છે રે, જ્યાં જોઈ ત્યાં તુંડી તુંડી. તરણા.

જેને પિયુ મલવાનો પ્રેમ હોય તે, આવો દેશે અમારે જો;
 ચડી આડે અર્જુને ઊતરી, નાયકું આવે છે આરે જો. ૧૬.
 દૂર બતાવે નાથને, તેને પ્રકટ પાસ દેખાડું જો;
 એક સદ્ગુરુની કૃપા વડે, તેને બ્રહ્મલોકે પોહોડ્યાડું જો. ૧૭.
 એક અચરજ મારાં દેશમાં, ગોવાં ને સિંહ રમે ભેળાં જો;
 અવળાંનાં સવળાં થયાં, કરમદીએ લાગ્યાં કૃણાં જો. ૧૮.
 એક સદા પુનમ મારા દેશમાં, અમાસ ભુવન નવ આવે જો.
 શીત ને તાપ લાગે વ્યાપે નહીં, એક બકરો બળદને ધાવે જો. ૧૯.
 એક અમૃત ક્ષણ મારા મુલકમાં, તેના ભોગદારી ત્રિપુરારી જો;
 ભરે વારિ દોરી ગાગર વિના, સુરતા સોહાગણ પહિયારી જો. ૨૦.
 એક અઝાડ ઝડે પરજન્ય પડે, પૃથ્વીનાં પડ રહ્યાં કોરાં જો;
 પોદ્યા હંસરાય ચોગાન ચોતરે, તેને અંગે ન અઠકે દેશાં જો. ૨૧.
 એક કંઠ વિના ગાય નાયકા, ને અર્જુ વિના તે ચાલે જો;
 એક ધીર સખી પિયુ પાસ રમે, મહાનંદ સુખ મહાલે જો. ૨૨.

નિરાંત.

નહીં પ્રીતને નહીં વેહેરે, સર્વેને રામ રામ છે,
 જીવો પ્રભુ પોતાને ઘેરે, સર્વેને રામ રામ છે.
 તમે સાંભળો નર ને નારે, સં પ્રભુ બળતાં ન પામીરે હારે. સં
 જામ જીતવાનો એ ઉપાયરે, સં જીવો રામનું તો નામ લેવાયરે. સં
 રામ-સુતાં ને ખેસતાં સંભારીયેરે, સં રામ ધંધો કરતાં ઉર ધારીએરે. સં
 રામ હરતાંને શરતાં નવ ભૂલીયેરે, સં વેહેવેલી થઈને કુલીએરે. સં
 રામ શેષ રટે રરંકારે, સં નવ લાગે ભોમીના ભારે. સં

રામ નામે તર્યા પાષાણુરે, સં રામ નામ તે પદ નિરવાણુરે. સં
દાસ નિરાંતના રમારમારે, સં આદી અંતતણા વિસરામરે. સં

૮૬

બાપુ.

માળાનો મર્મ નવ જાણો, આંખો મીચી મણકા તાણો, ટેક.
માળા ફેરવે મનમાંહી ઠેકાણો, રામ કહે કો સમજ ટાણો;
દેહમાં દેવ તેને નહિ જાણો, જઈ કાષ્ટ પાષાણુને માણો. માળાં
છાપ તિલક ને માળા રાખે, કુટકપટ ને અસત્ય ઘણું ભાખે;
હાથમાં માળા કોધ ભર્યા કાળા, એતો નિશ્ચે હુઆડયાના ચાળા. માળાં
માળા ફેરવી પુત્ર દ્રવ્ય માગે, જઈ શિવના દેવલમાં લાંધે;
જગત સુવે સદ્ગુરુ જાગે, સમજે તેને એ શબ્દ વાગે. માળાં
સત્ય ગુરુ મળ્યામાં મુઝાણું, છસેં એકવીસ હજાર દમમાણું;
એતો થાય છે રાત ને વાણું, ઉન્મુનિ ઘરમાં મળે ટાણું. માળાં
માળા જાણે જનક શુક જોગી, માળાના વ્યાસ શિવભોગી;
બ્રહ્મમાં ભળ્યા ચોરાશીના રોગી, માળા તો ઘણી મોંઘી. માળાં
ધીર ગુરૂની માળા સંગે તાળી, ઉન્મુનિ ઘરમાં વનમાળી;
દાસ બાપુને માળા તે આલી, મંહા પ્રેમ કરીને ઝાલી. માળાં

૮૭

કઠણુ કામ કહેતાંરે, તુને સાવચેત કરિયે;
સંશે જશે ભાગીરે, પછે ડરે નહિ જરિયે. ટેક.
ચકલી સમુદ્ર તરવા ધારે, એ તે બને કંઈ પેર;
એવાં પક્ષીથી તરાય એ તો, તરે ઘણીની મે'ર;
સાગર તરવો સાચોરે, નામ સુણી મન ડરિયે. કઠણુ
ચકલીને તો ડર લાગે, અમે સમુદ્ર કંઈ પેરે તરિયે;

પણુ ગરૂડને અદ્યા ભય છે તેનો, તન મન માંહિ જરિયે ?
નથી તેતું કારણુરે, વધાર્યું બળ હરિયે. કંઠણુ૦

તેમ સંસાર સાગર મૂલને મોટો, જ્ઞાનીને મન છે ખાડ;
ગુરૂકૃપા નવ હોય તો જાણુજે, સાગરમાં ખડક રૂપિયા પા'ડ;
આડ બીજી મોટીરે, તરિયે ગુરૂને વરિયે. કંઠણુ૦

એ સાગર જે કાંઈક તરેલા, તેનાં કહું એધાણુ;
ચિત્ત રાખીને સુણુશો તમે તો, જાણો પદ નિરવાણુ;
બાપુ સત્ય બોલેરે, સરાવ્યા નવ સરિયે. કંઠણુ૦

૮૮

જળમાં અલ્યા જોજેરે, શું શું તણાઈ આવે;
પથ્થર લાવે તાણીરે, કાઠ નવ ફૂટો કાવે. ટેક.

વહાણમાં બેસીને આવે જાવે, લોક તો અપરમપાર;
ખૂદી જાયે તો જાય જનમમાં, જળને સ્નાન સૂતક છે સાર
નથી એને કાંઈએ, આવો જાવો જો કાવે. જળમાં.

જાણો તેમ પંચભૂતનું પૂતળું, આવ્યું આત્મા સાથ;
ખૂડે કે તરે એને શું લાગે, અંજળો બિરાજે મારો નાથ,
બાથે ન બોલેરે, દેહ મૂકી જો કાવે. જળમાં.

એને દુઃખ નહિ ને સુખ નહિ, અવિચળ આપે એક;
અખંડિત મારો વાહલો બિરાજે, ખરી રાખી જેણે ટેક;
વિવેક વિચારેરે, તજી ગોપી જો ભાવે. જળમાં.

એવી જૂઠ્ઠાઈ છે આત્માની સંગે, સમજે તો થાય સગાઈ;
મિથ્યા છે ખરું એહ ભાઈ પણ, જાણ્યે બેસો તમે નાહી;
સુખ તેથી થાશે રે, બાપુ બળશે બ્રહ્મ ભાવે. જળમાં.

"Uk, hōf? he

27

(023)

અટક પડી હરિ આવજોરે, મારા આત્માના ઉદ્ધાર;
 છોગાળા વાત છે છેલીરે, થાળે યુક્યલના બેલીરે.
 કાચખી કહે છે કોણ ઉગારે, જતો રહ્યો જગદીશ;
 ચારે દિશાએ સળગી ગયુંરે, તેમાં રીઓ વીચોવીચ;
 જોનો વિશ્વાસ છે તારેરે, તેનો ધતખાર નહિ મારેરે.
 બળતી હોઈ તો બેસને મારી-પીઠ પર, રાખું પ્રાણ;
 નિંદા કરો છો નાથનીરે, એતો મારે છે મુજને બાણ;
 બહાલો મારો આવશે બહારેરે, ચોર્યાશીથી અને ઉગારેરે.
 કાચખી કહે કિરતાર ન આવ્યો, આવ્યો આપણો અંત;
 પ્રાણ ગયા પછી પહોચશેરે, તમે તે શું બાંધો મરે ! તંત;
 આમાંથી જો આજ ઉગરિયેરે, તો તો બહાર પગ ન ભરિયેરે.
 વિકૂલજી મારી વિનતિ સુણી, શામળા લેજો સાર;
 લીહ લોપાશે લોકમારે, ખીજ વાંસે કેની બહાર;
 હરિ મારી હાંસી થાશેરે, પ્રભુ તારી પતીત જાશેરે.
 કેશવજીને કરુણા આવી, મોકલ્યા મેઘ મલહાર;
 આધરણમાંથી ઉગારીઓ, આવી કાચમાને કીરતાર;
 ભોળે ભક્ત ભણે ભરોસો જોરેરે, ત્રિકમ તારશે તેનેરે.

 ૬૨

અટકબંધી.

અટકબંધીને આજસ નાવે, માથે આવે મર મોત;
 મારે મેઘ સલ વચને ચાલે, સૂરજ ચંદ્રમા સોત.
 નિમ ધારી નિમ ન મૂકેરે, પૂરા કદી પગ ન ચૂકેરે;
 વચને સંતો ધરણી આકાશ, વચને દશ દિક્ષાણ;
 શેષને માથે ધરા થંભી, તોય ન વાંકો કર્યો વાળ;
 પૂરા પુરૂષની રીતિરે, ગયા જુગ કેટલા વીતીરે.
 મેરૂ ધર સંત્ય વચને ઉભા, વચને અગ્નિ ને વાર;

સાતે સમુદ્ર સત્ય વચને ઠેરાણા, મેલે નહિ માઝા લગાર.
છલકે નહિ સત્યે બંધાણુરે, કૃપાવંત એ કેહવાણુરે,
ઝોગણુપયાસ વાયુ સત્ય વચને ચાલે, જીવેા મોટાની વાત;
ભોળે ભક્ત કહે વચન વિના, કેને કાળ લેવાને જાત,
કંઈના દિયે નાદ ઉતારીરે, રહ્યા છે આસાકારીરે.

૯૨

સંતો મૂળરે ગ્રાહે તો ક્ષણ પાયે;
તરણિ તત્વ પ્રેમ પ્રકાશ્યો, તો તેજમાં તેજ મીલી જાયે. સંતો.
ઉંચાં ઉંચાં તરવર ગગનમે, ક્ષણ હે પંખિયાં વેગજીરે;
કંઈ કંઈ પક્ષી વલુધી ગયાં, ક્ષણ મીઠેરાં હૂરે. સંતો.
મૂળ ગ્રહું તવ ક્યા ભયા, ચદનકી ગત નાહી;
પરખ્યા પણ સ્પર્શ્યા નહીં, હોંસ રહી મન માંહી. સંતો.
મૂળ ગ્રહું મોટે મુનિવરે, જે સદ્ગુરુ ચરણ ચિત્ત લાયે,
ભીલડી ભાવે આપે ચાલી આયે, જે મોટમ માન ગમાયે. સંતો.
ઈંદ્રકું ઈંદ્રાસન આપ્યો, બ્રહ્માએ બ્રહ્મ રચાયું;
સંત સમરયે સાગર પીધો, લઈરે ન્યાયે વસાયું, સંતો.
અમર વરસે ને સરોવર છલિયાં, નરપત નીર ભરી નાયે;
ભોળે ભગત કહે ગુરુ પ્રતાપે, અમરપટો લખાયે. સંતો.

૯૩

સંતો દિયારે અગમપર કેરા;
પિયા પિયાલા જેણે પ્રેમરસ કેરા, નાથકું નિરખ્યા નેરા. સંતો.
પ્રીત લગી પરમેશ્વર સાથે, વરીને ચૂકવિયા વેરા;
નરતે ને સરતે નજરે આવ્યા, મટ્યારે અસંખ્ય અંધેરા. સંતો.
કોય ગતિમાં કળારે બતાવી, નાભિકમળ કેરી કરિયા;
ધરકું લઈને અધર પર ધરિયા, મૂળ વિચારીને મળિયા. સંતો.

અનહદ રૂપ અખંડ અપારા, મનરે માન્યા તિહાં મેરા;
ભોજે ભગત કહે ગુર પ્રતાપે, કરી નહિ કરીએ દેરા. સંતો.

૯૪

મનોહરસ્વામી.

કાંધ નહીં મારું નાથ, હું તે શું સમરપૂં.	૨૬.
આગના સ્વરૂપ માંહે, આપોપું અરપૂં.	કાંધ નહીં. ૧
ત્રિગુણાત્મક મૂલ શક્તિ, પ્રકૃતિ તમારી;	
તેથી ગુણ ભેદ રૂપ; સૃષ્ટિ વિસ્તારી.	કાંધ નહીં. ૨
પૃથિવ્યાદિ ભૂતતણી, વિકૃતિ અનંતા;	
દ્રવ્યાદિક સકળ વ્યર્થ, મારું હુંમંતા.	કાંધ નહીં. ૩
ઉભય દેહ ભૌતિક છે, મારું નહીં એક;	
તે વડે સંબંધી ગણું, સત્ય નહીં વિવેક.	કાંધ નહીં. ૪
વિશ્વ વિષે વ્યાપક, ચિદરૂપ છે તમારું;	
સ્થાવર જંગમમાં કોઇ, તેથી નહિ આહારું.	કાંધ નહીં. ૫
મારું તો અજ્ઞાન એક, તેથી હું મારું;	
દેહાદિક માંહે હું તું, નાહક નહારું.	કાંધ નહીં. ૬
નાથ કૃપા સિંધુ વિષે, તે સકળ શુભાવ્યું;	
ભેદ રહિત ચૈતન-ધન, હૃદયમાં જમાવ્યું.	કાંધ નહીં. ૭
અનંત અભેદ એક, તમને નિત્ય ગાજી;	
મનોહર ભૂલેથી ભેદ, હુંકડો ન જાણી.	કાંધ નહીં. ૮

૯૫

સંતો આવો.

સંતો આવો અમારકા દેશમાંજે;	
શાને ભટકો છો ફાગટિયા વેશમાંજે—	સંતો.
જ્યાં શોક રોગ મૃત્યુનો ભય નહિં કદાજે;	
અહ્લાનંદ સુખ વરતી રહ્યું સર્વદાજે—	સંતો.

કાયા કલેશ ધૂપ ન કરવો પડેજો;	
જ્યાં જોઈએ ત્યાં સ્વામી સનમુખ જડેજો—	સંતો.
બાધા વિશ્વમાં વિરાજે નાથ અમ તણોજો;	
રક્ષા કરવા નિજ જનની અંચળ ધણોજો—	સંતો.
જેની બ્રહ્માદિક દેવતા આશા કરેજો;	
કામ ક્રોધ ચોર દુરથી નાહા કરેજો—	સંતો.
એ છે સદા ચૌદલોક વિષે જાગતો જો;	
જાણ્યા પછી કદી થાય નહિ અણુછતોજો—	સંતો.
મહાપ્રત તપ યજ્ઞ દાન આદરેજો;	
તેથી નાથજી કપુલ કદી નવ કરેજો—	સંતો.
સત્ય ધ્યાનથી જણાવે નિજ રૂપતેજો;	
વણુ ધ્યાનથી જણાવે મોટા ભૂપતેજો—	સંતો.
એવા દેશમાં જો આવ્યાની આશા કરોજો;	
મહાગુરુ શીશ ચરણે ધરોજો—	સંતો.
ગુરુ વચનેથી સાધન આદરોજો;	
એ તો સદા નિજ દેશ પમાડે ખરોજો—	સંતો.
સમ્યક્દાનંદ બ્રહ્મ ધ્યાન પામશેજો;	
તેથી જન્મ મરણ ભય વામશેજો—	સંતો.

(ગરબર.)

૯૬
ગોકુળલીલા.

ગરબો.

હે સખી જ્યારે શ્યામસુંદર વર, વેણું વળડે વનમેજી;
તે સુણી સુરવર વનિતા સાથે, વિસ્મય પામે મનમે',
સુણુ સાહેલીજી. ૧
વિકૂલજીની વામ ભુજ પરુ વામ-કપોત વિરાજેજી;
નર્તત બ્રગુટિ અધર તટનિપર, મતોડર મોરલી જાજે. સુણુ. ૨

- એવો હરિ જ્યારે વેણું વળડે, તે સ્વરનો અતિ મદિમાયજી;
મળના મશલ તથા ધેતુ મૃગ, સુણતાં નિશ્ચલ થાય. સુણ. ૩
- ઉંચા કરણ કરી ઉભાં જાણે, નીદ્રા આવી નિરધારજી;
સુખનાં તૃણ તે સુખમાંહ માંતું, લખીયાં ચીત્ર મોઝાર. સુણ. ૪
- મધૂર તણા પર મસ્તક ફરકે, ધાતુ ચિત્રિત અંગજી;
તરના નવઅંકુર શીર ખોશા, નટવર વેશ ત્રિભંગ. સુણ. ૫
- કોય સમે હરિ હલધર સાથે, કરતા વેણુ નાદજી;
તે સુંદર સ્વરની સમ શ્યામ દેતા, ગૌ ગોપીને સાદ. સુણ. ૬
- ત્યારે યમુનાતું જળ નિશ્ચન્ન થાયે, સુણતાં નાદ ઉમંગજી;
ભાગિ ગત્ય પ્રેમે પરીકંપિત, નિજ ભુજ રૂપ તરંગ. સુણ. ૭
- તે યમુના જાણે પ્રભુની પદરજ, માર્ગતથી મુને સ્પર્શજી;
એમ વિચારી તરંગ ઉછલે, પદરજને આકર્ષે. સુણ. ૮
- ગિરી કંદરમે ધરણીધર જ્યારે, વેણુનાદ સુણાવેજી;
વનમાં ચરતી સુરભી તતક્ષણ હરિની પાસે આવે. સુણ. ૯
- વળી વેણુ સુણી વૃક્ષવેલી વિકસિત, કુસુમ તથા ફળ ભારજી;
જે પોતામાં પરમેશ્વર છે, તેને પ્રગટ દેખે છે બાહાર. સુણ. ૧૦
- પ્રભુને પ્રણામ કરતાં પાદજ, નમતા શાખા ભારેજી;
પ્રેમે પ્રકુલિત દેહ થયા તે, વડઅંતા મધુ ધારે. સુણ. ૧૧
- કેસર તિલક કંઠે વનમાલા, તુલસી મંજરી મેહેકેજી;
તે સુગંધ લોભે ખટપદ ગુંજે, મકરંદ લેતા મેહેકે. સુણ. ૧૨
- મધુરે મધુરે કંઠે મધુકર, કરતા કીરતી ગાનજી;
તે સુંદર શિલિમુખ શબ્દ મનોહર, સુણતા શ્રી ભગવાન. સુણ. ૧૩
- જ્યારે અધર વિશે હરી યંશી ધરે, ત્યારે હંસને થાય હુલાસજી;
તે વેણુગીત મધુર સુણવાને, પક્ષી આવે છે પાસ. સુણ. ૧૪
- આગલ પાછલ જ્યાં હરી હીડે, પુંઠલ પરજન્ય ફરતોજી;
હીનઅંધુની ઉપર અંબુદ, છત્રની છાયા કરતો. સુણ. ૧૫
- જે કૃષ્ણસાર મૃગ મૃગી સંધાયે; કૃષ્ણ સમીપે થાતાંજી;
તે ગાન સુણીને ગતિ મતિ જડથઇ, પાછાં ફરી નવ જતાં. સુણ. ૧૬

શીતળ મંદ પવન કરે સેવા, પ્રભુની પુંઠળ જાતાળ;
મલયાચલનો અંદન સુરભ, લેઈ હરિ અંગે વાતો.

સુશુ. ૧૭

૯૭

અહ્લાનંદ.

ટેક ન મેલેરે, તે મરદ ખરા જગમાંહી;	
ત્રિવિધિ તાપેરે, કદિ અંતર ડોલે નાહિ.	૧
નિઘડક વદતેરે, દઢ ધીરજ મન ધારી;	
કાળ કરમનીરે, શંકા દેવે વિસારી.	૨
મોહું વહેલુંરે, નિશ્ચે કરિ એક દિન મરવું;	
જગસુખ સારે, કદી કાયર મન નવ કરવું.	૩
અંતર પાડી રે, સમજીને સવળી આંટી;	
માથું જાતાં રે, મેલે નહિ તે નર માંટી.	૪
કોઇની શંકા રે, મનમાં નવ ધારે;	
અહ્લાનંદના રે, વાલાને પણ ન વિસારે.	૫

૯૮

આ તન રંગ પતંગ સરીખો, જાતાં વાર ન લાગેજી,
અસંખ્ય ગયા ધન સંપત્તી મેલી, તારી નજરે આગેજી;
અંગે તેલ પુલેલ લગાવે, માથે છોગા ધાલેજી;
જેખન ધનતું જોર જણાવે, છાતી કાઢી ચાલેજી;
જેમ ઉદરડે દારૂ પીધો, મસ્તાનો થઈ ડોલેજી;
મગરૂરીમાં અંગ મરોડે, જેમ તેમ મુખથી ખેલેજી;
મનમાં જાણે મુજ સરીખો, રસિયો નહિ કોઈ રાગીજી;
બહાર તાકી રહી બીલાડી, લેતાં વાર ન લાગીજી;
આજકાલમાં હું તું કરતાં, જમડા પકડી જશેજી;
અહ્લાનંદ કહે ચેત અશાની, અંત શ્વેતી થાશેજી.

- એવો હરિ જ્યારે વેણુ વજાડે, તે સ્વરનો અતિ મહિમાયજી;
 પ્રજના પ્રસભ તથા ધેતુ મૃગ, સુણતાં નિશ્ચલ થાય. સુણ. ૩
- ઉંચા કરણ કરી ઉભાં જાણે, નીદ્રા આવી નિરધારજી;
 મુખનાં તૃણ તે મુખમાંહ માંતું, લખીયાં ચીત્ર મોઝાર. સુણ. ૪
- મયૂર તણા પર અસ્તક ફરકે, ધાતુ ચિત્રિત અંગજી;
 તરના નવઅંકુર શીર ખોશા, નટવર વેશ ત્રિભંગ. સુણ. ૫
- કોય સમે હરિ હલધર સાથે, કરતા વેણુ નાદજી;
 તે સુંદર સ્વરની સમ શ્યામ દેતા, ગો ગોપીને સાદ. સુણ. ૬
- ત્યારે યમુનાતું જગ નિશ્ચલ થાયે, સુણતાં નાદ ઉમંગજી;
 ભાગિ ગત્ય પ્રેમે પરીકંપિત, નિજ ભુજ રૂપ તરંગ. સુણ. ૭
- તે યમુના જાણે પ્રભુની પદરજ, માણતથી મુને સ્પર્શેજી;
 એમ વિચારી તરંગ ઉછલે, પદરજને આકર્શે. સુણ. ૮
- ગિરી કંદરમે ધરણીધર જ્યારે, વેણુનાદ સુણાવેજી;
 વનમાં ચરતી સુરભી તતક્ષણ હરિની પાસે આવે. સુણ. ૯
- વળી વેણુ સુણી વૃક્ષવેલી વિકસિત, કુસુમ તથા ફળ ભારજી;
 જે પોતામાં પરમેશ્વર છે, તેને પ્રગટ દેખે છે બાહાર. સુણ. ૧૦
- પ્રભુને પ્રણામ કરતાં પાદજ, નમતા શાખા ભારેજી;
 પ્રેમે પ્રપુલ્લિત દેહ થયા તે, વડઅંતા મધુ ધારે. સુણ. ૧૧
- કેસર તિલક કંઠે વનમાલા, તુલસી મંજરી મેહેકેજી;
 તે સુગંધ લોભે ખટપદ ગુણે, મકરંદ લેતા મેહેકે. સુણ. ૧૨
- મધુરે મધુરે કંઠે મધુકર, કરતા કીરતી ગાનજી;
 તે સુંદર શિલિમુખ શબ્દ મનોહર, સુણતા શ્રી ભગવાન. સુણ. ૧૩
- જ્યારે અધર વિશે હરી બંશી ધરે, ત્યારે હંસને થાય હુલાસજી;
 તે વેણુગીત મધુર સુણવાને, પક્ષી આવે છે પાસ. સુણ. ૧૪
- આગલ પાછલ જ્યાં હરી હીડે, પુંડલ પરજન્ય ફરતોજી;
 દીનબંધુની ઉપર અંબુદ, છત્રની છાયા કરતો. સુણ. ૧૫
- જે કૃષ્ણસાર મૃગ મૃગી સંધાયે; કૃષ્ણ સમીપે થાતાંજી;
 તે ગાન સુણીને ગતિ મતિ જડ થઈ, પાછાં ફરી નવ જતાં. સુણ. ૧૬

શીતળ મંદ પવન કરે સેવા, પ્રભુની પુંકળ જતાણ;
મલયાચલનો ચંદન સુરભ, લેઈ હરિ અંગે વાતો. સુણ. ૧૭

૯૭

અહ્લાનંદ.

ટક ન મેલેરે, તે મરહ ખરા જગમાંહી;
ત્રિવિધિ તાપેરે, કદિ અંતર ડોલે નાંહિ. ૧
નિધક વદતેરે, દંઢ ધીરજ મન ધારી;
કાળ કરમનીરે, શંકા દેવે વિસારી. ૨
મોડું વહેલુંરે, નિશ્ચે કરિ એક દિન મરવું;
જગસુખ સારે, કદી કાયર મન નવ કરવું. ૩
અંતર પાડી રે, સમજીને સવળી આંટી;
માથું જતાં રે, મેલે નહિ તે નર માંટી. ૪
કોષ્ટની શંકા રે, મનમાં નવ ધારે;
અહ્લાનંદના રે, વાલાને પળ ન વિસારે. ૫

૯૮

આ તન રંગ પતંગ સરીખો, જતાં વાર ન લાગેજી,
અસંખ્ય ગયા ધન સંપત્તી મેલી, તારી નજરે આગેજી;
અંગે તેલ પુલેલ લગાવે, માથે છોગા ધાલેજી;
જોખન ધનતું જોર જણાવે, છાતી કાઢી ચાલેજી;
જોમ ઉદરડે દારૂ પીધો, મસ્તાનો થઈ ડોલેજી;
મગરૂરીમાં અંગ મરોડે, જોમ તેમ સુખથી ખોલેજી;
મનમાં જાણે સુજ સરીખો, રસિયો નહિ કોષ્ટ રાગીજી;
બહાર તાડી રહી બીલાડી, લેતાં વાર ન લાગીજી;
આજકાલમાં હું તું કરતાં, જમડા પકડી જશેજી;
અહ્લાનંદ કહે ચેત અસાની, અંત જનેતી ચાશેજી.

મુક્તાનંદ.

૯૯

રાગ ધોળ.

ઓધવજી અમને દુઃખ દીધું વાલમે,
 કો' કો આગળ કહિયે દુઃખની વાતને;
 મોહનવર મથુરાં જઈ પાછા નાવિયા,
 કીધી અમશું કાન કુંવરને ધાતને. ૭૦
 લાલચડી તજીયે તો મહા મુખ પામિયે,
 વેશ્યા કેરાં વચન ગ્રહી ઉપદેશને;
 પરમ નિરાશી થી બોલી છે પીંગળા,
 એમાં ઓધવ જૂઠું નહી લવલેશને. ૭૦
 આશામાં અતીશે દુઃખ સર્વે જાણીએ,
 તોય ટળે નહીં કાનકુંવરની આશને;
 કૃષ્ણ ધણી છે આશ અમારે મેલતાં,
 આશ તજે જાય ગોપીજનના શ્વાસને. ૭૦
 જાડુડાં જાણે છે કાન ગોવાળિયો,
 એતો મારગ મૂક્યો નવ મુકાયને;
 મુક્તાનંદને નાથ લગાડી મોહની,
 હવે અમે એતો શો કરિયે ઉપાયને. ૭૦

૧૦૦

ગીરધારી રે, સખી ગીરધારી,
 મારે નિરભે અખૂટ નાણું, ગીરધારી રે. ટેક.
 ખરચું ન ખુટે, એને ચોર ન હુંટે,
 દામની પેઠે એ ગાંઠે, આંધ્યું ન છુટે. ગીરધારી રે.
 અણગણુ નાણું સંચે અંતે, નિરધનીઆ જાય;
 તેની પેઠે નિરભે નાણું, દૂર ન થાય. ગીરધારી રે.

સંપત વિપત સર્વે, સ્વપ્નું જાણું;

હરિના ચરણની સેવા, પુરણ ભાગ્ય પરમાણું. ગીરધારી રે.

મુક્તાનંદ કે મોહનવરને, ઉરમાં ધારી;

હવે દુઃખને દારીદ્ર થકી, થઈ હું ન્યારી. ગીરધારી રે.

ભૂખણ.

૧૦૧

ધન્યરને ભજવા વિષે.

અષ્ટક અગિયારપદી.

ઘણા પુણ્યના ભાવથી દેહ પામ્યાં, હસતાં રમતાં સુખે દીન વામ્યાં;
ગયા નાથનું નામ તો સઘ ચુકી, ભજે રામને કામને દૂર મૂકી.

ભણ્યા શાસ્ત્ર સિદ્ધાંતની સર્વ વાત, નથી જોળખ્યા શ્રી તમે પ્રાણનાથ;
વિવેકી થઈ કાં કરે બુદ્ધિ ટુંકી, ભજે રામને કામને દૂર મૂકી.

પરસ્ત્રી પરદ્રવ્યનો લાગ આણી; હૃદેમાં ધરેને તમે અઢપાણિ;

એ તો દુષ્ટ માયા તણી સર્વ ભૂકી, ભજે રામને કામને દૂર મૂકી.

મદે અંધ દૃષ્ટી થયાથી ન દીઠું, કુસંસારનું સૂખ લાગે છે મીઠું;

જરા આવશે આ થશે દેહ સૂકી, ભજે રામને કામને દૂર મૂકી.

ઘણા જતનથી, દેહને સૂખ દીધું, ઘણા ભેદથી સર્વનું દ્રવ્ય લીધું;

જવું એકલાં સર્વ અંપત્તિ મૂકી, ભજે રામને કામને દૂર મૂકી.

ઘણા રમ્ય વૈભોગથી દેહ પોખ્યો, કરી તીર્થ જત્રા કદાપી ન સોખ્યો;

મળી મિત્ર ટોળે દેશે સર્વ કુંકી, ભજે રામને કામને દૂર મૂકી.

જદા આવિને જીવને મૃત્યુ ગ્રેશે, તદા સર્વ સંખંધી ત્યાં જોઈ રેશે;

ન રક્ષા કરે વૈદ્ય કે ક્વાથ ભૂકી, ભજે રામને કામને દૂર મૂકી.

કેદે વ્યાધિયે કંઠનો રોધ થાશે, હૃદેમાં થકી જ્ઞાન તો સર્વ જશે;

તદા જીવ જીવ્હા થશે સઘ ટૂંકી, ભજે રામને કામને દૂર મૂકી.

નથી જાણતા ધર્મની રીત કીક, નથી રાખતા મરણની મન ખીક;

શુભાને ભર્યા ચાલ ચાલો ન ચૂકી, ભળે રામને કામને દૂર મૂકી.
જદા કિંકરા મારશે દુષ્ટ મારે, તદા નાથ પાપે નહીં કોય તારે.
જીવે મૃત્યુ માથે રહે નિત ઝૂંકી, ભળે રામને કામને દૂર મૂકી.
સદા રૈકવન્નાતિ મહા રંક કહાવે, કથા રામની જેમને ચિત્ત ભાવે;
રચી ભૂખણે તે સુણો જ્ઞાન કુંચી, ભળે રામને કામને દૂર મૂકી.

૧૦૨

છંદ ભુજંગીની ચાલ.

કશી વાતનો ખર્ખરો મન નાણો, સુખ દુઃખ તે દેહના ધર્મ જાણો;
કરોને તમે કોટી લક્ષ પ્રકાર, લખી વાત મિથ્યા ન થાયે લગાર.
હરીશ્ચન્દ્ર રાજ મહા પુણ્યવાન, નહીં કોય મંસારમાં એ સમાન;
તેણે નીચ ઘેર વહો નીર ભાર, લખી વાત મિથ્યા ન થાયે લગાર.
સતી સુખ કહાવે અહલ્યાજી જેહ, જેના નામથી થાય નિષ્પાપ દેહ;
તેણે ઇન્દ્ર સાથે કર્યો વ્યભિચાર, લખી વાત મિથ્યા ન થાયે લગાર.
જીવે જનકીજી પડ્યાં દુષ્ટ હાથ, જેના સ્વામિ છે કોટિ બ્રહ્માંડ નાથ;
આપો આપ લક્ષ્મી તણો અવતાર; લખી વાત મિથ્યા ન થાયે લગાર.
વળી પાંડવોની કહું એક વાત, જેના સારથી નિત્ય વૈકુંઠનાથ;
હાર્યા રાજ રિક્તી તથા નીજ નાર, લખી વાત મિથ્યા ન થાયે લગાર.
મહા પુણ્યકારી જન સિદ્ધ નાથ, ચાલી નીસર્યા નારિ લઘ્ન વન સાથ;
બહુ કષ્ટ વેઠ્યું તેણે વર્ષ બાર, લખી વાત મિથ્યા ન થાયે લગાર.
શા માટે તમે ભાર માથે ધરો છો, વળી હું કરું હું કરું એ કહો છો;
કરોને તમે ચિત્ત સાથે કરાર, લખી વાત મિથ્યા ન થાયે લગાર.
કરી વીતતીને કહું સત્ય વાત, રચ્યા ભૂખણે તે સુણો શ્લોક સાત;
ધણું સાંભળ્યા જોગ સાધુ વિચાર, લખી વાત મિથ્યા ન થાયે લગાર.

રઘુનાથદાસ.

૧૦૩

ઔધવજીનો સંદેશો.

ગરબી ૧.

ઔધવજી અમ સાથે રસિયો રૂશણે, રીસાયા કેમ કહેતે દિલની વાતજે;
 આંટીને ઘુંટી તો નવ અમે જાણીએ, મોહનજીના મનમાં મોટી ઘાતજે.
 લક્ષણ સૌ જાણ્યારે લોભી લાલનાં, ગુણવંત છે પણ ગાયોના ગોવાળજે;
 આહિરડો શું સમજે રસની રીતમાં, કાતુડો કાંઈ કુશં ચકાવે આળજે.
 જીવન સંગે રમવા જોખન જાળવ્યાં, બાળપણમાં ખાંતે કરતાં ખેલજે;
 મનહાંતી વાતોરે સૌ મનમાં રહી, મેલી ગયા કાંઈ દુખડાં કેરી હેલજે.
 વચને અમને વાહ્યારે એ ત્રિઠ્ઠે, જતાં જતાં જૂઠો દીધો કોલજે;
 છોકરડા સરખેરે અમને છેતર્યા, તજી ગયો એ તસ્કરનો શો તોલજે.
 મહિયારિયે જાઉં તો મુજને ખીજવે, સાસરિયામાં સાસુનો સંતાપજે;
 નહાની તે નણદલરે બાળે બોલડે, પુરણ લાગ્યાં પાડોસણનાં પાપજે.
 દુખડાંતી વેળાએ સુખડાં સાંભરે, અંત સમે તો કાલ ન આવે કામજે;
 સગપણ તો સોતુંરે પીતળ પ્રીતડી, વાલપણમાં વેર કરી ગયા સ્યામજે.
 દયા નવ આતીરે દિલથી ઉતર્યા, દાસીનો તો દોષ ન જાણ્યો કાંયજે;
 પરમેશ્વર જાણીને પ્રીતે પૂજતાં, હરિજીને અમે હાથે કરતાં છાંયજે.
 બણકારા વાગે છે ભોજન પિરસતાં, જમણ કરીને જોધયે હરિની વાટજે;
 સાસુજી પૂછેરે વહુ તમે સાંભળો, રસોઈ કરતાં આવડો શો ઉચાટજે.
 અવગુણને ગુણ શારે અબજા રાંકના, વાંક ધણો પણ વનિતા સંગ શું વેરજે;
 રઘુનાથના સ્વામીને કહેજો એટલું, ઘણી થઈ હવે પ્રભુ પધારો ઘેરજે.

૧૦૪

ઔધવજીનો સંદેશો.

ગરબી ૨.

ઔધવજી સંદેશો કહેજો સ્યામને, મારા સમ જો મૂડી મનનો મેલજે;
 કાતુડો કપટીરે આવડો કેમ થયો, છગ કરીને છેતરિયે નહિ છેલજે.

શુભાને ભર્યા ચાલ ચાલો ન ચૂંટી, ભજો રામને કામને દૂર મૂકી,
જદા કિંકરા મારશે દુષ્ટ મારે, તદા નાથ પાખે નહીં કોય તારે.
જીવો મૃત્યુ માથે રહે નિત જૂંટી, ભજો રામને કામને દૂર મૂકી.
સદા રૈકવશાતિ મહા રંક કહાવે, કથા રામની જેમને ચિત્ત ભાવે;
રચી ભૂખણે તે સુણો જ્ઞાન કૂંચી, ભજો રામને કામને દૂર મૂકી.

૧૦૨

છંદ ભુજંગીની ચાલ.

કશી વાતનો ખખેરો મન નાણો, સુખ દુઃખ તે દેહના ધર્મ જાણો;
કરોને તમે કોટી લક્ષ પ્રકાર, લખી વાત મિથ્યા ન થાયે લગાર.
હરીશ્ચન્દ્ર રાજ મહા પુણ્યવાન, નહીં કોય સંસારમાં એ સમાન;
તેણે નીચ ઘેર વહો નીર ભાર, લખી વાત મિથ્યા ન થાયે લગાર.
સતી મુખ કહાવે અહલ્યાજી જેહ, જેના નામથી થાય નિષ્પાપ દેહ;
તેણે ઇન્દ્ર સાથે કર્યો વ્યભિચાર, લખી વાત મિથ્યા ન થાયે લગાર.
જીવો જનકીજી પડ્યાં દુષ્ટ હાથ, જેના સ્વામિ છે કોટિ અહાંડ નાથ;
આપો આપ લક્ષ્મી તણો અવતાર; લખી વાત મિથ્યા ન થાયે લગાર.
વળી પાંડવોની કહું એક વાત, જેના સારથી નિત્ય વૈકુંઠનાથ;
હાર્યા રાજ રિદ્ધી તથા નીજ નાર, લખી વાત મિથ્યા ન થાયે લગાર.
મહા પુણ્યકારી જન સિદ્ધ નાથ, ચાલી નીસર્યા નારિ લમ્પ વન સાથ;
અહુ કષ્ટ વેઠ્યું તેણે વર્ષ આર, લખી વાત મિથ્યા ન થાયે લગાર.
શા માટે તમે ભાર માથે ધરો છો, વળી હું કરું હું કરું એ કહો છો;
કરોને તમે ચિત્ત સાથે કરાર, લખી વાત મિથ્યા ન થાયે લગાર.
કરી વીનતીને કહું સત્ય વાત, રચ્યા ભૂખણે તે સુણો શ્લોક સાત;
ધણું સાંભળ્યા જોગ સાધૂ વિચાર, લખી વાત મિથ્યા ન થાયે લગાર.

રધુનાથદાસ.

૧૦૩

ઓધવજીનો સંદેશો.

ગરબી ૧.

ઓધવજી અમ સાથે રસિયો રૂશણ, રીસાયા કેમ કહેતે દિલની વાતજે;
 આંટીને ધુટી તો નવ અમે જાણીએ, મોહનજીના મનમાં મોટી ધાતજે.
 લક્ષણ સૌ જાણ્યારે લોભી લાલનાં, ગુણવંત છે પણ ગાયોના ગોવાળજે;
 આહિરડો શું સમજે રસની રીતમાં, કાતુડો કાંઈ કુણં ચઢાવે આળજે.
 જીવન સંગે રમવા જોખન જાળવ્યાં, બાળપણમાં ખાતે કરતાં ખેલજે;
 મનહાંતી વાતોરે સૌ મનમાં રહી, મેલી ગયા કાંઈ દુખડાં કેરી હેલજે.
 વચ્ચે અમને વાણારે એ ત્રિકૂલે, જાતાં જાતાં જૂઠો દીધો કોલજે;
 છોકરડા સરખેરે અમને છેતર્યા, તજી ગયો એ તસ્કરનો શો તોલજે.
 મહિયરિયે જાઉં તો મુજને ખીજવે, સાસરિયામાં સાસુનો સંતાપજે;
 નહાતી તે નણદલરે બાળે બેલડે, પુરણ લાગ્યાં પાડોસણનાં પાપજે.
 દુખડાંની વેળાએ સુખડાં સાંભરે, અંત સમે તો કાચ ન આવે કામજે;
 સગપણ તો સોતુરે પીતળ પ્રીતડી, વાલપણમાં વેર કરી ગયા સ્યામજે.
 દયા નવ આવીરે દિલથી ઉતર્યા, દાસીનો તો દોષ ન જાણ્યો કાંચજે;
 પરમેશ્વર જાણીને પ્રીતે પૂજતાં, હરિજીને અમે હાથે કરતાં છાંચજે.
 ભણકારા વાગે છે ભોજન પિરસતાં, જમણ કરીને જોધયે હરિની વાટજે;
 સાસુજી પૂછેરે વહુ તમે સાંભળો, રસોઈ કરતાં આવડો શો ઉચાટજે.
 અવગુણને ગુણ શારે અખળા રાંકના, વાંક ધણો પણ વનિતા સંગ શું વેરજે;
 રધુનાથના સ્વામીને કહેજો એટલું, ઘણી થઈ હવે પ્રભુ પધારો ઘેરજે.

૧૦૪

ઓધવજીનો સંદેશો.

ગરબી ૨.

ઓધવજી સંદેશો કહેજો સ્યામને, મારા સમ જો મૂકી મનનો મેલજે;
 કાતુડો કપટીરે આવડો કેમ થયો, છળ કરીને છેતરિયે નહિ છેલજે.

આટલા દિવસરે આવું નવ જાણતી, ધરથી ન જાણ્યા ધૂતારાના ઢંગજો;
 પાણીડાં પીનેરે ધર શું પૂછિયે, બાળપણમાં કીધો એ શું સંગજો.
 અણુતેડયાં જાતારે નંદને આંગણે, વણ કરાવ્યાં કરતાં ધરનાં કામજો;
 એવેરે મિશે જઘ મળતાં માવને, પલકે પલકે કરતી હું પરણામજો.
 દીવડિયા મિશેરે દુરથકી આવતી, વનો કરીને વળતી વારંવારજો;
 મોહનનાં સુખનાંરે લેતી મીઠાં, જશોદા મુજને કહેતાં નિર્લજ નારજો.
 માડીથી છાનારે મેવા લાવતાં, વાટકડીમાં દોતાં ગૌરી ગાયજો;
 દુધને દહિયેરે હરિને સિંચતાં, મેં જાણ્યું જ જીવન મોટા થાયજો.
 વેરીડાં કીધારે વ્રજનાં લોકને, વાલા કીધા ગોપી ગિરધરલાલજો;
 ફૂલડિયે પાંખડિયે હું નહિ ડૂબતી, કેમ વિસાર્યું વિઠ્ઠલજીએ વહાલજો.
 જમાડી જમતારે જીવન પ્રાણને, પવન કરીને પોઢાડતી પર્યંકજો;
 એવાંરે સુખડાં તો સુપને વહી ગયાં, વેરી વિધાતાયે અવળા લખિયા અંકજો.
 આભૂષણ ધરતારે હરિને અતિ ઘણાં, મોર મુગટને કુંડળ ઝગકે કાનજો;
 રાજની રીતિએ મોહન માલતાં, નિત્ય નિત્ય નિરખી જોતી નવલેવાનજો.
 વાસીદું વાળંતાં ધરતી માતવું, રણે રજ ઉડે રસિયા અંગજો;
 આંખલડી આગળથી હરિ નવ મૂકતી, શામાટે હરિ તજ્યો અમારો સંગજો.
 દુઃખડાંની વાતોરે ક્યાં જઘ દાખવું, કહિયે છિયે પણ કહ્યું ન માને કાયજો;
 કુવાની છાંયડી તે કુવામાં સમે, તસ્કરની મા કોડીમાં પેશી રાયજો.
 અમારા અવગુણુરે હરિના ગુણુ ઘણા, જોઈ નવ કરિયે વડા સંઘાતે વેરજો;
 રઘુનાથના સ્વામીને કહેજો એટલું, મળવા આવો મનમાં રાખી મેહેરજો.

૧૦૫

આધવજનો સંદેશો.

ગરબી ૩.

આધવજ અપળા તે સાધન શું કરે, વાલા વિનાતો વેહની પ્રગટી આગજો;
 સંદેશો લાવ્યારે ભુંડા જોગનો, નથી ખમાનો દાઝ્યા ઉપર ડાગજો.

જોગીયાં થઇયે તો જગમાં લાજિયે, ભોગીયાં કયમ ધરિયે ભગવો ભેખજો;
 વિશ્વાસે વસુંછું વાલમ આવશે, અંગ માંહિથી ઉપની રંગતી રેખજો.
 જંગમની જુગતી તો સર્વે જાણિયે, સમીપ રહે પણ શરીરનો નહોં સંગજો;
 એકાંત વસવુંરે એકજ આસને, ભેદ પડે તો પડે ભજનમાં ભંગજો.
 ક્ષીરી સાધ્યાનું તો ક્ષણ પામિયે, દમને તજીને દીલ કરિયે દરવેશજો;
 દેવને દેખેરે દીલ દેદારમાં, પોકારિયે શું પ્રભૂ નથી પરદેશજો.
 સંન્યાસી થઇએ તો સુખદુખ સાંભરે, વસ્ત્ર તજીને વનમાં કરિયે વાસજો;
 પૂરણ પ્રીત વિના તો પ્રભુજી નહોં મળે, દેહ દમનમાં દુઃખમાં ખારે માસજો.
 જૈની તો જાણેરે જ્યાં ત્યાં જીવને, જતી ખરા જે જાણે જીવતી જાતજો.
 અલખેલો મેલીને નહિ થાઉં આરજ, ભુલું નહોં કાંઈ દેખીને વળી ભાતજો.
 બ્રાહ્મણ તે જાણેરે, સાચા બ્રહ્મને, વિપ્ર વિવેકી વેદ તણો લે સારજો;
 ઋષિપતની રીઝીરે હરિના રંગમાં, પ્રેમ કરીને પૂજ્યા નંદ કુમારજો.
 ખટ દર્શન વાળાને તો દુઃખમાં ખરાં, ખાંધું માં મોહન સાથે મનજો;
 જ્ઞાન ગુહારથ તો મનમાં ગમતું નથી, સુંદર વરને સોંપ્યાં તનમન ધનજો.
 આ સાંઝે જાણો તો શે નથી રાખતા, જપતપ સાધન જગતમાંહિનું કામજો;
 વહોરતિયા વિના તો વસ્તુ નહોં મળે, મધુકર એનો તો ન્યારાછે કામજો.
 હરિ પાસે હતું તે અમને આપિયું, અમ પાસેથી ભરી પ્રેમની પોદજો;
 રઘુનાથના સ્વામીને કહેજો એટલું, હેત હતું તે આચ્યું હૈયાનું હોદજો.

દેવાનંદ.

૧૦૬

ઇશ્વરને ઝાળખવા વિષ.

કાયા માયા કુડીરે, રાખી તારી રેહેશે નહોં;
 જો તે તું વિચારીરે, ઘેલા કેમ અક્કલ ગઇ. કાયા. ટેક.
 નંદ રાજને અળગળ નાણું, ભરી સંચી ભંડાર;
 કોડી અંતે કામ ન આવી, જાતાં ન લાગી વાર;
 ન ખાધી ન ખરચીરે, વેઠે સુવો ભાર વહી. કાયા.

રાવણુ રિધ સિધ પુરણુ પામ્યો, ઈંદ્ર અધિક અભિમાન;
અજ્ઞાને અવરણુ અંતર, ભુત્રી ગયો પ્રભુ ભાન;
વાદળની છાયારે, જોતાં જોતાં છોટે ગઈ. કાયા.

ભજ ભગવાન માન તન મેલી બેલી કર બળવીર;
લાલચ રાખે લક્ષ્મીવરની, ધરજો મનમાં ધીર;
અધમ ઉધારણુરે, અભેદ આપે સહી. કાયા.

મૃગજળ ભરવા મુરખ માણસ, દોડે સૌ સંસાર;
વાત વિચારી પાછો વળજે, પામ્યા નથી કોઈ પાર;
દેવાનંદ કહે દેખીરે, વિવેકની વાત કહી. કાયા.

નિષ્કુલાનંદ.

૧૦૭

(રાગ-જંગલો.)

જોગી જીવેરે એવા જગતમાં, સગા સૌ સોહાયજી;
શત્રુ શોષતાં સંસારમાં, જોને નવ જડે કાયજી. જોગી.
સ્થાવર જંગમ સ્થૂલ સૂક્ષ્મ, ચરાચર જે જનંજી;
મન કર્મ વચને દુભે નહિ, દયા દિલે અનંતજી. જોગી.
નિશ્ચે એવાને નિરખીને. દયા દુષ્ટને નોયજી;
ખીજ તે સર્વે દયા કરે, જ્યારે એવાને જોયજી. જોગી.
દેહદર્શી દુઃખ ભોગવે, કરે સુખને ઉપાયજી;
આત્મદર્શી આનંદમાં, રહે સુખમાં સદાયજી. જોગી.
મૂલ્યે પોતાનું ભાસે નહિ, ત્રણ કાળમાં તનંજી;
નિષ્કુલાનંદ એમ સમજી, જોગી ન કરે જતંજી. જોગી.

(રાગ-જંગલો.)

જંગલ વસાવ્યુંરે જોગિયે, તણ તનડાની આશણ;
 વાત ન ગમે આ વિશ્વતી, આઠે પડોર ઉદાસણ. જંગલ.
 સેજ પક્ષગરે પોદતા, મંદિર ઝંખાં માંયણ;
 તેને નહિ તણ સાથરો, રહેતા તરૂતળ ધાંયણ. જંગલ.
 શાલ દુશાલા ઓદતા, ઝીણા જરકશી જામણ;
 તેણે રે રાખી કંથા ગોદડી, સહે શિર શીત ધામણ. જંગલ.
 ભાવતાં ભોજન જમતા, અનેક વિધિનાં આનનણ;
 તેણે રે માગવા લાગ્યા ટુકડા, ભિક્ષા ભવને ભરનણ. જંગલ.
 હાણ કહેતાં હજારો ઉઠતા, ચાલતા લક્ષ્મર લાવણ;
 તે નર ચાલ્યા રે એકલા, નહીં પેંજર પાવણ. જંગલ.
 રહો તો રાજા રસોઇ કંઈ, જમતા જાઓ જોગી રાજણ;
 ખીર નિપજાવું ક્ષણું એકમાં, તે તો ભિક્ષાને કાજણ. જંગલ.
 આહાર કારણ ઉભો રહે, એકની કરી આશણ;
 તે જોગી નહીં ભોગી જાણુવો, અંતે થાય છે વિનાશણ. જંગલ.
 રાજસાજ સુખ પરહરી, જે જન લેશે રે જોગણ;
 તે ધન દારામાં નહિ ધસે, રોગ સમ જાણે ભોગણ. જંગલ.
 ધન્ય તે ત્યાગ વૈરાગને, તણ તનડાની આશણ;
 કુળરે તણને નિષ્કુળ થયા, તેનું કુળ અવિનાશણ. જંગલ.

(રાગ-જંગલો.)

અમેરે જડભરતિ જોગિયા, ઇચ્છું નહિ વૈભોગણ;
 જગત પદારથ જીવને, રૂચે નહિ જેમ રોગણ. અમેરે.
 ખટરસ ખાવા નહિ જોગિયે, જમશું જે મળશે અન્નણ;
 નિરમાને દિન નિર્ગમશું, રેશું મનમાં મગનણ. અમેરે.

જીનાં પુરાણાં પટ પેરશું, નહિ ધમ્મું નવીનજી; અમેરે.
 શીત ઉષ્ણ શિર સહિ રેશું, રાખી કંથા કોપીનજી.
 પ્રીત સૌશું પરહરી, કરશું કૃષ્ણ ભજનજી.
 મોહ અમારા મનમાં, મને કરતું વિધનજી. અમેરે.
 હરખ શોક હાણ વૃદ્ધિને, સહેશું દુઃખ તંનજી;
 નિષ્કુલાનંદ કહે નહિ દેયે, નિજકુળને લાછંનજી. અમેરે.

નાનો.

૧૧૦

મારે ઘેર આવજો માવા, મહાં ને કોઢરી ખાવા. ટક.
 કઢીમાં તો કર જોળીને, સમઠકા સમઠા સમઠ;
 મુખડુ મીઠું થાયરે માવા, પ્રીતે પાપડ કમઠ. મારે ઘેર.
 આમલીની તો કઢી કરી છે, માંહી મહાંની દાળ;
 છાંટો નાખું શામળા, તું તો ભાણા સામું ભાળ. મારે ઘેર.
 ભાવના ભૂખ્યા છો ભૂધરજી, ગુણ મને લાધ્યા;
 સંસેક પેલા સુદામાના, તાંદુલ તમે ખાધા. મારે ઘેર.
 કાંગ માટે કાનજી તમે, વિપ્રને કીધો રાજી;
 કરમાખાઈનો કુર ખાધો, ખાધી વિદુરની ભાજી. મારે ઘેર.
 શરમાઓ તો શામળા, તમને મારા સમ;
 એકાંતે આવો એકલા, કોઇ નથી ખીજું અન્ય. મારે ઘેર.
 ભઠકાનો ભાવ થયો છે, ભઠકું ઝીણું ભઠક;
 મોળી છાશમાં માવજીરે તું, નાતું કેરું કમઠિ. મારે ઘેર.
 પાંચ કણીની પૂરી કીધી, પાશે મેહલ્યું દૂધ;
 નાનાના સ્વામી જમી ઉઠીને, કરજો દૂદા દૂદ. મારે ઘેર.

મીઠો.

૧૧૧

મોરલીની અસર.

(રાગ માલવ.)

સાંભળ સહીયર વાતડી, નૌતમ આસો માસ;	
શરદ્ પુનમની રાતડી, ચંદ્ર ચડ્યો આકાશ.	૧
એવામાં હરિ આવીયા, વૃંદાવનને ચોક;	
મોરલીમાં વેદ વળડીયા, તે સુણીયા ત્રિલોક.	૨
અષ્ટકુળ પર્વત ડોલીયા, ડોલીયા નવ કુળનાગ;	
મોર બપૈયા બોલીયા, સાંભળતાં તે રાગ.	૩
જતાં વળતાં થંભીઆં, નદીઓ કેરાં નીર;	
વછ ને બાળ વલભીઆ, પીતાં પીતાં ખીર.	૪
ખગ મૃગ શ્રવણ ધરી રહ્યાં, તરણ ન વહે ગાય;	
હારેહાર ઠરી રહ્યાં, મુખચારો મુખમાંય.	૫
પવન રહ્યો મુરઝાઈને, મુનિવર મુક્યાં ધ્યાન;	
વળી રહ્યાં વલભાઈને, વહેલાં ગગન વિમાન.	૬
વા નવ લે વન વેલડી, પ્રગટ થયાં ફળ ફૂલ;	
વે'ઘાઈ નિકળી વણ બેલડી, અખળા સૌ ફળ રાળ.	૭
મોહી મોરલીના તાનમાં વ્યાકુળ થઈ ત્રિજનાર;	
એકે એક નિશાનમાં હીંડે હારો હાર.	૮
નાકે ઓગનીઆ આણીયા, નેપુર પહેર્યો હાથ;	
મોર શ્રવણમાં સમાણીઆ, કાંકણીયો પગ સાથ.	૯
સે'થે કાજળ સારીયાં, નયણે સારીયાં સિંદુર;	
સગાં કુટુંબ વીસારીયાં, સાગર સરિતા પુર.	૧૦
અવળાં આભરણ પહેરીયાં, અવળાં ઓઢ્યાં ચીર;	
અવળાં ઓઢ્યાં લહેરીયાં, ભૂલી શુદ્ધ શરીર.	૧૧

રાવો.

૧૧૨

(રાગ પરજ.)

બેડો બાઇ ખુટતો તારેરે, અંબે આઇ પાર ઉતારેરે. ટેક.
 આ બેપે હું તો ઘણું કમાયો, ભર્યો અનર્ગલ માલ; ટેક.
 મધ્ય દરિયા વચ્ચે તોફાન લાગ્યું, શારે થાશે હેવાલ. બેડો.
 ખલાશિયા તો ખડખડ કરે છે, મહા જીલમ મનમાંય; ટેક.
 માલધણી વિમાશી રહ્યો છે, ડોલ્યું દરયામાંય. બેડો.
 મધ્ય દરિયા વચ્ચે ડોલ્યું માતાજી, વહાણને નથી વિશ્રામ; ટેક.
 એક નામનો આશરો તારો, કરો સેવકનાં કામ. બેડો.
 જીંચું જોઈ તો આલ માતાજી, નીચું જોઈ તો નીર; ટેક.
 બાળા શક્તિ મારી ખુબ સાંભળજે, સાજું રાખોને શરીર. બેડો.
 કુવાયરાની લેહેરો લાગીને, મોજાં તણી શી વાત; ટેક.
 અપશુકનીઆ વેળા આવી છે, ધાઓ ધાઓ અંબે માત. બેડો.
 હાથેથી હવે નેજા છૂટ્યા, શઢ પણ ડંડા તોડ; ટેક.
 અંત સમાતી આ વેળા થઇ હવે, મોટે ભાગે છે મોડ. બેડો.
 ડુંગરિયે તો દવ લગાડેલો, પૂર્ણ કિધેલાં પાપ; ટેક.
 એક પહોરથી સ્તુતિ કરું છું, આવોને આપો આપ. બેડો.
 અરધું વહાણ મેં કીધું, સાક્ષી જીયો આમ; ટેક.
 આ અવસર આરાસુરી આવો, નથી ખાવો મારે લાલ. બેડો.
 જગત જનતા સ્તુતિ સુણી થયાં, વાઘ ઉપર અસવાર; ટેક.
 ઝાઝ ઉપર જઇ ત્રિશુળ ઝાપ્પટ્યું, તાર્યું તે જગ મોઝાર. બેડો.
 વહેવારીયો તો અચરજ પામ્યો, આવ્યું તે મનમાં વહાલ; ટેક.
 કર જોડી રાવો ભક્ત ભણે છે, અરપી દીધો બધો માલ. બેડો.

થોભણ.

૧૧૩

(રાગ કલ્યાણ.)

એક મને થઈ ગોવિંદ ગારે;
 મન કર્મ વચન કાયા કસીને, પાછ શકે તો કોઈને પારે. એક મને.
 જો તું કોટિ કરે જઈ કાશી, જો તું અકસક તીરથ નહાએ, એક મને.
 જો તું જપ તપ ધ્યાન ધરે, જો તું હાડ હિમાલે ગાળે, એક મને.
 જો તું જગત કરે બહુ ખોહળા, જો તું જોગી સંન્યાસી થાએ, એક મને.
 કહે થોભણ એક પ્રેમ વિનારે, સર્વે સાધનમાં લાગી લાહેરે. એક મને.

દયારામ.

૧૧૪.

પ્રેમપરીક્ષા.

(ગરબો.)

આધવજ છે અજગીરે, વાત એક પ્રેમતણી;
 કોઈ અનુભવી જાણે, કહેતાં તો નાવે બણી.
 પ્રસૂતાની પીડારે, વંઝા તે શું જાણે;
 જાણ્યું કેમ આવેરે, માણ્યા તે પરમાણે.
 મૂંગે સફર ખાધીરે, ગુંગાને સ્પર્શ થયું;
 સરવે મન જાણે, ખીજતે ન જાય કહ્યું.
 ઘાએલનાં દુઃખનેરે, કાયર તે શું પ્રીછે;
 અજ્ઞાની લહે નહિરે, રતિની ગતિ શી છે.
 નીમ સરવે નાશેરે, જ્યારે પ્રેમ તે વ્યાપે;
 નિદ્રા જેને આવેરે, તે ઉત્તર કેમ આપે.
 આશુક માશુકમાં રે, રૂપ ગુણ શા દેખે ?
 જેવું ભાસે છે તેહનેરે, અવર તેવું નવ પેખે.
 જેવું ચિત્ત જ્યાંહાં ચોટ્યુંરે, તેને તેથી સુખ થાય;
 શો છે સ્વાદ અગ્નિમારે, ચક્રાર ભાવે ખાયે.

રીત પ્રીતની એવીરે, તેનું સુખ તે બળે;
 અનુભવથી અગ્નિયુંરે, એના અવશુભ આળે.
 નેહ સુખથી ન વાધેરે, દેખી દુઃખે નવ ઘટે;
 જેમ વૃક્ષને વળગીરે, વેલી તો ફરી ના લટે.
 શીખે સાંભળે ગાયેરે; ઓધવ ગત પ્રીતતણી;
 કરવી નથી પડતીરે, એની મેળે આવી બાણી.
 પ્રીત બાળે તો સહેજેરે, છુટે ન પછે છોડી;
 મચ્છને દુઃખ દે છે રે, ગળ્યા પછે અંકાડી.
 સાચી પ્રીત તે પ્રાણ લેરે, સાધારણ થાય પરી;
 દાદુર જળવણુ જીવેરે, માછલડાં તો જાય મરી.
 મોટી મનની મોહનીરે, બીજી પ્રીતથી ન મળે;
 પણ જડ જુઓ લોહુરે, ચમકને દેખી ચળે.
 છીપ રહે સાગરમાં રે, ધમ્મલા સ્વાતી ખુંદતણી;
 જુઓ દષ્ટિ ચક્રારનીરે, અચળ રહે છે ઇંદુ ભણી.
 લજ્યા સુધ યુધ સામ્રથ રે, પ્રેમી જનમાં ન ટકે;
 મધુકર વાંસ કોરે રે, કમળ ભેદી નવ શકે.
 મૃગ સહેજે મરે છે રે, પલાયણ અબ્યાસી;
 રાગ અનુરાગ પાશેરે, બાંધ્યું ન શકે નાશી;
 દષ્ટિ પ્રીતની માટેરે, પતંગ દીપકમાં બળે;
 જાય પ્રાણ પોતાનેરે, તોયે સ્નેહીને મળે.
 રહે આત્રક તરસ્યું રે, સદા બાર માસ લગી;
 પીએ સ્વાતીનું વારિ રે, અવર પડશે ન ડગી.
 વીખના વ્યસનીને રે, સાકર પણ સુખ ના કરે;
 પય પાણીથી ઉત્તમ રે, મીન તેમાં નાખે મરે.
 જેનું મન જેથું માન્યું રે, તેને સુખ તેથી મળે;
 તે વિના તેથી સારુ રે, નાવે તેની આંખ તળે.
 જે વૈરાટનાં લોચન રે, ઇંદુ બાનુ ભેદ કશો;

કંજ કરમાય ચંદ્રેરે રે, પુલે રવિ મેહ વસ્યો.
કંઠે વળગી ના છુટે રે, ઓ ગ્રેમ તણી શંસી;
કાચો માટે પુટે રે, સુણી જગની હાંસી.
છે અગમ પંથ રનેહનો રે, ઓધવજી તેં નથી દીડો;
ત્યાં લગી જ્ઞાન ગોડેરે, જોગ છે પણ મીડો.
જોગ તો તેને જોઈએ રે, જેનું મન જગમાં ભમે;
તે તો અચળ હમાડું રે, ચિત રસિયામાં રમે.
જેનું મન માને રે, જોગ સુખેથી ગ્રહો;
અમો તો એહ માયું રે, પ્રીતમજી શું પ્રીત રહો.
તમારો તો હરિ સધળે રે, અમારો તો એક સ્થળે;
તમો રીઝો ચાંદરજીરે, અમો રીઝું ચંદ્ર મળે.
ઘંઘુને અવલોહી રે, ચક્રારતું ચિત્ત ચળે;
તે પ્રકાશને પેખી રે, તેને સંતોષ વળે.
એવાં વચન સુણીને રે, ઓધવજીની બ્રાંતિ ટળી;
જોગ જંજળ છુટીરે, ગયું મન રનેહમાં મળી.
અભિમાન સુકીનેરે, ઓધવ ગોપી પાય પડ્યા;
હકું દયાનો પ્રીતમજીરે, નિશ્ચે એક તમને જડ્યા.

૧૧૫

મીરાં ચરિત્ર.

મીરાં મન મોહનશું માન્યું;
વરિયા વરિયા શ્રી ગીરધરલાલ, જાણે જગ નથી કાંઈ છાંતું. ટેક.
જેમલ રાડોહતી દીકરીરે, સુણો, મીંડતા એનું ધામ;
રૂપ ગુણ કાઈ સમોવડ નહીં, રૂઢું ધર્યું મીરાંબાઈ નામ. મીરાં.
જોશીએ વાંચી જનમોતરી રે, તેમાં લખ્યું નીકળ્યું એહ;
વરશે વિશ્વંભર નાથને રે, કરશે નંદ કુંવરજીશું નેહ. મીરાં.

ઉઘોતપુરનો રાણો રાણ્યો રે, તે સાથે કરી છે સગાઈ;
 પરણાવીને વળાવ્યાં સાસરે, કંઈ લૌકિક રીતે મીરાંબાઈ. મીરાં.
 દેવીને દેવા વધામણાં રે, આદ્યાં વરકન્યા સહુજન;
 રાણે પારવતીજી પુજ્યાં રે, મીરાંતું તો મોહનમાં મન. મીરાં.
 સાસુ કહે સૌભાગ્ય વધેરે વહુ, નમો શક્તિને પાય;
 મીરાં કહે મસ્તક માંડું નહીં નમે, વિના શ્રી ગિરિવરધર રાય. મીરાં.
 સાસુ કહેરે સામી બોલી આજથી, મારે નથી એ વહુનું કામ;
 પુત્રને કહું એહને રાખો પરી, એક ન્યાંડું રચાતો એનું ધામ. મીરાં.
 એવું સુણીને મીરાં મગ્ન થયાંરે, ભહું થયું ભાંગ્યો જંજાળ;
 સાધુની સંગે દિનરેણુ નિર્ગમશું સુખે, સેવીશું ગોઈશું શ્રીગોપાળ. મીરાં.
 નંદ નંદન સાથે ન્યારાં રહ્યારે મીરાં, હરિજન આવે ધણા ઘેર;
 નિલ્ય ભજન કથા કરતન ઝોચ્છવ, હરિને લડાવે કરે લેહેર. મીરાં.
 નણુંદ આવી મીરાંબાઈની પાસે, ભાભી આ શો માંડ્યો ઉતપાત;
 સાસરે રાણાજીનું કુળ લજ્જવ્યું વહુ, મહીએર લગ્નવ્યાં માત તાત. મીરાં.
 અંબર આમ્રણ પેહેરો અનુપમ, સજો સુંદર શણગાર;
 મહેલે પધારો રાણાજી તણેરે, રમી રીઝવી લ્યો ભરથાર. મીરાં.
 છાપાં તિલક આ શી તુલશીની માળા, નાચો ખુદો વેરાગીને વેષ;
 સંગ મુકી દો સાધુ સન્તનો રે, રાણાજી તો કરે સુણી ક્લેશ. મીરાં.
 મીરાં કહેરે બાઈ ક્લેશ ટળવાનો, એકજ છે ઉપાય;
 કહેજો રાણાજીને સાધુને સેવે પ્રેમે, વૃલ કરીને હરિ ગાય. મીરાં.
 વળી સોતું રૂપું પહેરે શું સુધયુંરે, કહાડી નાખો ડાકડમાળ;
 છાપાં તિલક ધરી સાધુઓમાં બેશો, ચાલો પેહેરો તુલશીની માળ. મીરાં.
 તમો પણ જાઓ શીદ સાસરે રે, બાઈ વૃથા વટાળો જ્ઞાને દેહ;
 મનગમતા મોહનવર સાથે તમો, સરવ તજીને કરો સ્નેહ. મીરાં.
 કહેજો તમારી માતને રે વૃદ્ધ થયાં ગોવિંદ ગુણ ગાયે;
 હરિ વિના કોટિ દેવ સેવશો તોએ, જનમ મરણ નહીં જાયે. મીરાં.
 સુણી એમ છણકતી ખીજતીરે, બાળા આવી બંધવની પાસ;

ઝો ભાઈ ભાભી કહે છે થાઓ વેરાગી, સહુ સુકી દો રાજઅવાસ. મીરાં.
 એવું સુણીને આવ્યો રોષ રાણાને, પ્રેર્યો સેવક મીરાંને અવાસ;
 લાવો ખખર છે શા રંગમાં રે, કોણ કોણ ખેડું છે એની પાસ. મીરાં.
 અનુચરે આવી એમ કહ્યું જે, નથી ત્રીજું માણસ આ વાર;
 રાણીજી સાથે કોઈ પુરૂષ ખીજે છે, ઘરમાં થઈ રહી છે ચૈથૈકાર. મીરાં.
 મુણતામાં રાણો થયો રાતડો રે, ખેંચી ખડ્ગ ધાયો છે તેણીવાર;
 પેઠો મીરાંને મેહેલે એકલો રે, કોઈ આવે ના ધાઈ દીધાં દાર. મીરાં.
 આવી જોયું તો મીરાં એકલીરે, પ્રભુએ તેને ના દીધું દરશન;
 પુછ્યું મીરાંને પેલો પુરૂષ ક્યાં છે, તાહારે લાગ્યું જોશું લગન. મીરાં.
 ક્યાં છે પુછો શું રાણા રોષમાં રે, તે તો સધળે વસે છે ભરપૂર;
 ધ્યાનમાં જીવે જોગી પ્રેમ પ્રત્યક્ષ દેખે, રહે છે દુષ્ટ થકી દૂર. મીરાં.
 કાકાડી નાખોજી આ કલેશ કપટ, સંગે નિર્મળ કરો મન;
 પ્રેમ ભક્તિએ પરબ્રહ્મ ભજો તો, તમને થાય તેહેનાં દરશન. મીરાં.
 એવું સુણીને આગ લાગી ધણીરે, પણ ભાવ ના આવ્યો રે ભૂપ;
 કોઈ કરીને શસ્ત્ર વાવરે એહવે, દીકાં મીરાંનાં બે રૂપ. મીરાં.
 તોયે મુરખ સમજ્યો નહીં રે, મન સાથે ન કીધો વિચાર;
 ખીજું ખડ્ગ એણે ખેંચીયું રે, ચારે હરિયે દેખાડી મીરાં ચાર. મીરાં.
 છોભો પડ્યો પાછો ક્યો રે, રાણો આવ્યો પોતાને ઘેર;
 વિષનો પ્યાલો મોકલ્યો પીજો, કહાવ્યું રાણાએ આણી ઝેર. મીરાં.
 લીધો મીરાંએ મન મગ્ન થઈને રે, પ્રભુને દેખાડી કર્યું વિષપાન;
 અમૃત સરીખું થઈ ગયું રે, એને સમર્થ ધણી ભગવાન. મીરાં.
 મીરાંખાઈ આવ્યાં વૃંદાવનમાં રે, પ્રેમે નીરખ્યા શ્રી વ્રજરાય;
 શ્રા જમુના પયપાન કર્યું ને, કરી જીવા ગોંસાઈને શિક્ષાય. મીરાં.
 હારિજન જાણી મીરાં મળવાનું કહાવ્યું, તેણે કાવ્યું નાજોઈ સ્ત્રીતું મુખ;
 મીરાં કહે સાંઈ થયું સવાંઈ મુજને, પર પુરૂષ જોએથી દુઃખ. મીરાં.
 આજ લગી હું એમ જાણતી જે, વ્રજમાં કૃષ્ણ પુરૂષ છે એક;
 વૃંદાવન વસી હજી પુરૂષ રહ્યા છો, તેમાં પ્રન્ય તમારો વિવેક. મીરાં.

એવું સુણીને જ્ઞાન પામિયારે, જીવા ગોસાંઈ મળ્યાછે સામા ધાર્ધ; મીરાં.
 હળીમળીને હરિની વાત કરીને આવ્યાં, મેવાડ દેશ મીરાંબાઈ. મીરાં.
 કરી તૈયારી આલ્યાં દારિકારે, પ્રેમે નિરખ્યા શ્રીરણુછોડ; મીરાં.
 વાસ પુરીને પ્રભુની પાસે રહ્યાં સદા, પહોંચ્યાછે મનના દોડ. મીરાં.
 પાછળ પસ્તાવો રાણાને થયો રે, ગયું ઉતરી મનતું ઝેર; મીરાં.
 મુખે માગે તે આપું તેહને જે કોઈ, લાવે મનાવી મીરાં ઘેર. મીરાં.
 ઉપરા ઉપરી તેહાં મોકલ્યાં રે, આવીને લાગ્યા સહુ પાય; મીરાં.
 માજી પધારો મેવાડમાં વેહેલાં, રાણાજી તો અન્ન ન ખાય. મીરાં.
 જનલગી તમો રહેશે દારિકાં રે, લ્યાં લગી કંઈ અપવાસ; મીરાં.
 આગ્રહ દેખી મીરાં વિદાય માગવાને, આવ્યાં શ્રીપ્રભુજીની પાસ; મીરાં.
 હરિએ હકીકત સાંભળી રે, હસી ચાંપી હૃદય સાથ; મીરાં.
 શ્રીકૃષ્ણ સ્વરૂપમાં સમાઈ ગયારે મીરાં, જેજે શ્રીદારિકા નાથ. મીરાં.
 ચરિત્ર એ મીરાંબાઈનુંરે જે કો, શિખે સાંભળે ને ગાય; મીરાં.
 પ્રેમ ભક્તિ તેહને મળે ને ત્રુઠે, દયાનો પ્રીતમ વ્રજરાય. મીરાં.

૧૧૬

‘ જે કોઈ પ્રેમ અંશ અવતરે. ’

જે કોઈ પ્રેમ અંશ અવતરે, પ્રેમરસ તેના ઉરમાં ઠરે.
 સિંહણુ કેરું દુધ હોય તે, સિંહણુ સુતને જરે; પ્રેમરસ.
 કનકપાત્ર પાપે સહુ ધાતુ, ફેડીને નિસરે. પ્રેમરસ.
 સમ્રાજ્યોરતું સાકર જીવન, ખરના પ્રાણજ હરે; પ્રેમરસ.
 ક્ષાર સિંધુનું માછલડું જયમ, મીઠા જળમાં મરે. પ્રેમરસ.
 સોમવેલી રસપાન શુદ્ધ જે, આહ્વાણ હોય તે કરે; પ્રેમરસ.
 વગલ વંશીને વમન કરાવે, વેદવાણી ઉચરે. પ્રેમરસ.
 ઉત્તમ વસ્તુ અધિકાર વિના મળે, તદ્દપિ અર્થ ના સરે, પ્રેમરસ.
 મત્સ્ય ભોગિ બગલો સુકતાક્ષણ, દેખી અંચુ ના ભરે. પ્રેમરસ.
 એમ કોટિ સાધને પ્રેમ વિના, પુરુષોત્તમ પુંઠ ન ફરે, પ્રેમરસ.
 દયા પ્રીતમ ગોવરધનધર, પ્રેમ ભક્તિયે વરે. પ્રેમરસ.

૧૧૭

‘ પ્રેમની પીડા તે કોને કહીયેરે. ’

(ગરબી.)

પ્રેમની પીડા તે કોને કહીયેરે, હો મધુકર, પ્રેમની પીડા તે. ૨૬.
 થતાં ન જાણી પ્રીત જાતાં પ્રાણ જાયે, હાથનાં કીધાં તે વાગાં હમયેરે, હો.
 જેને કહિયે તે તો સરવે કહે મૂરખ, પસ્તાવો પામી સહી રહિયેરે, હો.
 ધીમીયે ઢાંક્યાં રાત દિવસ અંતરમાં, ભુખ નિદ્રામાં નવ કહિયેરે; હો.
 દાઝા ઉપર લુણ દીધું એ દામોદરે, સોઝલડી સુણીને કાળજ કહિયેરે, હો.
 અખળાનો અવતાર તે પરાધીન, રંકે કલ્પીયે પણ કિહાં જમયેરે; હો.
 સ્નેહનો દઝાડ્યો ઘણો મરણ થકી માડો, શું કહિયે વાહ્યાં તે વહિયેરે; હો.
 દયાપ્રભુ આવે તો પ્રભુ પ્રસિદ્ધ સુખ થાયે, દુઃખ દીધું નંદજીને કૈયેરે; હો.

૧૧૮

‘ પ્રીતડીની રીત અતિ અટપટી. ’

(ગરબી.)

પ્રીતડીની રીત અતિ અટપટી, ઓધવજી છે પ્રીતડીની રીત. ૨૬.
 ચાવાનો ઉપાય પણ જાવાનો જડે નહીં, વજી રહેણે જટી તે જટી, ઓ.
 પ્રીત ના કહેવાય તે તે સ્વારથ સમજવો, આર દિવસ પ્રગટી ને મટી, ઓ.
 પ્રીડાની ભરેલી પ્રીત તોયે ઢરે પંડિત, દુઃખ પામે તોય રહાય ના ઘટી; ઓ.
 કહ્યા સમજવામાં ન આવે એ વસ્તુ તો, જાણે જેને હોય વીતતી વટી; ઓ.
 દયાના પ્રીતમ વિના પ્રીત તેજ પીડા, ધરમ લાજ ખોય, ને મરે અટી. ઓ.

૧૧૯

(રાગ કાલિંગડો)

સખી હું તો જાણતી જે સુખ હશે સ્નેહમાં, સખી હું તો. ૨૬.
 હું શું જાણું જે પ્રાણ પરવશ પડશે, અગ્નિ ઉઠશે આખી દેહમાં—
 સખી૦ ૧

(૧૪૪)

રૂપને ગુણ સહુ તે તેમાં દેખે, મન માન્યું જેતું જેહમાં. સખી૦ ૨
 સ્વાધીન પરાધીન કરી નાખે, નેહ વિના એહ બળ કેહમાં—
 સખી૦ ૩
 હું દુઃખી હાં ને બહાલો વિકળ ત્યહાં છે, સુખી ના મળે કોઇ જેહમાં
 સખી૦ ૪
 દયાનો પ્રીતમ સદા સમીપ વસે તો, ભીજી રહું આનંદ મેહમાં—
 સખી૦ ૫

૧૨૦

(પદ.)

શું જાણે વ્યાકરણી વસ્તુને, શું જાણે વ્યાકરણી;
 મુખ પર્યંત ભર્યું ધૃત તદપિ, સ્વાદ ન જાણે વર્ણિ. વસ્તુ૦
 સુંદર રીતે શાક વધાર્યું, ભોગ ન પામે ભરણી;
 અંતરમાંહે અગ્નિ વસે પણ આનંદ પામે ન અરણી. વસ્તુ૦ ૨
 નિજ નાભિમાં કસ્તુરી પણ, હર્ષ ન પામે હરણી;
 દયો કહે ધન દાટ્યું ધણું, જ્યમ ધનવંત કહાવે નિર્ધણી. વસ્તુ૦ ૩

૧૨૧

પારણું.

માતા જસોદા જૂલાવે પુત્ર પારણે,
 જૂલે લાકડકા પુરૂષોત્તમ આનંદભેર;
 હરખી નરખી ને ગોપીજન જાયે વારણે,
 અતિ આનંદ શ્રીનંદજીને ઘેર. માતા જ. ૧
 હરિનાં મુખડાં ઉપર વાર કોટિક ચંદ્રમા,
 પંકજ લોચન સુંદર વિશાળ કપોળ;
 દીપક જ્યોતિ સરખી દીપે સુંદર નાસિકા,
 કોમળ અધર અણ્ણ છે રૂડા રાતા ચોળ. માતા જ. ૨

મેઘ સ્યામ કાંતિ બૂકુટી છે વાંકડી,
ખીટલિયાળા ભાળ ઉપર જૂમે કેશ;
હસતાં દંતુડી દીસે બેહુ હીરાકણી,
જોતાં લાગે કોટિક મદન મોહન વેશ. માતા જ. ૩

સિંહનખ જડેલું સુવર્ણ શોભે સાંગલું,
નાગ્નુક આબ્રણ સધળાં કંચન મોતી હાર;
ચરણ અંગુઠો ધાવે હરજી બે હાથે ગ્રહી,
કોઇ બોલાવે તો કરે ક્લિક્કલિકાર; માતા જ. ૪

લાલ લલાટ કીધો, કુમ કુમ કરો આંદલો,
શોભે જડિત્ર જાણે મરકત મણિની માળ;
જનની જીગતે આંજે અણિયાળી બેહુ આંખડી,
સુંદર કાજળ કેરું ટપકું કીધું ગાલ. માતા જ. ૫

સરવે સોનાનું જડિત્ર મણિમય પારણું,
જીલાવે રમજીમ વાળે ધુધરીનો ધમકાર;
માતા વિધવિધ વચને હરિગુણ ગાયે હાલકાં,
બેંચે કૂમતિયાળા રેશમ દોરી સાર. માતા જ. ૬

હંસ કારંડ ને કોકિલ પોપટ પારણે,
બપૈયા ચક્રાર ને કાંધ સારસ મેના મોર;
રમકણાં મૂક્યાં રમવાને મોહનલાલને,
ધમધમ ધૂધરા વળડે નંદકિશોર. માતા જ. ૭

મારા કહાનાની સમાણી કન્યા લાવશું,
મારા લાલને પરણાવિશ મોટે ઘેર;
મારો જાઓ વરરાજી થઇ ઘોડે બેસશે,
મારો કહાનો કરશે સદાય લીલા લહેર. માતા જ. ૮

મારો લાડકવાયો સરખામાં રમવા જશે,
સારી સુખલડી હું આપીશ હરિને હાથ;
જમવા વેળા રમજીમ કરતો ઘેર આવશે,

હું તો ધાધને લેટાડીશ રૂઢ્યા સાથ; માતા જ. ૯
 જેનો શેષ શંકર સરખા પાર પામે નહી,
 નેતિ નેતિ કેહે છે નિગમ વારોવાર;
 તેને નંદરાણી હુલરાવી ગાયે હાલરાં,
 નથી નથી એના ભાગ્ય તણો કંઈ પાર. માતા. જ. ૧૦
 પ્રજવાસી સૌ સરવેથી સુભાગી ધણાં,
 તેથી નંદ જસોદા કેઈ ભાગ્ય વિશેષ;
 તે સરવેથી ગોપીજનનું ભાગ્ય અતિ ઘણું,
 જેની કરે પરીક્ષા બ્રહ્મા શિવ ને શેષ. માતા જ. ૧૧
 ધન્ય ધન્ય પ્રજવાસી ગોપીજન નંદ જસોમતી,
 ધન્ય ધન્ય વૃંદાવન હરિકેરો જ્યાં છે વાસ;
 સદા જુગલ કિશોરે ત્યાં લીલા કરી,
 સદા બલિહારી જાય છે દયારામ દાસ. માતા જ. ૧૨

૧૨૨

વાંસલડીને.

(ગરબી.)

માનીતી તું છે મોહનતણી હો વાંસલડીરે;
 તુંને વાલમ કરે છે ઘણું વહાલરે, હો વાંસલડીરે;
 ખીએ અધરામૃત પીયુતણું, તું વાંસલડીરે,
 અમારે સોઝ્ય સરીખું તું સાલરે, હો વાંસલડીરે;
 મીઠો આવડો શો સોહોર, મોલો નંદનો કિશોર,
 તારું આવડું શું જોરરે, ભુંડી કાલજડું માં કોરરે; હો વાંસલડી.
 વાજ વાજ ને વિક્ષેપ કર્યા, હો વાંસલડી,
 તું તો પીડે અમારા પ્રાણરે, હો વાંસલડી.
 સુણતાં પડે છે હ્રદે સાંસરાં, હો વાંસલડી,
 તાહારા ટહિકારાથી મોહ્યાણરે, હો વાંસલડી-મીઠો.

ઝેર ઘણું છે તારી અપટમાં, હો વાંસલડી,
 ભલાં તુંથી ભાલાં તરવારે, હો વાંસલડી,
 એકીવારે તું હણી નાંખતી, હો વાંસલડી,
 ઓ લુંડી થોડે થોડે માં મારે, હો વાંસલડી-મીડો.
 પતિપ્રતાનાં પણ સુકાવીઆં, હો વાંસલડી,
 તેં તો છોડાવીઆં સતીઓનાં સત્યરે, હો વાંસલડી,
 વન વન કુંજ કુંજ ફેરવ્યાં, હો વાંસલડી,
 તેં તો સહુની કરી છે એવી ગત્યરે, હો વાંસલડી-મીડો.
 ગરજે ગુમાન ભરી આવડી, હો વાંસલડી,
 તું તો જોની વિચારી તાહારી જતરે, હો વાંસલડી,
 જોતાં તું કાષ્ટકેરો કરકડો, હો વાંસલડી,
 તુંને આજ મળી છે ઠકરાતરે, હો વાંસલડી-મીડો.
 ગત વિહોણાં તેં થેહલાં કર્યાં, હો વાંસલડી,
 તેં તો લગાડ્યું લાલથું લગનરે, હો વાંસલડી,
 ચોરની સંગે શીખી ચોરવા, હો વાંસલડી,
 વહાલે માખણ ચોરું ન તેં તો મનરે, હો વાંસલડી-મીડો.
 માન રાખ્યું માનીતીતણું, હો વાંસલડી,
 તેં તો સહુને કર્યાં પાએમાલરે, હો વાંસલડી.
 દયાના પ્રીતમની દાસી તું ખરી, હો વાંસલડી.
 તેડે સહુને ખેડી તું તો દામરે. હો વાંસલડી-મીડો.

૧૨૩.

(ગરબો.)

ગરબે રમવાને ગોરી નીસર્યારે લોલ,
 રાધિકા રંગિલી અભિરામ વિજવાસણીરે લોલ;
 તાળી દેતાં વાગે ઝંઝર ઝૂમખારે લોલ.
 સંગમાં સાહેલી ખીજ છે ઘણીરે લોલ,

રાધિકા. ૧

કાંધક કહું તેનાં નામ વ્રીજવાસણીરે લોલ;
 તાળી દેતાં વાગે ઝાંઝર જુમખારે લોલ,
 ગિડગિડ તામ્ છુમ્ છુમ્ છુમ્ બાજે વૃધરાંરે લોલ. તાળિ. ૨
 ચંદ્રભાગા ને ચંદ્રાવળીરે લોલ;
 ચંપકલતા ચારૂ રૂપ; વ્રીજ૦ તાળી૦ ગિડ ગિડ.
 લલિતા વિશાખા વ્રીજમંગળારે લોલ,
 માધવી ને માલતી અનૂપ; વ્રીજ૦ તાળી૦ ગિડ ગિડ. ૩
 મન્મથમુદને મનઆતુરીરે લોલ,
 હંસા હરસા ને હીરા નામ; વ્રીજ૦ તાળી૦ ગિડ ગિડ.
 કેતકી પ્રગલ્ભા પ્રેમમંજરીરે લોલ,
 એ આદે સખી સુખધામ; વ્રીજ૦ તાળી૦ ગિડ ગિડ. ૪
 વિવિધ વાળંત્ર વાજે છંદમારે લોલ,
 તાલ સ્વરે મળી કરે ગાન; વ્રીજ૦ તાળી૦ ગિડ ગિડ.
 લોલ કહેતાં અધર અરણ્ય ઓપતારે લોલ,
 લટકે નમી મેળવે સહુ માન, વ્રીજ૦ તાળી૦ ગિડ ગિડ. ૫
 ખેલ મચ્યો તે વૃંદાવનમારે લોલ,
 જંસીગટ ચોક રસરૂપ, વ્રીજ૦ તાળી૦ ગિડ ગિડ.
 ગરબો જોવાને ગિરધર આવિયારે લોલ,
 મોહ્યા નિરખી શ્યામાનું સ્વરૂપ; વ્રીજ૦ તાળી૦ ગિડ ગિડ. ૬
 શ્યામ મોહ્યા તેમ શામનીરે લોલ,
 વાચ્યો ખેલુ અંગમાં અનંગ; વ્રીજ૦ તાળી૦ ગિડ ગિડ.
 લલિતા લલ્લ મેળવ્યાં નિકુંજમારે લોલ,
 રસમય્યા રમાડ્યાં રતિરંગ; વ્રીજ૦ તાળી૦ ગિડ ગિડ. ૭
 આનંદસાગર તાંહાં ઉછળ્યોરે લોલ,
 મગન થયાં લાડલીને લાલ, વ્રીજ૦ તાળી૦ ગિડ ગિડ.
 પરમ પવિત્ર એ ચરિત્રનેરે લોલ,
 દાસ દ્યો ગાધ થયો નિહાલ. વ્રીજ૦ તાળી૦ ગિડ ગિડ. ૮

(ଗାନ୍ଧୀ.)

તરુની શાખાઓ ઝુમી રહીરે, ચરણે નમવાને કાળ;
 વેલી વૃક્ષ સાથે ઝલી રહીરે, ભાગ્ય હમારાં આજ. વાગે. ૨

વાછરુ કાન દધતે સાંભળેરે, કરે નહીં પયપાંન;
ગાયો ગાળા તોડી તાંહાં પળેરે, નાદ સુશવાને કાન. વાગે. ૪

પ્રુલ્યાં કમળ જળ ટાટીરે, દીસે ઉદિયો છે ભાણુ;
શંકર સમાધ મેહેલી રહ્યારે, થયું જગતને નાણ. વાગે. ૫

હાને પહિયો તે વ્રજની નારનેરે, વાહાલાજીનેરે નાહ;
સાંભળતાં તજી નિજ ધામનેરે, ધાધ ગયાં સહ સાદ. વાગે. ૬

એકે નેપુર કાને ધાલિયુંરે, ચરણે પહેરી છે ઝાલ;
એકે કંકણ માંથે ધાલિયુંરે, એવી થઇ છે બેહાલ. વાગે. ૭૭

એકે કુમકુમ કાજળ રોળિયુંરે, ટપકું કીધું છે ગાલ;
એકે ખાલું ધાલ્યું અંચળેરે, જોવા દીનદયાળ. વાગે. ૯

એકના કરમાં કોણિયોરે, પીતી ચાલી એક નીર;
એક છોરુ રડતાં મેહેલી ગઢરે, ચાલી જમનાતે તીર. વાગે. ૯

એકના સ્વામીને મન આમજોરે, જવા દીધી નહીં નાર;
કરજોડી કેહે છે કામનીરે, મને જવા દો નિરધાર. વાગે. ૧૦

સગમાના પાતા સરવ ભામનાર, પછા બંડા ઘસવા હાથ,
રીસ તજ ન રીસાળવેરે, દીન થઇ દીનાનાથ. વાગે. ૧૧
મારે જેરેથી નહીં તે આજે તેની દેડ ખી ધર આરે.

સરવ પહોલા જન્મ તો મળીને, તમા દહ વડા વર પાલે,
મોહનજીનાં અંગમાં જન્મ મળીને, થાય અચરજ સહુ સાંહે. વાગે. ૧૨

કુળના વન નથી આ મારામાં, બાંધા વાળાં છૂટાં

ધન ધન તમારી રીતનેરે, મેલ્યાં ધરનાં તે કામ. વાગે. ૧૩
 આપણા ધરનાં તે કાજ ન મુકીએરે, આનંદ કરશું કાલ;
 વચન વાહાલાજીતું સાંભળીરે, ગોપી બોલ્યાં સહુ બહાલ. વાગે. ૧૪
 હાવાં કેમ જમ્યે મંદિર ફરીરે, હમે તજીશું તન;
 દેખી ગોપીજનની પ્રીતસુંરે, હરખ્યા શ્રી ભગવંન. વાગે. ૧૫
 હાવાં આવો આપણ સહ મળીરે, રમીએ રૂડા રાસ;
 એક એક ગોપી વચ્ચે નાચતેરે, નીરખે રૂડી પેરે પાસ; વાગે. ૧૬
 માંહો માંહો ભરાવી બાથનેરે, કહો કેમ જમ્યે ઘેર;
 વચમાં લીધા વળી નાચતેરે, રૂપ જુએ રૂડી પેર. વાગે. ૧૭
 વમાસે શ્યામ ને શ્યામનીરે, ઊરની તૂટી છે માળ;
 વાંધી શર્દ પુનમની રાતડીરે, કીધી શ્રીરે ગોપાળ. વાગે. ૧૮
 લીલા દેખી કુંજ ધામનીરે, પવન થયો ગતિભંગ;
 દેવતા વૃષ્ટિ કરે પ્રસંન થઇરે, દેખી વ્રજનો ઉમંગ. વાગે. ૧૯
 બ્રહ્માદિક જાણે જોઇએ જમરે, લીલા ગોકુળચંદ;
 જેમ અબ્ર વિશે ઓપાયછેરે, તારા વચ્ચે જેમ ઇંદુ. વાગે. ૨૦
 એ રાસલીલા જે ગાયે ને સાંભળેરે, તે પામે નિજધામ;
 પાતક સરવે સમાવજેરે, કેહે જન દયારામ. વાગે. ૨૧

૧૨૫

(૫૬—રાગ સોરઠ.)

કામણુ દીસે છે અલખેલા તારી આંખમારે;
 ભોળું ભાખ મા રે, કામણુ દીસે છે અલખેલા. રક.
 મંદ હસીને ચિતહું ચોર્યું, કુટિલ કટાક્ષે કાળજ કોર્યું;
 અદપડિયાળી આંખે ઝિણું ઝંખ મા રે; ભોળું ભાખ. કા. ૧
 નખશીખ રૂપ ધણું રઢિયાળું, લટકું સધળું કામણુગારું;
 છાતાં ખંજન રાખે પંકજ પાંખમારે; ભોળું ભાખ. કા. ૨
 બહાલ ભરી રસવરણી વાણી, તારણીતું મન લે છે તાણી;
 મૃગુટીમાં મટકાઇ ભુરખી નાખ મા રે; ભોળું ભાખ. કા. ૩

દયા પ્રીતમ નિરખે જે થાયે, તે મેં મુખડે નવ કહેવાયે;
આ વિનતી આતુરતા આવડું સાંખ મા રે; ભોળું ભાખ. કા. ૪

૧૨૬
(ગરબી.)

ઉભા રોહે તો કહું વાતડી, બિહારીલાલ,	
તમ માટે ગાળી છે મેં જાતડી.	બિ. ૧
જે દાહાડે મળ્યાતા વૃંદમાં બિં	
તે દાહાડાની તાલાવેલી તનમાં.	બિ. ૨
વેદના વિરહની તે ક્યાંહાં ભાખિયે, બિં	
ભિતરનો ભડકો તે ક્યાંહાં દાખિયે.	બિ. ૨
ફટકારી સરખી ફરું વનમાં, બિં	
કળ ના પડે રજની દિનમાં.	બિ. ૪
ઘેહેલી ઠરી છું સહુ ગામમાં, બિં	
ચિત ચોહટતું નથી ઘર કામમાં.	બિ. ૫
કમ કહેવાય જેવું દુખ તનમાં, બિં	
તાલાવેલી લાગી મારા મનમાં.	બિ. ૬
ક્ષણે ક્ષણે ભણુકારા પડે કાનમાં, બિં	
પ્રાણુ પ્રેવાયો છે તમો તાનમાં.	બિ. ૭
વિકળતાની વાત કહે ના બને, બિં	
ઘરમાં જાઉં ને જોઉં આંગણુ.	બિ. ૮
આતુરતા એહેવી કહાં લગી સહું, બિં	
હો અતુર શિરોમાણુ તહાં શું કહું,	બિ. ૯
પ્રીતડી કીધી તો હવે પાળીએ, બિં	
આતુર શરણુ આવ્યા ને ન ટાળીએ.	બિ. ૧૦
તમારે હું સરખી હજારો હશે, બિં	
માહારા તો પ્રાણુ તમ વિના જશે જો.	બિ. ૧૧

આલ્યું પણ ખીજનું ગમે નહિ, બિં	
લાલચ લાગા નયણાં તો જઈએ કહીં.	બિ. ૧૨
નખ શીખ લગી છો સ્વરૂપ ગુણ ભર્યાં, બિં	
આવડા રૂપાળા તે કોણે કર્યાં.	બિ. ૧૩
હશે છો મધુર વાંકું જોઈને, બિં	
કટાક્ષ કટારીએ નાંખ્યા પ્રોધને.	બિ. ૧૪
વાંસળી વળકે તેહેમાં વેહે, બિં	
અખળાને જોતાં વવેક કેમ રહે.	બિ. ૧૫
દરદી હોએ તે જાણે દરદમાં, બિં	
અવર દુઃખ જોહેની આગળ ગરદમાં	બિ. ૧૬
કહેનાર કેહશે પણ છો ધણી, બિં	
દયાના પ્રીતમ, હું દાસ તમ તણી.	બિ. ૧૭

૧૨૭.

(૫૬—રાગ સોરઠ)

રંગભર આવે સલૂણો છેલ, પ્રીતે પધરાવું મહારે મેહલ.	ટેક.
એક તુંને આપું અનુપમ વસ્ત, નથી જેની ઉપર કોઈનો દસ્ત;	
તે આખે ચતુર થાશ મદમસ્ત.	રંગભર આવે. ૧
જે થકો તું અજીત તોયે જીતાશ, આતમારામ પણ મારે વશ થાશ;	
એવો મીઠો અદ્ભુત રસ તુંને પાશ.	રંગભર આવે. ૨
નથી દોઢો જ્ઞાની વેરાગી મુની જોગી, સરવ કોઈ એ રસના છે વિજોગી;	
એક તુંજ ભાળ્યો તે રસ ભોગી.	રંગભર આવે. ૩
જે પીતાં ન જોછો રહે એકો અભિલાખ, ફીકા ખીજ લાગશે રસ	
લાખો લાખ;	
તે વેળાનાં સુખમાં મન તા સાખ.	રંગભર આવે. ૪
જેની ઉપર વાઈ અમૃત સુખ સ્વર્ગ, જોવારીને નાખું અમૃત	
આનંદ અપવર્ગ;	

જેને ન અનુભવ્યો બ્રહ્માદિક ભર્ગ. રંગભર આવે. ૫
 જેને મનકામના કશી નહી નર્મ, એક મને વહાલો છે વહાલો મારો પર્મ;
 દયા પ્રીતમને વિરલા જાણે એનો મર્મ. રંગભર આવે. ૬

૧૨૮.

(૫૬.)

મારા વહાલારે લાગો છો વહાલા, પીયુ પ્રાણુવન નંદના લાલા;
 ખીજ વાહાલા તે કહેવાના ઠાલા. મહારા વહાલા. ૧
 વહાલા વહાલ સરીખું નથી કાંઈ મીઠું, અમૃત પણ એહવું નવ દીઠું;
 હેત સ્વાર્થનું તે તો અજીઠું. મહારા વહાલા. ૨
 મીઠી વસ્તુ સધળી પ્રેમ તળે, તેહને ભોગવ્યા પછે સંતોષ વળે;
 પ્રેમરસ પીતાં તૃણા ન ટળે. મહારા વહાલા. ૩
 જ્ઞાનાદિકે તમે વશ ન થાઓ, મોક્ષાદિકે દેહે અળગા જાઓ;
 વહાલા વહાલ થકી તમે બંધાઓ. મહારા વહાલા. ૪
 પ્રીત રીતમાં પંડિત શું જાણે, અનુભવથી અન્નાણ્યા અવગુણ આણે;
 એને જે જાણે તે નિત્ય માણે. મહારા વહાલા. ૫
 સુખે દીઠે મહારી આંખ ઠરે, તે મનહું ધીરજ નવ ધરે;
 હુખી જળ માછલડી તરસે મરે. મહારા વહાલા. ૬
 તન થાકો કેણે મન રખે થાકો, નાથ સુખી કરવાને નિત ચિત તાકો;
 નિત્ય નિરખું પણ તૃપ્તિ નાહ આંકો. મહારા વહાલા. ૭
 મહારૂં મન રેહેજો તમસું લાગ્યું, મહારૂં તન મન રેહેજો તમ
 પાસે માગું;
 દયા પ્રીતમજી દેજો એ માગું. મહારા વહાલા. ૮

(૧૫૪)

૧૨૯

(૫૬.)

નિશ્ચેના મેહેલમાં વસે મારો વાલમા, રે વસે વજ લાડીલો રે;
જે રે જાએ તે ઝાંખી પામે જીરે;
ભુલા ભમે તે ખીજ સદનમાં શોધેરે, હરિ ના મળે એક એક ઠામરે.
નિં ૧

સતસંગ દેશમાં ભક્તિ નગર છે રે, પ્રેમની પોળ પુછી જાજેરે;
મેહેતાપ પોળીઆને મળી મોલે પેશજેરે, સેવા સીડી ચડી ભેળા થાજેરે.
નિં ૨

દીનતા પાત્રમાં મનમણિ મુકીરે, ભેટ ભગવંતજીને કરજેરે;
હુંભાવ પુંભાવ નોછાવર કરીનેરે, શ્રી ગીરીવરધર તમે વરજેરે.
નિં ૩

એ રે મંડાણતું મૂળ હરિ ધરજારે, કૃપાવિના સિદ્ધિ ન થાએ રે;
શ્રી વલ્લભ શરણ થકી સહુ પડે સેહુરે, દેવી જન પ્રતિ દ્યો ગાએરે.
નિં ૪

૧૩૦

લોચન મનનો ઝઘડો.

લોચન મનનોરે, કે ઝગડો લોચન મનનો;
રસિયા તે જનનોરે, કે ઝગડો લોચન મનનો—ટેક.
પ્રીત પ્રથમ કોણે કરી, નંદકુંવરની સાથ;
મન કહે લોચન તેં કરી, લોચન કહે તારે હાથ. ઝગડો લોચન.
નટવર નિરખ્યા નેણ તેં, સુખ આવ્યું તુજ ભાગ;
પછી પંધાવ્યું મુજને, લગન લગાડી આગ. ઝગડો લોચન.
સુણ ચક્ષુ હું પાંગળું, તું મારું વાહન,
નિગમ અગમ કહ્યું સાંભળ્યું, દીઠા વના ગયું મન. ઝઘડો લોચન.

ભહું કરાવ્યું મેં તને સુંદરવર સંભોગ,
 મને તજી તું નિતમળે, હું રહું દુઃખ વિભોગ. ઝગડો લોચન.
 વનમાં બહાલાજી કને, હુંય વસું છું નેણ;
 પણ તુંને નવ મેળવે, હું નવ ભોગવું ચેન. ઝગડો લોચન.
 ચહેન નથી મન કયમ તને, ભેટે સ્થામ શરીર,
 દુઃખ મારે જાણે જગત, રાત્ર દિવસ વહે નીર. ઝગડો લોચન,
 મન કહે ધીકું હેરે, ધૂમ્ર પ્રગટ ત્યાં હોય;
 તે તુજને લાગેરે નેણ, તે થકી તું રોય. ઝગડો લોચન.
 એ બેહુ આવ્યા પુલ્લિકને, તેણે ચુકાવ્યો ન્યાય;
 મન લોચનનો પ્રાણ તું, લોચન તું મન કાય. ઝગડો લોચન.
 સુખથી સુખ દુઃખ દુઃખથી, મન લોચન એ રીત;
 દયા પ્રીતમ શ્રી કૃષ્ણ શું, બેહુ વડેથી પ્રીત. ઝગડો લોચન.

૧૩૧

‘ પ્રકટ મળે સુખ થાય ’

પ્રકટ મળે સુખ થાય, શ્રી ગિરિધર પ્રગટ મળે સુખ થાય;
 અંતરયામી અખિલમાં છે, તેથી કહેા કોતું દુઃખ જાય. શ્રી ગિરિધર. ૧
 તૈલ વિના સ્ફુટ તિલ પુરેથી, દીપક કયમ પ્રગટાય;
 પ્રકટ પાવક વિના કાષ્ટને ભેટે, શી પેરે શીત સમાય. શ્રી ગિરિધર. ૨
 પૃથ્વી ચાટ્યે તૃષા ટળે નહિ, અંતર જળ શ્રુતિ ગાય;
 દીવાસળી પાષાણ સ્પર્શથી, કો કહે જવાળા જણાય. શ્રી ગિરિધર ૩
 સુરભિ પેટમાં પય તેમાં ધૃત, તેથી પુષ્ટિ ન પામે ગાય;
 દોહી મથી માખણ તાવ્યે, સર્ષિ ભક્ષણ સુખદાય. શ્રી ગિરિધર. ૪
 વ્યાપકથી વાતો નવ થાય, તે વિના જીવ અકળાય;
 રસિયા જન મન રંજન નટવર, દયા પ્રીતમ વ્રજરાય.
 શ્રી ગિરિધર. ૫

હનુમાન ગરુડ સંવાદ.

(લાવણી.)

એક સમયે હનુમાન ગરુડ, બેહુ એક સ્થળ મળિયા;
 કોઇ કોઇના ગાંજ્યા ન જાય, એક એક પે બળિયા. ટેક.
 નિકટ દારિકા શ્રીકૃષ્ણતણો, એક બાગ હતો આર,
 ચોક્કી ત્યાં ગરુડ કરતા, પતિને પ્રિય સાર;
 હરિ ઇચ્છા હનુમાન ત્યાંહાં, એકદા સુધા ભરમાં,
 આવી અચાનક રૂળ ભક્ષી, તર ફેંક્યાં સાગરમાં;
 તણ વિવેક વાટિકા બિગાડી, ગરવ ધણો લાવી;
 જોઇ અનીતિ વિહંગમપતિએ, હસ્ત થયો આવી;
 જોઇ સમોવડ સુભટ વિકાર્યા, વૃક્ષથકી પળિયા, કોઇ. એ.
 ગરુડ કહે અદ્યા ઉભો રહેજે, છે અતુચર કહાનો,
 વિના કહે એમાં કેમ પેઠો, બાગ વીશે છાનો,
 એ વાડી શ્રીકૃષ્ણતણી છે, એહની તને દુહાઇ.
 નિકળ બહાર કે શિક્ષા કરી, હું કહાડીશ કર સહાઇ;
 એમ સુણી કપિરાય કોપિયો, રીસ ધણી આણી,
 રેરે અળગો શ્રીકૃષ્ણ હીમાયતી, વિચારી વદ વાણી;
 શ્રીરામ હૃત તેં હજી નથી દીક્ષા, અવળ નથી સાંભળિયા. કોઇ૦ એ૦
 શ્રીરામહૃત જાણ્યા ઢાંક્યા રોહો, શું જાઓ છો કુલી,
 અહિરાવળના પ્રતીહારનો, માર ગયા ભુલી,
 શ્રીકૃષ્ણ દાસથી હાર્યા માટે, ધ્વજપર પડ્યું રહેવું,
 મનમાં જાણો છો પણ કુદ્યા, માટે પડ્યું કેહેવું;
 જાણ્યું બળ વાલીના ભયથી, વસ્યા હતા વનમાં,
 કુંભકરણ ગળી ગયો હતો, વળી વિચારી લો મનમાં,
 ત્રણ તાત ને માત કુંવારી, એવા કુંવર કળિયા. કોઇ૦ એ૦
 અંરે ગરુડ તહારા જશ કહું હું, સાંભળિ રહે છાનો,

શોકતણી દાસી તહારી મા, તું તે સુત કોહોતો;
ભાઇ ખીચારો એક પાંગલો, નહિ કંઈ ઠેકાણું,
સુરજતણો સારથી થઈને, ભટકે નિશવાહાણું.
ઓરમાઇ પણ ભાઇ પોતાનો, તેહને તું મારે;
વાહાલાનો વેરી તું, તેવો સ્વામી પણ તહારે,
માતપિતા બંધનમાં પોતે, આહિરમાં ભળિયા.

કોઇં એં

ગરક કહે કપિ તહારે પતિએ, જશ ઝાઝો કીધો,
પરણી સ્ત્રી એકલી અખળાને, બહારવટો દીધો;

સહિત પ્રેમદા પુત્ર પોતાના, બ્રાહ્મણે પાળ્યા,
નથ સરવ વૈકુંઠ વસાવ્યું, આપ તાત ટાળ્યા;
બહાલ ધરી એક વિનતા, આવી વરવાને કાળે,
તે નારીતું નાક છેદાવ્યું, તહારે રઘુરાજે;

બુઢાં ક્ષત્ર શયરીનાં ખાધાં, પવિત્ર પણ ચળિયા.

કોઇં એં

મહારા પતિનાં લક્ષણ કહે, તહારે ઘેર શો ટોટો,
તુજ પતિ આહિરકાતું એહું, ખાઇ થયો મોટો;
મારી પુતના અખળા જાતિ, જેતું પપ પીધું;
વચ્ચ પ્રલંબ બક અજગર, માર્યો અધટિત કૃત કીધું;

લિહુક બ્રાહ્મણને ઘેર, લિહા માગિને જમિયો,
વણુ પરણી બહુ અખળા સાથે, રંગે પણ રમિયો;

બ્યમિચારી વ્રજનાથ, રઘુવર, એક પત્ની પરણ્યા.

કોઇં એં

મુજપતિને બહુ સ્ત્રી પણ, સહુને સુખ લીલા દાખી;

તહારા પતિને એક પ્રેમદા પણ, ન શમ્યો રાખી,

રઘુનંદન રામાનો રસિયો, નથી તેં પણ જ્ઞેયો;

મહિલા માટે હે સીતે, હે સીતે કરી રાયો;

મોટો અધરમ વણુ વાંકે, વાલી વાનર તાડ્યો,

ક્ષત્રી થઈ બ્રાહ્મણની વનિતાને પગ અડકાડ્યો,

બ્રાહ્મણ કેરૂં દૈવત લીધું, એમાં શું રળિયા,

કોઇં એં

રહારે કૃષ્ણે સહુનાં આબ્રણુ, ઉતરાવી લીધાં,
 વ્યંડળનો રથ હાંક્યો, પાંડવ દાસપણું કીધાં;
 શિશુપાળની ગાળો ખાંધી, પરાક્રમી પૂરા;
 કાળ યવનથી રણમાં નાઠા, બળ્યા બહુ શૂરા;
 હેની આસા હું નહીં માનું, એમ કહ્યું જ્યારે,
 ઝેર્યો દૂત પ્રભુની પાસે, વિહંગમપતિ ત્યારે;
 શ્રી કૃષ્ણે કહાવ્યું રામ આણુ દો, દેતામાં ઢળિયા,
 હરીશ કહે શ્રી રામ કિહાં છે, મુજને દરશાવો,
 વિહંગમ કહે દ્વારામતીમાં, મુજસંગે આવો;
 જહુનાયક રઘુનાથ થયા, રૂકમણિ જનકિ જોડે,
 પવન પુત્ર પરણામકરીને, સ્તવન કરે કોડે;
 એજ કૃષ્ણ શ્રીરામ થઈ, માર્યો લંકા ભૂપ,
 બુગલ નામ પણ જોતાં દીસે, ઉભય એકરૂપ;
 મળ્યા માયા હનુમાન ગરડ, સંદેહ સહુના ટળીયા.
 એ વાણી વિલાસ કર્યો, નથી નિંદા ઉચારી,
 ઉર અવળું ભાસે અંતર, જોતાં છે સ્તુતિ ભારી;
 ઉપાસનાની ટેક બતાવી, નથી ગાયું અવળું,
 ભક્ત વત્સલનો ભેદ સમજશે, તે હશે સવળું;
 એ રામકૃષ્ણ મુજને પ્રિય, હોજો પ્રાણજીવન મહારા,
 સદૈવ એના નિર્મળ જશ, મુજ વદન વહે ધારા;
 દાસ દયાના પ્રીતમ, શ્રી સીતાવર શામળિયા.

કોઈં એં

કોઈં એં

કોઈં એં

૧૩૩.

(૫૬.)

ચિતં તું શિદ્ધને ચિંતા ધરે કૃષ્ણને કરવું હોય તે કરે. ટેક.
 સ્થાવર જંગમ જડ ચતનમાં, માયાતું બળ હરે;
 સ્મરણ કર શ્રીકૃષ્ણચંદ્રનું જન્મ મરણ જાય હરે, કૃષ્ણને. ૧
 નવ માસ પ્રાણી કૃષ્ણચંદ્રનું, ધ્યાન ગર્ભમાં ધરે;
 માયાતું આવરણ કર્યું ત્યારે, લક્ષ ચોરાશી કરે. કૃષ્ણને. ૨

તું અંતર ઉઠેગ ધરે તેથી કારજ શું સરે;
 ધણીનો ધાર્યો મનસૂખો, હર બ્રહ્માથી નવ ફરે. કૃષ્ણને. ૩
 દોરી સર્વની એના હાથમાં, ભરાવ્યું ડગલું ભરે;
 જેવો જન્મ વગાડે જન્મી, તેવો સ્વર નીસરે. કૃષ્ણને. ૪
 થનાર વસ્તુ થયાં કરે જ્યમ, કૃષ્ણ ફળ પાણી ભરે;
 જનાર વસ્તુ એણિપેરે જશે, જ્યમ ગજ કોહું ગણે. કૃષ્ણને. ૫
 જેહવું જેટલું જે જ્યમ કાળે, તે તેહને કર દરે;
 એહમાં ફેર પડે નહીં કોઈથી, શીદ કુટાઈ તું મરે. કૃષ્ણને ૬
 રહાઈ ધાર્યું થાતું હોય તો, સુખ સંચે દુઃખ હરે;
 આપણું અજ્ઞાન ફળ એ, મૂળ વિચારે ખરે. કૃષ્ણને. ૭
 થાવાતું અણચિંતવ્યું થાશે, ઉપનિષદ ઓચરે;
 રાખ ભરોસો રાધાવરનો, દયા શીદને હરે. કૃષ્ણને. ૮

૧૩૪.

હરિ જેવો તેવો હું દાસ તમારો, કર્ણાસિંધુ ગ્રહો કર મારો
 હરિં ટેક.
 સાંકડાના સાથી સામળિયા, છો બગડયાના એલી;
 શરણ પડ્યો ખળ અમિત કુકરમી, તદપિ ન મૂકો ઠેલી. હરિં ૧
 નિજજન જીડાની જાતી લજ્યા, રાખો છો શ્રી રણછોડ;
 શૂન્ય ભાગ્યને સફળ કરો છો, પૂરો બરદ બળ કોડ. હરિં ૨
 અવળતું સવળ કરો સુંદરવર, જ્યારે જન જાય હારી;
 અયોગ્ય યોગ્ય પતિત કરો પાવન, પ્રભુ દુઃખ દુકૃતહારી. હરિં ૩
 વિનતિ વિનાં રક્ષક નિજ જનના, દોષ તણા ગુણ માનો;
 સ્મરણ કરતાં સંકટ ટાળો, ગણો ન મોટો નાનો. હરિં ૪
 વિકળ પરાધિન પીડા પ્રબળો, અંતરનું દુઃખ જાણો;
 આરતબંધુ સહિષ્ણુ અમયકર, અવગુણ ઉર નવ આણો. હરિં ૫
 સરવેશ્વર સર્વાત્મા સ્વતંત્ર, દયા પ્રીતમ ગિરિધારો.
 શરણાગત વત્સલ શ્રીજી મારે, મોટી છે આથ તમારી. હરિં ૬

(૧૬૦)

૧૩૫

(૫૬.)

મનજી મુસાફરરે, ચાલો નિજ દેશભણી;
 મુલખ ધણા જોયારે, મુસાફરી થઇ છે ધણી. ૧૬૦
 સ્વપુર જવાનો પંથ આવ્યો છે, રખે ભુલતા ભાઈ;
 શરીને આ મારગ મળશે નહી, જોહેવીછે અવળાઈ.
 સમજીને ચાલો સુધારે, ના જશો હાળા કે જમણી. મનજી ૧
 વચે શંશીઆ વાટ મારવાને, જોડા છે જે ચાર;
 માટે વળાવા રાખો જે ત્રણેક, ત્યારે તેનો નહી ભાર;
 મળ્યો છે એક બેઠીરે, કહેલી ગતિ સહુ તે તણી. મનજી ૨
 હાવાં માલ વોહોરો તો વોહોરો શેઠના નામનો થાય ના કહું અટકાવ,
 આપણો કરતાં જોખમ આવે, ફાવે ધણીનો દાવ,
 એટલા સારરે, ના થાવું વોહરતના ધણી. મનજી ૩
 જો જો જુગ થકી જાવું છે, કરજો સંભાળીને દામ.
 દાસ દયાને એમ ગમે છે, હાવાં જઈએ પોતાને ગામ,
 સુઝે છે હાવાં એવું રે, અવધ થઇ છે આપણી. મનજી ૪

નર્મદાશંકર.

૧૩૬.

જય જય ગરવી ગુજરાત !

(લાવણી.)

જય જય ગરવી ગુજરાત !

જય જય ગરવી ગુજરાત,

દીપે અરણ્ય પ્રભાત.

દેવજ પ્રકાશશે ઝળઝળાટ કસુંબી પ્રેમ શૌર્ય અંકીત,
 તું ભણવ ભણવ નિજ સંતતિ સડને, પ્રેમ ભક્તિની રીત.

ઉંચી તુજ સુંદર જાત,
 જય જય ગરવી ગુજરાત.
 ઉત્તરમાં અંબા માત,
 પૂરવમાં કાળી માત,
 છે દક્ષિણ દિશમાં કરન્ત રક્ષા, કુન્તેશ્વર મહાદેવ,
 ને સોમનાથ ને દ્વારકેશ એ, પશ્ચિમ કેરા દેવ,
 છે સાહાય્યમાં સાક્ષાત,
 જય જય ગરવી ગુજરાત.
 નદી તાપી નર્મદા જોય,
 મહી ને ખીજી પણ જોય;
 વળી જોય સુભટના જુદા રમણને, રતનાગર સાગર,
 પર્વત ઉપરથી વીર પૂર્વજો, દે આશિષ જયકર.
 સંપે સોયે સઉ જાત,
 જય જય ગરવી ગુજરાત.
 તે અણહિલવાડના રંગ,
 તે સિદ્ધરાજ જયસિંગ,
 તે રંગ થકી પણ અધિક સરસ રંગ, થશે સત્વરે માત,
 શુભ શકુન દીસે મધ્યાહ્ન શોભશે, વીતી ગઈ છે રાત.
 જન ધૂમે નર્મદા સાથ,
 જય જય ગરવી ગુજરાત.

૧૩૭

અહાબાળા.

(હોરી.)

અહાબાળા ખુબી ખીલીરે, શજે ફૂલતી રૂત રમી. અહા. ૨૬.
 નવલ લલિત વેલી ફૂલો રંગીન, ભાતની ધાટડી ધાલીરે;
 ગોરી ગુણધારી ઘણી ઉપકારી, છે તતુ પીમળવાળારે. શજે. અ. ૧
 ૧૧.

ભમર કુએલ પિક સહ માલીણી, મોહીની સૂરની શરીરે;
રાગ રસ દુલી આનંદથી ઝૂલી, સર્વ જગે મુખ નરીરે. શ્રાવે. અ. ૨
નરમદ બાલા છે સલુણી સાધવી, નીતિહયે અસવારીરે;
સજ્જનદારી વસંતની નારી, રેલડી રંગની ભારીરે. દ્વાવે. અ. ૩

૧૩૮

પ્રેમચંદા.

પ્રેમચંદાની બલીહારીરે, રસિકજન સોહે;
પીએ અમૃત તો નરનારીરે, અંશી જન હોએ. ૨૬.
ચંદા મળે હવે માહરેરે, કરવી તે કોની આશ;
જંબળથી છુટકો થશેરે, પીઠ અમૃત હોંસે હાસરે. અં. ૧
એ અમૃત એવું વ્યાપિ રહેરે, તન મન ભરપૂર થાય;
આહાંતર આનંદમારે, સહુ તાપ સમૂળા જાયરે. અં. ૨
રૂવે રૂવે થંડક બહુ ઝરેરે, લહેરથી આંખ મીંચાય;
ચંદાયરિત સંભારેતારે, સેજ સૂએથી ઊંઘાયરે. અં. ૩
સ્વપ્નમાંહે ફરી જો રમૂરે, શુભ રંગ ચંદા સાથ;
રસ ઘૂંટડે પી પીપી ધરેરે, છાતી સરસી સલુણી જાતરે. અં. ૪
ચોર નિદ્રા કરી જાગું તારે, સત્તવ ગુણી સોહાણ;
ચંદા ફરી નીહાળતારે, બનું સન્નિયદાનંદ શું ગાઉરે. અં. ૫
ચંદા નર્મદ તે એક જગેરે, પાસે પરસ્પર જોય;
રંગે રૂપે બે સરીખડારે, ખૂબ અનુપમ રસમાં સોયરે. અં. ૬
ચંદા નર્મદ પછી બે નહીરે, એકજ બિંબ દેખાય;
જો પિંગળી ગંગા બન્યુરે, જેમાં બીજાં પ્રેમીજનો નહાયરે. અં. ૭

સહુ ચલો જીતવા જંગ.

(લાવણી.)

સહુ ચલો જીવતાં જંગ, યંયુગલો વાગે;

યા હોમ કરીને પડો, ક્ષેત્ર છે આગે.

ટેક.

કેટલાંક કરમા વિષે, ઢીલ નવ ચાલે,

શંકા ભય તો બહુ રોજ. હામને ખાળે;

હજી સમય નથી આવિયો, કહી દિન ગાળે,

જન બહાનું કરે નવ સરે, અર્થ કો કાળે;

અંપલાવવાથી સિદ્ધિ, જોઇ બળ લાગે,

યા હોમ૦ સહુ ચલો૦ યા હોમ૦

સાહસે કર્યો પરશુએ, પુરો અનુનને,

તે પરશુરામ પરસિદ્ધ, રહ્યો નિજ વચને;

સાહસે ઇંદ્રજિત શર, હણ્યો લક્ષ્મણે,

સાહસે વીર વિક્રમ, જગત સહુ જાળે;

થઈ ગઈ જંગમાં મદદ હક્ક નિજ માગે,

યા હોમ૦ સહુ ચલો૦ યા હોમ૦

સાહસે કોલંબસ ગયો, નવી દુનિયામાં,

સાહસે નેપોલ્યન બિહ્યો, યુરપ આખામાં;

સાહસે લ્યુથર તે થયો, પોપની સામે,

સાહસે સ્કોટ દેવુંરે, વાળ્યું જોતાંમાં;

સાહસે સિકંદર નામ, અમર સહુ જાળે,

યા હોમ૦ સહુ ચલો૦ યા હોમ૦

સાહસે શાંતિના અંધ, કાપિ ઝટ નાંખો,

સાહસે જાઓ પરદેશ, બહીક નવ રાખો;

સાહસે કરો વેપાર, જમે બહુ લાખો,

સાહસે તજ પાખંડ, બ્રહ્મરસ ચાખો;

સાહસે નમદાદેશ, દુઃખ સહુ જાળે,

યા હોમ૦ સહુ ચલો૦ યા હોમ૦

ડગલું ભર્યું કે ના હઠવું ના હઠવું;

વેણ કહાડયું કે ના લટવું ના લટવું. ટેક.

સમજીને તો પગલું મુકવું, મૂકીને ના જીવીવું;

જવાય જો નહિ આગળ તોયે, શરી ન પાછું લેવું. ડગલું ૧

સંકટ મ્હોટું આવી પડતે, મ્હોટું ન કરવું બહીલું;

કળે બળે ખુબ લડવું પણ ના કરવું કરવા જીવું. ડગલું ૨

જ્યાં ઉભા ત્યાં ચોંટી રહિને વચન લેવું સખળું;

આભ પડો કે પૃથ્વી ફાટો, તોય ન કરીયે નખળું. ડગલું ૩

શતેહ કરીને આગળ વધશું, અથવા અહીંયાં મરશું;

પણ લીધેલું તે પાળીશું, રે વજ્જરનું કરશું. ડગલું ૪

તણ હામ ને હામ મૂકવા, ખૂણા જે કો બોલે;

ધિઃક કાયર તે અપજસ રૂપી ખાળકુંડીમાં બોલે. ડગલું ૫

નહાસી જાતાં હસે શત્રુઓ, સાથી ફિટ કહિ કહાડે;

જીહ્વણ બાયલા નામદાંએ, નામ મળે ઉપાડે. ડગલું ૬

પોતાનો પસ્તાવો થાયે, જખ મારીરે ભારે;

મુવા નહીં કાં કરી પરાક્રમ, રણે ઉઠાવ્યું જ્યારે. ડગલું ૭

શરવીર તે જશનો લોભી, હિંમત મદિરા પીયે;

ઉમંગથી તે ધસી વધે વા, ખૂબ ટકાવી રાખે. ડગલું ૮

ભણી ગણી જન પ્રખત વિચારે, પાયો નાખે મજખૂત;

કો કાળે પણ જસ મોટો લે, નર્મદ કેંડે સાખૂત. ડગલું ૯

નવ કરશે કોઇ શોક—રસિકડાં, નવ કરશે કોઇ શોક—ટેક.
 યથાશક્તિ રસપાન કરાવ્યું, સેવા કીધી બનતી—રસિકડાં ૧
 પ્રેમી અંશને રૂદન આવશે, શક હરખાશે મનથી—રસિકડાં ૨
 મર્મ ન સમજે બકે શંખશક, વાંકું ભણે બહુ પણથી—રસિકડાં ૩
 એક પીડમાં બીજી રહીડથી, જળશે જીવ અગનથી—રસિકડાં ૪
 હતો દુખિયો થયો સુખિયો, સમજે છૂટયો રણથી—રસિકડાં ૫
 મુઝો હું તહમે પણ વળી મરશે, મુક્ત થશે જગતથી—રસિકડાં ૬
 હરિકૃપાથી મમ લેખ ચિત્રથી, જીવતો છઉં હું દમથી—રસિકડાં ૭
 વીર સત્યને રસિક ટેકીપણું, અરિ પણ ગાશે દિલથી—રસિકડાં ૮
 બુદ્ધાઇ દુઃખ તે નથિજ નવાતું, જાયે માત્ર મરણથી—રસિકડાં ૯
 મરણ પ્રેમીને ખચિત મોહું છે, દુઃખ વધેજ રૂદનથી—રસિકડાં ૧૦
 જગતનીમ છે જનમ મરણનો, દઢ રહેજો હિંમતથી—રસિકડાં ૧૧
 મહને વિસારી રામ સમરજો, સુખી થાશે તે લતથી—રસિકડાં ૧૨

દલપતરામ.

ધીરે ધીરે સુધારાનો સાર.

સજ્જન સંભળાવજોરે, ધીરે ધીરે સુધારાનો સાર;
 સજ્જન રતેહ સહિત સંમળાવજો. ટેક.
 છોટી અકલવાળા આગળે, મુખે ન વદિએ મોટી વાત;
 પાશેર કેરા પાત્રમાં, કેમ શેર સમાશે સાત. સજ્જન. ૧
 લાખો કીડીપર લાડવો, આખો મેલિયે તો મરી જાય;
 ભૂકો કરી ભભરાવીયે, તો તે ખાસી રીતથી ખાય. સજ્જન. ૨

માંકણ લઈને માનવો, જેઠા નાંવમાં દહને વર;
 ભડકાવે તો તે અભાગિયાં, પડે કુદી પાણીને પૂર. સજ્જન. ૩
 જે સમજે જેવી રીતથી, તેને પણ સમજવીયે તેમ;
 જેણે તો સમજે સાનમાં, ત્યારે કરીએ લવારો કેમ. સજ્જન. ૪
 બાળક આગળ બોલિયે, ત્યારે બનિયે બાળકરૂપ;
 ભૂ બાઉ તાતા ભાખિયે, બલે હોધએ બણેલા ભૂપ. સજ્જન. ૫
 પલક ટકે નહિ પેટમાં, જે ખાય બિલાડી ખીર;
 ખામુખા શીદ ખવરાવીએ, તે વિચારેને મારા વીર. સજ્જન. ૬
 જંગલ કેરાં જનવરે, આપે પાળવા કરીએ જે આશ;
 એવું આદરિયે કે આપણી, પાસે વસે કરી વિશ્વાસ. સજ્જન. ૭
 ધીરે ધીરે નિત્ય ધીરવી, એને અદલ શિખવીએ અતેક;
 હળી મળી હેત વધારિયે, પણ છૂટા ન પડીએ છેક. સજ્જન. ૮
 નિશાળિયાને ગમે નહિ, આપે શિક્ષક જે એવું જ્ઞાન;
 નાશિને જય નિશાળીયા, મળે શિક્ષકને કેવું માન. સજ્જન. ૯
 છણછણતે તેલ છાંટિયે, લઈને નિર્મળ ઠંડું જે નીર;
 સળગી ઉઠે એ તો સામટું, વળી સામાનું બાળે શરીર. સજ્જન. ૧૦
 સજ્જનને મન ખુદ છે, પણ વિશ્વ વિરૂદ્ધ વિચાર;
 બહુ જનમાં નહિ બોલીએ, જેથી ઉપજે ઉપાધિ અપાર. સજ્જન. ૧૧
 સંસારિજનને સુધારશો, રૂડી રાંખીને એવી જે રીત;
 દલપતરામના દેવની, તમે પામશો પૂરી પ્રીત. સજ્જન. ૧૨

૧૪૩

દિલનું દરદ.

(રાગ-નાથ કેસે ગજકો ખંધ છુડાયો.)

દરદ દિલ દરદીનું દરદીજ બાણે,
 આણબાણ્યાં તો અંદેશો આણે. દરદ૦
 પાણીથી દૂર લગાર પડયા થકી, તરફડે મચ્છ જે ટાણે;
 છાડીઆને મન હસવુંજ આવે, અને ઠીઠી હસે તે ઠેકાણે. દરદ૦

ચંદ્રમાં ચિત્ત ચક્રારતું ચોટ્યું, તે વાંકે હોય તે વખાણે;
 પોતાના જીવને પીડા પડી હોય તે, પારકો જીવ શું પીછાણે. ૬૨૬૦
 ચમકની તરફ ખેંચાય છે લોહું, તે કહો કાણુ તાણે;
 અકળિત કારણુ એ અસાધારણુ, પ્યારતું એજ પ્રમાણે. ૬૨૬૦
 સારસ જોડું રનેહે વસે તેને, પાડતાં જુદાં પરાણે;
 સુખની ધડી તેને સ્વપ્ને મ નહિ, ટળવળીને તને પ્રાણે. ૬૨૬૦
 દંપતીનાં દિલ તેમજ તરસે છે, બંધન પ્યાર બંધાણે;
 જાણુ છે અંતર અરસપરસનાં, ગાઇ બતાવે શું ગાણુ? ૬૨૬૦

૧૪૪

ચાર મનહર.

૧

એક શરણાધવાળો સાત વર્ષ સુધી શીખી,
 રાગ રાગણી વગાડવામાં વખણાણો છે;
 એકનેજ જાન્યું એવી ટેક છેક રાખી એક
 શેઠને રીઝાવી મોજ લેવાને મંડાણો છે.
 કહે દલપત યજ્ઞી બોલ્યો તે કંજુસ શેઠ,
 લાયક ન લાયક તું ફેગટ કુલાણો છે;
 પોતું છે તે બોલ્યું તેમાં કરી તે શી કારીગરી,
 સાંભેલું બળવે તો હું જાણું કે તું શાણો છે.

૨

ઉંટ કહે આ સભામાં, વાંકાં અંગવાળાં ભુંડાં,
 ભૂતળમાં પક્ષીઓ ને પશુઓ અપાર છે;
 બગલાની ડોક વાંકી, પોપટની ચાંચ વાંકી,
 કૂતરાની પુંછડીનો, વાંકો વિસ્તાર છે;
 વારણની સૂંઢ વાંકી, વાધના છે નખ વાંકા,
 લેંસને તો શિર વાંકાં શીંગડાનો ભાર છે.

સાંભળી શિયાળ બોલ્યો, દાખે દલપતરામ;
અન્યતું તો એક વાંકું, આપનાં અદાર છે.

૩

કહેથી નમેલી ડોશીને દેખીને જુવાન નર,
કહે છે શું શોધો છો કશી ચીજ અછતી રહી;
કહે ડોશી બાળપણ ખચર વિના મેં બોયું,
જુવાનીમાં દીવાની તારા જેવી ગતિ રહી;
છવાંછ જરાની છાયા, કાયાના વિખાયા બંધ;
ગાયા ન ગોવિંદ રાયા, ગાયામાં મતિ રહી,
ઝુકી ઝુકી ડોકી વાંકી, રાખી દલપતરામ,
જોતી હું ફરું છું જે જુવાની ક્યાં જતી રહી.

૪

ભૂતળના લોકે એક સમે ઇંદ્રભુવનમાં,
જેને જુદી જુદી ભેટ ભાવથી ધરાવી છે;
ગ્રીકે તો ઇસખનીતિ આરબે નાઈટ, ઇંગ્—
લીશે શેખસખીયરની પોથી પરકાવી છે.
હિંદુઓએ હોંશ ધરી પંચતંત્ર તણી પોથી,
આપી તે તો ઇંદ્રને અધિક ભલી ભારી છે;
દાખે દલપતરામ બીજાઓની બંધ કરી,
હિંદુઓને હંમેશાંની પાઘડી બંધાવી છે.

૧૪૫

ચેત તો ચેતાવું તનેરે, પામર પ્રાણી; ટેક.
સજી ધરખાર સાઈ, મિથ્યા કહે છે માઈ માઈ.
તેમાં નથી કશું તાઈરે. પામર પ્રાણી. ૧
તારે હાથે વપરાશે, તેટલુંજ તાઈ થાશે;
બીજું તો બીજને બીજેરે. પામર પ્રાણી. ૨

માખિઓએ મધ કીધું, ન ખાધું ન દાન દીધું;
 હુંટનારે હુંટી લીધુરે, પામર પ્રાણી. ૩
 ખંખેરી જે હાથ ખાલી, ઓચિંતાતું જવું ચાલી;
 કરે માથાકુટ ઠાલીરે. પામર પ્રાણી. ૪

x x x x

હજી હાથમાં છે ખાજી, કર તું પ્રભુને રાજી;
 તારી મુઠી કર તાજીરે. પામર પ્રાણી. ૫
 હાથમાંથી ખાજી જાશે, પછીથી પસ્તાવો થાશે;
 કશું ન કરી શકાશેરે. પામર પ્રાણી. ૬
 મનનો વિચાર તારો, મનમાં રહી જનારો;
 વળતી ન આવે વારોરે. પામર પ્રાણી. ૭
 નીસર્યો જ્યાં શરીરથી, પછી તું માલેકે નથી;
 દલપતે કીધું ક્યારે. પામર પ્રાણી. ૮

નવલરામ.

૧૪૬

વસંત વર્ણન.

હોરી.

પચરંગી પટકુળ ધારી,
 દીપે કુદરત આ રતે ન્યારી. ટેક.

કુમળાં ચળકતાં વૃક્ષે સુખ્યાં ॥ નવ પલ્લવ જૂતાં ઉતારી;
 આંખે મોર અથાકજ ઝુકે ॥ જાણે કલગીઓ સારી;
 વસંતની આવી સવારી ! દીપે ૧

વીટી વળી વેલી સૌ સૌને ॥ વૃક્ષે હસ્ત પ્રસારી;
 ફૂલને ઝૂમખે ઝૂમખા જે પર ॥ રંગી ખેરંગી અપારી !
 ઝૂલે ઝાડી કુલ ભરી ભારી ! દીપે ૨

ફૂલ ભરી ડાળો ડોલે, ખરે ફૂલ ॥ પથરાઈ ટુલની પથારી;
ભ્રમર હંજરો ઝુંજર કરતાં સુગંધિ લેતાં ગયા હારી !

બધુંજ રહ્યું બહેક જ્યાં મારી ! દીપે ૩

ફૂલ ભરી ડાળો ડોલે, હિંડોળે ॥ બેઠાં પોપટ મેના પ્યારી,
ને નવરંગી અવર બહુ પંખી ॥ મધુર કરે રવ ! તારી,

કોયલની છે બલિહારી ! દીપે ૪

કોયલો ફેફે, ફેફે ફેફે કરી રહી ॥ પંચમ સુર અનુસારી;
ઘટ ઘટમાં પડ્યા પડેને ॥ કુંજ દીપી રહી સારી,

મનોહર કામળુગારી ! દીપે ૫

દ્રાક્ષને માંડવે લાખો દરાખો ॥ લીલી, લોચન ઠારી !

કુમળા બપોરના તાપે તૃષ્ણાના ॥ હાથ લોભાવનહારી,

કંઠે થંકક કરનારી ! દીપે ૬

ઉચ્ચા ગુલાબ, ને આવી ગુલાબી ॥ ટાઢની તો હવે વારી;

વાયે સવારમાં મંદ સુગંધિત ॥ શિતળ સમિર સુખકારી;

અંગે ઉમંગ વધારી ! દીપે ૭

રંગ્યાં ઉમંગમાં પશુ, પંખી નર ॥ નાર કુમાર, કુમારી;

સર્વ સજ્જેડે રમે જમે કોડે, ॥ સર્વ કરે મજાદારી;

સુખે મીઠી હોરી ઉચારી ! દીપે ૮

હોરીના સુર ધુમી રહ્યા યોગમ, ॥ યોગમ લગન છે જારી;

લગનસરા તો વસંતેજ સોહે ॥ વસંત છે લગન આચારી !

જેણે રચી અજબ તૈયારી ! દીપે ૯

એ રીતે આ રતે પ્રાંચે ધંદ્રી, ॥ ને હૃદય રીઝ્યાં સંસારી;

હોળી રમણ, આ હર્ષ મરણની ॥ રીત સ્વભાવિક ધારી;

ગણો ચાલ ગંદી નકારી ! દીપે ૧૦

સંત સ્તવે ભગવંત વસંતે ॥ ઊંચે સ્વરે લલકારી,

જેણે જગતમાં યોગમ શ્રેતી ॥ આવી અનુપ ઉપકારી,

લલિત લીલા વિસ્તારી ! દીપે ૧૧

જય ! જય ! જય ! સચરાચર ! સુંદર ! ॥ જય ! ચિદ્રૂપ ભયહારી ;
જય ! જય ! એક અકળ, બ્રહ્માંડ ॥ અખંડ અખિલ વિહારી,
નવલ તન મનના ધારી. દીપે ૧૨

૧૪૭

સ્ત્રી સ્વરૂપ.

(ગરબી.)

સંસારતું નૂર છે નાર,

સજન સંસારતું નૂર છે નાર. ૨૬૦

સ્ત્રી સુધરે સકળ સુખ સાર,

સજન, સ્ત્રી સુધરે સકળ સુખસાર,

ધૂળધાણી બધું નિર્ધાર, એ વણુ ધૂળ૦

સુંદર સ્ત્રીતું સુખહું, સુંદર સ્ત્રીતું તન;

સુંદર સ્ત્રીના બોલડા, સુંદર સુંદર સ્ત્રીતું મન ! સજન૦ ૧

સુંદર સેવા સ્ત્રી કરે, સુંદર ધરેજ સ્નેહ;

સુંદરતા સંસારમાં, ભરનારી નારીજ છેય ! સજન૦ ૨

આપે જન્મ જગતને પાળે પૂરણુ પ્રીત !

એનાજ નામ આધારથી, કહાવે ધર્મશરી અંખા ખચીત ! સજન૦ સં ૩

મીઠું બોલી મન હરે, ટાળે તન પરિતાપ;

આશ્તમાં ધીરજ ધરી, ધીર આપે એ નરનેજ આપ, સજન સં ૪

ધરણી ધરતો સ્તંભ છે, ધરતું ધરણિજ માન;

ધરણી ધરતું ધરેણું છે, ધર ધરણિ વિનાતું શ્મશાન, સજન સં ૫

ધડપણમાં ધરણી સમી, સેવા કોથી ન હોય;

સ્વર્ગે પણ સંગે ગઈ, તે તો નારિજ ! નર નહિ કોય; સજન સં ૬

ધન ધન નારિ નામને ! પ્રેમી પરમ અપાર !

પાળે પ્રેમે સર્વને, એ તો આઘ શક્તિ અવતાર. સજન સં ૭

નિંદા એની જે કરે, તે પાપી ગુણચોર !
 દુર્ગુણને દરિએ હુળે, તોએ દિલડે દયાતુંજ જોર. સજન સં ૮
 ગોરી કુલ ગુલાબતું, મૂકે કે કરમાય;
 કે કોહે વણ કાળજી, તોએ જાતિ મુગંધિ ન જાય. સજન સં ૯
 શાસ્ત્રી, પુરાણી, પંડિતો, શાણા સજનન સર્વ !
 સાચે સાચું હું કહું, તમે માનો મૂકી મન ગર્વ ! સજન સં ૧૦
 દીસે દુર્ગુણી આજ બહુ, નથી એની કાંઈ નાજ,
 પણ એ દુર્ગુણી મુર્ખ કે, જે છે તે તમારાંજ કાજ. સજન સં ૧૧
 આદે દયયંતી, સીતા દ્રીપદિ આદિ અપાર;
 થમ ગમ બહુ ગુણવંતીઓ, તે હતી નારિજ નિર્ધાર. સજન સં ૧૨
 ધર્મે ક્રમે ન કેળવો, ના'પો કંઈ પણ જ્ઞાન;
 રાખો જે હેવાન તો, ક્યમ હોય ન એહેવાન ! સજન સં ૧૩
 હા ! અમળાઓ હાયરે ! હાલ છેજ હેવાન !
 ખાવુ પીવું ખેત્રવું, એ ત્રણતુંજ જેને ભાન, સજન સં ૧૪
 જ્યાં હેવાનજ હારનો, સઘળો સુંદર સાથ;
 ત્યાં જીવ્યાથી તો ભલું, ખરે મરણ નવલ એ નામ ! સજન સં ૧૫

૧૪૮

સ્વદેશ સ્તોત્ર.

(ગરબી.)

મારી ભરત ભૂમિ !

રૂપાળી, રઢિયાળી, યશાળી, સુશીલ પુનિત
 તારા ચરણ ચુમી,
 આનંદે વંદું જય જય હરદમ નિત્ય !

} ૨૬.

દુનિયામાં દેશ અતેકજ છે,
 સૌ સૌમાં કાંક વિશેષજ છે !
 પણ તું તો અલૌકિક એકજ છે !

મારી ભરત ભૂમિ—૧

કોણ આવે હિમાલયની હારે ?

કોહીનૂરે અન્ય હીરા હારે;

વણ શેલડી સરસ સાકર ક્યાં રે ?—

મારી ભરત ભૂમિ—૨

શી શળદ્રુપતા સ્થળ સ્થળ સોહે !

નવરંગી રમણી મનડાં મોહે !

જાણે વાડી વિશ્વંભરનીજ હોએ,

મારી ભરત ભૂમિ—૩

સાચે વિશ્વંભર બહાલી તું ઝાઝી,

સમૃદ્ધિ સ્વાભાવિક બધી સાજી,

તહેને પ્રભુએ કરી પ્રિય પ્રમુખાજી.

મારી ભરત ભૂમિ—૪

દેખી દુનિયા મરે છે દિલ દાઝી,

પણ ફિકર ન રાખ પ્રભુ તું રાજી !

હાય ! હાલ તહેની છે ઇતરાજી !

મારી ભરત ભૂમિ—૫

તહારો વાંક નથીજ, તથાપિ એ;

અમે ભ્રષ્ટ કપૂત મૂઠ; પાપોએ !

દેવ છેક દુહ્યો !—દુભિયે હજીએ !

મારી ભરત ભૂમિ—૬

મદ, આળસ, ઇર્ષા ને અનીતિ,

મતિ મતલબી, આંધળી નીચ અતિ;

સુખ સાર્વજનિક સમજે ન રતિ,—

મારી ભરત ભૂમિ—૭

જાણી જન્મ ભૂમકિત તો નામે નહીં,

એક પેટની વેઠ અખંડ લહી;

ઉંચી ઝોડ બજાદીએ કીધી ન કહીં,

મારી ભરત ભૂમિ—૮

• એવા જનને ધિક્ક ધિક્ક ધિક્ક જ છે,
કીડી કાગડા એથી તો કીડજ છે;
જેને જાતિની દાઝ અધિકજ છે !

મારી ભરત ભૂમિ-૯

હોટેટાટ, દાશીર જે કહો,
જંગલીમાં જંગલી જે લોકો;
જનમભૂમિ ભજન અનભિજ ન કો,—

મારી ભરત ભૂમિ-૧૦

સ્ત્રીઓ પણ અખળા જે બાકી,
તેણે દેશ ભક્તિ સખળા દાખી;
કૃતિહાસ છેજ એનો સાખી,

મારી ભરત ભૂમિ-૧૧

જન જન્મી જન્મભૂમિ જે ન ચહે,
સૃષ્ટિ ક્રમ વિરુદ્ધ રાક્ષસ એ;—
રે રાક્ષસ રૂડા, સ્વપક્ષે રહે !

મારી ભરત ભૂમિ-૧૨

આવા બ્રહ્મ સંગે ભંડાઇ માતા,
જે જગતે સુજનતા મૂળ ગાતા,
જેનો જશ જશવંત હજી પણ ગાતા,

મારી ભરત ભૂમિ-૧૩

તું તો સત્ત્વગુણી તત્ત્વજ વેત્તા,
દેશ દેશથી પંડિત જ્યાં વહેતા;
થઇ શિષ્ય સહોત્સાહે રહેતા,

મારી ભરત ભૂમિ-૧૪

તારાં કાર્ય ત્યારે થવને ભાખ્યાં,
મહા શિળ, નિર્મળ, સુદ્ધિવાળાં;
અહા ! “દેવાં કમાડે પડે’ન તાળાં,”

મારી ભરત ભૂમિ-૧૫

સેવું નિત્ય પુનિત તવ રજ ચૂમી,
ધન્ય ભાગ્ય નવલની તું જન્મભૂમિ,
તારી ભક્તિ રંગેરંગ રહીજેં હુમિ,

મારી ભરત ભૂમિ-૧૬

નરસિંહરાવ.

૧૪૯

સહસ્રલિંગ તળાવના કાંઠા ઉપરથી પાટણ.

(રોળાવૃત્ત.)

અહિંયાં સહસ્રલિંગ તળાવ વિશાળું હૂતું,
અહિંયાં પાટણ જૂનું અહિં આ લાંબું સૂતું,
અહિંયાં રાણીવાવ તણાં આ હાડ પડેલાં,
મ્હોટા આ અહિં પુરજ મળ્યા માટીના લેળા.
એમ દઢ દઢ નામ કરવી રહી વાતો હાવાં,
પાટણ પુરી પુરાણ ! હાલ તુજ હાલ જ આવા !
ગુજરાતનો પૂત રહી ઉભો આ સ્થળમાં
કાણે એહવો જેહ નયન ભીંજ્યાં નહિ જળમાં ?
જળ નિર્મળ લઈ વહે કુમારિ સરિતા પેલી,
ન્હાસે, પાસે ધસે, લાડતી લાજે ઘેલી,
ઈશ્વર દરેણા ખરે, વહી આ નદી સ્વરૂપે,
સ્મિત કરી પ્રીતિ ભરે, ભરે આલિંગન તું પે,
તું પે, પાટણ ! દયા ધરંતી એ સુચવતી,
ભલે કાળની ગતિ મનુજકૃતિને બૃહવતી,
સુજ પ્રેમ સરિતપૂર વહું જશે અણખૂટ્યું,
છો ધન વૈભવ લૂંટાય, ઝરણ સુજ જાય ન લૂટ્યું.
તોડી પર્વતરૂંગ મનુજ મદભરિયો મ્હાલે,
જાણે નિજ કૃતિ અમર, ગણે કાળજ તે કાળે;

ને મુજ તનહું ઘડ્યું કોમળું પાણી પોચું,
તે તો તેમનું તેમ રહે, યુગ અનંત પહોંચ્યું.

૧૫૦

દિવ્યમંદિર તથા લેખ.

(રોળાવૃત્ત.)

માનવરાજે રચ્યાં મન્દિરો કીર્તિ કાજે,
કાળમહોદધિ મહિં કહિં લુપ્ત થયાં આજે;
કરતા કીર્તિસ્તમ્ભ ઉભા અમર નામ કરવા,
સહસા તે ભૂકમ્પ ગળી લઇ જતા ગરવા;
ન રહે નામ નિશાન, રાતમાં રહે રખડતા
શિલાખંડ થઈ ચૂર્ણ જગોજગ મૃતસમ પડતા;
અચળ કીર્તિને કાજ કોતરી રાખ્યા લેખો,
ધસાઈ ભૂક્યા આજ દટાયા ધૂળમાં દેખો.
એક અચળ ને ભવ્ય વિશ્વમન્દિર ભાસે,
અનુપમ ધુમ્મટ બોમ જેનો ચોપાસે.
એક પુરુષ મહાન તણી એ કીર્તિ ગાએ,
નિરખી શકે રૂડી પેર અહિ જન કો વિરલા એ;
વિધ વિધ લખિયા લેખ દિવ્ય ભાષામાં ભારે,
એક પુરુષ મહાન તણા એ ગુણ ઉચ્ચારે;
અનુપરૂપ એ લેખ દિસે જગ રચના માંહિ;—
નભપટ પર તારક-લેખ ચળકંતા ક્યાંહિ.
કહિં કહિં સંધ્યા-અભ્ર-રંગના લેખ સુહાતા;
કો ઘડી ઇન્દ્ર ધનુષ્ય-વર્ણના લેખ જણાતા;—
એમ નિરંતર વિવિધ લેખ રચના રહે દીપી,
વાંચી શકે કો વિરલ દિવ્ય અહભુત એ લીપી.
દેશાટન કરી ભવ્ય મન્દિરો ભલે ન નિરખું,

ગૂઢ લેખ લીધે ભેદ ભલે હું ઉકેલી ન શકું;
મહાન મંદિર એક નિરખવા દષ્ટિ ચાહું,
દિવ્ય પુરુષના લેખ માગું શક્તિ ઉકલવા હું.

૧૫૧

મધ્યરાત્રિયે કોયલ.

(વિષમ હરિગીત.)

શાન્ત આ રજની મહિં મધુરો કહિં રવ આ ડુહ-
પડિયો ઝીણો શ્રવણે અહિં ? શું હું સ્વપ્નમાં સુખ આ લહું;
મન્દ વાદ્ય સમીર આ દિશ જો વહે રવ એ ફરી;
નહિ સ્વપ્ન, એ તો ગાન પેલી ગાય કોયલ માધુરી.
મધ્ય રાત્રિ સમે તને અલિ કોકિલા ! શું આ ગમ્યું ?
હાં, મેહુલો વરશી રહ્યો તેણેથી તુજ મનહું ભમ્યું;
કુંભ નવ સ્વપ્ને દીકું ને સુખ મહિં તું રેલતી,
આ રમ્ય રાત્રિ મહિં અધિક આનંદ ગાને ખેલતી.
નીતરી રહી ઘોળી વાદળી બ્યોમમાં પથરાઇ આ;
ને ચાંદની ઝીણી ફોકી વરશી રહી શી સહુ દિશા !
ગાન મીઠું અમી સમું તેણે ભર્યું તુજ કંઠમાં,
આ શાંતિ અધિક વધારતું તે જાય ઉભરી રંગમાં.
નગર અધું આ શાંત સૂતું ચાંદની પણ અહિં સુતી,
ને વાદળીઓ ચપળ તે પણ આ સમે નવ જાગતી,
અનિલ ધીરે ભરે પગલાં પળે શાંતિ રખે સહુ-
ત્યાં ઉછળતી આનંદરેલે કોકિલા ખેલે-ડુહ !
સૃષ્ટિ સઘળી શાંત રાખી મુજને જ જગાડેતો
ટહુકો મીઠો તુજ પવન લહરી સંગ જે અહુ લાડેતો.
ગાન તુજ સીંચે હૃદયમાં મોહની કંઈ અવનવી,
જુલો ભાન, તજી મુજ રમ્ય શય્યા, હૃદયું દોડે તવ ભણી;
૧૨

દોડી ખેલે મધુર તુજ ટહુકાની સંગે રંગમાં,
આનન્દસિન્ધુતરંગમાં નાચતું એ ઉછરંગમાં;
હા ! વિરમી પણ ગયો ટહુકો, હૃદય લલચાવે બહુ-
ફરી એક વેળા, એક વેળા, બોલ, મીઠી ! દુહા દુહા !

૧૫૨

દિવ્ય સુંદરીઓની ગરબી.

૧

ગરબી—“ તેજે ધડયાં અમ અંગ, અમોલા તેજે ધડયાં છે;
કરિયે ન તિમિરનો સંગ, તિમિર અમ વેરી ઠય્યાં છે.

સાખી.

દિવ્ય લોકમાં ધૂમતાં ફરિયે સહુ રસભેર,
તે પ્રેમે કંઈ રેહિયે મર્ત્ય લોકે અમીની સેર,
અમોલી સેર અમીની. ” “ તેજે ધડયાં અમ અંગ ”

અંદા—

‘ પ્રેમી જોડાં કલહમાં રીસાએ ક્ષણવાર,
તેનાં હૃદયે રેહતી અંદા હું પ્રેમ અમીની ધાર;
રસીલી ધાર અમીની. ” “ તેજે ધડયાં ”
મુગ્ધા સૂતી અગાશિયે ચિન્તનમાં ડહોળાય,
સૌંચી તેના હૃદયને ખિલવું પ્રેમકળી હું કંઈ,
ઉજળીશી પ્રેમકળી હું. ” “ તેજે ધડયાં ”

શુકતારા—

‘ હાસ કરતું આકાશમાં નિરખે નહાનું બાળ,
તહેને હૃદયે રોપું હું શુકતારા કવિત્વરસાળ,
આતિગૂઢ બીજ કવિતતું. ” “ તેજે ધડયાં ”

હૃદય વિકસી કવિજન ઊભો નિરખે અનિમિષ તેન,
ત્યાં ઝરતી હું પ્રેમથી કાંઈ કવિતસરિતનાં બહેણ,
કવિતની દિવ્ય સરિતનાં ' " તેજે ધડયાંં "

તારા સખી—

‘ચિત્રકાર કવિમિત્ર જે ઊભો ફલક સમીપ,
તત્ત્વદર્શિ તેને હૃદય પ્રગટાવું હું પ્રતિભાદીપ,
પૂર્યો દીપ દિવ્ય અમીએ. ’ “ તે જે ધડયાંં ”

ત્રણે ગગન સુન્દરી—

“ અમે તેજનાં બાળ સહુ, સીંચીને નિજ વર,
મનુજ હૃદય શુંગળાવતું હરિયે અન્ધ તિમિરનું પૂર,
હર્ષરિપુ પૂર તિમિરનું, તેજે ધડયાંં ”

૨

વનદેવી—

ગરબી—સંગીતની અધિદેવી હું અલખેલડી,
વનમાં રાસ રમું સવિલાસ સમીરણું રે લોલ.
ચંદા, તારા યુગલ, ત્રણે અમીવેલડી !
ભલે આજ મુજ મંદિર અમીરસ થકી રશ્યું રે લોલ.
સખી શુકતારા ! તું કવિતા રેડતી
તે હૃદયે મધુર રવની લહરી હુ ભરું રે લોલ;
ચંદા સખિ ! તું પ્રેમ ઝરણુ જે પ્રેરતી
તહેને ગીતધ્વનિ દઈ હું દ્વિગુણું કરું રે લોલ.
મનુજ હૃદયમાં અદૃશ્ય કરથી છેડીને
દેવ જગાડે હર્ષશોકના ઊંડા સુરોરે-લોલ,
તે મવેને મુજ વીણામાં રેડીને
ગીતધ્વનિ હું મચાવું અદ્ભુત પૂરે પૂરે રે લોલ.
એ ધ્વનિના સુર ઝાંખા ઝાંખા પહોંચતાં
મર્થ લોક માનવ ગાન બધું બને રે લોલ;

એહ ગાનનું મૂળ ઊંડું ઊંડું શોધતા
 'ધન્ય વિરલ કેા મુનિ ગીતધ્વનિ ઝીણો સુણે રે લોલ.
 સંગીતની અધિદેવી હું છું ઉષા સમી,
 મર્ત્ય દિવ્ય એ ઉભય લોકને જોડતી રે લોલ
 ધીર સમીરશું રાસ રસેથી સદા સમી
 મધુરા ઘેરા સ્વરની માળ ગુંથુ' કોડથી રે લોલ. ”

૧૫૩

ગૂઢ કોકિલા.

(દ્રુતવિલમ્બિત.)

તિમિર તારક સર્વ ગયાં શમી,
 બિહી ઉષા કંઈ કેશ સમારતી,
 શશિકલા ગગનાડુ-ગણુમાં રમી
 નવલ શુકશું પ્રેમથી લાડતી !
 કહિં ઉલૂક ગયો વનમાં છૂપી,
 નિજ કઠોર સુરો લઈ સંહરી;
 મધુર ગાનસુધા વરસાવતી,
 પરભૂતા સહકાર મહિં સુણી.

૧

૨

(ખંડ હરિગીત.)

શશિકલા નવ યૌવના
 શુક રૂડો વર વરી,
 ગીત મંગલ લક્ષનાં
 એ ગાય કોયલ રસભરી.
 ગીત સુર શ્રવણે પડી,
 હૃદય સુર શા મુજ સ્ફુરે !
 કોકિલા તરુએ ચઢી
 મુજ પ્રશ્ન-ઉત્તર ચીતરે.

૩

૪

(૧૮૧)

(ખંડ શિખરિણી.)

“ મધુર મુજ તૃષ્ણા મુખ તણી,
વિમલ યશ વાગ્ધા રસ ભરી,
મહતે પ્રેરે નિત્યે ઉલટભર કર્તવ્યપથમાં,
થશે સિદ્ધિ શું આ છૂતી વિવિધ વિદ્વેતા જ વસમાં ? ”
પરભૂત વદે—“ ધૈર્ય તજ માં ! ”

(ખંડ હરિગીત.)

કોકિલા આ ફૂજતી
હૃદય મુખ ઊંડું પૂરે !
વાણી એ મન ફેરવતી
મુજ હૃદયમાં ધ્વનિ શા ભરે !

(ખંડ શિખરિણી.)

“ ગગન ધન અંધાર પટમાં
વિરચી અતિ જે ગૂઢ રચના;
સખી લેખો તારાગણુ થકી રૂંડા જ્યોતિ ઝરતા,
છેલું હું કહારે વિષમ કંઠ એ લેદ જગના ? ”
પરભૂત કહે—“ દિવ્ય પળમાં. ”

(ખંડ હરિગીત.)

“ પ્રિય જનો મુજને તજ
ચાલિયાં નિષ્કુર બની,
પ્રણુ રૂંઝાયા નવ હજી,
એ રૂઝશે, કહો, કયમ કરી ! ”
“ દિવ્ય લોકે જઈ રહી ”
કોકિલાવાણી વહી.
વિષમ સંકટ ધૂમથી
હૃદય મુજ આકુળ બને,

(૧૮૨)

વિશ્વમાયા ધૂમતી

બ્રમણે ચઢાવે જો ! મ્હને;

૯

લોપશે કો ધૂમને ?

બ્રમણ શમશે કો ક્ષણે ?

હૃદય નિર્મળ કંઈ ખને ?

ને આત્મ મુજ શાન્તિ ભણે ? ”

કોકિલા કહે—“ જો ક્ષણે.

દિવ્ય ગાનો તું સુણે. ”

૧૦

(ખંડ શિખરિણી.)

વિમલ સ્મિત-પ્રાચીનુષ વિશે

ઉદિત રવિ પૂરે કંઈ રસે !

અને ગાનો જાંઠાં અનુપમ સુણ્યાં દિવ્ય ગણનાં,

અને આત્મા મ્હારો કંઈ તરી રહ્યો ગાનસરમાં.

૧૧

૧૫૪

અગ્નિહોત્ર.

(શિખરિણી).

લવે વિશ્વે લોકો-પરિચય વધ્યે પ્રેમ ઘટતો;

જવાનીએ ફૂંક્યો ક્ષણ વધી પછી અસિ શમતો !

શું જાણે તત્ત્વોને જગજન ભમે મોહવન જો ?

મહા મોંઘો અગ્નિ દિન દિન નવી દીપ્તિજ સજે.

૧૨

(ઇન્દ્રવંન્ન).

ડૂખી જઈને ધન અન્ધકારે

શીતે ધૂણ સૃષ્ટિ સમસ્ત ત્હારે

સ્વર્ગે થકી ઉતરી ફૂંકે દેતો

આવ્યો અહિં દિવ્યજ અગ્નિ એ તો.

૧૩

(૧૮૩)

(શિખરિણી).

ઉતારી સ્વર્ગેથી મુજ હૃદય સ્થાપ્યો સ્થિર વસે
અમોલો એ વહિન, દિનદિન વધાર્યો પછી રસે
ધીમે હૃં મંકારી મૃદુ કર વડે, જીવન સખિ!
કદી એ ના ભૂલું સદય તુજ એ તો ઉપકૃતિ. ૩

(ઉપનતિ).

રહી સદા એ સહધર્મચારે
આ વિશ્વયાત્રા મહિં ભક્તિ ભારે
મંકારી સંવર્ધો જ દિવ્ય વહિન,
અપૂર્વ એ આપણ અગ્નિહોત્રી. ૪
એ વહિન ભક્તિથી સંધરીતે,
હવિષ્ય મોંઘાં મહિં હોમી પ્રીતે,
આલ્યાં જશું જીવન પાર ક્ષેમે,
પૂજશું ત્યાંએ સખિ ! અગ્નિ પ્રેમે. ૫

૧૫૫

ચંદા.

(વિષમ હરિગીત.)

શાંતિ શીતળ વરષીને મુખમાં મુવાડું રાત્રિયે,
જે નદી, સરવર, અદ્રિ, તરૂવર, દિવસ તપીયાં તેમને;
કુમુદિની કરમાઈ દિવસે યાકીને સૂધ જતી,
તેને જગાડું કર વડે, મૃદુ સ્પર્શ કરીને પ્રેમથી.
કન્યકા હું કુળવતી, મુજ માત મહોટી મેદિની,
તેજસ્વી સૂર્ય પિતાજી મહારા, એમનાથી રહું બહીની;
માત મહારી પૂજ્ય તેની પ્રદક્ષિણા કંઈ ઉરથી,
મુજ તાત તે પણ પૂજ્ય તેવા, વંદના કંઈ દૂરથી.

નામ ચંદા મધુરું મહારું, પાડિયું મુજ માણિયે,
 ધણી વેળ વિચરું ખેલવા આ બોમ કેરી વાડિએ;
 માંહિ બેઠેતી બોમગંગા દૂધ જેવી ઉજળા,
 તે ફૂલડાં ખીલ્યાં રૂપાનાં તે ગણુંતી ફરું વળી;
 ફરું ખેલીતી તાતથી. પણ માત મુજ મન ભાવતી,
 નિજ સંગ લેધ ધીમી ધીમી પ્રદક્ષિણા જ કરાવતી;
 બન્ધુ મહારો રાહુ તે ઉઠ્યો કુછન્દી કૂબડો,
 કંઈ કોટિ વેળ મુને કનહતો, એ અકારો થઈ પડ્યો.
 બહાર જાય પિતાજી ત્યારે આંગણે રમું કોડથી,
 રૂપા અને હીરા તણી ગેંદો લઈને દોડતી,
 એક લઈ ખીજી ઉછાળું, ત્રીજી શિર ઝીલું ધસી,
 વળી ફેંકી સઘળી વેગળી માડી લણી નિરખું હસી.
 માગ્યું માત મહી કને ને તાતની અનુમતિ લીધી,
 આ મૃગલું મહારું બાપુ ! ત્હેં હજી સુધા કેમ નથી પીધી ?
 સુધા પાતી એહને-ભરી કુંભ આપ્યો તાતજી—
 રાખું ઉછંગ મહિં સદા, એને કદાપિ ન દઉં ત્યજી.
 વાંકું વળિયું રમ્ય રીતે અણીવાળું નાવડું,
 માતા પિતાએ આપ્યું મુજને કોદી તે પર જઈ ચઢું;
 ચઢી મૂકું તરતું તે સ્વચ્છન્દ આપ્યું જાય ત્યાં,
 ઊંડુ ભૂરું આકાશ કેરું જળ અમળ ફેલાય જ્યાં;
 ત્યાં ધને કો ઠામ વેરી ઝીણી રૂપેરી રેત તે,
 લઈ ખેલવા લંબાવી કરને નાવડેથી જતે જતે.
 તે બધી આ વેળ હરણું મહારું જે બહુ ખેલીકણું,
 મુજ સોડમાં સંતાઈ સૂતું, એ મુને રૂચે ધણું—
 એવી મેઘની રેતી સરસું નાવ મુજ ધસડાય જ્યાં,
 મધુરા, રસીલા, મંદ, ઝીણા, સુન્દરા, સુર થાય ત્યાં;
 માત્ર દિવ્યજનો સુણે એ મીઠું ગાન મનોહરું,

ને સુણે હરણું માહરું ને ઉંઘ મીઠી લે ખરું.
 ભીડી હું મૃદુ ને સુંવાળી સેજમાંથી જળતણી,
 નાખું નજર જીણી સીધી સાગર અને ભૂમિ ભણી;
 રંગ રાતું મુખડું મહારું કંઈ વિશાળું સિન્ધુમાં,
 ધોધ કરી ચહું બ્યોમ, વળગ્યાં વાળશું જળબિન્દુકાં.
 મેઘ પેલો મસ્તીખેરો મુજને રંજાડવા,
 કંઈ યુક્તિઓ બહુ વિધ કરે ભંગાણુ મુખમાં પાડવા,
 પણ હું તો હસતી રમંતી ફરું ઉપર નલ વિશે,
 ને એહ અસ્થિર મેહુલાશું કદી ભરાઉં નવ રીસે;
 એજ મુજને પ્રેમભર આલિંગીને કદી લાડતો,
 કો સમે નિજ સિંહાસને મુજને વળી બેસાડતો,
 ને રૂપેરી કારનો રમાલ ધોળો દે કદી,
 કદી પાથરે મૃદુ સેજ તે પર વળી ક્ષણભર રહું પડી;
 કો ઘડી વળી શામળી નિજ શાલ લેછ તે વડે,
 મારી ઝડપ રમતો રમંતો મુખડું મુજ ઢાંકી દિયે,
 ને ત્યહાં અંખોડલો મુજ જાય છૂટી તે સમે,
 ને વાળ ચળકંતા રૂપેરી વિખરી ચોગમ રમે.
 પૂર્ણ પામી વિકાસ મુખ મુજ હાસ કરતું પ્રેમથી,
 તે સમે સિન્ધુ વિશાળું નિજ ઉર વિસ્તરે સામો હશી,
 ને કરંતો મંદ મંદ ધ્રુવાટ ભર આનંદ શું,
 ફેંકી તરંગો મુજ ભણી ધીમે ધીમે નાયંત શું!
 ભેટવા વિસ્તારી કરને ખાથ ભીડું માતને,
 તે મુને મંદ હસંતી નિરખે પ્રેમભીનાં લોચને;
 અચળ પેલા તારલાની આસપાસ ધૂમન્તી તે,
 સમર્પિ કરી ગાહલી મુજ દૃષ્ટિ પડતાં શીકી બને.
 નદીમાં, સરવરોમાં ને સિન્ધુમાં કદી નહાતી હું,
 તે વેળ થોડા તારલાને મંગ મુજ લધ જતી હું;

ત્યાંહિ નાચું હૃદયે કરતી, વળી હુણકાં ખાતી હું,
 ને મૃગહું મહાઈં તેહને એ નવલ જળ કદી પાતી હું.
 કદી ઉંચા પર્વતે ચઢી ટોચ પર ઉભી રહું,
 નીચે ખીછાવી મહેં રૂપેરી તેહ જનનમ નિરખું:
 દૃષ્ટિ ઉંચી ફેંકું વળી ઉંડુ ભૂંડું આકાશ જ્યાં,
 ફરી જોઉં વળી રમતો પવન વનવેલી અંગે રાસ ત્યાં,
 એક પર્વતરાજ મુજ નીચે વિરાજે વિસ્તરી,
 જેનાં શિખર પર હિમ નિરંતર વાસ કરી રહે છે ફરી,
 નિજ તણે સુવિશાળ ખંડ પડ્યો અલૌકિક તેહની
 વિધ વિધ દશાઓ ઉંચી નીચી કાળચક્રે ફરી ઘણી,
 ને અનંત ગયોજ વીતી કાળ તેહમાં નિજ સ્થિતિ,
 નિશ્ચળ રહી, તે જોઈ કરતો હાસ કંઈ ઉજ્જવળ અતિ;
 એહવો મોટો મહીધર નભ મહિં ધરતો રસે,
 હજ્જાર શૃંગે દર્પણો પ્રત્યેકમાં મુખ મુજ હસે.
 કો સમે વળી મધ્ય નભમાં રહું ઉભી ઝંખમતી,
 નીચે સુતાં જે ઝાડઝુંડો ત્યાં નજર મુજ ધૂમતી;
 મુજ કરે રૂપેરી ખુદાદાર શતરંજી મુંથી,
 ત્યાં પડી તે જોવા હું નાખું દૃષ્ટિ ઝીણી મથી મથી.
 પછી નીચે ઊતરું જ્યાં વ્યોમ પૃથિવ સુખતાં,
 ને તરૂંઘટાખાકાં મહિં મુજ પહોણું મુખ ધરી થંભું ત્યાં;
 પછી સિન્ધુ કિનારપર પળમાત્ર હું ઉભી રહી,
 કરી ડોકિયું શરી એક વેળા, સૂકું જળસેજે જઇ.
 મેઘ નિજ ચઢતી સમે મુજને દમે વિખુટી કરી,
 માડી થકી બહુ વેળ લગી આ બહાલસોહી દીકરી;
 વિરહ ટળી જે વેળ મળી મુજ માડીને નિરખું ફરી,
 તે વેળે કેવું પ્રકુલ મુખ મુજ ! ધરે શોભા સુંદરી !
 કોઈ કોઈ સમે તથાપિ વિયોગ અવધિ અંદરે

પાદ પ્રહારે તોડી ધનપડ, પછી જનની મન્દિરે,
 ડોઢિયું કડું જ્યાંહિ જ્યાંહિ પાડી બારી એમ મહે,
 ને માત મન્દિર સુકર મૂઢિયા મુખ નિરખવું ત્યાં ગમે-
 નહાતું મહોદું થાય વધુ મુજ પણ નિરંતર અમર હું
 ને જે સમે દેખાઉં નહિં તે સમે તાતની ગમ રહું;
 એક ફેરી ફરી રહું માડી પછાડી જ્યાંહરે,
 જઈ એક વેળા ભેટ લેવા તાતની તો ત્યાહરે.

સલૂણી સંધ્યા સખી પ્રિય મુજ, ભેટ લેવા તે તણી,
 મુજ હોડલામાં બેશીને જઈ કદી હું બની કની;
 પવન મૃદુથી આંગણું વાળી સમાર્યું સ્નેહથી,
 વેર્યા કુસુમ નવરંગ એમાં જીણુ જીણુ મેહથી.

શાંત એતું નિરખી મુખ મુજ સુખનદી નવ ચોભતી,
 નારંગી રંગે સાળુ સુંદર પહેરી સખી શી શોભતી !
 ચક્રચકિત સહુ પહેલ મ્હોડયો તારલો સખી ભાલમાં,
 લાડંતી અડકું એહને કદી આવી જઈ બહુ બહાલમાં.

એવી એવી રમત વિધ વિધ સખી સંગ રમંતી હું,
 પણ ભેટવા આવે મુને એ ત્યાહરે ચમકી બીહું.

કેમકે સહામેથી પેલી આવી કાળી રાક્ષસી
 મુઘ રાત્રિ એણે દૂર સખિયો કીધી દૂર વચ્ચે ધસી.

હડી ગઈ મુજ સખી જીણી પાંખ નિજ ઝગઝગીને,
 ને મુજને તો રાક્ષસીએ પકડી લીધી આવીને,

રાખી કરમાં થોડી વેળા પછો મુને તે ગળી ગઈ,
 બાણે નહિ-હું અમર છું ને બેઠી મુજ મન્દિર જઈ !

સ્મરણલોપક કાળખળ નવ રૂચે મુજને કદી.

(ખંડ હરિગીત.)

અન્ય શાણા જન વળી

દે મહને આશ્વાસનોઃ—

કાળ આપધ દુઃખતણું;

હા ! એ નિરર્થક હું ગણું;

સ્મરણ લોપક કાળ ખળ

નવ રૂચે મુજને કદી;

પ્રિયજનો નિત્યે રમે

મુજ સ્મરણમાં; એ શુભ સ્થિતિ.

કાળ ઓ ! તું તમ થા

ખાળ મુજ મોંઘો હરી !

માં પ્રહાર નવો તું દે

તુજ મન્ત્ર વિસ્મૃતિનો ધરી.

શત્રુ મુજ સહુ વીસરું,

વીસરું જગ દુઃખને;

એક પ્રિયજન આત્મને

નવ વીસરું હું કો ક્ષણે.

ગાનખન્ધે રોકિયાં

અશ્રુખળ રેલાવીને

સ્મરણ મોંઘાં ખાળનાં

તાળ' નિરન્તર છો ખતે.

અશ્રુ આપધ દુઃખતું

રનેહવૈધે આપિયું;

અશ્રુરૂપે વહી જતું

વિપ હર વિશે જે વ્યાપિયું.

(૧૮૯)

હા ! સ્મરણ તુજ ક્ષણ ક્ષણે
હર વિશેજ જગાડીને
શોક તુજ વિચ્છેદનો
ભૂલી જશું ધૃતિ ધારીને;
હા ! તદ્દપિ શું શક્ય છે
સ્મરણ એવાં સેવવાં,
જે મહિંથી ટાળિયે
કટુ બિન્દુ દુઃખતણાં નવાં ?
સ્મરણ ને શોકાશ્રુનો
ભેદ કરતાં ક્યહાં શીખું ?
ક્ષીર નીર વિવેક એ
પ્રભુ ! તુજ કૃપાથી કરી શકું.

૧૫૭

નિયમવશ માનવ.

(ખંડ હરિગીત.)

યન્ત્ર આ બ્રહ્માણ્ડનો
ગૂઢ નિયમે ચાલતો,
એક લક્ષ્યસ્થળ ભણી
જાતો વિકાસે મહાલતો;
અણુગણ્યાં બ્રહ્માણ્ડના
ગણ રહ્યા આ તરવરી,
એક લક્ષ્યસ્થળ ભણી
ચાલ્યા જતા પદ સ્થિર ધરી;
માનવી જીવન તણો
ભવ્ય જે ઇતિહાસ તે,

(૧૬૦)

અધિક એથી ભવ્ય વળી
ભાવિ તણો જ વિકાસ તે.
નિયમ વશ ઉત્કાન્તિમાં
મેળ એનો ઇજતો,
ઘટિત ઘટના યોગ એ
સંગીત સ્વર સમ રાજતો;
જીવને સુખ દુઃખના
રંગ વિધવિધ ગૂંથિયા,
નિયમ ગૂઢ વડે બધા
સંધાઈ એ સર્વે રહ્યા;
સર્વ સ્થળમાં વ્યાપિયું
નિયમનું સંગીત એ,
મૂળ સ્વર એ ગીતનો
મસ્તક નિયંતાની ખરે;
એહ સ્વરજ પ્રધાન છે,
અન્ય તે સંગે ગૂંથ્યા,
તીવ્ર કોમળ રૂપ સહુ
અનતા વિકારો નવનવા;
ગૂઢ છે કંઈ યોજના
ભવ્ય એ સંગીતની,
એક યોજક દિવ્ય તે
સંગીત નાયક રહે બની;
મન્દ માનવ કીટ હું
દિવ્ય એ સંગીતમાં
દોષ ક્યમ કાઢી શકું?
ક્યમ ભંગ કરું સ્વર રીતમાં?

(૧૯૧)

૧૫૮

ખરી સખળતા.

ઓ મૃત્યુ ! ઓ દુઃખ ! ભલેજ મહાલો !
 આ વિશ્વમાં પૂર્ણ પ્રતાપ ધારો !
 તહમે ખરા બન્ધુ ગણી વધાવું
 દંટા કરાલ નિરખી નહિ ખિન્ન થાઉં.
 તહમારી સીધી કંઠ વાદ કોટિ;
 ન તર્કશાસ્ત્રો જીતશેજ કોદી,
 હજાર વાદો ન કરો શક્યા જે,
 તે એક તીક્ષ્ણ તમ શસ્ત્ર સમર્થ સાધે.
 ભલે મહને નિર્બલ માની નિન્દો
 કુતર્ક શાસ્ત્રી ! નિજ બુદ્ધિ વન્દો;
 દુઃખો ધસાશે, પણ બોધ સ્થાયી,
 છાપે ઉરે સુદૃઢ છાપ, ન તે ધસાય.
 એ બોધને ઘેલપણું ગણુ કો,
 મહને ન ચિન્તા મન આ ક્ષણે કો;
 વધાવું એ નિર્બળતાજ ઘેલી,
 જેમાં રહી સખળતા દૃઢ ભક્તિ કરી.

મણિલાલ.

૧૫૯

વશીકરણ.

(ગરબી.)

બાણો તો વશીકરણી વિધા બાણજે,
 અબલા સે'જે સખલ થશે મંસારજે;
 મંતર જંતર તંતર બૂઝાં ભામણાં,
 જીભે મીઠાં મન મીઠાં સુખ સારજે.

બાણો. ૬

જાપ અજાપ પ્રીતિ નાંખે જપો મનથી તમે,
 વ્રત પતિસેવા તન મનથી સચવાયજો;
 દીક્ષા લો રતિપતિની સાચી નિર્મળા,
 માગો વર પરસુખમાં બેઠ ન થાયજો. જાણો. ૨
 પ્રેમ તણો રસ ઝીલ્યો સીતારામશું,
 એ રસ પીધો ગોપી શ્યામ શરીરજો,
 સાવિત્રી મીરાં સર્વે એમાં ગળ્યાં,
 દ્રૌપદી તારા મ'દોદરી સતીશિરજો. જાણો. ૩
 દોરી પ્રેમતણી જગજીવન જાણજો,
 એણે બાંધ્યાં નવ છોડ્યાં છોડાયજો,
 રૂપ રંગ રસ સાંધ્યાં ઉખડે સે'જમાં,
 અંગ પડે પણ પ્રેમ નહિ પલટાય જો. જાણો. ૪
 પ્રેમથકી જગ ભાસે સધળું એકમાં,
 એક રસે દૃઢ ભક્તિ બજે ગુણવાનજો,
 મૂરખ પ્રેમમણિનું તેજ ન ઝાળજો,
 અથડાઇ મરતાં પણ ન લહે સાનજો. જાણો. ૫
 વશ તેને પ્રભુ જે રસ જાણે પ્રેમનો,
 વૃક્ષ જંતુ જલ જનનો તે શો ભારજો,
 વિષ અમૃત ઝટ અગ્નિ શીતલ ઉકળે,
 એવાંને મુજ વંદન વારંવાર જો. જાણો. ૬

૧૬૦

અભાનોમિં.

(કાર્તી.)

ગગને આજ, પ્રેમનીં ઝલક છાધરે, ગગને આજ-પ્રેમની—ટેક.
 પૃથિવી રહી છવાધ,
 પરવતો રહ્યા નાહી,
 સચરાચરે ભરાધ રે. ગગને૦

વાદ ને વિવાદ ગળ્યા,
ઝેર વિખવાદ ટળ્યા,
જીદા સહ ભેગા મળ્યા રે. ગગને૦

x x x

ધન્ય ભાગ્ય તેનાં નેણે,
પ્રેમ પી નીહાળ્યો નેણે,
સુખને શું કહેશે વેણેરે. ગગને૦

સાંભળશે કોણ કહેશે,
શા થકી વખાણી લેશે,
ન કહે કહેવાઈ રહેશેરે. ગગને૦

પ્રેમ જે કહી ખતાવે,
પ્રેમ જે કરી ખતાવે,
મણિ તેને મન ભાવેરે. ગગને૦

૧૬૧

આસ્વાદોર્મિ.

(ગરબી.)

એવું ખતાવે કોઈ આજ, મને કોઈ એવું ખતાવે,
જેથી આવે અભેદતું રાજ, મને કોઈ એવું ખતાવે. મને. ૧

મંત્ર અભેદ જપું અમો, પંથ અભેદ અભેદ,
ભેદ અભેદ વિષે ગળ્યા, એ અભેદ અમારો વેદ. મને. ૨

પ્રેમ પુણ્ય પરમાર્થ એ, વિવિધ નામવિસ્તાર;
સ્વારથ સરણિ એ બધી, છે અભેદ અનામી વિચાર. મને. ૩

હું-તું ભેદ પેટ પૂર્યા, વિવિધ ચળકતા રંગ;
દીકા, વેઠ્યા, ને ગયા, નવ દીઠો અભેદ અભંગ. મને. ૪

ધર્મ કર્મ આચાર્ય શુર, સંત મહંત અંતેક;
ભેદ થકીજ બન્યા રહે, તે શું આપે અભેદ વિવેક. મને. ૫

- લાગે તો ઘડી એકમાં, ક્ષણમાં, પલમાં, આજ;
પ્રેમ પદારથ પારખે, તેને લાધે અભેદનું રાજ. મને. ૬
- પ્રીતિ મૈત્રી પ્રેમને સ્નેહ, દયા રસ રંગ;
દીકાં તે વેઠ્યાં જ એ, એ તો નહોત. અભેદનું અંગ. મને. ૭
- હુંમાં તુંમાં સર્વમાં, આણુમાં રજમાં એહ;
તું હુંમાં હું તુજમાં, એ અભેદ વિના જુઠો નેહ. મને. ૮
- હુંમાં, તુંમાં એમ નહિ, હું તે તું, તું હુંજ;
હું તે સર્વ ને સર્વ હું, એવી ઉંડી અભેદની ગુંજ. મને. ૯
- હું ભુલું જો હુંપણું, નિત્યે તું થઈ જાઉં;
તો પણ પ્રેમ કૃતાર્થ આ, નિત્ય ગાન અભેદનું ગાઉં. મને. ૧૦
- ખેલ અનેક અનંત છે, કર્મ વચન, મનથીજ;
વિષ સાકર કહી પાઈએ, એમાં સાકર સ્વાદ નથીજ. મને. ૧૧
- હોય અભેદ ઉપાસી તે, આવો ભેટો આજ;
તે સાચાં, હું તેમનો, બીજો પ્રેમ એ વ્યર્થ અવાજ. મને. ૧૨

૧૬૨

માયાનો તિરસ્કાર.

હુમરી—(કાફી, ધનાશ્રી, ભૈરવી).

- આંખ ભર્યે શું થાય ? હઠીલિ ! આંખ ભર્યે
ફેરવવા મુજ સરખા પાછળ,
તું વિધ વિધ પલટાય ! હઠીલિ ! ૧
- રૂપથી વાણી વિલાસથી મોહથી,
ખાંધ્યા તેજ ફસાય ! હઠીલિ ! ૨
- હું રસધેણો તું રસસૂત્રી,
મેળ હવે નહિ ખાય હઠીલિ ! ૩
- લાજ તજી ધરખાર તજ્યું વળી,
મિત્ર સગાં ને સહાય. હઠીલિ ! ૪

(૧૬૫)

તોપણ પાસ તને નવે લાગ્યો,

આ દીલ રસ ઉભરાય.

હઠીલિ ! ૫

તું રસમય બનકે તજ ખાલવ,

રસ રસ રસ ઉભરાય !

હઠીલિ ! ૬

શું રસમણિ રસરૂપ બતાવે ?

રસવણુ વિરસ જણાય.

હઠીલિ ! ૭

૧૬૩

અમર આશા.

(ગઝલ ભૈરવી).

કંઈ લાખો નિરાશામાં અમર આશા છુપાઇ છે !

ખજા ખંજર સનમનામાં રહમ ઉડી લપાઇ છે !

કંઈ.

જુદાઇ જુદગી ભરતી કરી રોરો બધી કાઢી,

રહી ગઇ વસ્લની આશા, અગર ગરદન કપાઇ છે.

કંઈ.

ધડીના વસ્લની આવી, સનમ પણ છેતરી ચાલી,

હજારો રાત વાતોમાં, ગમાવી એ કમાઇ છે.

કંઈ.

ઝખમ ફુનીયાં ઝખાતોના, મુસીબત ખોજના ખંજર;

કતલમાં એ કદમખોસી, ઉપર ક્યામત ખુદાઇ છે.

કંઈ.

શમા પર જાય પરવાના, મરે શીરી ઉપર ફરહાદ,

અગમ ગમતી ખરાબીમાં, મઝેદારી લુટાઇ છે.

કંઈ.

ફના કરવું ફના થાવું, ફનામાં શહ સમાઇ છે;

મરીને જીવવાનો મંત્ર, દીલબરની દુહાઇ છે.

કંઈ.

ઝહરતું નામ લે શોધી, તુરત પી લે ખુશીથી તું;

સનમના હાથની છેલી, હકીકતની રંદાઇ છે.

કંઈ.

સદા દિલના તડપવામાં સનમની રાહ રોશન છે,

તડપતે તૂટતાં અંદર ખડી માથુક સાંધ છે.

કંઈ.

(૧૯૬)

ચમનમાં આવીને ઉભો ગુલો 'પર આકરી' થઇ યું,
ગુલોના ખારથી ખમતાં બદન ગુલને નવાઇ છે. કંઈ.
હજારો ઝોલીયા મુરશિદ ગયા માંશકમાં ફૂલી,
ન ફૂલ્યા તે મુવા એવી કલામો સખત ગાઇ છે. કંઈ.

હરિલાલ.

૧૬૪

(લાવણી.)

એ ભૂમિ અમારી, મૈયા અમારી, કોણ અવર કહેશે નિજની ?
ન દઉં ઉચરવા !

એ સ્વદેશ માટે કો રણયજ્ઞે પ્રાણ આહુતિ દઉં સજની ;
ન આહું ઉગરવા. એ ભૂમિ ૧

પરાધીન થઈ ટપલા સહેવા ટાલ પડે શિર શરમ મદી !
ભલું એથી મરવું ! !

ગુલામ કાફર, કાયર પદવી હિંદુ કાયર નામે કરી !
ભલું એથી મરવું ! ! એ ભૂમિ ૨

શકે ન કાંઈ કરી એ બાળક મરદ મૂછ મુખ હજી ન ખિલી !
હાથે શા મેહેણાં ?

વણછામાં ઊઠ્યો તે કાલે ફળે બળેથી ક્યાં ઉઠળી ?
હાથે શાં કહેણાં ! એ ભૂમિ ૩

નથી રાંકડા, નથી બાયલા, નથિ રે'વા નિત દાસ સજન્યા ;
ક્યમ ગાજિ ન કહિયે,

છઉં સ્વધર્મરંગી, સ્વકર્મસંગી, સ્વદેશજંગી, પ્રેમે મિજન્યા !
હરિ એકજ હઉયે. એ ભૂમિ ૪

(૧૮૭)

૧૬૫

રાણા પ્રતાપની હલહીવાટની હોરી.

બાવરો બેરી હજુએ ન આવ્યો ! નાવ્યો નાવ્યો !

બાવરો બેરી.

તોપ, ખંડુક, તમંચા ભરી કરિ, સારી તૈયારી આ માટે;

એ પિયકારી ઉડાવું, મુંઝાવું, એ રંગે ભિજવી એ ઘાટે !

ઠીક ભેટિ ભેટીએ ઠાડે !

બાવરો બેરી. ૧

એ હિંદવાણી બનાવન ચાહત સતત મલિન મુગલાણી,

હું એ ખરો મુગલાણી બચાબાન રાની બનાવું બેભાની !

ન રાખું હું નામ નિશાની ! ! !

બાવરો બેરી. ૨

બહુ બહુ મીર હરાવી હહાની વિલાવી અમીરે આખેલે,

હાલ જોઉ કેમ લાલા લડાયક જીતે એ જંગ નવેલે ! !

ફેલે કંદિ કાવે શું રેલે !

બાવરો બેરી. ૩

નહિ અમ આજ કાલે ઉઘા ક્યાંથી ! સ્વશરે કુળે ક્ષત્રી બચા !

કેસરિયાં કરિ કેસરી ઘૂમું, અનમ સિસોદિયા-રાવા !

એકલિંગજીની જ્યાં છાયા !

બાવરો બેરી. ૪

૧૬૬

વિકરાળ વીર કેસરી.

(સ્વગ્ધરાવૃત્ત.)

ધુ ધૂ ધૂ ધૂ ધુધવતી ! ગહનગિરિ, ગુફા, કાનને ગાજી ઉઠે !

પહાડોએ ત્રાંડ તોડી ગગન ધુમિજતી, આભના ગાભ છૂટે !

ભભી છે પિંગળા શી ચટપટિત સઘા ! પુચ્છ શું વીજ વીજે !

સ્વારી એ કેસરીની ! ત્રિભુવન જયિની ચંદિકા એથી રીજે !

૨.

એ તે શું નાહ કેરો અવિરત ઝરતો ધોધ આકાશ ફૂટ્યો !

કે એ શું ગર્જનાનો ત્રિભુવન દગતો ગેખી ગોજો વફૂટ્યો !

વસે શું વન્હિ કરો નયન પ્રજ્વળતાં ! વજ્ર પંજે અગંગે;
લા લા શું રંજ ? અંગે હૃદય ભક્ષતાં શરનાં ચૂર ભંગે

૩.

અંઝાવાતે ધુમાવી અતળ વિતળ સૌં જોડ આકાશ કીધું !
ઉદ્ઘાપાતે ધુમાવી તિમિર મિહિર સૌં ઘેરિ એ ઘોળિ પીધું !
શસ્ત્રાધાતે ચલાવ્યું શર વહનિ ઝરે લોહનું સ્રોત સીધું !
હોણું સિંહાસનેરે ! નૃપ મુકુટ પડ્યો ! ક્રાંતિએ રાજ્ય લીધું !

૪.

કો કો કે કેની સહાયે ! સહુ ભય વનમાં બ્રાંતિમાં બીરૂ બૂદ્યાં !
સંરક્ષે કોણુ પક્ષે ? મરણુ શરણુમાં લક્ષ લક્ષ્યે દૂધ્યાં ?
તે તે તે કેસરી તેં લહુકિ તળપિ તે છિદ્ર છિદ્રે વિંધાવી !
સંકોડી અંગ અંગે રૂધિર ઝરણુમાં ભીષ્મ-વૃત્તિ મુહાવી !

૫.

(અનુષ્ટુપ છંદ.)

વીરશ્રી ધન્ય એ ભક્તિ ! ધન્ય પ્રૌઢ પરાક્રમ !
અખંડોદ્ધ સામ્રાજ્ય કેસરી વન-વિભ્રમ !

આલાશંકર.

૧૬૭

બોધ.

(ગઝલ.)

ગુન્નરે ને શિરે ત્હારે, જગતનો નાથ તે રહેજે;
ગણ્યું ને ખ્યાઈ ખ્યારાએ, અતિ ખ્યાઈ ગણી લેજે.
દુનીઆની જૂઠી વાણી વિશે ને દુઃખ વાસે છે;
જરાએ અંતરે આનંદ ના ઓછો થવા દેજે.
કચેરી માંહિ કાળનો નથી હિસાબ કોડીનો;
જગત કાળ થઈને તું, વહોરી ના પીડા લેજે.

જગતના કાચના યંત્રે ખરી વસ્તુ નહિં ભાસે;
 ન સારા કે નદારાની જરાએ સંગતે રહેજે.
 રહેજે શાંતિ સંતોષે સદાએ નિર્મળે ચિત્તે;
 દિલે જે દુઃખ કે આનંદ કાઢતે નહિં કહેજે.
 વસે છે ક્રોધ વૈરી ચિત્તમાં તેને તજી દેજે;
 ધડી જાયે બલાઈની મહા લક્ષ્મી ગણી લેજે.
 રહે ઉન્મત સ્વાનંદે ખડું એ સુખ માની લે;
 પીએ તો શ્રી પ્રભુના પ્રેમનો પ્યાલો ભરી પીજે.
 કટુ વાણી સુણે જો કાઢની વાણી મીઠી કહેજે;
 પરાઈ મૂર્ખતા કાજે મુખે ના ઝેર તું લેજે.
 અરે પ્રારબ્ધ તો ઘેલું રહે તે દૂર માગે તો;
 ન માગે દોડતું આવે, ન વિશ્વાસે કદી રહેજે.
 રહી નિર્મોહી શાંતિથી રહે એ સુખ મોટું છે;
 જગત બાજીગરીનાં તું બધાં છલબલ જવા દેજે.
 પ્રભુનાં નામનાં પુષ્પો પરાવી કાવ્યમાલા તું;
 પ્રભુની ખ્યારી ગ્રીવામાં પહેરાવી પ્રીતે દેજે.
 કવિ રાજ થયો શી છે પછી પીડા તને કાંઈ;
 નિજનંદે હમેશાં બાલ મસ્તીમાં મગ લેજે.

ગોવર્દ્ધનરામ.

૧૬૮

કોકિલાને.

નીલ લીલમ સમાં લાલ ગાલે બેઠાં તમે જે તણેરે,
 એવા રૂડા આંબલીયાતી ડાળ મુકીને, કોયલ, ક્યાં ગયારે ?
 ઉચે સોહે પ્રભાતના રંગ રાતા રાતા આભમારે,
 તેવા નાચે તીચે આના મહોર !.....મુકીને.

શાલ્યો શાલ્યો આંખલિયો આંકાળ વસંત સમીરમારે,
 સુનો તોય તમો વિના આજ.....મુકીને.
 કાળા કાળા બેદી બહા મેઘ, કિરણ શશિરેખાનારે,
 દારે આંખ, ન લેખા જણાય !.....મુકીને.
 બેદી તિમિર તણાં પડ એમ ઉડાં ગાણાં તમ તણારે,
 શુભ્રે કાન, તમો ન દેખાવ !.....મુકીને.

x

x

x

x

શશિરેખાની સુંવાળી જાત નદીના તરંગમારે,
 ઉંચી નીચી ન્હાની મોટાટી થાય,.....મુકીને.
 નેક હૃદયોમાં નેકજ થાય, પરપોટાના ઉરમારે,
 એસી બેટી બેટી સરી જાય.....મુકીને.
 તેમ આજ ઘણાં અમ ઉર તેમાં ગાન તમ તણારે,
 એક લપસે બની શતકાય !.....મુકીને.
 ઉંચી નીચી ઘણી વીચિમાળ ઉપર બાણ સમ સરીરે,
 જોતા જોતામાં શધરી જાય,.....મુકીને.
 તેમ તિમિર તરંગની માળ ઉપર ગાન તમતણારે,
 લીસું લીસું આજે સરી જાય.....મુકીને.

x

x

x

x

અર્ધ નિદ્રા સમે પ્રિય સ્પર્શ સમું કુળ્યું તમ તણારે,
 ચમકાવે અમારાં ચિત્ત !.....મુકીને.
 ભરનિદ્રા સમે પ્રિય સ્પર્શ સમું કુળ્યું તમતણારે,
 અમ ઉરમાં ભરે સુખસ્વપ્ન.....મુકીને.

x

x

x

x

રૂઢે આંદલે રમ્ય કલંક, તેવાં તમે સર ઉરેરે;
 ચંચૂ ભરતાં ખાસો તે કાસાર.....મુકીને.
 કળી કુસુમ તણી ! તમ વાસ આવે આ તિમિરમારે;
 કુળી પાંખડીઓ ન દેખાય.....મુકીને.

તેજ તારો તણું દેખાય ઝીણું ઉંચું આભમારે;
 તારો જોવાય ના, ન ઝલાય !.....સુકીને.
 તેવું ગાન તમારું, શુણાય ઉંડું ઉંડાણમારે,
 તમે દેખાવ ના, ન ઝલાવ !.....સુકીને.

૧૬૯

કુમુદ સુંદરીનો સરસ્વતીચંદ્રને પત્ર.

અવનિ પરથી નભ ચહડયું વારિ પડે જ પાછું ત્યાં ને ત્યાં;
 ટુંકું કર્મ ટુંકું રહેવાને સરજેલું આ ધરતીમાં.
 નભ વચ્ચેવચ રંગીન થાતાં ગરુડ રાજની પાંખ ઘટી.
 સુભગ ઘડિક એ બન્યું; નવાઈ ન, એ દશા જો નાજ ટટી.
 પણ ઉંચા નભના સંચારી પક્ષિરાજ તું આવ્યો આ
 ધરતી પર ત્યાંથી ઉડ પાછો; પક્ષ-હીનનો દેશજ આ.
 શકાવી પાંખો સોનેરી, રચ રસ યંત્ર તું રસધરમાં !
 વિશાળ બ્યોમ માપી લે, ને નહા સૂર્યકિરણના સરવરમાં !
 ગિરિશિખરે, ધનમાં, ને નભમાં ઉંચો તું ઉડશે જ્યારે,
 સૂર્યબિમ્બથી સળગી ઉતરતા કરઅંબાર વિશે જ્યારે;
 સુવર્ણ પક્ષની જશે ભભક ભળી તે સમયે તુજ કીર્તિને
 જોઈ જોઈ પૃથ્વી પરથી પૂજીશું હર મર્મથી અતુમેદીને.
 નહિ ઉડાયે પોતાથી પણ પ્રિયની વિમાન ગતિ જોઈ
 રામવું એટલું રહું ભાગ્ય તે રાખ ! નીકર રહીશું રાઈ.

૧૭૦

ગઝલો.

“દીધાં છોડી પિતામાતા, તજી વહાલી શુણી દારા,
 “ગણ્યા ના મર્મ ભેદાતા; લીધેા સંન્યાસ એ, બ્રાતા !

શાલ્યો શાલ્યો આંખલિયો આંકાળ વસંત સમીરમારે,
સુતો તોય તમો વિના આજ.....સુકીને.

કાળા કાળા બેદી બહા મેઘ, દિરણ શશિરેખાનારે,
દારે આંખ, ન લેખા જાણાય !.....સુકીને.
બેદી તિમિર તણાં પડ એમ ઉડાં ગાણાં તમ તણારે,
શુણે કાન, તમો ન દેખાવ !.....સુકીને.

x

x

x

x

શશિરેખાની સુંવાળી જાત નદીના તરંગમારે,
ઉઝી નીચી ન્હાની મ્હોટી થાય,.....સુકીને.
નેક લહેરીમાં નેકજ થાય, પરપોટાના ઉરમારે,
એસી વહેતી વહેતી સરી જાય.....સુકીને.

તેમ આજ ઘણાં અમ ઉર તેમાં ગાન તમ તણારે,
એક લપસે બની શતકાય !.....સુકીને.
ઉઝી નીચી ઘણી વીચિમાળ ઉપર બાણુ સમ સરીરે,
જેતા જેતામાં શક્તી જાય,.....સુકીને.

તમ તિમિર તરંગની માળ ઉપર ગાન તમતણારે,
લીસું લીસું આજે સરી જાય.....સુકીને.

x

x

x

x

અર્ધ નિદ્રા સમે પ્રિય સ્પર્શ સમું કુળ્યું તમ તણારે,
અમકાવે અમારાં ચિત્ત !.....સુકીને.
ભરનિદ્રા સમે પ્રિય સ્પર્શ સમું કુળ્યું તમતણારે,
અમ ઉરમાં ભરે સુખસ્વપ્ન.....સુકીને.

x

x

x

x

રૂડે આંદલે રમ્ય કલંક, તેવાં તમે સર ઉરેરે;
ચંચૂ ભરતાં ખાસો તે કાસાર.....સુકીને.
કળા કુસુમ તણી ! તમ વાસ આવે આ તિમિરમારે;
કુળા પાંખડીઓ ન દેખાય.....સુકીને.

તેજ તારો તણું દેખાય ઝીણું ઉચું આભમારે,
તારો જોવાય ના, ન ઝલાય !.....સુકીને.
તેવું ગાન તમારું, શુણાય ઉડું ઉડાણમારે,
તમે દેખાવ ના, ન ઝલાવ !.....સુકીને.

૧૬૯

કુસુદ સુંદરીનો સરસ્વતીચંદ્રને પત્ર.

અવનિ પરથી નભ ચહડ્યું વારિ પડે જ પાછું ત્યાં ને ત્યાં;
હુંકં કમ્પ હુંકં રહેવાને સરજેલું આ ધરતીમાં.
નભ વચ્ચેવચ રંગીન થાતાં ગરુડ રાજની પાંખ થકી.
સુભગ ધડિક એ ખન્યું; નવાઇ ન, એ દશા જો નાજ ટકી.
પણ ઉંચા નભના સંચારી પક્ષિરાજ તું આવ્યો આ
ધરતી પર ત્યાંથી ઉડ પાછો; પક્ષ-હીનનો દેશજ આ.
શકાવી પાંખો સોનેરી, રચ રસ યંત્ર તું રસધરમાં !
વિશાળ જ્યોત માપી લે, ને નહા સૂર્યકિરણના સરવરમાં !
ગિરિશિખરે, ધનમાં, ને નભમાં ઉચો તું ઉડશે જ્યારે,
સૂર્યખિન્નથી સળગી ઉતરતા કરચંપાર વિશે જ્યારે;
સુવર્ણ પક્ષની જશે ભભક ભળી તે સમયે તુજ કીર્તિને
જોઇ જોઇ પૃથ્વી પરથી પૂજશું હર મર્મથી અનુમોદીને.
નહિ ઉડાયે પોતાથી પણ પ્રિયની વિમાન ગતિ જોઇ
રાયવું એટલું રહું ભાગ્ય તે રાખ ! નીકર રહીશું રાઈ.

૧૭૦

ગઝલો.

“દીધાં છોડી પિતામાતા, તજી બહાલી ગુણી દારા,
“ગણ્યા ના મર્મ ભેદાતા; લીધો સંન્યાસ એ, બ્રાતા !

- “ પિતા કાળે તજી વહાલી, ન માની વાત મહે' તહારી !
- “ ગણ્યા ના ગાઢ નિઃશ્વાસ; લીધો સંન્યાસ એ, બ્રાતા ! ૨
- “ થયો દારૂંણુ મન માન્યો, વિશ્વળ થઈ સ્નેહની સાનો,
- “ હવે સુકુમાર ઉર શરી, જતું જોતું રવ્યં બાધી. ૩
- “ રહે તે દેવી રોવારે ! અધિકારી ન લહોવાને
- “ પ્રિયાનાં આંસુ હું, બાઈ;-ન એ રહેવાય જોવાઈ. ૪
- “ અહો ઉદાર વહાલીરે ! ટકાવી દેહ રાખીરે
- “ ન ભુલાતું તું ભુલી દે ! વિધિનું ધાર્યું વેઠી લે ! ૫
- “ અહો ઉદાર વહાલીરે ! સતી તું શુદ્ધ શાણીરે !
- “ ન જોડાતું તું જોડી દે ! છુટેલાને તું છોડી દે ! ૬
- “ અહો ઉદાર વહાલીરે ! સતી તું શુદ્ધ શાણીરે !
- “ છુટે ના તે નિભાવી લે ! પડ્યું પાતું સુધારી લે ! ૭
- “ અહો ઉદાર વહાલીરે ! દીઠું તે સ્વપ્ન માતીરે
- “ ન ભુલાતું તું ભુલી દે ! દીસે તેને નીભાવી લે ! ૮
- “ અહો ઉદાર વહાલીરે ! ન નિવારાયું બાવિરે
- “ ન ભુલાતું તું ભુલી જ-વિધિનું પાતું તે પી જ. ૯
- “ અયિ ઉદાર એ વહાલી ! સખા ! વહાલા ! ખરાબાઈ !
- “ અમીની આંખ મીચોતે ! જનારાને જવા દોતે ! ૧૦
- x x x x
- x x x x
- “ અહો એ જીવ મહારારે, દઈ આ દંશ દારાને,
- “ ઘટે ના વાસ સંસારે,-ઘટે સંન્યાસ તો તહારે. ૧૧
- “ અહો એ જીવ મહારારે ! દઈ આ દંશ દારાને,
- “ ઘટે ના ભોગ સંસાર, ઘટે ના શાંત સંન્યાસ. ૧૨
- “ શરીરે ભસ્મથી છાયો, ઉરે અત્યંત સંતાપ્યો,
- “ ઉડો જવાળામુખી જેવો-હવે સંન્યાસ આ તેવો ! ૧૩
- “ તજી રહે' ત્યાં પડી છૂટી સરિતા અધિમાં સુતી !
- “ ગિરિ ! એ સાંકળા તુંને નહીં તોડી કદી તુંડે. ૧૪

જડાઈ ભૂમિમાં સ્થિર, ઉચે આકાશ ઉદ્ગ્રીવ

“ ચર્મ તહારે રહું જોવું નદીતું અખિધમાં રોવું. ૧૫

“ હવે સ્વચ્છન્દ્યારી હું ! યદ્વચ્છવેશધારી હું !

“ પતંગો ઉડતી જેવી-હવે મારી ગતિ તેવી. ૧૬

“ ઉડે પક્ષિગણો જેમ, હવે મહારે જવું તેમ;

“ સમુદ્રે મોજી રહે તેવું હવે મહારેય છે રહેવું. ૧૭

“ નહી ઉચે નહી નીચે મળે આધાર, ધન હોયે

“ નિરાધાર-નિરાકાર:-હવે મહારીય એ આલ ૧૮

“ સ્ફુરે પોતે, ન દેખાય, કુમુદની ગન્ધ ગ્રહીવાય

“ અરણ્યે એકલો વાયુ ! જીવન એ ભાવિ છે મહાર. ૧૯

“ જહાંગીરી-ફટીરી એ ! લલાટે છે લખાવી મહે !

“ પ્રજા એ હું-નૃપાણ એ હું ! ઉરે આ એકલી તુંતું !” ૨૦

૧૭૧

સ્નેહનિદાન.

(હરિગીત.)

મુજ વૃત્તમાં નથી કો નવાઈ, શીવાય પણ હું શું કહું ?

પૂછ્યું તથાપિ તમેજ તો હું નકાર પણ શી રીતે ભણું ?

મુજ જેવું વૃત્ત ધણાંકતું શુણ્ણ શો પુછ્યે આ દેશમાં;

પરદેશી સજ્જન ! હિન્દુઓ ગાળેજ જીવન કલેશમાં !

નરગત સુખી હશે અહીં કદી મહાસતી સ્વચ્છન્દ્યી;

પણ નારીને રોવા વિના નહિ કર્મમાં ખીજી કંઈ.

પણિત પિતા તણી આત્મજા ભણી કંઈ હું તાત પ્રતાપથી;

મન વિકસીયું, ઉર ચ્છોટીયું સદ્ગુણ વિશે બહુ ભાવથી.

હું ન્હાનપણથી આશ આથી ઘણી ધરી મન માણતી.

પણ હાય ! હિન્દુ તણે લલાટ લખ્યા ન લેખો જાણતી.

શૈશવ વિશે કર પીડીયો અજ્ઞાત એક શિશુજ

ઉઘાડનાજ કરારમાં સહી કીધી મુજ મુજ ગુરજને;
 તાતે કહ્યું “ તુજ દાન્ત આ, બહુ ભાવ એ પર રાખજો;
 “ પ્રિય પતિ ગણી એ સાથ તહારો જીવ જોડી રાખજો.”
 હું જોડી: “ દાન્ત ગણાય છે ઉરવારિધિના ચંદ્રમાં;
 “ મુજ ચિત્તમાં આના પ્રભાવથી વીચિ જાગે કેમ ના ?
 “ સન્ધિ થયો નથી, છે નહિ, નક્કી ન કે થાશે જ તે,
 “ અમ ચિત્તનો; તો શીખવો, પ્રિય તાત, ક્યમ મુજ દાન્ત એ.
 “ તમ પાસ ભણુતાં હું ભણી-મન જોડવાં વિધિ હાથમાં;
 “ વિકસેજ પદ્મિની એકલા દિનનાથ કેરા સાથમાં,
 “ સંસાર માંહિ પ્રયાણ કાજ જા પાન્થ ચેતન સર્વ છે;
 “ એ એકથીજ ભલાં પ્રવાસ વિશે વળી: કહ્યું એવું ચે.
 “ એ મિત્રતાનો હેતુ, પણ રસ ઐક્ય વણ નહિ મિત્રતા;
 “ નહિં ગ્રહે ઉરપારો વિશુણુ ચિત્તસ્થળી પર સ્થિરતા;
 “ રસઐક્ય વણ મનઐક્ય નહિ એ સૂત્ર શીખજી” તે દિને,
 “ મનઐક્ય વણ નહિ મિત્રતા પ્રભવે, ગુરજ, કો રીતે.
 “ સ્ત્રી પુરુષ કેરું લગ્ન એવી મિત્રતાનો હેતુ છે;
 “ ધણીવાર આપની પાસથી મહેં તાત, એવુંજ શુણ્યું છે.
 “ અન્યોન્ય કેરી ન્યૂનતા પૂરે અનુશુણુ દમ્પતી;
 “ વિનિમય કરે નિંજ રસતણો ઉર ઉર આગળ ઉઘડી.
 “ સંસાર સ્વાર્થ અભિન્ન થાતાં ભેદનું કારણ નહિ;
 “ સ્ત્રી પુરુષની તેથીજ સહમાં મિત્રતા ઉત્તમ કહી.
 “ એ મિત્રતા વા સ્નેહ કહો, તે હાઈ દમ્પતી ભાવનું
 “ રસઐક્યથી ઉત્પન્ન થઈ રસઐક્યનેજ વધારનું.
 “ રસઐક્ય તો નહિ હોય ત્યાં ક્યમ મિત્રતા એ સંભવે ?
 “ રસ ઐક્ય વળી વિધિવણુ નહિ કદી ઇતર કો સરજી શકે.
 “ હે તાત ! તે સજવા તણી આજ્ઞા કરી આપે મને;
 “ તો કેમ કરી કરવું અશક્ય જ એવું તે શીખવો હવે.

“ હું કિંકરી છું તમતણી, કહે હોય શક્તિ સાધ્ય ને;
 “શિર વેચી પણ તમ વચન પાળું—શક્તિ એટલી સાધ્ય છે.
 “વિધિ હસ્તગત ઉરતન્ત્ર પણ ક્યમ કરી કહે ગતિવાળું હું ?
 “મુજ ઉરતણું પર ઉર સાથ શી રીત લગ કરાવું હું ? ”

૧૭૨

કેશવલાલ.

મન તું ગમાર થામાં, દોષમાં દબાઈ જામાં—દોષ
 રાચું કેમ રાગ રંગે, સુખ ભોગને પ્રસંગે;
 સુત મિત્ર ને સગામાં, મન તું ગમાર થામાં—દોષ
 ભવ જલ જાણુ ભારે, તે થકી ન કોઈ તારે;
 તોરમાં હવે તણામાં, મન તું ગમાર થામાં—દોષ
 ક્રોધ કામ લોભ ચોર, ચોરે તારે ચારે કોર,
 મોહ મત્સરે મરામાં, મન તું ગમાર થામાં—દોષ
 વિવિધ ઉપાધિઓમાં, સુખી હોય કોઈ સોમાં;
 દીનતા ભરી દશામાં, મન તું ગમાર થામાં—દોષ
 સુખ દુઃખ જોઈ જોઈ, દિન રાત રોઈ રોઈ;
 ધન-જનકાજ ધામાં, મન તું ગમાર થામાં—દોષ
 તન બલ બુદ્ધિશાળી, વિનય વિવેકવાળી,
 સમજણુ જાય વામાં, મન તું ગમાર થામાં—દોષ
 કેશવકૃપાળુ હરિ, શોધિ લે વિચાર કરી;
 માણુ તું પછી મનમાં, મન તું ગમાર થામાં—દોષ

૧૭૩

તૂટ્યો મારો તંબુરાનો તાર,
 ભજન અધુરે, રહ્યું ભગવાનનું—તૂટ્યો

એક તૂટતાં ખીજ રે તાર અસાર છે,
 જીવાળીમાં નહિ હવે જીવજી;
 ખારેયા પકયા પોચારે, નખલીયું નામનું—તૂટ્યો
 તરણ પડી છેરે ખાતલ તુંબડે,
 લાગે નહિ ટુટી જતાં વાર;
 ખૂટીતું જેઆવુંરે, કાંધ ન કામનું—તૂટ્યો
 રંગ ચડેલો કાચોરે, કહો તે કેમ રહે ?
 થોડી ઘણી પોચી પડી જાય;
 ખેલ બગડતાં ખાસોરે, માન ન તાનનું—તૂટ્યો
 સ્વર મેળવીએ શેખારે, તાલ ખેતાલ છે.
 ઢોલકમાં પણ કાંધ ન ઢંગ;
 બંધ થયું છે બાંં રે, હરિ રસ પાનનું—તૂટ્યો
 ખરચી હવે ખૂટીરે, ખૂટી હવે ભીજી નથી,
 હરિ હવે ઝાલો તમે હાથ;
 કહું છું કામ ન મારેરે, ધન જન ધામનું—તૂટ્યો
 કેશવ હરિની કરણીરે, કોઇ ન જાણી શકે,
 વાણી મન પાછાં વળી જાય;
 બલ ચાલે નહીં એમારે, મહા બળવાનનું—તૂટ્યો

૧૭૪

મેમાનને વિનંતિ

અમે તો આજ તમારા, જે દિનના મેમાન;
 સદ્ગત કરો આ સહજ સમાગમ, સુખનું એજ નિદાન. અમે.
 આવ્યા જેમ જશું તે રીતે, સર્વે એમ સમાન;
 પાછા કોઇ દિને નહિ મળીએ, ક્યાં કરશો સન્માન ? અમે.

સાચવળે સંબંધ પરસ્પર, ધર્મે રાખી ધ્યાન;
 સંપી સદ્ગુણ લેતે દેતે, દૂર કરી અભિમાન.
 લેશ નથી અમને અંતરમાં, માને અને અપમાન;
 હોય કશી કડવાસ અમારી, તો પ્રિય કરતે પાન.
 કેશવ હરિએ કરુણા કીધી, ન ભમે ભૂલી ભાન;
 તરવે તાન રહે છે તેને, થાય ન જરીએ જાન.

અમે.

અમે.

અમે.

૧૭૫

અગ્નિશંકર.

(રાગ શંકરાભરણ.)

આજ મહારાજ ! જલપર ઉદય જોઈને;
 ચંદ્રનો હૃદયમાં હર્ષ જામે !
 સ્નેહધન કુસુમવન વિમલ પરિમલ ગહન-
 નિજ ગગનમાંલિ ઉત્કય પામે !
 પિતા ! કાલના સર્વ સન્તાપ શામે !
 નવલ રસ ધવલ તવ નેત્ર સામે,
 પિતા ! કાલના સર્વ સન્તાપ શામે !
 જલધિ જલદલ ઉપર દામની દમકતી !
 યામિની વ્યોમસર માંહિ સરતી !
 કામિની કોકિલા કેલિ કૂજન કરે !
 સાગરે ભાસતી ભવ્ય ભરતી !
 પિતા સૃષ્ટિ સારી સમુદ્ધાસ ધરતી !
 સરલ તરણી સમી સરલ સરતી !
 પિતા સૃષ્ટિ સારી સમુદ્ધાસ ધરતી !

૧૭૬

ઝાલાંઓને ઉપદેશ.

(ઝાધવજી સંદેશો એ રાહ.)

સાંભળજે, ઝાલાંઓ ! વચ્ચે દીનનાં;
 દીનપણું છે પરમ દયાનું પાત્રજે !
 મોટા એ અધિકાર તમારો માનવી;
 અધિકારી છો જેનાં માનવ માત્રજે !
 એક પિતા પરમેશ્વર જાણો આપણો;
 નિકટ સગાંઓ સમજે ભાઈ બહેન જે !
 નીકો નહાની મોટી જે જીવે તણી;
 વહતું તેમાં એક અખંડિત વહેન જે !
 હસનારાઓ સાથે હસવાનું ઘટે;
 રડનારાંની સાથે રડવું તેમ જે !
 એક બીજનાં આંસુડાંઓ લૂછતાં;
 ઉંચાં ચડશે સ્ત્રી પુરૂષો સૌ એમ જે !
 મૂલદયા છે ધર્મ બધાના મૂળમાં;
 સધળાએ સન્તોનો એ ઉપદેશ જે !
 દિવ્ય દયાસાગર ચાચંતાં આપજે !
 દીન જતોને અમને એનો લેશ જે !

૧૭૭

મહેમાનોને.

મહેમાનો ! ઝા ઝાલાં ! પુનઃ પધારજે ?
 તમ ચરણે અમ સદન સદૈવ સુહાય જે !
 કરજે માફ હજારો પામર પાપ જે—
 દિનરૂપર્યામાં પ્રભુ પાસે પણ થાય જે !
 મહેમાનો ! ઝા ઝાલાં ! પુનઃ પધારજે !

(૨૦૯)

ઉન્નત ગિરિશૃંગોનાં વસનારાં તહમેઃ
 ઉતર્થા રંક ધરેઃ શો પુણ્યપ્રભાવ જ્ઞે !
 શુશ્રૂષા સારી ના અમને આવડી;
 લેશ ન લીધો લલિત ઉરોનો દહાવ જ્ઞે !
 મહેમાનો ! ઓ બહોલાં ! પુનઃ પધારજો !

૧૭૮

વસંતવિજય.

“ નહિં નાથ ! નહિં નાથ ! ન જાણો કે સવાર છે;
 “ આ બધું ઘોર અંધારું-હજી તો બહુ વાર છે. ”

હજારો વર્ષો એ વચન નિકળ્યાને વહિ ગયાં,
 ખરે ! વક્તા શ્રોતા નથી તદ્દપિ એ વિસ્મૃત થયાં;
 સહુ માદ્રી પાંડુ તરતજ પિછાને ઉચરતાં,
 વટી જ્ઞે કે વેળા અસીમ શતશૃંગે વિચરતાં.

ગિરિના પ્રાન્તમાં કોઈ બાંધી પર્ણકુટીદ્રવ્ય,
 બન્ને રાત્રી તથા રાજ્ય કરતાં કાલ ત્યાં ક્ષય.

નિદ્રા પ્રશાન્ત જરીએ ન હતી થયેલી,
 દુઃસ્વપ્નદર્શન મહિજ નિશા ગયેલી;
 ખુલ્લા પ્રદેશ પર જૈ ફૂંકે થોડિ વાર,
 ઊઠ્યો નરેન્દ્ર મનમાં કરી એ વિચાર.

ધીમે શયનને છોડી જરા એ ખહાર જાય જ્યાં,

“ નહિં નાથ ! નહિં નાથ ! શબ્દો એ સંભળાય લાં.
 “ પ્રિયે માદ્રી ! શું છે ? નથી નથી જતો સ્નાન કરવા;
 “ વહી નિદ્રા, માટે અહિં તહિં જરા જાઉં કરવા;
 “ મટયું આ અંધારું તરત નથી રાત્રિ પણ બહુ,
 “ હમેશાંને સ્થાને પછી કરીશ હું અહુનિક સહુ. ”

ન જવાનું કહી દેવી નિદ્રાવશ થઈ હતી;
જ્યતિ ક્ષણ રોકાઈ ફરી પાછી ગઈ હતી.

સાફ થયું પ્રિય સખી થઈ છે પ્રસુત,
સાચી મિના નહિજ રાખી શકત યુગ;

અંતોષથી નૃપતિ થાય હવે વિદાય,
છે અંધકાર, પણ ભૂલ જરા ન ખાય.

કંસારી તમરાંઓના અવાજો આવતા હતા;
સ્થલ-કાલ છતાં શાંત ખન્નેને ભાવતા હતા.
વહે થંડો વાયુ કરી દઈ બધે શાંતિ વનમાં,
ધણુ થોડા આજે ઉડુગણુ પ્રકાશે ગગનમાં;
હજી એકે પ્રાણી ગિરિમહિ નહિ જ્યતિ દિસે;
વધે અંધારામાં નરવર અગાડી વન વિશે.

ત્યાં, જવું હતું તે આવ્યું સર સુંદર પાસનું,
આપ્યું હતું પુરા જેને નામ “માદ્રીવિલાસ”નું.

જાંખી ભરેલ જલની સ્થિરતા જણાય,
જોતાંજ તર્ક નૃપના ક્યંહિએ તણાય;
એસે શિલા ઉપર ચાલી સચિંત રાય;
ઉંડા વિચાર મહિં છેવટ મથ થાય.

અનિદ્રાશ્રમથી તેનો ધૈર્યબ્રંશ થયો હતો;
પૂર્વના સ્મરણોમાંજ ધણો કાલ ગયો હતો.
થવા માંડ્યાં ત્યાં તો રવિ ઉદયનાં ચિહ્ન સધજે,
ઉઠેલી સૃષ્ટિના વિપમ સ્વર સાથે સહુ ભજે,
જવા માંડ્યું સર્વે સ્થળ અહિંથી અંધારું ઝટ જ્યો,
પુરાયો પ્રાચીમાં નવીન સરખો રંગ પણ ત્યાં.
કાલાહલ થવા લાગ્યો અણોદયથી બધે;
પૂર્વની રક્તિમા સાથે સહુ આ ક્ષોભ એ વધે.
વૃક્ષો અદૃશ્ય સધળાં નજરે પડે છે,

ધોળાં અનેક ગમથી ઝરણાં દડે છે;

એ દેશ ચક્ષુ તજી ઉપર જ્યાં ચડે છે,

ઉંચાં પ્રચંડ શિખરો નભને અડે છે.

“ અરે શું આટલો કાલ નિષ્કારણ વહી ગયો, ”

સઘ એવું કહી રાજ સ્વસ્થાનેથી ઉભો થયો.

ઉઠી જોતાં શોભા બહુજ બદલાયેલ નિરખી,

હયું પાછું ઘેર્યું સ્મરણ મહિં આવી પ્રિય સખી;

“ નિહાળું છું શું હું મનહર વસંતપ્રસરને !

અરેરે ! શેની, શી અનુભવ કરું છું અસર એ ! ”

સૃષ્ટિસૌન્દર્યને જોતાં કેં રોમાંચ થયું હતું,

ધણા દિવસનું પેલું યોગાંવત્ત ગયું હતું.

ઉઠે દોડે એવી જલચર કરે ગમ્મત ઘણી,

નિહાળી તે જોયું વળી પછી જરા પર્વત ભણી;

ગમી ના એ વૃત્તિ હૃદય રસથી સંયમ ચડ્યો,

“ થઈ નહાવા વેળા ” નૃપતિ કહી એવું મહિં પડ્યો.

સ્નાનથી થઈને શાંત પડ્યો એ નિત્ય કર્મમાં;

જતાં રાગ બની વૃત્તિ પાછી તદ્રૂપ ધર્મમાં.

પૂરું કરી તરત તે સ્થલને તજે છે,

ઠંથિયા વિરૂદ્ધ દૃઢ આગ્રહને સજે છે;

શાને થવું પતિત આશ્રમધર્મનાથી,

“ સૌન્દર્ય શું ? જગત શું ? તપ એજ સાથી. ”

જઈ આશ્રમમાં લે છે નિત્ય માફક ભોજન,

ધૃત્યું પછી જરી નિદ્રા પૂર્ણ વિસરવા વન.

ઉઠ્યો થોડીવારે નૃપતિ જ્યમ નિદ્રા કંઈ લઈ,

મનોવૃત્તિ તેવી સ્થિર વિમલને સાત્વિક થઈ;

જઈ થોડે છોટે પછી અનુભવે શીતલ હવા,

પડે દૃષ્ટિ માટે વન તરફ લાગે નિરખવા.

અહુબ્ધ હૃદયે જોઈ રચના એ યંત્ર તણી,
મળવાને પછી આલ્યો ખીણ પર્ણકુટી ભણી.

માત્રોજ કક્ષા હતી હાજર એહવાર,
કુંતા ગયેલ કંઈ દારણથી બહાર.

માતા સતી નકુલ ને સહદેવની એ,
હા ! તાપસી નૃપતી સાથ હતી બની એ.

ઝીણા વલ્કલને આંજે એણે અંગે ધર્યું હતું;

નહિં લાવણ્યને ઝોણું વનવાંસે કર્યું હતું.

“ નથી શું કુંતાણ ? નહિં અરર આંહિં રહી શકે,

“ પ્રિયે ! તું એકાકી, સ્વજન વિણ વૃત્તિ ક્યમ ટકે !

“ ખરે ત્યારે આનો અનુભવ જરા આજ કરીએ, ”

“ જરા આ પાસેના ઉપવન વિશે કંઈ જરીએ. ”

પ્રસંગ બદલાતાં એ સિદ્ધાન્ત વિસરી ગયો;

મટો તાપસ એ પાછો ભર્તા—સ્વામી ખરે થયો.

શાન્તિ મંહિં નહિં થયો કંઈ ફેરફાર,

એથીજ હાલ નૃપતિ વિસર્યો સવાર;

માત્રી નહિં કરી શકી કંઈએ નકાર,

જાણેલ હોય કદિ શું વિધિના પ્રકાર ?

પૂર્વાશ્રમ તણી જુદી પાંછી આવી ગઈ હતી;

ફરે સાંપ્રતને ભૂલી વનમાં સાથ દંપતી.

વહી જતાં ઝરણાં શ્રમને હરે,

નિરખતાં રચના નયનો ઠરે;

મધુર શબ્દ વિહંગ બધાં કરે,

રસિકનાં હૃદયોં રસથી ભરે.

વસંતે સ્થાપેલું પ્રખલ નિજ સામ્રાજ્ય સધળે,

નવાં લીલાં વસ્ત્રો તરુવર ધરે છે સહુ સ્થળે;

બધી સામગ્રી એ મદનરસથી સૃષ્ટિ ભરેલી,

જનોના જુસ્સાને અતિ ચપલ ઉદ્દીપ્ત કરતી.

ઉછળ્યું લોહી તેથી એ સાવચેત થયો નહિં;

સ્ત્રી સંગે નર્મગોષ્ઠીમાં વધે છે વનતી મહિં.

ઉતુંગ નમ્ર સહકાર દિસે ઘણાય,

લાખો વળી અગર અન્દન ત્યાં જણાય;

વૃક્ષો લતા-સકલ-કંઈક અપૂર્વ રંગ,

જામે ન કાં પ્રજલ મિત્ર વડે અનંગ!

ફરતાં ફરતાં આળ્યો એક માલતીમંડપ;

પ્રવેશ સતીની સાથે કરે છે તે મહિં નૃપ;

ધીમે ધીમે છટાથી કુસુમરજ લઈ ડોલતો વાયુ વાય,

ચોપાસે વધીઓથી પરિખળ પ્રસરે, તેજને તૃપ્તિ થાય.

એસીને કોણ જાણે ક્યાંહિ પરભૂતિકા ગાન સ્વર્ગીય ગાય,

ગાળી નાખે હલારી રસિક હૃદયને-વૃત્તિથી દાખ જાય.

“ સાંભળ્યું મોહ પામીને હવે કોકિલફૂજન;

“ પ્રિયા પંચમ વૃષ્ટિથી નહાવાનું થાય છે મન. ”

જરા શંકા પામી તદ્દપિ નહિં કાંઈ કહી શકી,

વળી એવી ભીતિ નૃપવદન જોતાં નહિં ટકી;

નહિં રાજજીતો હુકમ પણ પાછો કદિ ફરે,

વિચારી એ માત્રી તરતજ જરા કેં શરૂ કરે.

દિવ્ય રાગ શરૂ થતાં બન્યું શાન્ત બધું વન;

લોહચુંબકથી જાણે ખેંચાયાં સર્વનાં મન.

માધુર્ય એ ઉછળતું ક્યાંહિ ના સમાય;

હા ! કેમ આ હલક અંતરથી ખમાય !

સાથે મળ્યાં તરત દંપતી સર્વ દોડી,

ભેટો રહ્યાં સ્વર વિશે દૃઢ વૃત્તિ જોડી.

ઘેલી બની બધી સૃષ્ટિ રસમાં હાલ નહાય છે,

હાય ! એકજ પાંડુના હૈયામાં કેંક થાય છે !

અમુખ હૃદયે જોઈ રચના એ મંત્ર તણી,
મળવાને પછી આલ્યો ખીજી પાર્ણકુટી ભણી.

માત્રોજ ફક્ત હતી હાજર એહવાર,
કુંતા ગયેલ કંઈ કારણથી બહાર.

માતા સતી નકુલ ને સહદેવની એ,
હા ! તાપસી નૃપની સાથ હતી બની એ.

જીણા વદકલને આજે જોણે અંગે ધર્યું હતું;
નહિં લાવણ્યને જોણું વનવાસે કર્યું હતું.

“ નથી શું કુંતાજી ? નહિં અરર આંહિં રહી શકે,

“ પ્રિયે ! તું એકાકી, સ્વજન વિણ વૃત્તિ ક્યમ ટકે ?

“ ખરે ત્યારે આનો અનુભવ જરા આજ કરીએ, ”

“ જરા આ પાસેના ઉપવન વિશે કાંઈ શ્રીએ. ”

પ્રસંગ બદલાતાં એ સિદ્ધાન્ત વિસરી ગયો;

મટી તાપસ એ પાછો ભર્તા-સ્વામી ખરે થયો.

શાન્તિ મંહિં નહિં થયો કંઈ ફેરફાર,

એથીજ હાલ નૃપતિ વિસર્યો સવાર;

માત્રી નહિં કરી શકી કંઈએ નકાર,

જાણેલ હોય કદિ શું વિધિના પ્રકાર ?

પૂર્વાશ્રમ તણી શુદ્ધિ પાછી આવી ગઈ હતી;

ફરે સાંપ્રતને ભૂલી વનમાં સાથ દંપતી.

વહી જતાં ઝરણાં શ્રમને હરે,

નિરખતાં રચના નયનો કરે;

મધુર શબ્દ વિહંગ બધાં કરે,

રસિકનાં હૃદયોં રસથી ભરે.

વસંતે સ્થાપેલું પ્રખલ નિજ સામ્રાજ્ય સધળે,

નવાં લીલાં વસ્ત્રો તરુવર ધરે છે સહુ સ્થળે;

બધી સામગ્રી એ મદનરસથી સૃષ્ટિ ભરતી,

જનોના જુસ્સાને અતિ ચપલ ઉદીપ્ત કરતી.

ઉછળ્યું લોહી તેથી એ સાવચેત થયો નહિં;
સ્ત્રી સંગે નર્મગોષ્ઠીમાં વધે છે વનની મહિં.

ઉત્તુંગ નમ્ર સહકાર દિસે ઘણાય,
લાખો વળી અગર ચન્દન ત્યાં જણાય;

વૃક્ષો લતા-સકલ-કંઠક અપૂર્વ રંગ,
જામે ન કાં પ્રજલ મિત્ર વડે અનંગ!

ફરતાં ફરતાં આબ્યો એક માલતીમંડપ;
પ્રવેશ સતીની સાથે કરે છે તે મહિં વૃષ;

ધીમે ધીમે છટાથી કુસુમરજ લઈ ડોલતો વાયુ વાય,
ચોપાસે વહ્નીઓથી પરિચળ પ્રસરે, નેત્રને તૃપ્તિ થાય.
એસીને કોણ જાણે ક્યાંહિ પરભૂતિકા ગાન સ્વર્ગીય ગાય,
ગાળી નાખે હલાવી રસિક હૃદયને-વૃત્તિથી દાખ જાય.

“ સાંભળ્યું મોહ પામીને હવે કોકિલકૂજન;
“ પ્રિયા પંચમ વૃષ્ટિથી નહાવાનું થાય છે મન. ”

જરા શંકા પામી તદપિ નહિં કાંઈ કહી શકી,
વળી એવી ભીતિ વૃષવદન જોતાં નહિં ટકી;
નહિં રાજજીનો હુકમ પણ પાછો કદિ ફરે,
વિચારી એ માત્રી તરતજ જરા કેં શરૂ કરે.
દિવ્ય રાગ શરૂ થતાં બન્યું શાન્ત બધું વન;
લોહચુંબકથી જાણે ખેંચાયાં સર્વનાં મન.

માહુર્ય એ ઉછળતું ક્યાંહિ ના સમાય;
હા ! કેમ આ હલક અંતરથી ખમાય !

સાથે મળ્યાં તરત દંપતી સર્વ દોડી,
ભેટી રહ્યાં સ્વર વિશે દષ્ટ વૃત્તિ બેડી.

ઘેલી બની બધી સૃષ્ટિ રસમાં હાલ નહાય છે,
હાય ! એકજ પાંડુના હૈયામાં કેંક થાય છે !

સંગીતામૃત વર્ષતાં પ્રથમ તો આનન્દ વ્યાપી ગયો,
 સાથે-એક કંઈ પ્રિયા હૃદયને આવેશ એવો થયો;
 ખેંચાયું પણ વેગ પૂર્ણ કરતાં-આવી સ્થિતિની સ્મૃતિ,
 રાખે આકુશ તોય સ્પષ્ટ વપુમાં દેખાય છે વિકૃતિ.

નિહાળી નૃપને રાત્રી જરા ગાતાં રહી ગઈ,
 હાયરે ! ઉલટી તેથી તેની શાંતિ વહી ગઈ !

“ પ્રિયે ! માત્રી !-આહા ! સહન સુજ્ઞથી આ નથી થતું,

“ નહિં મારે જોયે તપક્લ ભલે એ સહુ જતું;

“ ચલાવી દે પાછી મધુર સ્વરની રમ્ય સરિતા,

“ છટાથી છોડી દે, અરર ! ક્યમ રાખે નિયમિતા !”

વૃત્તિઓ પરથી તેનો અધિકાર ગયો હતો;

અપૂર્વ ધ્વનિથી છેક મદોન્મત્ત થયો હતો;

“ સખી દેવી બહાલી ! સ્વરૂપ તુજ આજે બહુ દીસે,

“ ખરે રંભા જેવી રસમય અહીં-નંદન વિશે. ”

નિહાળે વર્ષાવી પ્રણયરસ બન્ને નયનથી,

જરા ધારતી પામે સતી પણ હવે હાય ! મનથી.

ગીત પૂર્ણ થતાં રાજા જાય છે પાસ કેં મિષે,

“ ક્ષમા ” “ પ્રાણ ” નહિં ” બોલી લે છે એને ભુજવિશે.

“ રે હાય ! હાય ! નહિં નાય ! નહિં ! ” કહીને,

છૂટી જઈ કર થકી અળગી રહી તે;

હા ! દીન દૃષ્ટિ કરી એ નિરખી રહે છે,

દુઃખે ભર્યા નયનથી નૃપને કહે છે.

“ હરે છું-ભય પામું છું જોઈને આજ આપને,

“ અરે કેમ વિસારો છો ઋષિના ઉગ્ર શાપને ?

બહુ બહીતી બહીતી થર થર થતી એ ઠરગરે,

નથી ઝાણી થાતી તદ્દપિ નૃપની વિકૃતિ અરે !

“ ઘટે છે શું દેવી !-હૃદય પર આ નિર્દય થવું !

અરેરે ! આ આતું પ્રબળ હુઃખ-મારે ક્યાંહિ જંહું !
 “ પ્રિયા-પ્રિયા-પ્રિયા ! તારા હાથમાં સર્વ હાયરે !
 ત્વરાથી દેહ જોડી દે, આ તો નાંહિ ખમાયરે !
 “ જાણું બધું, પણ દિસે સ્થિતિ આ નવીન,
 “ માત્ર નથી બળ બન્યો જળ બહાર મીન.
 “ દેવી ! વિચાર કરવા સધળા તણ દે,
 “ રે હાય ! સ્પર્શસુખ પ્રાણ સખી ! હજી-દે. ”
 વિચાર કરવા જેવો હવે વખત રહ્યો નહિં;
 ઝંપલાવી પડે માત્રો નરેન્દ્ર ભુજની મહિં.

x x x x

નહિં ચાલે આથી ગત વખતમાં દૂર હૃદય,
 પડયા શબ્દો છેલ્લા શ્રુતિ પર બહુ મન્દ સદયઃ
 જરા ત્રુટયાં વાક્યો કંઈ કંઈ થઈને રહી ગયાં,
 હજારો વર્ષો એ પણ પછી હવે તો વહી ગયાં.

૧૭૮

રમણભાઈ.

તત્કાલ મહિમા.

(હરિગીત.)

બહુ ગૂઢ તરમાં બેસીને જે ગાય મીઠું કોયલ,
 ચાલે ધડી તે એક ને પછી બંધ તે અદ્ભુત સ્વર;
 ગાનાર ના દેખાય ને તે જાય સધળું સ્વપ્ન શું,
 એ એક ક્ષણતું મંત્રુ ગાયન ના સુણ્યું તે ના સુણ્યું.
 કદિ કુસુમ કોમલ ખીલી રહે નાજુક લતા શોભાવતું;
 રંગે લલિત ને ગંધ મીઠો સહુ દિશે ફેલાવતું;
 કંઈ કાલ રહિને ખરી પડે ને જાય ધૂળમાં એ બધું,

એ અંતરે મીઠું કુસુમ એ ના સુંદરું તે ના સુંદરું.
 આકાશમાં ઉંચે થઈ તારો ખરે કદી રાત્રિયે,
 સળગી ઉડીને મધ્યમાં પણ એક જ્યોતિ પ્રકાશી રહે;
 ઝટ પછી પડે તે ક્યાંય ને ના ચિન્હ રહે એ તેજનું.
 દુર્લભ પણ એ વિરલ દર્શન ના દીઠું, તે ના દીઠું.
 કદી દીઠી નહી લાવણ્યની, અનુભવી વરસતી ચાંદની,
 આશા તણી છાયા દીઠી કળી પુષ્પની જ્યાં નીકળી;
 કે દીઠી વીજળી ચમકતી સ્મિત નીરખી કે ચુવતી તારું
 ને ભાવ ઉદીપન તરત ત્યાં ના થયું તે ના થયું.
 તરણી સ્વહૃદય રહસ્ય કહેતી દષ્ટિ નીચી રાખીને
 ત્યાં ગાલ પર તે સમય સુરખી ઉછળી રહી રાતી જે;
 તે ચિત્ર પામે નાશ જ્યાં ઉત્પન્ન થઈને ક્ષણ ટક્યું,
 તે પર તહિં તત્કાલ સુખન ના લીધું તે ના લીધું.
 જાતે જ જે ખરી કીર્તિ છે બહુ હર્ષ ને સુખનું ભર્યું,
 ઉંચું સહુથી શૃંગ છે જીવનતણા પર્વતતણું;
 અનુભવ કરાવી વિવિધ જે ક્ષણમાં જતું રહે દોડતું,
 યૌવન, મીઠી ! તે સક્ષળ જલદીજ ના કર્યું તે ના કર્યું.

૧૮૦

કલાપી.

કૃતમીતા.

(શિખરિણી.)

ભલે ફૂંકો ફૂંકો પવન ! તમ જવાલા સળગતી !
 ભલે વંટોળાની ગગનપડમાં ધૂળ ઉડતી !
 સુસાટામાં છોને ગિરિશિખર મ્હોટાં ઢળી પડે !
 ભલે સૂર્યે ઢાંકી રજ સહુ દિશા મેલીજ કરે ?
 ભલે બહેતાં બહાણે સઢ સહુ ચીરાઈ તૂટી પડે !

પ્રચંડોર્મિ છોને જલધિજલના ઉછળી રહે !
 ભલે હોડી ડૂબી ગરક દરિયામાં થઈ જતી !
 ભલે જતી આખી જનસહ રસાતાલ પૃથિવી !
 હવે તો હું વૈરી જગત સધળાનો થઈ રહ્યો !
 અહો ! જેને માટે મમ હૃદય ખાળી દુઃખી થયો !
 કૃતઘ્ની લોકોને કદર નવ કાંઈ હૃદયની !
 ન જોવાની ઇચ્છા ! કદર કરવા સાધન નહીં.
 તુશની સત્વે આ કુદરત તણાંમાં મળી રહું !
 અને તો વંટોળો થઈ જગત આ ઉજ્જડ કરું !
 ગડેડાટો મહોટા, કડક કડકાટો વીજળીના,
 મને બહાલાં બહાલાં પ્રલય ધમસાણો પવનનાં !
 દયાના, પ્રીતિના, મૃદુ હૃદય ને માર્દવ તણા
 તમે લોકો વૈરી, મમ હૃદય લે વૈર ક્યમ ના ?
 હસો રોતાં દેખી, હસીશ તમને આજ ચગદી !
 અહો ! રોનારાં આ મમ નયનમાં જવાળ સળગી !
 દયા રોનારાંની ઉપર નવ મહારા હૃદયને !
 તહમારું રોવું એ કપટમય ને કૂર જ દિસે !
 તહમારાં લોહીમાં મમ હૃદય આ સ્નાન કરશે,
 અને ત્હોયે સૌ એ ઘટિત જ થયું એમ ગણશે !
 અહો હો ! આ મીઠી કુદરત તણી કેવી મૃદુતા ?
 અરે ! તેમાં ક્યાંથી હૃદય તમ શીખ્યાં અજડતા ?
 તહમારે માટે કેા હૃદય ભગવું જે કરી રહે,
 અરે ! તેને ચીરો ? તમ હૃદય તો ચીરીશ હવે !
 સખે ! તેં એ શું આ જિગર ચીરવા ખંજર લીધું !
 હવું ખુલ્લું ત્હોયે હૃદય મમ તેં એ નવ દીધું !
 કહું શું લોકોને ? અરર ! સધળાં પામર નકી !
 વૃથા ઢાળું ત્યાં હું મમ હૃદયનો કોધ જ નકી !

તને તો ના જોડો ! મુજ જીગર દે' એ કહી શકે !
 મૂક્યું જોજો માથું પછી કતલનો શું કર રહે !
 દગો ત્યાંએ ત્યાંએ પછી જગતને શું કહી શકું ?
 વિના જોડ્યે કાંઈ પણ નવ હું મુગો મરી શકું.
 ભલે કુંકે કુંકે અનિલ અથડાયા વગર સૌ
 ગિરિ તો આ રનો થઈ જઈ હવે પોલ ઉડતો !
 ઘણા બહોની સામે અડગ રહીને ટકર લીધી,
 હવે તે ખેંચાતો તણવત થઈ તાણની મહી !
 જવા સામે પૂરે સરપ સરખો ચત્ન કરશે,
 હજી એ ખેંચાતો પણ નવ ખુશીથી કહી જશે !
 અરે ! આશા કિન્તુ જરી પણ રહી ના હૃદયને,
 પડ્યો જે નીચે તે જગત ક્યમ ઉંચે લઈ શકે ?
 સખે ! અન્યાયી તું મમ હૃદયને તે જગતને,
 અરેરે ! તેં કીધું જગત કંડવું આ હૃદયને !
 કૃતઘ્ની તું થાતાં દિલ મમ કૃતઘ્ની થઈ ગયું !
 પ્રભુની લીલાને વિષમ ગણતાં એ શીખી ગયું !
 તને કે' કહેવું એ દિલની નાજનામ મુજ નકી,
 વિના સ્વાર્થે પ્રીતિ મમ હૃદયથી ના થઈ શકી !
 નકો આશા કાંઈ મુજ હૃદયમાં રાખી જ હશે,
 ન તે પૂરી થાતાં મમ હૃદયને આ દુઃખ, સખે !
 હશે ! ભાઈ ! કિન્તુ હૃદય ત્યજવું તે સુખથી શે !
 ઉછેર્યું મેં તારું હૃદય કુમળું દુઃખી ગણીને;
 હવે કાંટા લાગે ! અમર તુજ એ કંટક હજી !
 પરન્તુ બીજાથી જરી વધુ હવે કામળ થજી !

સારસી.

મીઠા દીર્ઘ ધ્વનિ વતી વન બધું હર્ષે ભરે કોકિલા,
 ઝીણી વાંસળી શાસ્વરો સુખભર્યા ચંડોળ આલાપતાં;
 ખિસ્કોલી તરુના મહાન વિટપે ઝૂકી રહી ત્યાં ફૂટે,
 ને રંગીન શુક્રો ધણા મધુરવા આકાશ ઉડી રહે !
 આવી આનન્દ વેળાએ ખિચાઈ કોણ આ દુઃખી ?
 હશે એ પ્રેમનું માર્યું હૈયું કોઈ રહ્યું તપી !
 ગંભીર નાદ કરતી સરિતા વહે છે,
 સીંચી જલે પુલિન શીતલ એ કરે છે;
 ત્યાં દીન સારસી ઉભી જલપૂર નેત્રે,
 સૂતી અરે ! શિર નમાવી રહી રહે એ !

અહોહો ! પાંખ પ્રીતિની તેની તૂટી ગઈ દિસે,
 આવું આ પક્ષી, તેને એ આવી પીડા ખરી ? અરે ?
 રે રે ? તેનો પ્રિયતમ તહીં પાદ પાસે પડ્યો છે,
 પહોળા પાંખો શિથિલ બની છે મૃત્યુનો હસ્ત લાગ્યે;
 પારાધીએ હૃદય પર હા ! તીર માર્યો દિસે છે,
 ખૂંચ્યો છે ત્યાં રુધિર વહતું બંધ હાવાં થયું છે.

જીવવું જીવ લેખને આહિ એવી દિસે રીતિ ?
 કોઈને દુઃખ દેવાથી તુમિ કેમ હશે થતી ?

મૂકી ગયો ક્યમ શિકાર હશે શિકારી ?
 આવી હશે દિલ દયા કંઈ સારસીની ?
 બચ્યાં અને પતિપ્રિયા તણી એ ધડીની
 નાસ્થો હશે હૃદય ચીરતી ચીસ સુણી ?

ગાળે છે પ્રેમનાં અશ્રુ વળ જોવાય દિલને,
 કા વેળા પારધીને એ પ્રેમનો દંશ લાગતો.
 આવું આવું નિરખી દિલમાં કંઈ કેવુંય થાય,

કેવો છે રે રુદનમય આ કૂર દેખાવ હાય ?

નહાનાં ખચ્યાં ટળવળી રહી માત સાચું જુલે છે,
ને પંપાળે નિજ જનકને કંઠને ચંચુથી ઓ.

હજી તો ખેલવા પૂરું શીખ્યાં આ નથી બાલકાં,
રે ! તે શું મૃત્યુને બાળે લોળાં આ લલુ પંખીકાં !

દુઃખ સહુ ઉડી જશે કાલ આ બાલકોનાં,

રમત ગમત માંહી હર્ષ લેશે ફરી આ;

પણ જીરી મરશે રે સારસી બાપડી તો,

જખમ નહિં રજાશે પ્રેમનો કારી લાગ્યો.

પ્રેમીએ પ્રેમી જાતાં કો બીજાથી પ્રેમ જોડ્યો,

આવું કાં ન કરે સૌએ પ્રેમી જો કે મળે ખરો.

જોડવી એક જોડીને જો કો ખંડિત થાય તો,

અંતેનાં એક બીજાથી એમાં જોથી બને દુઃખો.

અઢેલી બાઝીને તરુસહ રહે ખીલતી લતા,

દષ્ટ પુષ્પો પ્રેમે લઈ રસ જીવે છે પ્રણયમાં;

સુખી આવા દહાડા સરકી કંઈ જતા રમતમાં,

અને જો વેલીને મરણપડદામાં લઈ જતા.

મરેલી વેલીતું સ્મરણ નવ ભૂલે તરુ કદી,

અને પ્રેમી ગાળે દિવસ દુઃખના કૈં રડી રડી;

પરંતુ ચાપે છે હૃદય પર બીજી લઈ લતા,

અને પ્રેમે રેડે મધુર રસ તેના હૃદયમાં.

ધીમે ધીમે આવું તરુ થઈ જઈ વૃદ્ધ મરતું,

અને વેલી વીલી રૂદન કરતી કૈં દુઃખમયું;

છતાં ટેકો બીજા તરુ પર લઈનેય જીવતી,

અને આપી પુષ્પો જીવિત નિજ તે પૂર્ણ કરતી.

ન કિન્તુ સારસી આ તો આવો માર્ગ કદી ગ્રહે,

એકને દિલ અર્પ્યું તે બીજા કોતું નહિ બને.

પ્રેમને કારણે સાથે સંબંધ કાંઈ એ નથી;
 કારણ પ્રીતિનું પ્રીતિ: પ્રેમીની લક્ષ્મી તે બધી.
 ઝુરી ઝુરી મરવામાં સ્નેહ સંતોષ માને,
 નહિં કદી રસ શોધે સારસી અન્ય સ્થાને;
 રસ દધ લઈ લીધો ધૃશ્વરે છીનવી તો,
 હૃદયહીણ ખીચારાં પ્રેમીને મૃત્યુ આપો.
 પ્રેમીનો હોય બેલી કો તો આતુ' કે' થવું ઘટે,
 પામે છે ત્રાસ મહારો તો આત્મા આ દુઃખ જોઈને.
 ત્યાં કાંઈ આ વન મહિ હીલચાલ થાય,
 પક્ષી બધાં ઉડી ઉડી અહીં શાં તણાય !
 સર્પો, હરિણ, સસલાં, સહુ દોડી આવે,
 લાંબો ધ્વનિ ભયભર્યો શ્રવણે પડે છે.
 ઉલ્કાપાત થયો કાંઈ હશે આ વનની મહિ;
 પ્રતીતિ થાય છે એવી જોઈ આ ગતિ સૌ તણી.
 હા ! અગ્નિ ત્યાં સળગી ઘાસ પ્રજ્વળતો રે !
 વૃક્ષો તણાં કુંપળ બાળી ઉડાડતો તે;
 ભૂખ્યો ધસી જીવ અનેક ગળી જતો તે,
 દિશા બધી ધૂમથી જવરાવી દેશે !
 જહાજો છે જીવ પોતાનો જહાજાંથીય વધુ ! અરે !
 જહાસે છે સિંહ પેલો ત્યાં સૂતી સિંહણ છોડીને.
 પણ અડગ સમાધિ સારસીની ન તૂટે,
 મરણ શરણ જાવું હર્ષ તેને દિસે છે;
 ભડ ભડ ભડ થાતી અગ્નિની જાળ આવી,
 બળી મરી પ્રિય સાથે સારસી પ્રેમધેલી.
 દર્દીના દર્દની પીડા વિધિનેય દિસે ખરી;
 અરે ! તો દર્દ કાં દેશે, ને દે ઔષધ કાં પછી ?

૧૮૨

હમારી પિછાન.

(ગઝલ.)

હમે જોગી બધા વરવા સ્મશાનો હુંદનારાઓ !
 તહીંના ભૂતને ગાઇ જગાવી ખેલનારાઓ !
 જહાં જને કરી સુદૂં કબરમાં મોકલી દેતી,
 હમે એ કાનમાં બહુ હમાઈ ફૂંકનારાઓ !
 જહાંથી જે થયું ખાતલ અહીં તે છે થયું શામિલ ?
 હમે તો ખાકની મૂદી ભરી રાજી થનારાઓ !
 જહીં જખમો તહીં ખોસાતણો મરહમ હમે દેતા,
 બધાનાં ઇશકનાં દર્દો બધાં એ જોરનારાઓ !
 અમે જાહેરખબરો સૌ જિગરની છે લખી નાખી,
 ન વાંચે કોઈ યા વાંચે, ન પરવા રાખનારાઓ !
 ગરજ જો ઇશકખાજની, હમેને પૂછતા આવો,
 બધાં ખાલી ફિતૂરથી તો સદાએ નહાસનારાઓ !
 જહીં સ્પર્ધા તણી જગતી દખલ ના પહોંચતી ત્યાં ત્યાં,
 જમીં તે આસમાનોના દડા ઉડાવનારાઓ !
 ગમે તે બેહયાઇને દઇ માથું ધરી ખોજે,
 હમે આરામમાં ક્યાંએ સુખેથી ઉંઘનારાઓ !
 સતમની બેવકાઇથી નથી સુખ કાંઇએ ડરતા,
 હમે જાણ્યું હમે માણ્યું, શિકરને ફેંકનારાઓ !
 જખમથી જે ડરી રહેતા, વગર જખમે જખમ રહેતા;
 હમે તો ખાઇને જખમો ખુખી ત્યાં માનનારાઓ !
 બની ઉસ્તાદ આવો તો થશે આહીં તમે ચેલા,
 મગર મુરશિદ કરો તો તો હમે ચેલા થનારાઓ !
 હમારાં આંસુથી આંસુ મિલાવો, આપશું ચાવી;
 પછી ખંજર બલે દેતાં, નહીં ગણકારનારાઓ !

૧૮૩

વીણાનો મૃગ.

ઉગતા સૂર્યની સામે આવે છે મૃગ દોડતો,

ઉતરે બાગમાં હાવાં ફલંગે ગઢ ફૂદતો.

વીણા તણો નાદ તહીં સુણાય,

આનન્દ દહેરે અનિલો ભરાય;

બુલે પુલો એ કંઈ તાલમાં ત્યાં,

વસન્તલીલા સ્વર બેવડી રહ્યા.

ભીતિ કશી એ મૃગને દિસે ના,

પિછાન જુની સ્થલની નકી આ;

નમાવી શુંગો ચળ પીઠમાં કરે,

યથેચ્છ યજ્ઞો તરૂનાં જરા ચરે.

ઉડી રહ્યો છે જલનો કુવારો,

હોજે તરે રંગીન માછલીઓ;

ત્યાં કાન માંડી મૃગ તે ઢળે છે,

જરા નમીને જલ એ પીએ છે.

પાસેથી ત્યાં તો સ્વર દિવ્ય આવ્યા,

વાયુ તણી દહેર મહીં ગૂંથાયા;

દી ઉમંગે ચમકાવી કણો,

સ્વરો ભણી એ મૃગ દોડતો ગયો.

હીંચકે ખાટમાં બેઠી કુંજમાં દિવ્ય સુન્દરી,

ખીનની મીંડ મીઠીમાં એ છે છેક ગળી ગઇ.

દિસે અંગો નહાનાં હૃદયમય કે તાનમયશાં !

લતા શા ડોલે છે કટિ ઉપરીના સૌ અવયવો !

અહા ! કાળા બુલે કમર પર એ વાળ સવળા !

દિસે તારા જેવાં ચક્રચક્રિત શાં સ્નિગ્ધ નયનો !

મળી છે શું આંહી જગત પરની સૌ !

અહિં વેળાનું ના કરવત ધસાતું નહી હશે !
 ગ્રહો, તારા, ભાતુ, જરૂર ક્ષણ આંહી અટકતા ?
 સ્વરોની દેવીનાં નમી નમી અહીં દર્શન કરે !
 દૂરથી આવતો દોડી જહાલો એ મૃગ જોષને
 કન્યા તે હસ્ત લમ્બાવી હેતથી આવકાર દે.

આનન્દભીનાં નયને નિહાંળી,
 પમ્પાળતી તે મૃગને કરેથી:
 દાસત્વ મોહું મૃગમાં દિસે છે,
 પ્રેમાળ ભીનાં નયને વસે જે.

પછી વીણાતારો મધુર સ્વર દેવી જગવતા,
 હવામાં નાયન્તી સ્વરની કંઈ મૂર્તિ ખડી કરે;
 જડી જાણે રાખે નયન મૃદુ કન્યા મૃગ પરે;
 અને એ ચહેરામાં નવીન કંઈ ભાવો પલટતા.
 મૃગે એ ભાસે છે વશ થઈ જતો કે ગળી જતો,
 જરા ડોલે શૃંગો વળી અરધ મીઝાં નયન છે;
 નિસાસા લેતો એ મૃગ હૃદય જાણે ઠલવતો,
 અને કન્યાશિરે રસમય અભિષેક કરતો.
 અહો ! ક્યારે ક્યારે થનનથન નાચી કૂદી રહે,
 વળી એ કન્યાના ઘડીકે પદ ચાટે જીભ વડે;
 કરે વીણા તેવાં હૃદય, નયનો અંગ કરતાં
 દિસે બન્ને આત્મા અનુભવી રહ્યા એકમયતા.

પ્રભાત કાલે મૃગ આમ આવતો,
 વીણા સુણીને વનમાં ફરી જતો;
 સ્વરો ન મીઠા મૃગ વિણ ઉઠતા,
 સુખી થતી ના મૃગ વિણ કન્યકા.

સગની કો લગાડે છે ઉરોની રસએકતા,

પશુ આ માનવી આ એ કાંઈ ભેદ ન પ્રેમને—

દિનો કેં આનન્દે રસભરં ગયા આમ વહતા,
સદા રહેતાં ધૂને મધુર સ્વરની આમ દિલ આ;
પ્રભાતે કોઇએ પથિક ગઢ પાસે અટકતો,
ઘડી સુણી વીણાં નિજ પથ જતો આશિષ દર્શ.

x x x x

તહીં હૃયોં છે હૃયુ અર્ધ બાનુ,
નવીન રંગે નભ છે ભરેલું;
શુકો ઉડે ગીત હજાર ગામ,
સહુ સ્થળે છે ભરપૂર શાન્તિ.
ઉદાસ શાન્ત સ્વર ખીન છેડે,
ઉદાર ભાવો મૃગનેત્ર રેડે;
મચી રહી આર્દ્ર સ્વરોની હેલી,
મહાન આનન્દની રેલ રેલી.

સરસર સુસવાટો થાય ત્યાં આગમાં કેં,
અરર ! મૃગ ખિયારો ઉછળીને પડે છે;
થર થર થર ધૂળે કન્યકા ત્રાસ પામી,
શિથિલ કર થતાં એ ખીન તૂટે પહોંને.
મૃગહૃદય મહીં છે તીર લાગ્યો અરેરે !
ખળખળ ઢગતું હા ! રક્ત ભૂમિ પરે એ !
નયન જલ વતી એ કન્યકા ધા ધુવે ને,
મૃગ તરફ થાતો હાંફતો શ્વાસ લે છે.
મિચાઇ એ જાતાં નયન દરદે બે ક્ષણ, અતે
ઘડી કન્યા સામે રુદનમય એ શાં નિરખતાં !
અરે ! છેલ્લે યાચે નિજ પ્રિય કને એક નજરે,
વઢે છે કેં આવું નયન મૃદુ ચોંટી રહી હવે :—
“ કરીને શીર્ષનું તુમ્હું, નેત્રની નખલી કરી,
“ બળવી લે, બળવી લે, તહાં ખીન હજી હજી !

“ કૃપા હોજો, દયા હોજો પ્રભુની ખીનની પરે !

“ અતુકૂલ સ્વરો મીઠા હોજો આ તુજ હસ્તને ?”

કન્યા ગિચારી હુઃખાણી થઇને

એ શીર્ષ ખોળે મૂકતી રહે છે;

ત્યાં પાછળેથી નર કાઠ આવે,

વાતસલ્ય ભાવે વદતો જણાય;

“ અયિ પુત્રિ ! શિકારી તો પાપી છે તુજ આ પિતા !

ભૂત્રી જા એ ! બળવી લે ત્હારે ખીન હવે જરા !”

હૃદય સ્થિર નથી એ કન્યકા બાપડીનું,

નજર નવ કરે તે, કોણ આવ્યું ન આવ્યું;

પણ દૃઢ થઇ અન્તે અશ્રુમાં તે ગગન્તી

દરદમય છતાં એ કાંઈ મીઠું લવે છે:—

“ તુમ્હું તૂટી પડ્યું ! અરે ! જિગરના ચીરા થયા છે, પિતા !

“ રે ! આ સાંભળનારના જગતમાં એવું થયું છે, પિતા ?

“ વીણા બંધ થયું ! સ્વરો ઉડી ગયા ! ખારી બની ઝિન્દગી !

“ સાથી ના જગમાં રહ્યો ! પ્રભુતણી આશિષ એવી મળી !

“ મૃત્યુને વશ આ કલા થઇ ગઇ ! હું એ બની મૃત્યુની ?

“ આ સંસાર અસાર છે ! અહંકાર ! એ શીખ આજે મળી !

“ બહાલાં હાય અરે અરે ! જગતમાં, બહાલાં ઉરો ચીરતાં !

“ ભૂલોનીજ પરંપરા જગત આ, એવું દિસે છે ! પિતા !

“ ક્યાં શ્રદ્ધા ? અહ ! પ્રેમ ક્યાં ? જગત આ, આખું અકસ્માતનું !

“ જે પ્યાલું મૃગને મળ્યું મરણનું તે હુય મારું ! પ્રભુ !

“ જોઇ એ ઘડી આ લઉં મૃગ અને વીણા તૂટેલું, પિતા !

“ એ નિર્માણ અનન્તના જલ મહિં ડૂબું પડી હું, પિતા !

×

×

×

×

દિનો કેં કન્યાના દરદમય ઓહો ! વહી ગયા,

... ક્યાં છે એ ગાત્રો, સુખ પણ ક્યાં છેક જ અરે ?

હવે જો કોઈએ પ્રથિક ગઢ પાસે અટકતો,

શિલા ત્યાં આ વાંચી કંઈક દુઃખમાં તે ડૂબી જતો:—

“ કલા છે ભોજ્ય મીઠી તે ભોક્તા વિણ કલા નહીં ?

“ કલાવાન કલા સાથે ભોક્તા વિણ મળે નહીં ! ”

કલાપી.

૧૮૪

આપની યાદી

(ગઝલ.)

જ્યાં જ્યાં નજર મારી દરે યાદી ભરી ત્યાં આપની;

આંસુ મહિં એ આંખથી યાદી ઝરે છે આપની;

માશકોના ગાલની લાલી મહીં લાલી, અને

જ્યાં જ્યાં ચમન જ્યાં જ્યાં ગુલો ત્યાં ત્યાં નિશાની આપની;

જોઈ અહિં ત્યાં આવતી દરિયાવતી મીઠી લહર,

તેની ઉપર ચાલી રહી નાજુક સવારી આપની !

તારા ઉપર તારા તણાં ઝૂમી રહ્યાં જે ઝૂમખાં,

તે યાદ આપે આંખને ગેબી કચેરી આપની !

આ ખૂનતે ચરખે અને રાતે હમારી ગોદમાં,

આ દમખદમ ખોલી રહી ઝીણી સિતારી આપની !

આકાશથી વર્ષાવતા છે ખંજરો દુસ્મન બધા;

ચારી બનીતે ઢાલ ખેંચાઈ રહી છે આપની !

દેખી ખૂરાઈ ના હરું હું, શી ફિકર છે પાપની ?

ધોવા પુરાઈને બધે ગંગા વહે છે આપની !

થાકું સિતમથી હોય જ્યાં ના કોઈ ક્યાંએ આશના;

તાજ બની ત્યાં ત્યાં ચડે પેલી શરાબી આપની !

જ્યાં જ્યાં મિલાવે હાથ ચારો ત્યાં મિલાવી હાથને,

અહેશાનમાં દિલ ઝુલતું, રહેમત ખડી ત્યાં આપની !

પ્યાડું તજીને પ્યાર કોઇ આદરે છેલ્લી સદર;
 ધોવાઇ યાદી ત્યાં રહાવે છે જુદાઇ આપની !
 રોઠું ન કાં એ રાહમાં બાકી રહીને એકલો ?
 આશકોનાં રાહની જે રાહદારી આપની !
 જીતું નવું જાણું અને રોઠ હસું તે તે બધું
 જીતી નવી ના કાંઈ તાજી એક યાદી આપની !
 ભૂલી જવાતી છે બધી લાખો કિતાબો સામગ્રી,
 જોયું ન જોયું છે અને જો એક યાદી આપની !
 કિસ્મત કરાવે ભૂલ તે ભૂલો કરી નાખું બધી;
 છે આખરે તો એકલી ને એ જ યાદી આપની !

૧૮૫

વિધવા બહેન બાબાંને.

(મંદાકાન્તા.)

બહાલી બાબાં ! સહન કરવું એય છે એક લહાણું !
 મહાણું તેનું સ્મરણ કરવું એય છે એક લહાણું !
 મૃત્યુ થાતાં ત્રપણ કરવું ઇષ્ટનું એય બહાણું !
 આશા રાખી મરણ પછી તે જીવવું એય લહાણું !
 સમ્યન્ધીના મરણ પછીનાં સર્વ સમ્યન્ધ તૂટે,
 બહેની ! આંહી વિરહ જ ખરો ચિર સમ્યન્ધ ભાસે;
 તે પ્રેમી જે પ્રણયમયતા જોઇ મહાણું વિયોગે,
 મીઠું કિન્તુ ક્ષણિક જ નહી સ્વપ્ન સંયોગ તો છે.
 છે વૈધવ્યે વધુ વિમલતા બહેન ! સોભાગ્યથી કે !
 છે ભક્તિમાં વધુ વિમલતા, બહેન ! સંગારથી કે !
 બાબાં તહારાં મૃદુ હૃદયને ઓપ વૈધવ્ય આપી,
 જાંચે જાંચે તુજ દિલ જશે લેધ ધીમે ઉપાડી.
 ના બોલું આ તુજ હૃદયનાં અશ્રુ હું લૂછવાને,

શાને લૂછું હૃદયશુચિતા આંસુડાં દાખવે જે ?
 બહાલી બાબાં ! કુદરત કૃતિ સર્વદા હેતુવાળી,
 ઇચ્છે દેવા અનુભવ પ્રભુ સર્વને સર્વ બહાલી !
 બાપુ આ સૌ સુખ દુઃખ તણી વેદ નાખી નથી કેં;
 આ તો બોલે કુદરત તણો માત્ર કલ્યાણકારી,
 આ પહોડો જે પથિક સહુને આવતા માર્ગમાં ત્યાં,
 ચક્ષુવાળાં શ્રમિત ન બને કિન્તુ સૌન્દર્ય જોતાં.
 આ કૂંડાળું કુદરત તણું કોઈ જોઈ શકે તો
 ના ના જોશે કંઈ વિષમતા કિન્તુ સીધાઈ લીસી;
 ટૂંકી દૃષ્ટિ જનહૃદયની અદ્ય ખંડોળ જોતી,
 ને તેથી આ સુઘટ સરાણી દિસતી ડાઘવાળી.
 બાબાં ! જોને નયન ભરીને આંસુથી એક વાર !
 બાબાં જોને સુપ્રભ રચના વિશ્વની એક વાર !
 બહાલા સાથે નિરખતી હતી આજ જો એકલી તું,
 બાબાં ! ખુલ્લું હૃદય કરી જો, એજ ઇચ્છું હરીતું.
 જોને, બાપુ ! તુજ નિગરનો મિત્ર તો ત્યાં વિકાસે,
 તારો ચહેરો ગત હૃદય એ ત્યાંય ઉભું વિમાસે !
 એ રેલાયું ઉદ્ધિ સદ્રજે કિન્તુ તું ખિન્દુ તેતું,
 આહું આવ્યું પડ નયનને તહાય એ વારિ તહાં.
 ખહેતી ! આવાં પડ પછી પડો આવતાં જાય આડાં,
 અન્તે ગાદાં પડ ચીરી દઈ પાર જતાં સહુ ત્યાં;
 તુંને મહારી પ્રિય સખી ત્યજી હું જાઉં કદાપિ,
 એવું એ કેં શુભજ કરવા ઇશ ઇચ્છે કદાપિ;
 રે ! તો સાથે તમ હૃદયનાં ગાળજો અશ્રુ બન્ને;
 જે બાકી તે ભણી લઈ તમે આવજો સાથ બન્ને;
 બાબાં ! તું એ શીખીશ ફરી આ પાઠ આદાયતો, ને
 મહારી ભોળી પ્રિય અમુધને દોરજો આ જ માર્ગ.

શિકારીને.

રહેવા દે ! રહેવા દે ! આ સંહાર યુવાન તું;
 ઘટે ના ફૂરતા આવી, વિશ્વ આશ્રમ સન્તતું.
 પંખીડાં, ફુલડાં, રૂડાં, લતા આ, ઝરણાં, તરુ,
 ઘટે ના ફૂર દૃષ્ટિ ત્યાં, વિશ્વ સૌન્દર્ય કુમળું.
 તીરથી પામવા પક્ષી વ્યર્થ આ ફૂરતા મથે;
 તીરથી પક્ષી તો ના ના કિન્તુ સ્થૂલ મળી શકે.
 પક્ષીને પામવાને તો છાનો તું સુણ ગીતને,
 પક્ષી તેના પ્રભુ સાથે હૈયામાં મળશે તને.
 સૌન્દર્યો વેડકી દેતાં ના ના સુન્દરતા મળે;
 સૌન્દર્યો પામતા પહેલાં સૌન્દર્ય બનવું પડે.
 સૌન્દર્ય બેલવું, એ તો પ્રભુનો ઉપયોગ છે;
 ચોષવું, પૂજવું એને એ એનો ઉપભોગ છે.
 રહેવા દે ! રહેવા દે ! આ સંહાર યુવાન તું;
 બધે છે આર્દ્રતા છાઈ તેમાં કે બળવું ભલું.

એક ઇચ્છા.

પડ્યા જખમ સૌ સહા, સહીશ હું હજી એ બહું,
 ગણ્યા નવ કદી, ગણું નવ કદી, પડે છો હજી;
 અપાર પડશે અને નિગર હાય ! આળું થયું !
 કદિ ના બનો છતાં હૃદય એજ ઇચ્છું પ્રભુ !
 પડી વીજળી તે પડી સુખથી છો, બળું છું સુખે;
 અનન્ત ભલુકા દહે; બહુ દહે, ગળું છું સુખે;
 ન તાહ વસમે કદી, નિગર ખૂમ ના પાડતું,

કહિન બનજો નહિ હૃદય એજ ઇચ્છું પ્રભુ !
 બહુય રસ છે મને હૃદય છે હજી તો, અહો !
 અરે ! હૃદય જો ગયું રસ ગયો પછી તો બધો;
 ભલે મૃદુ રહી સહી જખમ છેક ચૂરો થવું,
 કહિન ન બનો કદી હૃદય એજ ઇચ્છું પ્રભુ !

નહાનાલાલ.

૧૮૮

મણિમય સૈથી.

૧

જગ ! ગજવજો ઘોર ખીતડાં;
 ઘડી નચવજો કાન્ત ચિતડાં.
 નમેરી છાયાનો વિકટ તુજ ઘેરો ઘટ થશે,
 ચળાતી જ્યોત્સ્નાનો મણિમય પ્રીતિપન્થ દીપશે.

૨

ભલે પ્રિયે ! તો અનિલો ધૂમે અને
 ભૂરી સખે ! વાદળિયો વીટે ત્હને;
 કઠોર ના માનવ દૃષ્ટિ નાંખશે,
 સૌન્દર્યરેખા પ્રણયાર્દ્ર આંખશે.

૩

ચુમ્બે પેલા શ્યામ અગ્નિધતરંગો
 આછા જેવા પાતળા મેઘરંગો;
 બ્રહ્માંડો એ સન્ધિકામાં રમે છે,
 બહાલી ! ત્હારી રસલુતિ ઝીણા પ્રેમમાં આથમે છે.

૪

ભલે પ્રિયે ! તો ઘડી સૌમ્ય આંખશું,
 રસેન્દુનું અન્તર સ્થાન રાખશું;

જતાવજે ઉજ્જવળ પાટ પાથરી,
પ્રાણેશ ! સેથી કદિ દિવ્યતા ભરી.

૫

આછા પેલા શ્યામ અખિધ તરંગે
બહાલી ! તહારી ભૂતિ જો ! મેઘ રંગે;
વિશ્વાન્તર્ભા, ગીત શાં ઘેર ગાજે !
બહાલી ! ત્યાં થે પ્રણય રસીલું આત્મચિન્દુ વિરાજે.

૬

જગત ! ગીત તહારાં ગજવજો:
કદિ વિમલ આત્મા લજવજો:
નમેરી છાયાનો વિકટ ઘટ ઘેરો ય મટશે,
અળાતી જ્યોત્સ્નાનો મણિમય પ્રીતિપન્થ દીપશે.

૧૮૯

સરોવર.

૧

નરી નરલતા કોણ પૂજશે ?
નથી તેજ, નથી તરંગ:
તુજ મુખ શું બરું સૌમ્ય, મુજ લાડિલી !

૨

અલોક્કિત્રીલ પટ સન્ધ્યા લઇને
પ્રશાન્ત નિદ્રિત ગ્લાલ પ્રભાત
અન્તરિક્ષતા રંગ ધરી સૂતું
તુજ નયન સમા જલ હૃદયે, મુજ લાડિલી !

૩

જો મુન્દરતા કોણ નિરખશે ?
કોણ સમજશે ? કોણ સુહવશે ?

કોણ નીર ચંચુ ત્યાં ભરશે ?

અનિમેષ, અકલ્પ, ગહન સૌન્દર્યઃ

તુજ નયનમાં ઊંડું શોભતા આત્મન સમું. મુજ લાડિલી !

૪

વિશાલ નભ વીંધતા ગરૂડ ઉડશે,

પ્રભા વીણુન્તા દિગન્ત ધન ધૂમશે,

સહ શમશે, સહ શમશે, ઊતરશે,

તુજ હૃદય સમા સરવર પર, મુજ લાડિલી !

૫

મુજ કુંજ પેલી જો ! ઝુલે,

પ્રભુતા દીધાં કંઈ સુખ કુલે,

ત્હારાં-ત્હારાં કંઈ કંઈ કુસુમ મધુરાં ખીલે:

સખિ ! તુજ હૃદયજલ ત્યાં અમલ સીંચી શોભજે,

મુજ લાડિલી !

૧૯૦

ગિરનારને ચરણે

ઉચું સવાર મુખરૂપ સખી ! અમારું.

યાત્રા હજો શુભમુખી અમ ઉર્ધ્વગામી.

માંડી સિંહાસન રવિ ગિરનાર શૃંગે

યાત્રાળુ તે કનક અંગુલિથી નિમન્ત્રે.

આકાશમાંથી ઉડુમંડલ સંચર્યુંતું.

આતિથ્ય અદ્વર્ચ્ય રવિ એકજ અર્પતો'તો:

તે લેઈ લેઈ નમણું ઉર નામતુંતું,

લીલાવિમુગ્ધ પડતું લચી દેવ પાદે,

પ્રાચી વિશે વિચરતા અમ સૂર્યદેશે,

જ્યાં તેજનાં ઝરણુ કોટિક ફૂટતાં'તાં;

જ્યાં ઉડતા અમિત ભાર્ગવના પુવારા
 આત્મનૃ તૃષા છીપવવા લીધ પન્થ લાંના.
 નહોતી સીમા ગગનનીય રચન્તી બાધા,
 નહોતી સીમા જગત કે જગજન્ધમેની :
 નહોતાં જ સંકલન તે સ્થલ કાલ કેરાં;
 નિઃસીમ એમ વહતા પ્રભુના પ્રવાહે.
 લેતા વિરાટ પગલાં સખી ! વિશ્વગોળે,
 વર્ષો સહસ્ર કુદતા મૃગલાની કાળે;
 ઉભા પુરાણ તીર, - લોચન વર્તમાનઃ
 એવું હતું બલ વિભુ નવ ચેરણાનું.
 હા ! કાલરાશિ સરિખા ગિરિ રાજતા તે,
 ને એક ભૂતકણ ત્યાં ચરણે પડેલોઃ
 રાજેન્દ્ર કે થઇ ગયા સખી ! ધર્મગોષ્ઠા,
 તે ગાય વંશ વિધુની ગુણવંત ગાથા.
 શું સ્થૂલ સૂક્ષ્મ લહરી નથી એક પૂરે ?
 શું સ્થૂલ નેત્ર નવ ચેતન મન્ત્ર વાંચે ?
 શું સૂક્ષ્મની ન વશી સુન્દરતા સ્થૂલોમાં ?
 શું સ્થૂલમાં ન ઉભરે ચિર ચેતનત્વ ?
 જોયું અમે ગિરિકણે, સ્થૂલની શિલામાં,
 જોયું અમે ઉંડું ઉંડું, અદ્ભુત દીર્ઘઃ
 તે એક શૈલકણના ઉરમાંહિ જોતાં
 ઇતિહાસવાહી લીધ દર્શન ત્યાં પ્રભુનાં.
 આઘન્ત આ જગત જીવનને ભરીને
 ઘોરે અઘોર નીર સાગર કાલ કેરો;
 ને તે મહા કમલની દલ પાંદડીમાં
 મોંઘો સખી ! પરમ બ્રહ્મ પરાગ ઉઠે.
 મારી છવંગ સખી ! સાગર એક કૂવાઃ

નિહાળ્યું ભારત સુસાસ્ત્રિક વન્દનીયઃ
 નિહાળી થેત ગિરિમાળની હિમ ભૂમિ,
 ને સાધુ સાધ્વીની દીડી મહિં શિવ રેખાઃ
 ઝાળંગી એ હિમભૂમિ, જલધિની ઝાડી,
 આહ્લાદિની વિચરતી દીડી ધર્મ ધેતુઃ
 ત્યાં નિરખી સુભગ રાધવ પાદ લંકા,
 ને વીર વીરી બટુકો મહિં સ્તોત્ર ગાતાંઃ
 સિદ્ધાર્થ દેવ દીધ ભારતી એક વત્સા,
 પોપો સહર્ષ સુરનન્દિની ચન્દ્રગુપ્તે;
 દે ખંડ ખંડ દુધ રાજર્ષિ અશોકઃ
 સૌ એક શૈલકણ્ઠમાં ગૂઢ પ્રાણુ ! દીહું.
 ગાલે ઢળે નમણી પાંપણુ અર્ધ મીચી,
 ઢાંકે પુનઃ પુનઃ પાલવ ઉરદેશ;
 સંકારી કોર સરતી કુરવેલડીએઃ
 તેના નથી રસિક શાસ્ત્રીય ભાષ્યકારો ?
 દીડી શિલા મહિં ય સાગરની સમૃદ્ધિ,
 દીડો રથૂલે મહત્ ચેતન ઓધ બહેતાઃ
 તો શૈલને જડ પછી વહવું સખી ! કાં ?
 તો શૈલને જડ કહી સખી ! નિન્દવું શે ?
 જ્યોતિ ઝીલી મહત્ ભાવ દિનેશ કેરી,
 સત્કારી સપ્રભ વિશાલ કૃપાની ધારા,
 ચાલ્યા અમે પછી પીતા જ વરેણ્ય ગર્ભ
 આતિથ્ય દેવકુલનું સખી ! યાચવાને.

૧૯૧.

પુલહાં કટોરી.

અન્દ્રીયે અમૃત મોકલ્યાંરે ખહેન ?

કુલહાં કટોરી ગુંથી લાબ્ય,

જગ માલણીરે ખહેન !

અમૃત અંજલિમાં નહિ ઝીલુંરે ખહેન ?

અંજલિમાં ચાર ચાર ચારણીરે ખહેન ?

અંજલિએ છુંદણાના ડાઘ,

જગ માલણીરે ખહેન ?

અમૃત અંજલિમાં નહિ ઝીલુંરે ખહેન ?

ઝીલું નહિં તો ઝરી જતું રે ખહેન !

ઝીલું તો ઝરે દશધાર

જગ માલણીરે ખહેન ?

અમૃત અંજલિમાં નહિ ઝીલુંરે ખહેન ?

કુલહાંમાં દેવની હથેલિયોરે ખહેન ?

દેવની કટોરી ગુંથી લાબ્ય

જગ માલણીરે ખહેન ?

અમૃત અંજલિમાં નહિ ઝીલુંરે ખહેન ?

૧૯૨.

યૌવના.

કોઈ કહેશે

તે શા વિચાર કરતી હતી ?

મધ્યાહ્ન હતો.

સૃષ્ટિને સેંથે સૂર્ય વિરાજતો,

આશપાશનું ઉંડું આકાશ;

નીલવેરું ને નિર્મળું હતું.
 ક્ષિતિજ ઉપર જલભર પયોદ,
 વિશ્વ નાટકના પડદા જેવાં;
 અદ્ધર સરતાં, પડતાં,
 ને ધીમેશયી ઉપડતાં.
 મધ્યાહ્ન ખીલેલો ને નિર્જન હતો,

સન્મુખ સાગર લહરતો.

જાણે આકાશજ ઉતારી પાથર્યું !

જલ ઉપર કિરણ રમતાં,
 રૂપાની રેખાઓ દોરતાં,
 હસી હસી મીટ મટમટાવતાં,
 ને ઉડી ઉડી જતાં રૂહેતાં.

સાગરનો વિશાલ પલવટ
 મધ્યાહ્નમાં પલપલતો હતો.

ઋતુ વર્ષા હતી,

ને વર્ષાની તે શરદ્દમંજરી હતી.

કિનારા લીલા ને પ્રસન્ન હતા.

ધરા આંખ ઠારતી,

વિધિનું ચીતરેલ ચિત્ર હોય,

સૂષિત ત્હેવી કદી સ્થિર ભાસતી.

કાલે મેઘ વરસી ગયો હતો,

આજ પદાર્થો ઉપર જલનો રંગ ચમકતો;

બીની તેજસ્વિની લીલાશ

દિશ દિશમાં પ્રસન્નતાથી પ્રકાશતી;

આછાં તેજ અને અન્ધકાર

પાંદડામાં સન્તાકુકડી રમતાં.

આઘા સાગર ઉપરથી,

શીતલ અનિલ આવતા,
 સૃજનને સૂર્ય ઉભા દેતો;
 અગ્નિને અનિલ આવરી લેતા,
 સકલ સૃજન અવકાશ ભરી
 ઉભા ને શીતળતાની ઉર્મિઓ ઉછળતી.

ગરુડના માળા જેવી
 અન્તરિક્ષ એક આરસની અટારી લટકતી.
 મહીં આરસના પાટ માંડેલા હતા.
 બ્રહ્મટી કોતરેલ કમાન ત્રીચે
 નમેલી રસભર વેલી સમી
 એક યૌવના ઝૂકેલી હતી.

તુલસીના છોડ સરિખડાં આસપાસ.
 સખિઓ શા પડછાયા રમતા
 ઉપર દ્રાક્ષનો ઝૂમખો ઝૂમખો;
 સુન્દરીનાં સુન્દર નયનો
 સાગરનાં ઓઘ ઓળંગતાં.
 ગુલાબની પાંદડીઓ જેવાં ચરણુ

આરસમાં ગુલાબ પાડતા.
 જમણા કરમાં મોગરાની માળા હતી.
 સુકુમાર પ્રભાતરંગી સાળુમાંથી
 અમૃતના સરોવર સરખો દેહ
 અને તેજસ્વી કરનો કમલ દંડ
 હાથેળીનું પુષ્પ પ્રકુલ્લી આપવા આવતા.

અંગે અનંગની ભસ્મ ચોળી હતી.
 મુખડે કવિઓની કવિતા પ્રકાશતી.
 કીકીમાં સ્વપ્ન સ્ફુરતાં.
 પાંદડી જેવાં પોપચાં ફરકતાં.

હૈયું ભરેલું ને વિશાળ હતું.

વિધિ દીધેલ રત્ન સમે।

ભાલદેશે ચન્દ્રક રાજતો.

અંગ અંગ ફૂલ ફેરતાં

કોકિલ ડાળે બેસે ને દીપે

તેમ રમણી નિજ કુંજે શોભતી.

અલૌકિક રંગી ઇન્દ્રયાપ જેવી

જગત ઉપર તે નમેલી હતી.

તે યૌવના શા વિચાર કરતી ?

ચાંદનીના ઢગલા જેવું

શ્વેત નહાનકડું હરણનું ખચ્યું

નીચે રૂપાની સાંકળે ખાંધેલું હતું.

યૌવના શું વિચારતી ?

પ્રાણની ભરતી લોચનમાં ડોલતી.

મધ્યાહ્નનાં તેજ વિલોકતી ?

જલના રંગ આલોચતી ?

સાગરના તલ નિહાળતી ?

અસીમ જલ રેખાઓ વીંધી વીંધી

રહામી પારનો સંગમ શોધતી ?

ગુલાબની અંજલી જેવું મુખકું,

મહીં આકાશના આણું જેવાં નયન :

આછી ઉષાના ઓજસું અંગ હતું.

યૌવના શાં ઇન્દ્રજાળ જોતી ?

એક વાદળી આવી :

મહા નૌકાના મહિ ભાવતી

દૂરથી એક વાદળી આવી.

સૃષ્ટિ ઉપર પાલવ પાથરતી મંદેલતી

(૨૪૦)

તેજ છાયાની રમત રમતી રમતી
યૌવનાને વદન અટકી ગઇ.

કાઠ-કાઠ કહેશે

તે યૌવના શું વિચારતી હતી ?

૧૯૩

ખખરદાર.

હલદીઘાટનું યુદ્ધ.

(દિવ્ય છંદ.)

“વીરાં ? ચાલો ઝટ રણમાં,

કાઠે તાતી તલવાર ?

હર હર હર નાદે ધૂમતા

કરીએ અરિનો સંહાર ?

રણધીરા હે રજપુતો,

મુજ અંગતણા શણુગાર ?

રે ચાલો હલદી ઘાટે,

શૂરા બાવીશહજાર ?

૧

“ વીરા ? શું સૌર્ય ગયું છે ?

શું રજપૂત થશે ગુલામ ?

મેવાડ પરાધીન બનશે ?

શું જશે શિશોદિય નામ ?

નહિ નહિ, નહિ; રણમાં ચાલો,

ઝળઝળો તમ હથિયાર ?

રે ધૂમો રાણા સાથે,

શૂરા બાવીશહજાર !

૨

“ વીરા ? તમ આજે રણમાં

બહેશે અસ્ખલિત પ્રવાહ,

રજપૂત-ગૌરવ હજી પણ છે

તે જોશે અકબરશાહ ?

રે આજ પ્રતાપ પ્રતાપે

ધૂમો રહેશે રણમોઝાર,

ને સાથે ઝૂઝશે તેના

શુરા બાવીશ હજાર ! ”—

૩

ગર્જન કરી એમ પ્રતાપે

ઝૂકાવ્યું રણે શરીર;

હોંકાર કરી ત્યાં ઉછળ્યા

રોડોડ, શિશોદિય વીર,

અંદાવત, સંગાવત ને

ઝાલા, ચોહાણ, પ્રમાર;—

રિપુને હણવાને કૂદ્યા

શુરા બાવીશહજાર !

૪

મોગલ યુવરાજ સર્જોમને

અંબરપતિ મહાવીર માન

લઈ સૈન્ય અસંખ્ય જ બિમા

કંઈ સિંધુતરંગ સમાન !

પણ મૃગટોળામાં કૂદે

વનરાજ કરો હોંકાર,

ત્યાં કૂદ્યા તેમ પ્રતાપી

શુરા બાવીશહજાર !

૫

ઘડ ઘડ ઘડ થાય ઘડાકા

ખુબ તોપ તણા ચોપાસ,

કડ કડ કડ તૂટી પડતું

નીચે આવે આકાશ !

તેને ન જરા ગણકારી,

ધરો અંતર શૌર્ય અપાર,

ત્યાં મૃત્યુ સુખે હોમાતા

શરણ બાવીશહજાર !

આજે નર્થો પાછું ફરવું,

સમરાંગણુ છે અવસાન;

રિપુને હણવું કે મરવું:

છે એજ અમારી લહાણ !

એવું કહ્યો સહુ ઝૂકાવી

મોગલને મારે માર;

રે રેલ સમા ત્યાં રેલે

શરણ બાવીશહજાર !

રણુવીર પ્રતાપ બધે ત્યાં

કરતો ધૂમો નાદ પ્રચંડ,

ખરૂં આજ પ્રકાશિત કીધું

રણમાં નિજ શૌર્ય અખંડ !

ભેદી અરિહાર ધસ્યો તે

ખુદ સલીમ હતો જો દાર;

હર હર હર કરતા ગરબ્યા

શરણ બાવીશહજાર !

આકાશ ધરા ત્યાં કંખ્યાં,

ડોલ્યાં ચૈદે પ્રહાંડ !

રણક્ષેત્રે આરંભાયો

શો બીષણુ હત્યાકાંડ !

લગતા લગ પ્રીરો પડતા,

નહિ શયનો કાંઈ સુમાર;

લડતા અગણિત મોગલ ને

શરણ બાવીશહજાર !

માર્યા રક્ષક ને મહાવત

રાણાએ રાખી રંગ;

તે સહીમતણા ગજપર લાં.

નિજ અથે મારી છલંગ !

પણ ગજ નિજ પતિને લધતે.

લાંથી નાઠો તે વાર;

રાણા સહ પાછળ દોડ્યા

શૂરા બાવીશહજાર !

૧૦

“ અધા હો અકબર ” કરતા

ત્યાં કૂધા મોગલ સર્વ;

નથો ભીરુ બન્યા હજી કાંઈ

નહિ રણમાં ખોશે ગર્વ;

ત્યાં ફરી વળી ચોપાસે,

કીધો પ્રભુનો ઉદ્ધાર,

તે ઘેર્યા રાણા સાથે

શૂરા બાવીશહજાર !

૧૧

પણ વીર્ય અપૂર્વ જ કાંઈ

છે પ્રતાપ કેરું આજ !

એકલડો સોની વચ્ચે

તે ઘૂમી રહ્યો સિંહરાજ !

અર્જુન શું આજે તેનો

યશ પામ્યો છે વિસ્તાર !

હા ધન્ય પ્રતાપ ! અને તુજ

શૂરા બાવીશહજાર !

૧૨

એ યુદ્ધથકી તણ વેળા

રજપૂત ચોક્કા દધ પ્રાણ,

ઉગારી લાવ્યા બળથી

નિજ રાણાને નિર્વાણ.

પણ જોઈ વીરો નિજ પડતા,

ફરી ભેટી ધર્યો અરિહાર !

નહિ જાણ્યું હવે નથી સઘળા

શૂરા બાવીશહજાર !

૧૩

અતિ રોષ થકી બંની ગાંડા,

ઘેરો રાણાને ત્યાંય;

ઝગ ઝગ ઝગ ચપળા જેવી

ચમકી અસિયો રણમાંય !

જાણે ન પ્રતાપ હવે કંઈ

ભોગલથી બચે લગાર,

નથી રહ્યા હવે સહુ તેના

શૂરા બાવીશહજાર !

૧૪

એ સ્થિતિ રાણાની જોઈ

જાણાપતિ લઈ નિજવીર

મૂઠ્ઠી છત્ર પ્રતાપનું માથે

રણમાં દોડ્યો રણધીર !

દિલીશ્વર કેડું ઉલટ્યું

ત્યાં સૈન્ય અસંખ્યજ ત્યાર,

રે ટપટપ ધરણી ઢગતા

શૂરા બાવીશહજાર !

૧૫

પણ રિપુને હણતા પહોંચ્યા

વીર રજપૂત રાણા પાસ,

છોડવી મૃત્યુ મુખમાંથી

લાવ્યા રજપૂતની આશ !

પણ જાણાવીર પડ્યો ત્યાં,

નિજ ધર્મ બળવી સાર,

ને રત્ન સહસ્ત્ર શુભાવ્યા

શૂરા બાવીશહજાર !

૧૬

ધડ ધડ ધડ થાય ધડાકા
 ખુબ તોપ તણા ચોપાસ,
 કડ કડ કડ તૂટી પડતું
 નીચે આવે આકાશ !
 એ સૈન્ય અસંખ્ય વિશેથી
 નીકળ્યા રજપૂત પછી ખહાર:
 નહિ ક્યાં અરે કંઈ સધળા
 શૂરા બાવીશહજાર !

૧૭

x x x

નાણાએ તે દિન અંતે
 છોડ્યું રણ હલદીધાટ,
 પણ જગતે જોયો તેની
 શૂરી અસિનો ચળકાટ !
 નથી ભારત જન કદી ભૂલ્યા
 એ યુદ્ધતણા ભણકાર,
 સહુ સ્મરે પ્રતાપ અને તે
 શૂરા બાવીશહજાર !

૧૮

હા ધન્ય વીરા રજપૂતો !
 છે ધન્ય જ તમ તલવાર !
 શું કીર્તિ તમારી જગમાં.
 કદી કરમાશે પળવાર ?
 ઘર ઘર અહિં હરનિશ ગાશે
 તમ શૌર્યગીતો નરનાર !
 રે ધન્ય પ્રતાપ અને એ
 શૂરા બાવીશહજાર !

૧૯

૧૯૪

પ્રભાતની વાદળીને.

(તોટક મણિ.)

વધ, કોમળ વાદળી ! આંગળ જા,
 તુજ સુંદર કોમળ વસ્ત્ર ધરી,
 ઉગતા રવિ પાસ ઉમંગ ભરી
 નિધિમાતૃતણું લઈ કાગળ જા !
 નિજ દાર પ્રભાત ઉઘાડી દઈ
 રવિની પધરામણી કેવી કરે !
 નિજ આંગણમાંહિ શુભાલ ભરે;
 વધ, જો તહિં શી સુખવાડી થઈ !
 વધ, વાદળી ! તું ઉડતી નભમાં,
 સુસમીર-વિમાન વિશે હસતી,
 નભ ધ્રુમટમાં લહેરે લસતી;
 બહુ મોહ ધરું તુજ સૌરભમાં.
 x x x
 વધતી વધતી બહુ રંગ નવા
 કસખી તુજ અંગ વિશે ભરતું;
 ખીલતું તુજ ઉર વધે સરતું
 રવિની પ્રીતનું કંઈ અંશી થવા !
 x x x
 વધ વાદળી ! તું તહિં જ્યાર જશે,
 રવિ ત્યાર તને ગણીને તનની,
 અતિ તેજમયી દિવ્ય કંચનની
 શુભ માળજ તુજ શિરે ગુંથશે !
 અથવા તુજ સુંદર અંચળને
 કસખી મૂકશે કંઈ કોર નવી;
 કરશે કદી અર્પણ તાત રવિ

મણિ માણિક્યનો શુભ હાર તને !

તવ હું તુજ એ સહુ સુંદરતા

કલપી બહુ મોદ ધરે મનમાં;

તુજ રંગ બધા મુજ આ તનમાં

પ્રસરી કંઠ વૃત્ય તવું કરતા

x

x

x

મધુરાં કંઠ સ્વરન વિશે પડી હું

નભમાં તુજને તરતી નિરખું,

તુજને પૂછતો સુણતો હરખું,

પણ જાગી ભૂલું સહુ તે ધડી હું

તદ્દપિ રવિ પૂર્વ ગૃહે નીકળી

ઉચ્ચકે મુજ દૃષ્ટિ ઉચ્ચે ગગને,

તવ હે પ્રિય વાદળા ! જોડે તને

બમણા હરખે સ્મરી વાત વળી !

તુજ સાથ મને લખ ત્યાર હવાં

વધ આગળ તું ઝટ પૂર્વ ભણી;

તુજ તંબુ કરી શુભ ત્યાં, રમણી,

મુજને ધડી એકજ દે ઠરવા !

રવિ ત્યાં મુજને બહુ પ્રીત થકી

તુજ અંતર સર્વ બતાવી જશે;

તુજને રવિના કંઠ રંગ હશે

વધુ જો, સહુ તે સમગ્રશ નકી !—

વધ, કોમળ વાદળા ! જા ઝટતું !

રવિ પાસ અરે અહિં આવી રહ્યાં !

અહિં શાં ઝરણાં દિવ્ય જાય વહ્યાં !

અહહા ! અહિં હર્ષ ભરે ઘટશું !

૧૬૫

ગુણવંતી ગુજરાત.

(મહાડ ગરબી.)

ગુણવંતી ગુજરાત !

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

નમિયે નમિયે માત !

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

મેંધેરા તુજ મણિ મંડપમાં

ઝૂકી રહ્યાં અમ શીશ :

માત મીઠી ! તુજ ચરણ પડીને

માગિયે શુભ આશિષ !

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત ! ૧

મીઠી મનોહર વાડી આ તહારી

નંદનવન શી અમોલ :

રસ કુલહાં વીણતાં વીણતાં ત્યાં

કરિયે નિત્ય કલ્લોલ !

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત ! ૨

સંત મહંત અનંત વીરોની

જહાલી અમારી માત !

જય જય કરવા તહારી જગતમાં

અર્પણ કરિયે જાત !—

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત ! ૩

છાંડા ઘોર અરણ્ય વિશે કે

સુંદર ઉપવન માંય

દેશ વિદેશ અહોનિશ અંતર

એકજ તહારી છાંય !—

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત ! ૪

સર સરિતા રસભર અમી ઝરણાં,

રતનાકર ભરપૂર :

પુણ્ય ભૂમિ ક્ષણ ફૂલ ઝંઝૂમી,

માત ! રમે અમ ઉર !—

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

૫

હિન્દુ, મુસલમાન, પારસી, સર્વે

માત ! અમે તુજ બાળ :

અંગ ઉમંગ ભરી નવરંગે

કરિયે સેવા સહુ કાળ !—

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

૬

ઉર પ્રમાત સમાં અજવાળી

ટાળી દે અંધાર !

એક સ્વરે સહુ ગગન ગજવતો

કરિયે જય જય કાર !—

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !—

નમિયે નમિયે માત ! અમારી ગુણવંતી ગુજરાત ! ૭

૧૯૬

વીરનું સ્વરૂપ શોધન.

(રાગ કાફી)

સહજ ગણી ન વિસારો, ભલા, એ તો આગતણો અંગારો !

હોય ભલે ઝીણો વાટ પડ્યો પણ વધતાં વિરાટ થનારો;

એ વિક્ષેપો ન ધરાય ધર્યો કદી, વતં અધુ બાળી જનારો !

ભલા, એ તો આગતણો અંગારો. ૧

ઝરણુ વહે અખણી પુર પાસે, સહજ કદી નવ ધારો;

રેસે રેલાઈ જશે પુર તાણી, તોડી વછોડો કિનારો:

ભલા, એ તો આગતણો અંગારો. ૨

(૨૪૮)

૧૯૫

ગુણવંતી ગુજરાત.

(મહાડ ગરબી.)

ગુણવંતી ગુજરાત !

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

નમિયે નમિયે માત !

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

મોંઘેરા તુજ મણિ મંડપમાં

ઝૂકી રહ્યાં અમ શીશ :

માત મીડી ! તુજ ચરણ પડીને

માગિયે શુભ આશિષ !

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

૧

મીઠી મનોહર વાડી આ તહારી-

નંદનવન શી અમોલ :

રસ ફુલડાં વીણતાં વીણતાં ત્યાં

કરિયે નિત્ય કલ્લોત્ત !

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

૨

સંત મહંત અનંત વીરોની

બહાલી અમારી માત !

જય જય કરવા તહારી જગતમાં

અર્પણ કરિયે જાત !—

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

૩

હાડા ઘોર અરણ્ય વિશે કે

સુંદર ઉપવન માંય

દેશ વિદેશ અહોનિશ અંતર

એકજ તહારી છાંય !—

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

૪

સર સરિતા રસભર અમી ઝરણાં,
 રત્નાકર ભરપૂરઃ
 પુણ્ય ભૂમિ ક્ષણ કૂલ ઝલ્હમી,
 માત ! રમે અમ ઉર !—
 અમારી ગુણવંતી ગુજરાત ! ૫
 હિન્દુ, મુસલમાન, પારસી, સર્વે
 માત ! અમે તુજ આગઃ
 અંગ ઉમંગ ભરી નવરંગે
 કરિયે સેવા સહુ કાળ !—
 અમારી ગુણવંતી ગુજરાત ! ૬
 ઉર પ્રમાત સમાં અજવાળી
 ટાળી દે અંધાર !
 એક સ્વરે સહુ ગગન ગજવતો
 કરિયે જય જય કાર !—
 અમારી ગણવંતી ગુજરાત !—
 નમિયે નમિયે માત ! અમારી ગુણવંતી ગુજરાત ! ૭

૧૯૬

વીરનું સ્વરૂપ શોધન.

(રાગ કાફી)

સહજ ગણી ન વિસારો, ભલા, એ તો આગતણો અંગારો !
 હોય ભલે ઝીણો વાટ પડ્યો પણ વધતાં વિરાટ થનારો;
 એ વિક્ષેપો ન ધરાય ધર્યો કદી, વનં બધું બાળી જનારો !
 ભલા, એ તો આગતણો અંગારો. ૧
 ઝરણુ વહે ખખખી પુર પાસે, સહજ કદી નવ ધારો;
 રેલે રેલાઈ જશે પુર તાણી, તોડી વછોડી કિનારો:
 ભલા, એ તો આગતણો અંગારો. ૨

(૨૪૮)

૧૬૫

ગુણવંતી ગુજરાત.

(મહાડ ગરબી.)

ગુણવંતી ગુજરાત !

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

નમિયે નમિયે માત !

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

મોંઘેરા તુજ ગણિ મંડપમાં

ઝૂકી રહ્યાં અમ શીશ :

માત મીઠી ! તુજ ચરણ પડીને

માગિયે શુભ આશિષ !

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત ! ૧

મીઠી મનોહર વાડી આ તહારી

નંદનવન શી અમોલ :

રસ ફુલડાં વીણતાં વીણતાં ત્યાં

કરિયે નિત્ય કલ્લોત્ત !

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત ! ૨

સંત મહંત અનંત વીરોની

બહાલી અમારી માત !

જય જય કરવા તહારી જગતમાં

અર્પણ કરિયે જાત !—

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત ! ૩

હાડા ઘોર અરણ્ય વિશે કે

સુંદર ઉપવન માંય

દેશ વિદેશ અહોનિશ અંતર

એકજ તહારી છાંય !—

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત ! ૪

સર સરિતા રસભર અમી ઝરણાં,

રત્નાકર ભરપૂર :

પુણ્ય ભૂમિ ક્ષણ ફૂલ ઝંઝૂમી,

માત ! રમે અમ ઉર !—

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

૫

હિન્દુ, મુસલમાન, પારસી, સર્વે

માત ! અમે તુજ બાળ :

અંગ ઉમંગ ભરી નવરંગે

કરિયે સેવા સહુ કાળ !—

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

૬

ઉર પ્રમાત સમાં અજવાળી

ટાળી દે અંધાર !

એક સ્વરે સહુ ગગન ગજવતો

કરિયે જય જય કાર !—

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !—

નમિયે નમિયે માત ! અમારી ગુણવંતી ગુજરાત ! ૭

૧૯૬

વીરનું સ્વરૂપ શોધન.

(રાગ કાફી)

સહજ ગણી ન વિસારો, ભલા, એ તો આગતણો અંગારો !

હોય ભલે ઝીણો વાટ પડ્યો પણ વધતાં વિરાટ થનારો;

એ વિક્ષેપો ન ધરાય ધર્યો કદી, વનં બધું બાળી જનારો !

ભલા, એ તો આગતણો અંગારો. ૧

ઝરણુ વહે ખખખી પુર પાસે, સહજ કદી નવ ધારો;

રેસે રેલાઈ જશે પુર તાણી, તોડી વછોડો કિનારો:

ભલા, એ તો આગતણો અંગારો. ૨

૧૯૫

ગુણવંતી ગુજરાત.

(મહાડ ગરબી.)

ગુણવંતી ગુજરાત !

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !
નમિયે નમિયે માત !અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !
મોંઘેરા તુજ મણિ મંડપમાંઝૂકી રહ્યાં અમ શીશઃ
માત મીઠી ! તુજ ચરણ પડીને
માગિયે શુભ આશિષ !અમારી ગુણવંતી ગુજરાત ! ૧
મીઠી મનોહર વાડી આ તહારીનંદનવન શી અમોલ :
રસ કુલડાં વીણતાં વીણતાં ત્યાં
કરિયે નિત્ય કલ્લોલ !અમારી ગુણવંતી ગુજરાત ! ૨
સંત મહંત અનંત વીરોનીબહાલી અમારી માત !
જય જય કરવા તહારી જગતમાં
અર્પણ કરિયે જાત !—અમારી ગુણવંતી ગુજરાત ! ૩
ઊંઘા ઘોર અરણ્ય વિશે કેસુંદર ઉપવન માંચ
દેશ વિદેશ અહોનિશ અંતર
એકજ તહારી છાંચ !—

અમારી ગુણવંતી ગુજરાત ! ૪

પછી પહોંચ્યાં જ્યારે વરવહુ અમે તે નદીતટ,
જ્યાં સૂતું'તું જે ગત સમયમાં બાલક હતું;
ત્યાં તેની નાની—
અરે! તેની નાની કબર કુમળાનીજ નિકટ,
થયું પાછું આંસુ અધરરસ પીયૂષ ઝરતું.

૧૯૮

પ્રાર્થના.

(પૃથ્વી છંદ.)

પ્રભો, શિર નમ્યું: નમ્યુંજ ધરૂં સર્વદા, એટલી
વિશુદ્ધ મતિ રાખજો: સકલ અન્ય એમાં લહું.
જીવે શિશુતણી ખરી જિગરની બધી લાલસા,
અને વળી જીવે ઉડી ફરી ફરી ઉપર યુદ્ધયુદ્ધો,
પ્રસારી નિજ મેલ ફીણ વમળો, અરે કીટકો,
લસે અમિત—ને કુટે તદપિ ખાર મૂકી જતા.
અરે સરિત માહરા જીવનની ! અરેરે પ્રભો !
વહે ક્યાંહિથી યુદ્ધયુદ્ધો ફરી ફરીજ એ એહવા !
હશે પવનસંતતિ ? ઉદ્ધિનીજ વેલા હશે ?
દીસે નહિં દીસે અગર તિમિર ગહ્વરો આત્મમાં,
ત્યાંથી નિકળી ધસે ફરીજ એ યુદ્ધયુદ્ધો ?
અદૃષ્ટ—ભવથી અને જીગરનાં જીનાં પાપથી
બચાવ ! જય ! આપ ! આ વિમલ સ્રોત પોતાપણે
વહે, સલિલઓધ અર્ધ્ય પ્રસરાવતો હે, પ્રભો !

નહાનો નહાનો પાણુ રાખનો દાણો, છાનો રહે નહિ ચારો !

અમે દિલે ભરી આળ બીકાડે, ખાલ ઉખાડે હબરો ?

ભલા, એ તો આગતણો અંગારો. ૩

વીરજન કુળના મૂળ થકી છે, વીરા ! જન્મ તમારો;

“ શું કરિયે, કરિયે શું, ” કરો ના, ખભણી જરા ખંખારો !

ભલા, એ તો આગતણો અંગારો. ૪

છળ ખળથી કંઈ વિકળ અખળ થઈ, ગણવો શું દેહ ગોઝારો ?

કુંજરજૂથ નિહાળી બને શું કેસરી આળ ગિચારો ?

ભલા, એ તો આગતણો અંગારો. ૫

વીર બીડે અશુકી નિજ શત્રુને સમગ્ર ઘાસનો ભારો !

મૂળ સ્વરૂપ પ્રકાશો, વીરા, ઝગઝગ આળ ઝગારો !

ભલા, એ તો આગતણો અંગારો ! ૬

૧૯૭

બલવંતરાય.

વર વહુ અમે.

(શિખરિણી.)

જતાંતાં સાંઝે જ્યાં, વરવહુ અમે ધાન્ય લણતાં,

ન જાણું જે શાથી, વરવહુ અમે તો લડી પડ્યાં;

લડ્યાં, રોયાં પાછાં વરવહુ અમે આંસુ ચુમતાં,

હતાં જેવાં તેવાં વરવહુ અમે તો થઈ રહ્યાં.

અરે કેવી મીઠી

લડાઈ તે દીડી

કરે હૈયાં ખાલી,

અને આંસુ ઢાળી,

હતું તેથી જ્યાં પ્રણયિજનનું એકયજ કરે,

જ્યાં આંસુ સાથે અધરરસ પીયૂષ જ ઝરે !

પંખી પહોંચ્યાં જ્યારે વરવહુ અમે તે નદીતટ,
જ્યાં સૂતું'તું જે ગત સમયમાં બાલક હતું;
ત્યાં તેની નાની—

અરે! તેની નાની કમર કુમળીનીજ નિકટ,
થયું પાધું આંસુ અધરરસ પીયૂષ ઝરતું.

૧૯૮

પ્રાર્થના.

(પૃથ્વી છંદ.)

પ્રભો, શિર નમ્યું: નમ્યુંજ ધરૂં સર્વદા, એટલી
વિશુદ્ધ મતિ રાખજો: સકલ અન્ય એમાં લહું.
જીવે શિશુતણી ખરી જિગરની બધી લાલસા,
અને વળી જીવે ઉડી ફરી ફરી ઉપર યુદ્ધયુદ્ધો,
પ્રસારી નિજ મેલ ફીણ વમળો, અરે કીટકો,
લસે અમિત—ને કુટે તદપિ ખાર મૂકી જતા.
અરે સરિત માહરા જીવનની ! અરેરે પ્રભો !
વહે ક્યાંહિથી યુદ્ધયુદ્ધો ફરી ફરીજ એ એહવા !
હશે પવનસંતતિ ? ઉદ્ધિનીજ વેલા હશે ?
દીસે નહિં દીસે અગર તિમિર ગહ્વરો આત્મમાં,
ત્યાંથી નિકળી ધસે ફરીજ એ યુદ્ધયુદ્ધો ?
અદૃષ્ટ—ભવથી અને જીગરનાં જીનાં પાપથી
બચાવ ! જય ! આપ ! આ વિમલ સ્રોત પોતાપણે
વહે, સલિલઓધ અર્ધ્ય પ્રસરાવતો હે, પ્રભો !

(૨૫૨)

૧૯૯.

આરોહણ.

(પૃથવી છંદ.)

સખે ! હૃદય ! ક્યાં હશે ? પથ ક્યો ચડે આ સમે ?
ચડે અવર કોઈ સંગ, થઈ કે રહ્યા એકલા ?
અને નયન જે સદા મધુર દીપતાં, તે હજી
લસે અસલ રૂપ કે કંઈ શું થાક્યાંમાં થયાં ?
જરા વિષમ આ ચડાવ, સહુ સાથી હારી ગયા,
વળ્યો પગથી અન્ય, જે ઉતરતી તળેટી વિષે;
અપાર સહુ ગાળશે સ્ફટિક કો ગુહાકુંડને,
સુતા હિમ શિલાતટે, નિરખતા નીચે દૂરનાં
વિસર્પિ સરિતા કુલો, ઉટજકુંજ છુટી છુટી,
અને વનવીંટેલ ખેતર વિશાલ વાળી ખીણો.
મ્હને પણ ઘણું કહ્યું વિરમવા નીચે સાથમાં,
પરંતુ ચડવું, હજી ચડવું, એજ મ્હારી તૃષા.
ચડું, વળી ઉભો રહું, પ્રતિપદે દિશાઓ ખસે,
અને વિમલ તીક્ષ્ણ અંતર ઉકેલતાં લોચન;
નિહાળું જગચિત્રની પલટતીજ છાયા પ્રભા;
વિચારું કંઈ જીવતી નિધનવાહિ કંઈ પંક્તીઓ;
વિલોકું નર, ચિંતવું પ્રકૃતિશાયિ નારાયણ;
અને વિધિ સમુદ્રમાં નિરખું લંગ સંકલ્પના.
જલો અવનિનાં સજી/અનિલપાંખ, નિર્મલ બની,
તરે. વિહંગમાલ સંઘ ફરતાંજ આકાશમાં;
સુવે ઢળતી ઝાડના ધુમટ કેરી શય્યા વિષે;
રમે જીલતી લગ્નગ્રંથિ કર સાહી તરુગમના;
ભરે કુસુમ શેશમાં સ્ફટિક, મોતી વેરે દલે,
શકુંતલ લગી ખચે ચગકમુંદ હીરામય;

વિદગ્ધ તરુ ઢાંકી લે, ક્ષણ કરે કપિય શોભતાં;
 શિલા પણ પરિવળે, કઠિન ચિત્ત કોમલ સરે.
 વસે અહીં મઠો વિષે 'મુરતીઓ' ધરી ખાખતે,
 વિરાગ મુખપર, પરંતુ ઉર અન્ય જન જેહવાં;
 નીચેની વસતી તણા સતત 'પંચભાગો' વળી,
 'પ્રસાદ' રહડતા અહિં, જહર તેથી ભરતાજ એ.
 રહડે ઉપર ભાવિકો, હરખથીજ નત્રાણુઓ,
 ઘરે 'કુલ નહિ-તથાપિ કુલ પાંખડી' તે ગ્રહે;
 ઘણી ગિરિની આપધિ, વન અનંત કાલ્યાં કલ્યાં;
 કુકારિ વળી કાછિયા, કણખી, માળી, વૈદ્યો, અને
 વિવેકહત દર્દીના અધમ ઉંટવૈદ્યોજ એ;
 સમાધિછલ જાણુતા, કપટ બ્રહ્મચારી સદા,
 અધોગતિ સ્વીકારતા ચશચશીજ ગાંજકળી.
 રમરે કવિ કલું તમે, "કુદરતે બધું સુંદર,
 અને ક્રૂર માનવી અધમ,-" એ અહીંતો ખડું.
 અરે નહિં નહિં ! અહિં પણ કદાપિ એકાદ કો
 મઠોની કઈંશ શિલાભૂમિ વીંધીજ મૂલો ઉંડાં
 તથા ફલક વર્તમાન, પ્રાચીનથી પોષીને,
 પુરાણ ઋષિયોગિનો તપ શમે અને જ્ઞાનમાં
 સમોત્તર બની રહે, હૃદય-બુદ્ધિ-આત્મા થકી,
 પ્રસારી વળી કૌમુદી-ધવલ સૌમ્ય કિરણો સદા;
 ન હોય જડ કુદરતે ધરી રહેજ સૌન્દર્ય તે.
 રહડું ઉપર હા ! સખે, વિકટ આ રહડાવે તમે;
 નહિ નિકટ, કર ચહે તમ ખસો જુની ટેવથી.
 નહિ પગથિયાં રચ્યાં, પથર ધારવાળા લીસા
 અને તરૂં લતા તણી નિમિડ ઝાડી આ કારમી !
 પદે પદ વળું નીચે, ઉઝરડા તથાપિ ખમું,

અને ક્યાંહિં ક્યાંહિં દીસે પદવી વ્યાજ ચિતાતણી.
 અહા ! ગદબ ગાડી, નિર્મલ સસે ઉંચું બોમ શું !
 અરે, પ્રખર સૂર્ય સત્યવર વતસને શો દમે !
 દીસે કુદરતે અહીં રચ્યું શિલાતણું આસન,
 તપાવ્યું રવિએ, તથાપિ ઘડિ થાક બિતાડું હું.
 નિહાળું પથ જે રહડયો; જલરસોજ નીચે રહ્યા;
 જણાય ન જણાય સૃષ્ટિ સુંદર શુંથેલી રંગેલી એ !
 હવાદલ વિશાળ આ બુખર દીપતું, તે મહિં
 સરે રસજતાંજ મીન ખગ વાદળાં એ હુબ્યાં !
 પહોંતી ઘનશ્યામ છાય નિજ મોહિનીમાં પુરી,
 લપેટી જતનેથી ખીણુ લોભાવતી લોચન.
 અહા, સ્વર મીઠા ! ફરી ! નગર આ શું ગંધર્વનું ?
 ફરી જ રણકાર ! હા, અનિલ ! આવ, રમ આ દિશે.
 પડેલ તજ દીધ આ ઉંચી દુકો વિષે મંદિરો
 રહ્યાં વિવિધ પંથ ને વિવિધ કાલનાં સ્મારક,
 ધરે હજી સુકંઠ ઘંટ, અનિલો જ પૂજા મિષે
 વગાડી રમતા, વળી વહી જતા ધરી એ સ્વર
 સુનાવી પથિકો કરે ચક્રિત લોક જહેમી ભલા.
 અહા મધુર ઘંટ, મંદિર વિષે અનાયાસથી
 થતા મુખર-શા વિચાર પ્રકટો તમે આ ઉરે ?
 રહ્યો શું પૂર્વજ મહા પ્રખલ સત્ત્વ આર્યો તણા
 ખરો વિમલ ધર્મ ઘંટરવ મિષ્ટ આ કેવલ ?
 અહો જગતવંદ્ય ધર્મઘુતિ સેવતા પૂર્વજો !
 ભગીરથ-પ્રયત્નથી જગરહસ્ય પામ્યા તમે;
 વહે અનિલ ધૃશ્વરી નિયમથી, કદાપિ વહે
 સ્વરો તમતણા, પડે શ્રવણ, તોય સમખય ના.
 કદાપિ નજરે રહડે જીવતી મૂર્તિ તમ ધર્મની;

ન એ નિજ પ્રકાશ રાખ કળ્યાન તનખા સમે
 નપુંસક, શકે કરી પ્રકટ અન્ય આત્મા વિશે.
 ગદ્ય ઘણી પ્રજા, ગયા વિરમી ધર્મ પણ કેટલા !
 રહ્યાં વચન એમનાં, ફક્ત કલ્પના સહિએ
 ગણાય, ગૂંત કાલ સાહિત્ય ઇતિહાસમાં,
 જશે ગરવી આર્ય જાતિ, બ્રહ્માની પુત્રી વડી ?
 ત્રયી શમી જશે અભંગુર શું ક્ષીરસાગર વિશે ?
 થશે શું ભારત યુનાની હોમર તણું જ કાવ્યો સમું ?
 નહિ શશિકલા ધરી-કુસ શું ધારશે મંદિરે ?
 સખે ! ઉર તુટે, રૂંધાય જીવ કાલ ઓથારથી
 અને મુજ વિશે બળે અયુત આર્યકુલ પિતૃઓ !
 પ્રભો, કિરણ આશનું ! ધરતી કોરી દુષ્કાલમાં.
 ચહે સલિલ જ્યોતિમેધ ઊગારવા મંત્રિત !
 રહડું ઉપર, હોંસ ના; ફક્ત પૂર્વ નિશ્ચય થકી
 વધેપગ, -પડે કઠોર પડ્યા પદા ધાતના;
 અવાજ પણ એ સુવે પલમહિં સુના આ સ્થત્રે,
 મળી, ડુખી અશબ્દમાં, ગળી જઈ થતો ના થયો.
 વસે શ્વસી લસી રહે વિશદ દિવ્ય શાંતિ અહીં
 ગંભીર, સ્થિર સ્મિત ભરી, જગત મેલ આત્માતણા,
 વળી જગત પાપ ડંખ, દુઃખ સ્થૂલ રાગોતણા
 વિદારો, વિસરાવી, રૂઝ કરી, અંક સુવરાવીને
 કરંતી નિજ ધામયોગ્ય કેં વિપથચારી આત્મશિશુ.
 અનંત અવકાશનું હિત-સજનંત ચેતન-ઉર !
 અનંત-તત કાલનું સત સ્વરૂપ શાશ્વત-પ્રભ !
 અનંત જીવ યોનિના સંગુણ કોટિ સંકલ્પનું
 અવિકૃત નિધાન-આદિ-અવસાન સંકર્ષણ !
 અનંત મુખ જે સ્ફુરે, સ્ફુરણમાંજ જીવી રહે

વિચાર-અભિલાષ-ગાન-રતિ, તે તણો બારકર !
 બને ઉર ઉમંગથી, સરલ દીન શિશુ ભાવથી,
 અતેક યુગ દેશના દંધ મહાનુભાવો તને;
 પીતાં મૃત સજીવની વિમલ વારુણી તાલરી
 દુગો સકલ દેશ-કાલ-પ્રત્યક્ષ ઝાંખુ લાઉ
 રંગેરંગ વાઉ મીઠું અમર જોમ શ્રદ્ધાતાણું,
 જશે દંધ પ્રજા ? પડે દુકલ બાંગી શું રાજ્ય કો ?
 યશે અમુક ધર્મ સંસ્કૃતિ તણો-પ્રલય કે દહા
 -મલે વિવિધ ખેલ કાલ નટરાજ વર્તાવતો,
 વસે તું નિજ રંગનાં, સકલ સૂત્ર તુજ હાથમાં.

૨૦૦

રાસ.

(અષ્ટપદી.)

જલ જલ અકલિત સકલ દિશા મહી, જ્યોતિ-અંડ લસિયું ત્યાં,
 જલ જનની ધરી હેત પોષતી, અંડમયી જ બની ત્યાં;
 અંડથી સૂર્ય અનન્ત પ્રકટિયા, ગ્રહો સૂર્ય સૂર્યે જ્યાં,
 ગ્રહ-ગ્રહપતિમય લોક વિશે એ અંડ મોક્ષ પામે ત્યાં;

જલ-અંડતણો વળી અંડ-લોકનો એ

રાસ અખંડ વિહાર અનન્ત જ પંડ-પંડપતિનો એ.

જડ જડ અકલિત સકલ દિશા મહી, જીવ-બીજ સ્ફુરિયું ત્યાં,
 જડ જનની ધરી હેત પોષતી, બીજમયી જ બની ત્યાં;
 બીજથી તરુ પ્રાણી થોનિઓ ઉચ્ચ ઉચ્ચ પ્રકટે લાં,
 પ્રાણીપતિ નર પ્રાણનાથમાં બીજ મોક્ષ પામે લાં,

જડ-બીજ બીજ-તરુ પ્રાણી-મનુજનો એ

રાસ અખંડ વિહાર અનન્તજ પંડ-પંડપતિનો એ.

તન-તમ અકલિત સકલ દિશા મહી અહ-જ્યોતિ ઝળકી લાં,

તન જનની ધરી હેત પોષતી, અહંમયીજ બની સાં;
અહંકારી શિશુ યુવક બને એ, કામચીર્ષ પ્રસરે ત્યાં,
યુવક-આલગણુ-પોષક વૃદ્ધે અહંશમી વિરમે સાં.

શિશુ યુવકતણો વળી યુવક વૃદ્ધનો એ,

રાસ અખંડ વિહાર અનન્તજ પંડ-પંડપતિનો એ.

૧૮

સેવાધર્મે દેહધરી નિજ નિયમનું પકવ બનાવે,
અર્થકામી વિષયો જીતવા વિશ શાસ્ત્ર શક્તિ વિકસાવે;
સત્તાધર નિર્બલપાલક નિજ ક્ષાત્રકેતુ ફરકાવે,
નીતિ ધર્મ દ્યુતિ સ્થિર શુચિ ઠારક ઉદ્ધારક પ્રકટાવે;

પગ ઉદર તણો વળી પ્રાણુ-જ્ઞાનનો એ,

રાસ અખંડ વિહાર અનન્તજ પંડ-પંડપતિનો એ.

૨૪

ગાયત્રી સુત વેદ ગર્ભ નિજ અન્તરમાં પ્રકટાવે,
એક પછી બહુ થવા કામના ઉપર રતિ વિલસાવે;
બીજ ગૃહેથી કુટે નવાં ગ્રહ કે ગૃહરતિ અળસાવે,
મમ-પર મમ કરી જગ કુટુમ્બની મોક્ષ વિભૂતિ લગાવે;

અંકુર કુલ ફલબીજ ઉત્પત્તિનો એ

રાસ અખંડ વિહાર અનન્તજ પંડ-પંડપતિનો એ.

૩૦

કુટુમ્બ કબીલા ભમતાં સ્થિર થઈ વધી ગ્રામ ઉપજાવે,
ગ્રામ ગ્રામ લડી બહડી હળી મળી ભળી જનપદો પ્રસરાવે;
જનપદો વળી જનપદો સહ રાષ્ટ્ર સંઘ વર્તાવે.

રાષ્ટ્રભેદ લય અખિલ જગતના રામ રાષ્ટ્રમાં પાવે;

નર-નૃ સાથનો નય-સ્વતંત્રતાનો એ

રાસ અખંડ વિહાર અનન્તજ પંડ-પંડપતિનો એ.

૩૬

રસ રસ અકલિત સકલ દિશા મહીં અમિત ચક્ર ભમતાં ત્યાં,
ચક્ર ચક્ર મળતાં અથડાતાં રતિ-વિરતિ ધરતાં ત્યાં;
રસતૃષ્ણા રસભોગ પકવતાં અનુભવ જ્યોતિ સ્ફુરે ત્યાં,

(૨૫૮)

અકપણાનાં પડ પછી પડ ગાળતી જ્યોતિ બહેડ ત્યાં:

સ્થૂલ-સૂક્ષ્મનો મમતા-સમતાનો એ

રાસ અખંડ વિહાર અનન્તજ સ્વયં પંડપતિનો એ.

૪૨

લલિત.

૨૦૧

મઢૂલી.

(“ કાતુડો ન જાણે મહારી પીડ,” એ રાગમાં.

મઢૂલી મળની પેલે તીર,

સંતો બહાલાં !

અનેરી અમારી એ લગીર !

વૃક્ષો વેલડિયોવાળાં,

કુમળાં ફળકુલ રસાળાં;—

લઈ જવ દહાણં એ લગીર !

સંતો બહાલાં !

મનની કંઈ મોજ મળ્યો,

રસિયાં ઉરનો કંઈ બહાવો,

લેવાને આવજો લગીર !

સંતો બહાલાં !

રહામે સંસારી વિલસે,

વચ્ચે જીવનસરિતા બહે;

રેલવિયે ત્યાં રસરંગ લગીર !

સંતો બહાલાં !

ઉડવાય સફર સહિયારી,

સુખ દુઃખની કથા ધારી;

આનન્દ ઝોર એ લગીર !

સંતો બહાલાં !

(૨૫૬)

સગની રહેવા રહાવાની,

ગીતકાં પ્રભુનાં ગાવાની,

લાગે તે આવજો લગીર !

સંતો બહાલાં !

મહુલી મળની પેલે તીર,

સંતો બહાલાં !

અનેરી અમારી એ લગીર !

૨૦૨

વસમી વિદાય.

(ધનાશ્રી.)

વસમી એક વિદાય,

બહાલાંની, વસમી એક વિદાય.

પ્રેમ અને પરિચય વધતાં તો

વિરહ સહી ન શકાય;

બહાલાંની, વસમી એક વિદાય.

ઉમરાતા ઉપકારો ઉછળે,

ભીનાં હૈયાં ભરાય;—

બહાલાંની, વસમી એક વિદાય.

મન માન્યાં બહાલાંની બહાલપ,

પણ પણ નવ વિસરાય;

બહાલાંની, વસમી એક વિદાય.

ઓછાને અધુરા કંઈ ભાવે,

સ્વજન કર્યાં શું થાય !

બહાલાંની, વસમી એક વિદાય.

દિલના દેવ સમાં બહાલાંને

આંસુ અર્પી રહેવાય !

બહાલાંની, વસમી એક વિદાય.

દુઃખિયાંનાં બેલી.

(દા લાગ્યા હુંગરીયે, કહાના કેમ કરિયે ? ભગવતી મીરાંના એ ભજનની ધુન.)

ધા સુણીયે દુખિયાંની,

જહાલાં, બન્ધુ બનિયે:

બન્ધુ બનિયેરે, એનાં બેલી બનિયે.

દુખિયાંને સંભાળિયે !

। સુણિયે દુખિયાંની,

જહાલાં, બન્ધુ બનિયે !

એક જ જનનીનાં જ્યાં,

એક જ શિરછત્ર છવાયાં;

રંક ભાંડુનાં રખવાળાં લેધયે,

રે ! હુંકે હુલાવિયે !

બેલડિયાં બાલ્ય ખરોખર,

રહેવા સજ્યાં શું સહોદર !

દુઃખે દુઃખિયારાં આળાં અંતર આંપિયે.

હો હૈયાળી દેધએ !

દુઃખિયાંનાં ફેડી બન્ધન,

રચિયે-ઉર આંગણુ નન્દન;

દીનને દારે દયાસાગર રેલિયે;

એવાં આંસુ અર્પિયે !

દુખિયાંનાં દેવ સહાયક,

દીનનાં તો સન્તન સેવક;

રંકને પગલે પ્રભુલીલા ન્યાળિયે;

પ્રભુજીને ભાળિયે !

સંપીલી મીજલસ ભરિયે,

હૈયાને હેલે ચહિયે;

(૨૬૧)

વિભુની બહાવપનાં રૂઢાં જ્યોતિ વન્દિયે;
પ્રાણને ઉજાળિયે !

ધા સુણિયે દુઃખિયાંની,
બહાલાં ! બન્ધુ બનિયે.

૨૦૪

આશાનું સ્થાન.
(મરાઠી સાખી.)

૧

મીઠલકું મહિયર મેલીને પરને પ્રિય કરવાતું,
સ્વાર્ણે ને સ્વાશ્રયતું જીવન જીવતાં મુખ મલકાતું;
ઉમળકે ઉમંગ ધરી એવે સુંદર સ્નેહ ભરી ?

૨

એવી ગુણિયલ ગૃહદેવીને પશુ સમ પિંજર પૂરે,
નરની અવગણનાથી નારી મુંગા મારે ઝૂરે;
જનનીને આવાં દુઃખડાં, સંતતિને શૂનાં સુખડાં ?

૩

બળબળતા હેયામાં દૂધ ઉઢીપક આવે ક્યાંથી ?
વીર બાલબાલા દુધમત્ર અવતરે હિન્દમાં ક્યાંથી ?
દુઃખી જનનીના જાયા, ક્યાંથી બને રાવ રાયા ?

૪

સ્મિતભરી સહચરી નિરંતર કાર્ય ધુરંધર બનશે,
અંતરનાં દે' હેત અનેરાં ઉર છણોછલ ભરશે,
ત્યારે અમી ઝમશે, શાંતિમાં દુઃખડાં શમશે ?

૫

સજાત જોડાં જાતભોગથી પરહિતમાં પરવશે,

(૨૬૨)

અડગ વૈર્થ ને શૌર્થ, ભર્યા સંતાન હિન્દમાં સરશે,
ત્યારે દેવો અવતરશે, વિરલા નરવીર તરવરશે ?

૬

પોતાનાં પ્રિય દેશી જનનાં દુઃખ પરસ્પર ધરશે,
જન્મભૂમિનાં ભોળાં ભાંડું ભેળાં હળશે મળશે,
ત્યારે પ્રભુતા સંચરશે, રવર્ગ સમ સુન્દર હિન્દ થશે.

૭

હિન્દજનો અર્ણવ લુધવશે, ને બ્રહ્માંડ નચવશે,
હગમગતા હુંગર ડોલવશે, રંગરાગ રેલવશે;
એવું એક્ય થશે, એવી લલિત લીલા ખીલશે !

૨૦૫

કુલની પાંખડી.

(સોરઠ-ત્રિતાલ.)

કુલની પાંખડી લ્યો, પ્રાણ !

ઉરની એ અધુરી લહાણુ;

અમીમય આંખને એહશાન;

કુલની પાંખડી લ્યો, પ્રાણ !

સ્વજન સ્નેહનાં ઝરણાં રેલે,

હિલ દરિયાવ અહો ! એ ઝીલે ;

પ્રાણ પાંખડી ખીલી રહે,

ત્યાં ખીજાં શાં સન્માન ?

કુલની પાંખડી લ્યો, પ્રાણ !

છલકતાં રસ ભાવ તરંગે,

પ્રકાશ પરિમલ ઉછળે અંગે;

પ્રકૃલ આત્મ-ક્રમળ ઉધડે,

(૨૬૩)

ત્યાં બીજાં શાનાં દાન ?

કુલની પાંખડી લ્યો, પ્રાણ !

અનંત દલપર બહાલાં મ્હાલે,

અમર વેલ સુરતરૂં સમ જુલે;

પ્રીતિ લક્ષ્મી પ્રભુમય પ્રગટે,

ત્યાં પ્રભુતાનાં રસપાન !

કુલની પાંખડી લ્યો, પ્રાણ !

દ્રષ્ટિયોગમાં મધુરૂં હસતાં,

બહાલ ઉમગકે અધૂરૂં વિલસતાં,

રસિયાં જન કુદ્યોત્ત કરે

ત્યાં અધીનતાનાં તાન;

કુલની પાંખડી લ્યો, પ્રાણ !

પ્રાણ સમાં પ્રિયજનને પરિચય

રૂમ જુમતું અમ જીવન રસમય:

એમાંની આ એકજ

કુલની પાંખડી લ્યો, પ્રાણ !

ઉરની એ અધૂરી લહાણ.

અમીમય આંખને અહેશાન:

કુલની પાંખડી લ્યો, પ્રાણ !

સુમન્ત.

૨૦૬

ગોપિકાં.

(વસન્તતિલકા.)

દોહો રૂપાળી મધુરી મુજ ગાવડીયું,

ને દૂધડાં મિઠલડાં ભરી તામડીયું;

ચારો નીરી, ધણ મહિં મુકી ધેન, ચાલી-

જાણું રૂઠાં જળ હવે જમનાંજી, આસી ! ૬
 સાહેલીસાથ સરખો, ઠીક જોડ જામી;
 આનન્દગોઠડી મિંઠી પનઘાટ પામી;
 માંજ્યાં સુનેરી દીપતાં શિર ખેડલાં આ,
 ને પાણીડાં ભરી વળ્યાં ઘર સર્વ જાવા. ૨

રાંધ્યું ઉન્હું ઉન્હું ધર્યું પકવાન ભાણે,
 ઠાકોર થાળ પીરશી, મન મોજ માણે,
 ખાધાં પીધાં, શયન સેજ લીધાં, થઇ ત્યાં
 જાવાની વેળ, લઇ ગોરસ વેચવાનાં. ૩

ઝૂલે ખીલી નવલી સુન્દર મંજરીયું,
 ડોલે પરાગ ઝરતી ડુલ પાંદડીયું;
 મન્દાવને ઝઝૂમતી નદીતીરકુંજો:—
 ક્યાંથી મધુર સુર ? શો વનભેદી ગુંજ્યો ? ૪

કાચલ ગીતકું શમ્યું, મનવેગ કંપ્યા,
 ગાયો અને હરણિયાં ભરદેહેર થંભ્યાં;
 વાયે રસીલી, અમી રેલતી વાંસળી જ્યાં
 ગોપાલબાલ, ઉર આ સરી જાતું ત્યાં-ત્યાં. ૫

[સંસારઉપવનમાં ગૃહકુંજ શોભે,
 કર્તવ્યધેનુ પય અમૃતશુ મધુ દે;
 પ્રીતિપનોતું શુભ સ્નેહી કુટુમ્બ રાજો:—
 ત્યાંયે સદા સુનીહદે પતિવેણુ ગાજો.] ૬

ખેલ્યાં બધાં વિવિધ રાસલીલા અતેરી,
 અન્ધા ઢળી, સખીરી ! વેળ વીતી ઘણેરી:
 હૈકું ન હોય બનતું ચિર, સુર પેલો
 ધ્રૂમ્યાં કરે જીવન ડોલતી વાંસળીનો ! ૭

કવિવરો-ગાયકગણો !

(હરિગીત.)

- ઓ હૃદયરવ રેલાવનારા કવિવરો ! ગાયકગણો !
 સુર જીવનમાં ઉતારજો તમ વેણુ ને વીણા તણો;
 ‘ કુદરત કળા ’-પ્રિય કોકિલા તમ આત્મમન્દિર પાળજો,
 દ્રવો દિવ્ય કૂંજન અમિરસે અમ અન્તરો અજવાળજો. ૧
- મતુજન્તુડાં બંદી પડ્યાં અંધાર-કારાગાર આ
 સંસારપંક અપાર, કેવળ કલેશ-વિષયાગારમાં;
 પ્રકટો હૃદયરશ્મિ તહમે, વિકસો વિમલ ઉદ્ધોત ત્યાં,
 હણી બેડી બન્ધન તણી, જીવન વિલાસજો આનન્દમાં. ૨
- ઓ મર્ત્યલૂમિના ફિરસ્તા ! દુઃખદાવાનજ બધે,
 દુનિયા મહિ ચોતરશથી ભડમડ દહન્ત દીસે, અરે !
 વિષવહ્નિ ખાળે, ઉડડયન અમ બ્યોમ ખાળે, ઉઢરો
 અમ જિવિત, વાંસલડી વિરલ તમ વાઘ વિશ્વ સુધા ભરો. ૩
- ઉરવાંસળીના સુર ઉંડા સૃષ્ટિસિન્ધુ ઉલંઘતા,
 અવકાશ-અવનિ અમલ મંજુલતાભર્યા કરી મ્હાલતા;
 રવિકિરણતન્તુના ગુંથી તંબૂર ગંભીર ગાજતા,
 અથવા વહન્તા ધન્દુમન્દિર મન્દ સુન્દરતાભર્યા: ૪
- આકાશની રૂપેરી આન્તર કુંજકુંજે ફૂજતા,
 કંઈ દેવદૂતો-ધૂમકેતુ બ્યોતિ ઝગહળ ઝૂઝતા;
 યુરી માર્ગ મણિમય મોતીડાંથી દૂર ઘુતિ વિસ્તારતા,
 તે સહ સુનન્દન મનતરંગ સરન્ત રસપૂરે ભર્યા: ૫
- સજી રંગબેરંગી વસન આહ્લાદ-મદભર માનિની,
 આલાપ અદ્ભુત ઝમતી સુખકર વાદળી ગજગામિની;
 ક્ષણ નિમિરપટ નભ-મન્દિરા સંકેલી સ્મિતમય સુન્દરા,
 ધનગગનગર્જનમાં ઝમુક્તી ભવ્ય ગાન પ્રભાભર્યા: ૬

બ્રહ્મારલા કંઠ ગીન મીઠલડાં સુરસ મહસ રેલતા,
નભગંગ ઉજ્જવલ રંગ, સંગીત નન્દ ધ્વનિજલિ ખેલતા;
ગિરિ, સર, સરિતા, નિર્ઝરે,—સ્વર આવનવીન ઝંકારતાં,
વનવલ્લરી, તરૂપલલે રવ સિંચતાં પ્રીતિભર્યાં: ૭

કુસુમ સુગન્ધ અમન્દ મંજુલ કુંજકંઠર ખોળતા,
અનુપમ વિહંગમ હૃદય ' સારીગમ ' રસે જગ રાજતા;
સૌરભવિલીન આનલ નીલ સમુદ્રઉર્મિ રઝરાવતા,
સજી લલિત મધુરી શીત લહરી શાન્ત સુખસારે ભર્યાં:
નટ્યોમ ઇન્દ્રધનુ સુરમ્ય રચન્ત, સુર મધુઝરા,
કુદરત તણા તેણુ ઝીણા ભરી, મદમીણા કર લે વીણા;
નાચન્તી પૃથ્વી નાચિકા, રજની પુરન્તી તાલ, ને
સન્ધ્યા—ઉષા મળી વિશ્વનંદલ વાઘરવ રેલી રહે: ૮

કોકિલસુકૂળનની સુરા, યુલ્લુલની વાણી તણી સુધા,
સારંગી, તંજૂર ને મૃદંગી અંગ સંગીતનાં બધાં;
દિવ્યાંગનાના કંઠ કોમળ નિર્મળાં ગાયન કવે:—
એ નિત પ્રણયમય તમ જીવનમાં કાવ્યરસગીતા દ્રવે.
થતી શધુર કવિવરમયુર! ગાયકચાતકો! રસદૃષ્ટિ એ
તમ કાજ માત્ર?—પિપસિતા તમ સાથ આપી સૃષ્ટિ છે;
ખુદ્ધાં મુદ્ધો દો મનસદન, છો સતત અનિઝરણાં ઝરે,
અગ તૃષાપીડયાં હૃદયહરણાં સ્નાનપાન ત્યહાં કરે. ૧૦

ઉજળન્ત ઉંચા તાર ચિત્તસિતારમાં ઊર શાં શમે,
ચિન્તા અનન્ત, તિમિર. નિરન્તર શોક જે અન્તર દમે;
પળવાર તમસ્વરલીન, હૃદયલીન, તમમય થઇ અમે,
આશાનિરાશા, દુઃખસુખ, વિજયપરાજય ભૂલીએ. ૧૧

મંજુલ ઝીલન્તી મંજુર પ્રીતિભક્તિપદતાનો મીઠાં,
ત્યાં મૂર્તિમય મનુહૃદય મોહિની તમથી સર્વ થતાં દીઠાં;
જીલ વહન્તી વેણુ, મોરલી રવ લવન્તી નવનવા,

કૂહો ક્યાંથી પશુ-ખગ-પ્રાણિ ત્હેમાં વશ કરન્ત સુરો પુર્યા? ૧૩
 વીણા વિહુરી, પ્રણયપુરી, રસભરી વાગન્ત જ્યાં,
 તમ હૃદયકેરી કંઈ અનેરી લહરીઓ જગન્ત ત્યાં;
 રસજસ થયેલી સુરવ-હેલીમાં જગત તરતું રહે,
 લીલી જીવનવેલી, જગપિતાતરૂને વીટેલી, ઉંચે ચઢે. ૧૪
 ગતિમાન ગાનવિમાન તમ ઉંચાં ઉડે ગગનાંગણે,
 કવિતાની કમનિય કનકમય પ્રભુ પાંખપર પ્રભુઆરણે;
 રસપ્રેમ-કોકિલ બુલ્બુલો સ્વર્ગીય સંગીત જ્યાં ભણે,
 અમ આત્મપંખી ત્યાં વહાવો, પથ ચઢાવો તમ તણે. ૧૫

ખોટાદકર.

૨૦૮

પ્રેમ અને સત્કાર.

(ગઝલ.)

લખ્યું તે પત્રમાં પ્યારા! “ નથી સત્કાર મેં કીધો,
 ખમર વિવેકની મુજને, નથી તો તું ક્ષમા કરજે. ”
 અહો! સલસનેહને અંગે, સુહૃદ! એ બોલવું છાજે?
 ચહે જો પ્રેમ આદરને નહિ એ પ્રેમ પ્રેમીનો.
 અખંડિત પ્રેમને, બંધુ! જરૂર શું હોય આદરની!
 પધારો, આવજો, બેસો, વૃથા એ વાદ શા સાડે?
 હૃદયસત્કાર જ્યાં થાતો ઉભય ઉરમાં વિના માગ્યો,
 નયન સત્કાર નવ ઇચ્છે, વદન સત્કાર શાને તો?
 વિનય રસના તણા એવો ખતાવે પ્રેમમાં ખામી,
 પ્રપંચી કાજ રહેવા દો, ન ઇચ્છે પ્રેમનાં પાત્રો.
 હસે દિલ પ્રેમનાં ભરિયાં રહે જુદાં છતે સંગે,
 વિનય સત્કારને એમાં નથી અવકાશ મળવાનો.

‘ પધારો એમ કહેવાથી પધારે તે પધાર્યાના,
 નિમંત્રણ પ્રેમીને શાનાં ? અનાદર પ્રેમીને શાનો ?
 મળ્યાં છે ચિત્ત વિણ ચત્તે, શરીર તો જોડવાં છે ક્યાં ?
 કરે કર આપવો શાનો ? મને મન જ્યાં મળેલાં છે.
 સુહૃદ્તું આગમન થાતાં ઉઠે સત્કાર કરવાને,
 અરે એ તો જનો જુદા, ખરેખર બાહ્ય પ્રેમી તે !
 ભલે એ થીંગડાં દેવાં હજો અતિ ઇષ્ટ શિષ્ટાને,
 સ્પૃહા સત્પ્રેમના ભોગીજનો તે તેની કયમ રાખે ?
 વિનયની પૂરણી માગે, અધૂરી તેટલી પ્રીતિ,
 પ્રતીતિ પ્રેમની દરવા નથી અધિકાર આદરને.

૨૦૯

ગૃહ.

(વસંતતિલકા.)

જ્યાં વિશ્વનાં ભ્રમણ માત્ર સમાપ્તિ પામે,
 જ્યાં સૃષ્ટિની સરણિઓ સઘળી વિરામે;
 ભૂગોળનો પ્રકટ જ્યાં પરખાય છેડો,
 તે જ્યાં સુવર્ણમય મેરૂ વસુંધરાનો.
 અંભોધિને ઉતરતાં વસતાં વિમાને,
 તે વિશ્વમાં વિચરતાં પ્રિય સાર્થ સંગે;
 ઉંચું સદૈવ વસતું મન, જ્યાં નિરાંતે,
 નિદ્રા લઈ સુખદ શાંતિ અપૂર્વ સેવે.
 અગ્નિ અનંત ઉરમાં ઉપજવનારી,
 જ્યાં નષ્ટ થાય પળમાં પરતા બિચારી;
 જ્યાં ચેતનત્વ જડ વસ્તુ સમસ્ત પામે,
 તે કે’ નવીન ઉર-માવ થકી વધાવે.
 જ્યાં નેત્ર મીલિત છતાં આશુએ જણાય,

ને અંધકાર બળ નિષ્કળ નિત્ય જાય;
 આનંદ જે પરમ દુર્લભ પ્રાણીઓને,
 તે મૂર્તિમાન બની જ્યાં દિનરાત ડોલે.
 જે દેહલીપર જરા પદ મૂકવાથી,
 ઇન્દ્રિય માત્ર નિજ મંદિર જાય બેસી;
 ને ખીલતા હૃદય-પંકજની રસીલી,
 એકે રહે ન કદી પાંખડી જ્યાં અધુરી;
 વિશ્વાંબરે વિહરતા વ્યવસાય સેવી,
 પ્રાણી પતંગ તણી જ્યાં દઢ બાંધી દોરી;
 જ્યાં દંભ સંસૃતિ તણા હઠી દૂર જાય,
 જ્યાં માનરોગ થકી માનવ મુક્ત થાય.
 જ્યાં પ્રેમનો પ્રથમ પાઠ મનુષ્ય પામે,
 આત્મીયભાવ ઉર જે સ્થળમાંથી જામે;
 જ્યાં વહે જગત રેલતી સ્નેહ ગંગા,
 તે જ્યાં થકી હૃદયનાં સહુ દાર ખુલ્યાં.
 જ્યાં રંક જીવ પણ પૂર્વ પ્રભુત્વ પામે,
 તે ભૂપતિત્વ ભવ દુર્લભ સર્વ સેવે;
 જ્યાં અંધ પ્રાણી પણ થાય સહસ્ર ચક્ષુ,
 જ્યાં દિવ્ય દર્શન સદૈવ સ્વતંત્રતાનું.
 આઘાત સંસૃતિ તણા શતઘા સહીને,
 ને કલેશના વિકટ વહ્નિ વિષે વસીને;
 ભેદાઘ, શુષ્ક થઇને સળગી ગયેલું,
 જ્યાં પૂર્ણ પદલવિત માનસ થાય પાછું.
 આકર્ષણો અતિ અલૌકિક રમ્ય જેનાં,
 ઇંદ્રાસનો આહીં તહીં અથડાય જેમાં;
 જેમાં રહ્યું હૃદય, જે હૃદયે રહેલું,
 અન્યોન્યભાવ, રસ, ઐક્ય થકી ભરેલું.

સંસારના મુખદ શોભન સ્વર્ગ જેવું,
આનંદનું, પ્રણયનું ગૃહ એ અમારું;
સૌન્દર્ય જ્યાં સદા વિશ્વતાણું વિરાજે,
તે ન્યૂનતા વિભવમાત્ર તણી મટાડે.

૨૧૦

કર્તવ્ય.

(કવાલી.)

વસંતે પંચમાલાપે રસીલી કોટિલા ફૂજે,
કદી કે શબ્દ એ કાને ધરે કે ના ધરે તોએ.
સહજ સુરભિ સમર્પીને કુસુમ કર્તવ્યતા સેવે,
ભ્રમર મકરંદના ભોગી મળે કે ના મળે તોએ.
સુગન્ધિ પુષ્પ પ્રકટાવી મનોહર માલતી રાચે,
સમયને સાચવી માળી ચુટે કે ના ચુટે તોએ.
સુધા સ્પર્ધા ફળો દેવી ફળે માકંદ મોંઘેરાં,
પ્રવાસી કે વિપિનવાસી ગ્રહે કે ના ગ્રહે તોએ.
કરી ખીચૂપતી વૃષ્ટિ સુધાંશુ વિશ્વને પોષે,
જગત્ નિદ્રા લજ્જ એને જુએ કે ના જુએ તોએ.
સદા સ્ત્રોતસ્વતી સ્વાદુ વહે ઉરથી વિમળ વારિ,
પિપાસુ પાન્ય એ પાણી પીએ ના પીએ તોએ.
અમૂલા પ્રાણ અર્પીને જલદ સૌ પ્રાણીને ખાળે,
કદર એ કાર્યની કોષ કરે કે ના કરે તોએ.
સહીને આકરા અંશું કરે શીળી તરૂં છાયા,
અમિત પન્થી તળે આવી વસે કે ના વસે તોએ.
પ્રણયના મીઠડા મંત્રા અને ગીતો અમે ગાશું,
ભલે સંસારના શિષ્યો શુણે કે ના શુણે તોએ.
હૃદયનાં આંસુડાં રેડી ભિન્નવશું વિશ્વને ભાવે,

કહિત હૈયાં મૃદુલ એથી અને કે ના અને તોએ.
 પ્રજાળ પડદા બધા ચીરી હૃદય ખુલ્લાં કરી દેશું,
 સુભાગી સત્ય જોનારા જડે કે ના જડે તોએ.
 પુનિત કર્તવ્યને પથે વિચરશું ધર્મ્ય ધારીને,
 અમારા બંધુ એ ચીણે ચડે કે ના ચડે તોએ.

ડાહ્યાભાઈ લક્ષ્મણ.

૨૬૨

“હું પીત લલના પીત મિઠું પાણી તુજ પ્રીતિ થકી.”

(હરિગીત.)

યદિ હોત હું વર્ષાદ બિન્દુ
 ને તું કામળ પાંદડું,
 વાદળ વિષેથી આવી તુજ
 ઉર ઉપર આવી વસત હું;
 ને લેત વિશ્રાન્તિ તહિં
 મિઠી અતુષ્ઠ સુખભરી,
 હું ચહાત જોજને ચહાત,
 આનન્દે અને ઉત્સાહથી.
 તું હોત સુન્દર કમળ ને
 જો ભ્રમર હું વહાલી કદી,
 તુજ હૃદય આવી રહત હું
 કંઈ જોળ કરતો તાહરી,
 હું ચુસત પ્રેમે ચુસત તારા
 અધરતું મીઠું અમિ,
 ને ચુમત તુજને ચુમત હું
 બની હવે ઘેસો સુખ થકી.

જો હોત મૃગ હું મમ પ્રિયે,
 તું હોત નિર્જર નિર્મળો,
 કાન્તા ! કહે શું કરત હું,
 વિચાર કરતું તેહનો;
 નીચો પડીને તુજ કિનારે
 તૂણીને હે ! સુન્દરી,
 હું પીત લલના, પીત મિઠું
 પાણી તુજ, પ્રીતિ થકી.

૨૧૨

પ્રભુનો પ્રેમ.

(ગઝલ.)

પ્રભુનો પ્રેમ ને શ્રદ્ધા સહુ સંકટ નિવારે છે.
 અચલ આ પ્રેમ ને શ્રદ્ધા, અભય ને ધૈર્ય અર્પે છે;
 જગતના ઘેર માર્ગોને, ઉઝળે, આ અચલ શ્રદ્ધા,
 સકલ ભય દુઃખ ને સંદેહ તેથી દૂર થઈ જતાં,
 વિષમ દુઃખે દળાતાં ને પીડાતાં દીન હૃદયોને,
 પ્રભુનો પ્રેમ ને શ્રદ્ધા નવીન ચૈતન્ય અર્પે છે;
 જગતના જીલમને દુઃખોથી મુઝાતાં મનુષ્યોનાં,
 જગતના નાથની શ્રદ્ધા, સૂકાવે અશ્રુઓ ઉન્હાં.
 દિયો આ દીન આત્માને પ્રભુ આ પ્રેમ ને શ્રદ્ધા,
 જગતના ક્ષોભ, તાપો ને તુફાનો ધૈર્યથી રહેવા;
 જીવનમાં વિષમ વિધનાને દુઃખો ભારે ભયોમાં જે,
 ટકાવે ધર્મના પથમાં, અમોને શક્તિ આપો તે;
 અતુલ આ પ્રેમ ને શ્રદ્ધા, દિયો સામર્થ્ય હૃમ્મેશાં,
 અમોને, સસ, સુખ, સ્વાતંત્ર્યથી નિજ ભૂમિને ભરવા.

વિન્યાસક્રમી.

૨૧૩

“ બાળુડો.”

સુણજો સાહેલી બહેન,

મહારે બાળુડો;

જીવનનું હીર હો જુલાવતી હું રે.

પ્રાણનો આધાર પ્રાણ,

મહારે બાળુડો;

જીવનનું પુષ્પ હો જુલાવતી હું રે.

પ્રિયતમના પ્રેમરૂપ,

મહારે બાળુડો;

પ્રિયતમ-પ્રસાદ હો જુલાવતી હું રે.

હેયાનો હાર હોંસ,

મહારે બાળુડો;

નયનોનાં તેજ હો રમાડતી હું રે.

અમળા કર્તવ્ય-લક્ષ્ય,

મહારે બાળુડો;

અમળા-શણગાર હો જુલાવતી હું રે.

દેવને દુર્લભ,

મહારે બાળુડો;

બાળુડો કાન હો જુલાવતી હું રે.

કૂળની અમરવેલ,

મહારે બાળુડો;

કૂળનો કીરીટ હો જુલાવતી હું રે.

મહારા ગૃહ કુંજ માંહી,

ડોલર બાળુડો;

ખિલે ગુલાબ હો જુલાવતી હું રે:

(૨૭૪)

હું નિર્ધનને ધનરૂપ,
મહારે બાળુડો;
વીરની વધાઈ હો હુલાવતી હું રે.

અભેદનો અખંડ નાદ,
મહારે બાળુડો;
નાચે ધરમેર હુલાવતી હું રે.

પ્રિયતમના પ્રેમ માન,
મહારે બાળુડો;
પ્રિયતમના રૂપ હો રમાડતી હું રે.

પ્રભુનો પ્રસાદ પ્રેમ,
મહારે બાળુડો;
જીવન ઓધાણું હો જીંદગી હું રે.

જીવનનો સુખ સૂર્ય,
મહારે બાળુડો;
જીવના સ્મિત હો હુલાવતી હું રે.

મેઘો ધર રત્ન રૂપ,
મહારે બાળુડો;
સંતો આશીશ હો હુલાવતી હું રે.

અહ્લની જ્વલન્ત જ્યોત,
મહારે બાળુડો;
પરિઅહ્લ હસ્ત હો હુલાવતી હું રે.

ગિતરો આશીષ,
મહારે બાળુડો;
રક્ષો જગન્નાથ હો જીંદગી હું રે.

પ્રીતિ સ્મરણ.

(હરિગીત.)

ગૃહરાજ્ય તુંથી દીપતું, આનંદમય કદલોલતું,
 દેવી સમી સૌંદર્યમાં, કમળા ! તહને કયમ હું જૂલું ?
 ગૃહ રાજ્યમાં નિજ ચિત્ત સ્વામી સુખમાં તત્પર સદા,
 સાદાઈ નીતિ ભક્તિ કેરા પાઠ શીખવી ગદ્ય ધણા.
 બુલવા કરું છું યતન પણુ ઝો પ્રિય ! તું બૂલાય ના,
 બહુ દિવસ જે સાથે વસ્યાં સંતાપમાં, સ્મૃતિ જાય ત્યાં.
 તેં સહન કર્યું છે જે બધું, તે યાદ આવે નજરમાં;
 શી રીત બદલો વાળશું ? સઘળું રહ્યું છે કરજમાં.
 સર્વે મળી સંતાપતાં, સહગ્રણુ તહારા ઢાંકતાં,
 તો એ અરે સહુ વાર તે કસ્તુરી સમ સૌ બહેંકતા.
 સૌતું સદા તેં સાંખીયું, ના સુખ દીઠું સ્વપ્નમાં,
 તું બહાલસોઈ ભાભીના ભણુકાર વાગે કાનમાં.
 જ્યમ સ્પર્શમણિના સ્પર્શ થકી નકિ લોહ કાંચનમય બને,
 ત્યમ હરત તહારો જ્યાં ફરે, ત્યાં કાર્ય ચોખ્ખું સૌ બને.
 સ્વયંપાકમાં શીખ લેઈ તહારાં શિષ્ય ધર પરનાં થયાં,
 તું સહગ્રણી ભાભી વડે, ઉજળાં હતાં ગૃહ ભાઈનાં.
 ઉજળવળ કીધું કુળ તાતતું, તું કુળ સુહાવન વેલડી
 ભોળી, ભલી, તત્પર થતી સૌ કાર્ય કરવા હોંશધી.
 ધર્ષા હતી નહિં આંખમાં, અપમાન સહી પણુ રીઝતી,
 વૈભવ તણો નહિં મોહ તહારા ઉરમાં શાંતિ હતી !
 હિન્દુ તણા ગૃહરાજ્યમાં સ્ત્રીજાતની કિમ્મત નહિં
 તું તાપસી સમ કંઈક આવાં તપ તપી ચાલી ગઈ.
 ના મૃત્યુથી ડરતી કદા, ને મૃત્યુમાં સુખ માનતી,
 સૌ સ્વાર્થલોભી ચિત્ત રોયાં, આજ ઉર તું રાજતી.

ના જાણતી વાતો સુધારાની ન ભાષાઓ ભણી
 ઇતિહાસ, કાવ્યો, નવલ, ના વાતો ગહન કદિ તેં કરી;
 ના શોખ કે વૈભવ અગર મોટાં જરીએ ધારતી,
 તું રામ સીતાની કથા નવરી થતાં લઈ વાંચતી.
 સીતા સતીને દુઃખ તો શિર આપણે કાં ના પડે ?
 દેવે સહ્યું તો જાહેન ! કહે કાં માનવી દુઃખ ના સહે ?
 પતિભક્તિમાં તું લીન સ્વામી કહેણથી પિયર તજ્યું
 સુખ દુઃખ જે સાથે સહ્યાં, સૌ સાંભર્યે ઉર દાઝતું.
 તુજ બાળને સંભાળવા સૌ હોંસથી મથશે ઘણાં,
 પણ ખોટ પૂરવા માતની, આ વિશ્વમાં કેા છેજ ના.
 આ વિશ્વના વિલાસમાં મહા કલેશ વિણ કાંઈ નથી,
 શાન્તિ સદા શ્રીનાથ કેરા ચરણમાં તું જ્યાં ઠરી.
 મુંઝાઈ નહિં, પરમેશમાં ચિત્ત રાખીને પરવારી ગઈ,
 આ વિશ્વના વિલાસ કેરા પાઠ સૌ ભજવી ગઈ.
 તું ઉન્નતિ સાધી ગઈ, છે અવનતિ જીવનારની;
 સાખરમતીને તીર અગ્નિ શયન કીધું તેં સાધવી.
 તુજ સદ્ગુણો સંભારતાં જે સ્નેહનાં અશ્રુ ખર્ચી,
 ભાભી ! તને ભેટા મીઠાં તે કુસુમ થઈને સ્વર્ગમાં.
 દીન મુખ કરી રડતાં અમે આ નરકમાં ઉભાં રહ્યાં,
 તું જીતી જગ ચાલી ગઈ, ગૃહ બંધુનાં સુનાં થયાં !

(થોડા ફેરફાર સાથે.)

સુમતિ

૨૧૫

સિન્ધુને.

(શાદ્દલ.)

ઓ સિન્ધુ અતિ ગર્જતું રુચી પડે તેવું અને તેટલું,
 કિન્તુ અન્તર મ્હારું ખિન્ન રહેશે છે જેવું તે જેટલું;

“ ઘૂ ઘૂ ” હર્ષથી બોલતો વધુ વધુ ઉત્સાહ તું ધારશે,
મ્હારું હૈયું વિશેષ તેમ બળશે તું યતનમાં હારશે;

૧

(શિખરિણી.)

તરંગો તારા તે અવળી અસરો અન્તર કરે,
તરંગો ચારુ છે પણ મુજ ઉરે ના જરી કરે;
વિચારું “ આ શું છે ! ક્યમ ન ઉદ્ધિ ચિત્ત હરતો,
અને ખોટી છાયા હૃદય પર પાડી શું કરતો !

૨

(હરિગીત.)

“ ગર્વિષ્ઠ છે શું ? તેથી તારાથી વિમુખ બનું હું શું ?
“ ગંભીર છે શું તે તારાથી અતિ ભય ધારું શું ?
“ અતિ ગાઢ છે તેથી ન સમજું કાંઈ ખુબી, નારાજ છું,
“ નહિ સિન્ધુ હે ! કારણ ન એ, કહું સાંભળીને લાજ તું; ૩

(તોટક.)

અભિમાની નિધિ પ્રભુ એક કળા !
તુંથી એક મ્હડે પ્રભુ ખીજી કળા !
અતિ તેજ રુચે ઉરમાં મુજને,
ગર્ણુ તે થકી તુચ્છ હું તો પુજને;

૪

(ઉપજતિ.)

નિત્યે રહે સ્થીર ગીરી, ગમે એ,
નિત્યે ઉભા શાન્ત ગીરી, રુચે એ;
દેખી હું તહેને થઈ મગ્ન પુરી,
ઉત્સાહ આવે નિરખી મુગીરિ;

૫

(હરિગીત.)

જે ચલીત અસ્થીર વૃત્તિવાળું તે ન હૃદયે ભાવતું,
જે જાય એવું પાછું છાલે ત્હેની સંગ ન દાવતું;
તારી ગતિ છે તેવી સાગર! અતીવ ચંચળ તું સદા,
તે શાન્ત સ્થીર પ્રભુની બાળાને શું રુચે કે કદા ?

૬

(૨૭૮)

(તોટક.)

વળી દોષ બીજો તુજ માંહી રહ્યો,
નવ લેશ રહે ચુપ છાકી ગયો,
તુજ સાદથી તું પ્રભુને ભુલવે,
ઇશ ગુપ્ત સ્વરો સુણવા નવ દે.

૭

(અનુષ્ટુપ.)

વિઘ્નકારી ખરા કામો બન્યો છે, તું નહીં ગમે,
શાન્ત ઉભા ગીરી મહારા ! બોલ કાં વધુ ના ગમે.

૮

(હરિગીત.)

વધુ એ વિચારો આવતાં સાગર અપ્રિય વધુ થયો,
હેતુ સમજતાં તો વળી મન સિન્ધુમાં ડુબી ગયો;
જેની કદી કોઈ પણ રીતે નહીં તુલના કરે,
તેવો સમુદ્ર અગાધ મુજ ઉર સાગરે ડુબી મરે;

૯

(વસંતતિલકા.)

જે સિન્ધુના કૂર તરંગ પ્રચંડ ધોર,
ધમ્મિત જે ઘસડીને ગળી જાય ભોગઃ
તેને તરંગ મનના-મુજના-ગળે છે,
ને તેની સાથ મુજને ઘસડે બળે તે.

૧૦

૨૧૬

શાન્તિ.

(હરિગીત.)

સહુ શાન્ત રહ્યો મમ પ્રિય સુહૃદ શહુ શાન્ત શાન્ત પુરાં બનો,
એ શાન્તિ દેવી મુજ સમીપ આવે ન તે શું કંઈ ગણો ?

+

x

x

x

રે દેવી ! દેવી ! આવ ઝહેલી આત્મ એક અધીર છે,
સર્વે ત્રિતાપથી તમ તે તુજ કાળ તૃણ અધીર છે.

૧

(૨૭૮)

(દ્રુત વિલંબિત.)

મૃદુ મૃદુ કંઈ ગા, પ્રિય દેવી હે !
તુજ સ્વભાવનું દાન કંઈ તું દે.
ઝુલ મહિ ઝુલતા શિશુ જેમ હું,
મધુર હાલરડું ઝટ માણું છું.

(હરિગીત.)

નથી જનની મ્હારે, દેવીઓ ! ગાવા કંઈ ગીતો મીઠાં,
નથી માત મ્હારે, શાન્તિ હે ! હાલેરડાં ગાવા મીઠાં,
પહેલાં હતી, પણ તે સમે અજ્ઞાન હું પુરી હતી,
ગીતથી થતા આનંદને તે વેળ લેશ ન સમજતી. ૩

(વસંતતિલકા.)

એ હર્ષ હું સમજતાં શીખું ત્હેની પહેલાં,
ને દિવ્ય નેત્ર ઉરનાં ઉઘડ્યાંની પહેલાં,
ગાતી મધુરી જનની ઉડી આંહીથી ને,
થતાં અલોપ કરી જગૃત વૃત્તિઓને. ૪

(અનુષ્ટુપ.)

પ્રાપ્ય વસ્તુ વિના જ્ઞાને; ગુમાવી જ્ઞાન જે થતું,
વારિ જોઈ તૃષા વેડી મરે તે સમ લાગતું. ૫

(હરિગીત.)

કિન્તુ નહીં મુજ સ્વામી સાચો ઇશ પૂર્ણ દયાળુ છે,
મુજ સમ દુઃખિતને કાળ કંઈ પણ બાકી તોયે રાખ્યું છે,
પરમાર્થી જન ત્હારાં સમાં જગમાં કંઈ કંઈ છે મૂક્યાં,
જે દુઃખી ઉરોને સ્વસ્થ કરવા કાર્યમાં નથી હજી ચુક્યાં. ૬

x x + x

રહો શાન્ત હા હું શ્રવણ કરું છું શાન્તિના મધુરા સ્વરો,
એ છેક સમિપે આવી ગાયે હાલ-શા મધુરા રવો.

(૨૭૮)

(તોટક.)

વળી દોષ ખીજો તુંજ માંહી રહો,
નવ લેશ રહે ચુપ છાકી ગયો,
તુંજ સાદથી તું પ્રભુને ભુલવે,
ઇશ ગુપ્ત સ્વરો સુણવા નવ દે.

૭

(અનુષ્ટુપ.)

વિવ્રકારી ખરા કામે બન્યો છે, તું નહી ગમે,
શાન્ત ઉભા ગીરી મહારા ! બોલ કાં વધુ ના ગમે.

૮

(હરિગીત.)

વધુ એ વિચારો આવતાં સાગર અપ્રિય વધુ થયો,
હેતુ સમજતાં તો વળી મન સિન્ધુમાં ડુબી ગયો;
જેની કદી કોઈ પણ રીતે નહી તુલના કરે,
તેવો સમુદ્ર અગાધ મુજ ઉર સાગરે ડુબી મરે;

૯

(વસંતતિલકા.)

જે સિન્ધુના કૂર તરંગ પ્રચંડ ધોર,
ઇચ્છિત જે ધસડીને ગળી જાય ભોગ:
તહેને તરંગ મનના-મુજના-ગળે છે,
ને તહેની સાથ મુજને ધસડે બળે તે.

૧૦

૨૧૬

શાન્તિ.

(હરિગીત.)

સહુ શાન્ત રહો મમ પ્રિય સુહૃદ શહુ શાન્ત શાન્ત પુરાં બનો,
એ શાન્તિ દેવી મુજ સમીપ આવે ન તે શું કંઈ ગણો ?

+

x

x

x

રે દેવી ! દેવી ! આવ નહેલી આત્મ એક અધીર છે,
સર્વે ત્રિતાપથી તમ તે તુંજ કાળ તુષ્ણ અધીર છે.

૧

(૨૭૬)

(ક્રુત વિલંબિત.)

મૃદુ મૃદુ કંઈ ગા, પ્રિય દેવી હે !
તુજ સ્વભાવનું દાન કંઈ તું દે.
ઝુલ મહિ ઝુલતા શિશુ જેમ હું,
મધુર હાલરડું ઝટ માણું છું.

(હરિગીત.)

નથી જનની મ્હારે, દેવીઓ ! ગાવા કંઈ ગીતો મીઠાં,
નથી માત મ્હારે, શાન્તિ હે ! હાલેરડાં ગાવા મીઠાં,
પહેલાં હતી, પણ તે સમે અજ્ઞાન હું પુરી હતી,
ગીતથી થતા આનંદને તે વેળ લેશ ન સમજતી. ૩

(વસંતતિલકા.)

એ હર્ષ હું સમજતાં શીખું ત્હેની પહેલાં,
ને દિવ્ય નેત્ર ઉરનાં ઉઘડ્યાંની પહેલાં,
ગાતી મધુરી જનની ઉડી આંહીથી ને,
થતાં અલોપ કરી જગૃત વૃત્તિઓને. ૪

(અનુષ્ટુપ.)

પ્રાપ્ય વસ્તુ વિના જ્ઞાને, શુભાવી જ્ઞાન જે થતું,
વારિ જોઈ તૃષા વેડી મરે તે સમ લાગતું. ૫

(હરિગીત.)

કિન્તુ નહી મુજ સ્વામી સાચો ઇશ પૂર્ણ દયાળુ છે,
મુજ સમ દુઃખિતને કાજ કંઈ પણ બાકી તોયે રાખ્યું છે,
પરમાર્થી જન ત્હારાં સમાં જગમાં કંઈ કંઈ છે મૂક્યાં,
જે દુઃખી ઉરોને સ્વસ્થ કરવા કાર્યમાં નથી હજી ચુક્યાં. ૬

x x + x

રહો શાન્ત હા હું શ્રવણ કરું છું શાન્તિના મધુરા સ્વરો,
એ છેક સમિપે આવી ગાયે હાલ-શા મધુરા રવો.

ને શાન્તિ તે મુજ સંગ શાન્તિ ધારી વાતો આદરે.
કંઈ શબ્દ પણ ઉચર્યા વિના તે વાત મહારાથી કરે.

શ્રીમતી 'લહરી.'

૨૧૭

જીવન મિત્રો.

પ્રીતિગુણે દૃઢ ગુંથન ગુંથીને, હૃદય એ અમ એક ગુંથી દીધું;
કર મહિં કર લૈ જગમાં રમ્યાં, જીવન એ પણ એક ગુંથી કર્યું.
હૃદય ગુંથણી શી સુખદા બની ? જીવન ગુંથણી સુન્દર શોભતી;
સુખદ સ્વપ્ન ગયું ક્ષણમાં ઉડી, યમહતે હતું તે “હતું ના” કર્યું!
દુઃખદ તે દિનથી તહમને, સુખે ! જીવન મિત્ર ગણ્યાં મમ પુસ્તકો !
નિરખતાં તહમને ઉર ઉછળે, હરખ અશ્રુ વહે મુજ નેનથી.
પ્રિયજનો ઉર સ્નેહ ધરે ધણો, નયન અશ્રુ વહે મુજ માટ તો;
તદપિ પાસ રહી ન શકે સદા, નિજ કુળે નિજ ધર્મ બળવતાં.
દુઃખ તિમિર કદિ ઉર વ્યાપતું, હૃદય આશ વિલુપ્ત થતી કદી;
નયનથી દુઃખ અશ્રુ વહી જતાં, મુઝવણો અતિ આ ચિત્તને દર્મે.
સમય તે તહમને કરમાં ગ્રહું, ચિત પરોવું તુંમાં, પ્રિય પુસ્તકો !
તિમિરનું દળ ઉરથી ફેડતાં, હૃદય આશ તહમે ઝગઝગવતાં;
મૂક છતાં ઉર સોન્નત્વન દો તહમે, કર તિના મુજ અશ્રુ દહવો તહમે;
કદી કદી પ્રભુ ગાન સુણાવત્તાં, અમી રસે ઉરને નહવરાવતાં.

x x x x x

નહિં ભૂલું ઉપકાર કીધા તહમે, ત્યજશ ના તહમને જીવું ત્યાં સુધી;
વિલય દેહ તણો મુજ બે થશે, તમ પ્રસાદી રહે મુજ આત્મમાં.

મોહનલાલ પાર્વતીશંકર.

૨૧૮

બાળક.

(ભુજંગી.)

રહું બાળકું કુમળું છેક નહાતું,
કરે ચિન્તનો ગૂઢ જે છાતુ માતું
ઉકેલી શકે કાણુ તે વિશ્વમાંથી ?
સુણે ગાન મીઠું અને દિવ્ય ક્યાંથી ?

૧

(વસંતતિલકા.)

ગાનનો પ્રભવ ક્યાં ? સરિતા વહે ક્યાં ?
માધુર્ય-સંચય રહ્યો દુર દેશમાં ક્યાં ?
એ ગાનતું ઝરણુ અમૃત શું મધુરું
ઠહેતું અખૂટ નિશદિન વિશુદ્ધિ દેતું.

૨

અનુક્રુપ.

અસત્યો ને પ્રપત્યો સૌ ફેડતું ક્ષણ એકમાં,
આસુરી ભાવ સંહારી, રેલતું સુખ રેલમાં.
ઉપન્યું ગાન એ ક્યાંથી ? કાણુ એ તે કહી શકે ?
ધન્ય તે બાળકું સન્ત સાંભળી સમજી શકે.

૩

૪

વસંતતિલકા.

આ વિશ્વની મલિનતા, જડતા, અશુદ્ધિ,
અન્યાય, સ્વાર્થભરી નિર્જળ મન્દ યુદ્ધિ.
તે શું કદી ગ્રહી શકે ગૂઢ ભાવ એના ?
તે શું કદી સુણી શકે સમજી શકે યા ?

૫

મંદાકાન્તા.

નાના એ વા શિશુ જનતણા છે અધિકાર શુદ્ધ,
તે સાધુ જે વિમલ હૃદયી નિર્વિકારી પ્રયુદ્ધ;

તે સદ્ભાગી સખળ ઝીલવી ગાનની દિવ્ય ધારા,
 ઓ સંસારી ! કરો શર્કોશ શું ? મૂઠ ! માયા ગ્રસેલા ? ૬
 ઉડા ભાવો જગતી ઉરમાં બાળને કૈંક કેતું,
 ને સૌન્દર્યો પ્રકૃતિ પુરુષોનાં સહુ ખોલી દેતું.
 દૂષા ભેદો કુદરતતણા ગાન એ શોધી કહાડે,
 ને આનંદે લલમદ કરી સ્વર્ગનું સુખ આપે. ૭

અનુષ્ટુપ.

દિવ્ય એ સુખના સાથી સંસારી શું બની શકે ?
 જોતો જે બાળ-યોગી તે અન્યને શું કહી શકે ? ૮

ભુજંગી.

જીવે ચન્દ્ર ને તારલા, બ્યોમ ભૂરૂં,
 જીવે પંખીઓ ગીત ગાતાં મધુરૂં;
 જીવે પુષ્પ ખીલ્યાં સુવાસે ભરેલાં,
 જીવે ભૂંગ જે શુંજતા પ્રેમ ઘેલા. ૯

વંશસ્થ.

અને જીવે તે જગના મનુષ્યને,
 જીવે વળી તે રૂપ લેતું ચાર જે;
 જીવે મધુરાં સુખ ચન્દ્ર બિમ્બમાં,
 અનેક ભાવો પલટાય જે ઘણા. ૧૦

સ્વર્ગધરા.

જોતો તે બાળયોગી મનુજ હૃદયના ભાવ જે દુઃખમિશ્ર,
 જોતો તે તે વિચારો નિજ મતલબના હર્ષ કે શોક ઘેરા;
 જોતો ને અશ્રુ લેહોતો દુઃખી મનુજતણાં દિવ્ય આશ્વાસ દેતો.
 જોતો ને મેલ ઘોતો તિમિર જગતનાં ફેડતો સૂર્ય એ તો. ૧૧

દ્રુતવિલમ્બત.

મનુજના સહુ દુઃખ વિહારતો,
 સુખ મધુર દર્ષ મન ધારતો;

તિમિર લોકતણાં મનમાં હરે,
અનુપ જ્ઞાન પ્રકાશ બધે કરે. ૧૨

સ્થાપતો સુખનું રાજ્ય, કાપતો સર્વ આપદા,
ખોલતો વિશ્વ સૌન્દર્યો, સુખથી નવ ખોલતો. ૧૩
દિવ્ય જે ચાહતાં છાંછ જગમાં, જગ લોકમાં,
અખોલ્યા ખોલથી તે તો રહેલથી સહમજ્જય છે. ૧૪

માલિની.

વય કંઈ વધુ થાતાં બાળકાંને સુખેથી,
નવલ મધુર વાણીની મોંઠી સેર છુટી;
સુખ દશન કળીથી શોભતું રમ્ય ચાહું,
સુમધુર મલકાતું ખોલતું કાલું કાલું. ૧૫

ભુજંગી.

ઘડીમાં હસે ને ઘડીમાં રૂવે એ,
ઘડીમાં અહીં, ત્યાં ઘડીમાં થુમે એ;
નહીં લેખવે બન્ધનો બાળ રાજ,
સુખે ખોલતો ખોલ વેગેથી ઝાઝા. ૧૬

અનુષ્ટુપ.

અજમાવે નવી શક્તિ કૈંક અન્તરના બળે,
વાક્યનો વેગ એ રોક્યો રોકાયે નહિ કોઇથી. ૧૭
જેવું છે મૌન ગંભીરું મધુરું રસથી ભર્યું,
તેથી એ વધુ આ મીઠું ખોલવું મૃદુ બાળનું. ૧૮
નવી શક્તિ શિશુની આ જોર અદ્ભુત દાખવે,
રોકાયે વેગ ના એનો સૌન્દર્ય એ ખજાયા ના. ૧૯

ભુજંગી.

હવે એ થયું બાળ મ્હોટું ગભીરું,
ત્યજ બાળચેષ્ટા વદે ધીરું ધીરું;
કંઈ અલ્પ ભાષી, છતાં અર્થવાળું,
સુખેથી વદે સ્પષ્ટ સાદું રસાળું. ૨૦

હતું મૌન દીઠું જેહ પહેલું,
હતું બોલવું મીઠું કાલું ઘેલું;
પરન્તુ મીઠી બેઠથી એ વધારે,
વઢે વાણી ગંભીર તે પ્રોઢે આજે.

૨૧

સુધરા.

બહાલી ? છે સ્નેહ રૂડો સુમધુર રસિલો આપણો શું ન એવો ?
પહેલાં રહેતો છૂપાયો વદન નયનમાં,—રે શું છૂપાય તેવો ?
છોડીને દીર્ઘકાળે શરમ ભય સહુ એહ મારે ઉછાળા
હાવાં અદ્વૈત પામી હૃદય ઉભયનાં શાન્ત આનન્દ દૂખ્યાં.

૨૨

૨૧૯

એક અખળાના ઉદ્ગાર.

(શિખરિણી)

ધણાં દુઃખો જોયાં, અસહ વ્રણ હૈયા પર થયા !
ગણ્યાં જેને મહારાં સ્વજન પ્રણયી, તેય પલટ્યાં !
હરો ભૂંડી આજે અવર જનને વિદ્ય કરતા !
પતિ પ્યારાં તેયે અશરણુ પરે રોષ ધરતા !
હતી નહાની ત્યારે રસિક રમતો રોજ રમતી,
સખી શાણી સાથે સરલ ઉર સ્વચ્છન્દ ભમતી;
તબ્યાં તે સર્વેને જનક-જનનીને પણ તબ્યાં;
તબ્યો મોંઘો. બંધું, પતિ, પતિ, પતિ, એકજ લજ્યા. ૨
સ્મરી પ્રાણાધારા, દિવસરજની જાપ જપતી,
જરા આધા થાતાં વિરહ અનલે ઉગ્ર તપતી;
સદા ધારો આજ્ઞા શિર પર, સહુ કાર્ય કરતી,
અને એ બહાલાનું ઉર રિઝવવા આશ ધરતી. ૩
થયું સર્વે મિથ્યા ? જીવન સઘળું નિષ્ફલ ગયું ?
હતું જે ના મહાઈ હૃદય, નવ મહાઈ થઇ શક્યું ?

કીધા ચત્નો કોટી પણ સકળ તે વ્યર્થ નીવડ્યા ?

ન દુર્ભાગી દારા ઉપર કરણા સ્નેહ ઉતર્યો.

૪

સદા સેવું છું ને પતિ ચરણને સેવીશ સદા !

છતાં કર્મયું આ નહિ વિક્ષેપશે જીવન કદા !

હમારે તો સર્જ્યું રૂદન કરવું રાતદિનનું ?

ભરીને નિશ્વાસો, સ્મરી ફરી ફરી દુઃખ રહવું !

૫

જથુ માતા પાસે હૃદય દ્રવશે, દીન બનશું,

રડીશું ને એવું રૂદન નિરખી શાન્ત થઇશું;

સહ્યાં દુઃખો સર્વે અવર પડશે તેય સહીશું !

કહ્યું નાં કેને ! ને મરણ પળમાંયે ન કહીશું,

૬

બલે સન્તાપોથી, સતત ઉર મ્હારું સળગતું;

બલે એ વહાલાના વચન-શરતું લક્ષ્ય બનતું;

તપસ્વિનાં જેવાં તપ કઠિનનું એ શલ હજો ?—

નહીં નારી કેરો દુષ્ટદંડુજને જન્મ મળજો !

૭

૨૨૦

વચન અને કર્મ.

(શિખરિણી)

રચ્યાં કાવ્યો રૂઢાં, કંઈ અવનવાં પુસ્તક લખ્યાં,

સભાઓમાં મ્હોટા સ્વર થઈ ઘણાં ભાષણ કર્યાં,

છટાથી જ્યાંને ત્યાં વચન અતિ ઉદ્દામ ઉચર્યાં—

વળ્યું શું જો એવાં વચન કૃતિમાં નાજ ઉતર્યાં ?

૧

પ્રીતિ કરા પાડો અવર જનને કંઈક શિખવ્યા,

અરે ઓ બંધુઓ પ્રીતિમય બનો ! એમ પ્રલપ્યા,

વળ્યું શું એથી જો વચન સહુ એ નિષ્પ્રજ્ઞ વહ્યાં

અને પોતાનાંયે હૃદય શુચિ પ્રેમે નવ દ્રવ્યાં ?

૨

સ્વભૂમિને માટે જીવન સધળું અર્પણ કરે,
 મર્યા રૂઢો ? આપી ઘો સકળ ! હૃદયે લેશ ન કરે ?
 કહ્યું એવું એવું, પણ ન કંઈયે હાથથી ક્યું,
 મળ્યું શુન્યે સુતું વચન મુખથી જેહ નિસર્થ. ૩
 પ્રભુની પ્રીતિ તે સકળ સુખતું કારણ મહા,
 ભજે તેને ભાવે, નવ વિસરશે આ અવનિમાં
 બની મોટા જ્ઞાની વચન કંઈ કે ગંભીર વધા,
 છતાંયે-કર્મોમાં-નિયમ પ્રભુ કેરા નવ ગણ્યા. ૪
 દયા-પ્રીતિ એના ઉપર સધળી ધર્મ રચના;
 વધા એવું એવું, હૃદય ન કદાપિ દ્રવી શક્યાં,
 નહીં દાઝ્યાં દેખી દુઃખ અવરનાં લેશ દિલમાં
 નહીં ભીજ્યાં નેનો નિરખી વસમા ન્યાય જગના. ૫
 તજે ખોટા ભેદો, મમત-અભિમાનો પરિહરે,
 તજે ટુંકી બુદ્ધિ, કંઈક મન મ્હોટાં પણ કરે
 કહ્યું એવું તોયે નિજ હૃદયમાં ફેર ન પડ્યો,
 નજીવી વાતોમાં સ્વજન થકીયે તું લડી પડ્યો. ૬

(અનુષ્ટુપ.)

વિચારો વચનો તહારાં પ્રૌઢ ને શુભ હો ભલે,
 પરિપાક નહીં એનો થશે શુ' કાર્યમાં હવે ? ૭

૨૨૧

નિરાશા પછીની આશા.

હતી જ્યાં ઘોર રાત્રી ત્યાં ઉષા ફેરે ઉદય થાશે,
 ભયાનક મૌનને સ્થાને મધુર સંગીત પણ થાશે.
 જ્યહાં ધિક્કતા વિપમ વન્હિ ત્યહાં અંમી બિન્દુડાં સરશે,
 સુતાં નિશ્ચેષ્ટ થઈને જે શરી કિલ્લોલ તે કરશે.
 રવિનાં ઉચ્ચ રસ્મિથી તપેલી ભૂ ઉપર થાશે,

ફરી વર્ષાતણી ધારા સુગંધી વાયુ પણ વાશે;
 નિરાશાની પછી આશા અશાન્તિની પછી શાન્તિ.
 રૂઢન અંતેજ હર્ષાશ્રુ ધરે કંઈ અવનવી કાંતિ,
 ઉદય ને અસ્તના ચક્રો સદા ગતિમાન થઇ રહે છે.
 વિપદ સંપદ તણું જોડાં અલગ પણ સાથમાં રહે છે.
 વિપત્તિ વ્યાધિએ ત્યારે, ભલે આ વિશ્વમાં રહેજો
 હમો ને અમારાં તે ભલે દુઃખ દર્દ પણ રહેજો.
 પ્રભુ ! સામર્થ્ય એ આપો, સહન કરીયે ત્રિવિધ તાપો
 નિરાશામાં છુપાઇ છે અમર આશા ઉરે થાપો.

અન્દ્રશંકર.

૨૨૨

“ આહીશ હું.”

(હરિગીત)

છે સ્નેહ માયા-મોહખન્ધન, સ્નેહ વિષમય પાશ છે,
 છે સ્નેહ મોટો મોક્ષ બાધક, સ્નેહ આત્મ વિનાશ છે;
 માટે કદી ચ્હાશો નહિ-જો હોય હેતુ સુકિતનો,
 ડિંડિમ બળવી બોધ દે રસહીન કૈં કૈં જ્ઞાનીઓ.
 સંસારના કૈં “ અનુભવી” શિખ આપતા બની ડાહ્યા.
 ધમ્મરહારો હોય જાણે સર્વ દુનિયાદારીના;
 સ્નેહની વાતો બધી છે, સ્વાર્થ કેરી વચના
 કે વિષયની મૃગ તૃષ્ણુકા, કે ઉભરા ઉન્માદના.
 માને ભલે તે તહેમને જે ઠીક લાગ્યું દીલથી,
 ચાહ્યા વિના મુજને જરા પણ ચ્હેન તો પડતું નથી;
 શાને દયાવું ઉમળકા જે ઉછળતા શુચિ સ્નેહના?
 આહીશ હું, આહીશ હું, આહીશ હું તો સર્વથા.

મણિકાન્ત.

૨૨૩

મંગળ.

—ગઝલ—

અમારા હોંદમાં સર્વે;
સ્થળે ધૃશ સ્થાપન્ને—મંગળ !
અહા ! સૌ આર્યના અંતર
વિષે બસ વ્યાપન્ને—મંગળ !
કરી મન માનતી વૃદ્ધિ;
વધાઈ આપન્ને—મંગળ !
પ્રભુ ભારત તનુ દિલમાં;
ભલાઈ છાપન્ને—મંગળ !
વધો હુન્નર કળા હોંદે;
સકળ કાર્યો થન્ને—મંગળ !
વળી વ્યાપાર પણ વધન્ને;
સુખુદ્ધિ વાધન્ને—મંગળ !
તમે પાસે સકળ પતિન
પતિતું માગન્ને—મંગળ !
ગવાન્ને ગીત ને વાજાં;
વિભૂજી વાગન્ને—મંગળ !

પદ સંગ્રહ.

શંકાવાળા પાઠોની અને જૂની ભાષાનાં કાવ્યોમાંના
શબ્દોની ટુંક નોંધ.

(લીટી કાવ્યની ગણેલી છે.)

કાવ્ય ૨. પાતું ૧.

લીટી ૨ મોરા=મોહોર્યા; ને મોહોર આખ્યા.

કાવ્ય ૩. પા. ૨.

લી. ૫ નરવેડો=નિર્ણય.

„ ૬ અચ્ચો રસ=જે રસ ક્યાંયથી નીકળેલો નથી, ગળેલો-
પડેલો-નથી તે; ઉત્તમ રસ; અલોકિક રસ.

કાવ્ય ૮. પા. ૫.

લી. ૯ મેરૂગરભિતનુ—?

કાવ્ય ૯. પા. ૬.

લી. ૧૦ અરધઉરધની માંહે=‘અધઃઉર્ધ્વ’નો અપભ્રંશ થઈ
બનેલ શબ્દ ‘અરધઉરધ,’ નીચે ઉચે, સકળ જગાએ
એવા અર્થમાં.

કાવ્ય ૨૭. પા. ૨૨.

બાલણે બાણકૃત કાદમ્બરીનું પદમય ભાષાંતર કર્યું છે. કંઠપર-
પરાએ ઉતરી આવે એવું નહિ હોવાથી તેની ભાષા જૂનું સ્વરૂપ
સાચવી રહી છે; ‘એ’ ને બદલે ‘ઈ’ એ પુર્ત પારખી શકાય
તેવો ફેર છે.

લી. ૧ અતિશ-અતિશે-અતિશય.

ભારિ-ભારે=ભારથી.

નગ=ઝાડ.

નમ્ય=નમેલાં.

લી. ૩ એલારજ-એળચીના છોડની રજ.

લી. ૪ સહકારહ મંજરી=સહકાર-આમ્રવૃક્ષ-ની મંજરી.

લી. ૬ રાજિત=શોભીતું; વિરાજમાન.

લી. ૮ મોહન મોર તણા રવ થાય=મોરના મોહ પમાડે તેવા
અવાજ થતા હતા.

૫૪ ૨૩.

લી. ૯ નીહાર=ઓસ; ઝાકળ.

લી. ૧૦ વાડવ=પ્રાહ્લણ.

જાણી ગૌહીસારવ ધોપ-કેમ જાણે ગાયના ખરાડ-
વાના અવાજ થતા ન હોય !

લી. ૧૧ હંસ પોત પાસિ લિ માન-હંસનાં પોત-બચ્ચાં-પાસે
માન લે-માન મૂકાવે-ને આંટી દે તેવાં (સંકેત).

લી. ૧૬ ઋષિ...ત્યાગ. ત્યાગ કરતી વખતે, બલિદાન અગ્નિમાં
હોમવા વખતે, જે સ્વાહા ઉચ્ચાર કરવામાં આવે છે
તે બોલ, ઋષિની પંક્તિઓ ઉચ્ચારે છે.

લી. ૧૭ કપિલ કથિત દર્શન કારિકા-કપિલે કહેલ દર્શનની
કારિકા. સાંખ્યકારિકા નામનો સાંખ્યશાસ્ત્રનો એક
ગ્રંથ છે.

લી. ૧૮, ૧૯ માં યજ્ઞ વખતે જે જે પાત્રાદિ સાહિત્યો જોધ્યો
તેનાં નામ છે.

કૃષ્ણાન્નિન-કાળા મૃગનું ચામડું.

સ્તુવ-સરવો.

બલી-‘ ઉલીલી ’ જોધ્યો.

નિચાત્ર-છૂટું છાપવું જોધ્યો-નિ ચાત્ર.

પ્રણિતા-‘ પ્રણીતા ’ જોધ્યો-વાડકા જેવું ગોળ પાત્ર.

પિતૃકાન્નિ-પિતૃને બદલે પોતું ભોધ્યો.

લી. ૨૦ પંક્તિવારિકા-આડ.

લી. ૨૨ અક્ષ-અક્ષમાળા.

લી. ૨૩ વિદુમ-પરવાળા.

લી. ૨૫ કર્કશુ=કાકડી. પનસ=ફણસ. કોકડી-રાણકોકડી.

લી. ૨૬ જ્યાં ધુમાડાથીજ મલિનતા (કાળાશ) દેખાય છે, પણ ચિત્તની મલિનતા કોઈનામાં નથી; ૨૭-પોપટની ચાંચમાંજ રતાશ છે, કોઈના મુખ પર કોઈના પ્રસંગની રતાશ નથી. ૨૮ માત્ર કુશ ઘાસની અણિ સ્વાભાવિક રીતે તીક્ષ્ણ છે તેટલુંજ-માણસ કોઈના સ્વભાવ તીક્ષ્ણ નથી. ૩૩ પાવક-અગ્નિની-આસપાસ ભ્રમવું-પ્રદક્ષિણા-થાય છે, પણ શાસ્ત્ર વિષે કોઈને ભ્રમવું-સંજાવું-ગોથાં ખાવાનું-થતું નથી. (કો એનિ ને બદલે કોએનિ વાચો), ૩૫. કતુ (= યજ્ઞ) થી દીક્ષાવિધિ કરિ-શાસ્ત્રમાં કહેલી દીક્ષા પ્રમાણે-વધકર્મ થાય છે. યજ્ઞમાં પશુહિંસા થાય છે, પરંતુ બીજી કોઈ રીતે કોઈ પણ ધર્મ છાંડતો નથી-વધ કરતો નથી.

પૃષ્ઠ ૨૪.

લી. ૩૭, યજ્ઞમાં મુનિના બાલ-વાળ-તો નાશ થાય છે-બાલને-બાળકને આશ્રમ વાસમાં મૃત્યુ તો છેજ નહિ. ૩૮. રામ-રામચંદ્રજી અને રામા-રમા-યુવાન સ્ત્રી. ૪૧ વૃદ્ધ થયાં-વૃદ્ધ થયે-દિન-દાંતનો પાત થાય છે; દિન-બ્રાહ્મણ વૃદ્ધ હોય તો પણ તેનો પાત થતો નથી-તે તો સંપૂર્ણ આયુષ્ય ભોગવે છે. ૪૨. શ્રીફળની વાંછા કપિને-વાંદરાને થાય છે. (શ્રીફળ=ખીલાં), બ્રાહ્મણને નહિ. ઉદ્ધમિદ્-વન-સ્પતિ-નાં મૂળનેજ અધોગતિ છે-ખીજ શેનેય નહિ. ૪૩. ગીતનું વ્યસન હરિણનેજ છે અને ભોગ

(૨૯૨)

નેજ-સર્પનેજ ભોગ (ફેણવાળો દેહ) હોય છે,
ખીજ કોઈને ભોગ (=વિલાસ) નથી.

કાવ્ય ૨૮. પૃષ્ઠ ૨૪.

રાજકુમાર ગુરૂને ઘેરથી સર્વ વિદ્યા બણી પુરપ્રવેશ કરે છે,
ત્યારે તેને જોવા મળેલી સ્ત્રીઓની કંટકંદા અને અંદર અંદરની
વાતચીતનો ખ્યાલ આપનાર વર્ણન છે. કુમાર માટે લાગણી,
કુમારના રૂપનું વર્ણન, સ્ત્રીઓનો આતુરતાભર્યો સ્વભાવ,
અને વિનોદ પ્રસંગનું અચ્છું ચિત્ર છે.

લી. ૧. ગિહિલી-ઘેલી.

લી. ૩ ચંદ્રલેખાષ્ટ-ચંદ્રલેખા એ કપાળે ધારણ કરવાનું આશુ-
ષણ છે. ચંદ્રલેખાષ્ટ ' સાહચર્ય ' તૃતીયા છે.

લી. ૪ ગિર્યા-પડ્યાં.

લી. ૫ દામ-સેર.

લી. ૬ લીલાગતિ ગ્રહ-જરા ધીમી ગતિ ગ્રહણ કર. ધીમી ચાલ.

લી. ૧૩ ચીતવુ-સંભાળ; વિચાર કર; ચિંતા રાખ.

પૃષ્ઠ ૨૫.

લી. ૧૯ તારા શરીરનો ભાર-પયોધર ભાર-મને પીડે છે,
જરા આધી ઉભી રહે.

લી. ૨૫ ઉપાર્યુ-ઉપજ્યો.

લી. ૩૮ શહેર-માથાપર શિખાએ વીંટલો હાર.

લી. ૪૧ મધ્યનામક રતન હાર માહિ-હારમાં મધ્યનામક-
વચ્ચેનો એક-રક્ત છે-લાલ છે.

લી. ૪૨ પરભાગ-ખાઈનો ભાગ. વધેલો ભાગ.

પૃષ્ઠ ૨૬.

લી. ૪૪ જાણિ જવા માહિં કુંદ-જવાકુલ (જવા ઝોડ)
માં કુંદ (જવા દાંત) હોય નહિ !

લી. ૪૫ અશ્વત્થી ખરીના પંડવાથી ઉડેલી રજ ત્રાણ પર લાગી છે.

લી. ૪૬ બલાહકથી લોધ નાખી, કપડાંના છેડાથી પ્રવન કરે છે, વાયુ નાખે છે.

લી. ૫૨ મ્યલિયા જન જે ખેવ-જે જન તે જગાએ તથા હતા તે બધા.

કાવ્ય ૨૮. પૃષ્ઠ ૨૬.

લી. ૨ નમિત રુદ્રન-નીચા સ્વરતું રુદ્રન.

લી. ૩ એ શું ઘટિ ? એ શું ઘટે ? એ શું હશે ?

લી. ૪ વેગિ વહી નિ-વેગથી વહીને-જલદી ચાલીને.

લી. ૫ પ્રગટતાં-‘ પ્રગટ તાં ’ જોઇએ. ત્યાં કાંઈ પ્રગટ-સ્પષ્ટ-પ્રીછ્યું નહિ-ઓળખાયું નહિ, સમજાયું નહિ, કારણ કે સ્થળ (જ્યાંથી રુદ્રન આવતું હતું તે) વેગળું હતું.

લી. ૮ પડવહુ-પ્રગટ, સ્પષ્ટ.

લી. ૯ હા હા હણ્યું એ આક્રંદ કરનારના શબ્દ છે. આં-હિ’થી તે રુદ્રન શરૂ થાય છે.

પૃષ્ઠ ૨૭.

લી. ૨૩ મિત્ર મુહૂનિતાં પડખિષ્ઠ-હે મિત્ર, તું ત્યાં મારી તાર જોજો. પડખિષ્ઠ-પ્રતીક્ષા કરજો. પડખવું-પડખ-જોમ પરીક્ષ પરથી પરખ, નિરીક્ષ પરથી નિરખ તેમ પ્રતીક્ષ પરથી પડખ.

લી. ૩૦ જસુ-તું જમશ ? દેહ છેહ-છેહ દધને દગો દધને.

લી. ૩૧ દુનિ-દેને.

કાવ્ય ૩૦. પૃષ્ઠ ૨૭.

લી. ૧ પુણ્યમ-પુણ્ય, પુન્યથી.

લી. ૫ પુણ્યવંત નમ-પુણ્યવંતને.

પૃષ્ઠ ૨૮.

લી. ૧૯ મયગલ-મેગળ-મદગળતા-હાથી.

લી. ૩૩-૩૪ પુણ્યવંતને ઘેર ત્રણેવાર-ત્રણે વખત (સવાર
બપોર અને સાંજ) અને એકસો આઠ વાર મંગળ
કાર્ય ચાલુ રહે છે.

લી. ૩૮ નિતુ-નિલ.

પૃષ્ઠ ૨૯.

લી. ૪૫ પુહુવિં-પૃથ્વીમાં, દુનિયામાં.

કાવ્ય ૩૧. પૃષ્ઠ ૨૯.

લી. ૧ થાકિષ્ઠ-થાકીને, ઓછા છતાં.

પૃષ્ઠ ૩૦.

લી. ૯ ભવાડી-લગાડી.

લી. ૧૯ સરખ-સરે-ચાલે છે.

લી. ૨૦ કલાહિ—?

લી. ૨૨ ચેડવા-‘ ચડેવા ’ નેમઝે. ચડવા.

પૃષ્ઠ ૩૧.

લી. ૩૧ ચસં-‘ ચઢી ’ નેમઝે.

લી. ૩૮ પ્રસાધ-પ્રસાદથી-કૃપાથી.

લી. ૪૨ ત્રાંખાલુ હાણિઉ-ત્રાંખાલુ-ત્રાંખાનું વાસણ-માથું.

કાવ્ય ૩૨. પૃષ્ઠ ૩૧.

લી. ૩ રાસ=મળદને હાંકવા માટે રાખવામાં આવે છે તે દોરી.

લી. ૪ ગણુ-ખેતરમાં હળને એક વાર ફેરવવું એ ‘ ગણુ ’ દીધી
કહેવાય છે. ચાર ગણુ દીધાથી ખેતર બરાબર સાફ
થઈ જાય છે. પહેલી ગણુ પધોરની-સીધી-દેવી.
ગુંહાં-હુંબરાં આગલા પાકનાં જે દાંધ ભોંયાં, મૂળીયાં
વગેરે રહી ગયેલાં હોય તે.

લી. ૭ ખેતર આબ્યાં તાર-ખેતર ખરાખર જોધએ તેવાં
તૈયાર થયાં.

લી. ૮ ત્રાટકતિ-એકદમ, ઝપાટામાં.

લી. ૧૦ ઝોળે ચઢ્યું-ઝોળા પાડવા જેવો વખત આવી લાગ્યો.
ત્યારે વાડની મકર વેલ-વાડ કરવાની ઢીલ કર નહિ.

લી. ૧૧ પાકશે રૂપારેલ-રૂપું રેલખંધ આવે એવો પાક થશે.

લી. ૧૨ મેડો નાખ-ખેતરમાં પાક આવે ત્યારે વચમાં એક
મેડો નાખી રખોપું કરવાની જરૂર પડે છે.

લી. ૧૪ ઢાળીડો-ઢાળનાર, ખેતરમાં પાક હજી ઉભો હોય,
ત્યારે તેમાંથી પાકીને કેટલો માલ તૈયાર ઉતરશે એ
અટકળ કરવી તેને ' ઢાળવું ' કહે છે. અડસટ્ટો કાઢ-
નાર. ઢાળ ભરેલી થાય માં ભરેલીને બદલે ' ભલેરી '
જોધએ. ભલેરી-સારી.

કાવ્ય ૩૪. પૃષ્ઠ ૩૩.

લી. ૪ નિસતારો=છેડો; નિકાલ, ઉદ્ધાર.

કાવ્ય ૭૨. પૃષ્ઠ ૯૨.

લી. ૪૧ હલકા હોલ હલ હલ થયો—

હલકા ને બદલે હાલક કરીએ તો અર્થ ખરાખર
થાય. હાલકહોલ-જેમ હામકડોળ તેમ હાલકહોલ.

કાવ્ય ૭૪. પૃષ્ઠ ૧૦૧.

લી. છેલ્લેથી દશમી: છૂટે સામો પાપજ પામ=શાપ જેને
આપવામાં આવે તે તો છૂટે-તેનાં પાપથી તે મુક્ત
થાય, પણ સામો (=શાપ દેનારો) પાપને પામે છે.

કાવ્ય ૭૫. પૃષ્ઠ ૧૦૧-૨-૩-૪.

લી. પા. ૧૦૨ ની ૧૬. જેમ જડયાં મોતી લાલ્ય. લાલ્ય=લાળ
(=હાર). મોતીની હારની હાર જડી દીધી હોય તેવું
લાગવું હતું.

તેજ પાના પરની લીટી ૨૧. સમૈયાં-સમિયાણા; તંબુના જેવાં
કપડાંની ચંદની-લંબચોરસ કે ચોરસ હોય તે; મથાળે
સપાટ છત હોય છે, તંબુની પેઠે ટાય નથી હોતી.

પા. ૧૦૩ પર લીટી ૪. પટકા ચુએ પરમ. પરમ-ધણા. હાથી
પર રંગેલ ઝુલ પટકા નાખ્યા હતા તેના રંગ એવો
સુંદર અને ભલકદાર હતો કે કેમ જાણે તે પટકા-
માંથી રંગ ટપકતો નહોતો એવું લાગતું હતું.

તેજ પાનાપર લીટી ૨૦. ચિત્રામં-ચિત્રામણમાં.

કાવ્ય ૮૧. પૃષ્ઠ ૧૧૧-અસાહ માસના વર્ણનમાં છેદ્યેથી ચોથી લીટી.
ગેર ગંભીર-ગેરનો અર્થ બેસતો નથી. ચોરગંભીર
હોય એમ અટકળ કરી શકાય.

કાવ્ય ૮૬. પૃષ્ઠ ૧૧૭.

લી. ૯ તથા ૧૨. ઉન્મુનિ—?

કાવ્ય ૯૦. પૃષ્ઠ ૧૧૯.

લી. ૯ મૃત્યુની પોણીરે—?

કાવ્ય ૧૧૦. પૃષ્ઠ ૧૩૪.

લી. ૭ સંસેક—?

કાવ્ય ૧૧૬. પૃષ્ઠ ૧૪૨.

લી. ૭ વગલ વંશી-વર્ણસંકરને જેના વંશમાં વિશુદ્ધિ નહિ
રહી હોય; જે સંકરતાને પામ્યા હોય તેવા વંશવાળાને,

(નોંધ. નં. ૨૭, ૨૮, ૨૯ માં શ્રી. કેશવલાલ હ. દુવની
ટીકા તથા નં. ૩૦. ૩૬ માં શ્રી. દેરાસરીની ટીકાપર આધાર રાખ-
વામાં આવ્યો છે.)

લેખકો તથા તેમનાં કાવ્યના અંકો.

કાવ્ય સંખ્યા. કયા પૃષ્ઠથી શરૂ.

અખો	૩૨ થી ૪૭	૩૧
કલાપી	૧૮૦ થી ૧૮૭	૨૧૬
કેશવલાલ હરિરામ	૧૭૨, ૧૭૩, ૧૭૪	૨૦૫
ખખરદાર અરદેશર પ્રસાદ	૧૯૩ થી ૧૯૬	૨૪૦
ગિરધર	૯૬	૧૨૩
ગોવર્ધનરામ	૧૮૬ થી ૧૭૧	૧૯૯
ચન્દ્રશંકર	૨૨૨	૨૮૭
ચોખ્ખા	૧૧૩	૧૩૭
દયારામ	૧૧૪ થી ૧૩૫	૧૩૭
દલપતરામ	૧૪૨ થી ૧૪૫	૧૬૫
દેવાનંદ	૧૦૬	૧૩૧
ધીરો	૮૩, ૮૪	૧૧૫
નરભેરામ	૮૨	૧૧૪
નરસિંહ મહેતા	૧ થી ૧૪	૧
નરસિંહરાવ	૧૪૯ થી ૧૫૮	૧૭૫
નર્મદાશંકર	૧૩૬ થી ૧૪૧	૧૬૦
નવલરામ	૧૪૬, ૧૪૭, ૧૪૮	૧૬૯
નાતો	૧૧૦	૧૩૪
મહાનાલાલ કવિ	૧૮૮ થી ૧૯૨	૨૩૧
નિરાંત	૮૫	૧૧૬
નિષ્કુલાનંદ	૧૦૭, ૧૦૮, ૧૦૯	૧૩૨
હાલોભાઈ લક્ષ્મણ	૨૨૧, ૨૧૨	૨૭૧
પદ્મનાભ	૩૦, ૩૧	૨૭
પ્રીતમદાસ	૭૬ થી ૮૦	૧૦૪
પ્રેમાનંદ	૪૮ થી ૬૪	૪૬
અળવંતરાય ઠાકોર	૧૯૭ થી ૨૮૦	૫૧

બાપુ	. ૮૬, ૮૭, ૮૮	૧૧૭
બાલાશંકર	૧૬૭	૧૯૮
બોટાદકર દામોદરદાસ	૨૦૮ થી ૨૧૦	૨૬૭
બ્રહ્માનંદ	૯૭, ૯૮	૧૨૫
બાલણુ	૨૪ થી ૨૯	૨૪
ભૂખણુ	૧૦૧, ૧૦૨	૧૨૭
ભોખે	૮૯ થી ૯૩	૧૧૯
મણિકાન્ત	૨૨૩	૨૮૮
મણિલાલ નભુભાઈ	૧૫૯ થી ૧૬૩	૧૯૧
મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ	૧૭૫ થી ૧૭૮	૨૦૭
મનોહર સ્વામી	૯૪, ૯૫	૧૨૨
મીડો	૧૧૧	૧૩૫
મીરાંબાઈ	૧૫ થી ૨૩	૧૪
મુક્તાનંદ	૯૯, ૧૦૦	૧૨૬
મોહનલાલ પાર્વતીશંકર દવે	૨૧૮, ૧૧૯, ૨૨૦, ૨૨૧,	૨૮૧
રઘુનાથદાસ	૧૦૩, ૧૦૪, ૧૦૫	૧૨૯
રત્નેશ્વર	૭૪	૯૪
રત્નો	૮૧	૧૦૭
રમણભાઈ	૧૭૯	૨૧૫
રાવો	૧૧૨	૧૩૬
લલિત (જન્મશંકર મહાશંકર)	૨૦૧ થી ૨૦૫	૨૫૮
લહરી (એક અજ્ઞાત વિધવાબાઈ)	૨૧૭	૨૮૦
વિજયા લક્ષ્મી (સો)	૨૧૩, ૨૧૪	૨૭૩
વીરજી	૭૫	૧૦૧
સામળ	૬૫ થી ૭૩	૮૨
સુમતિ (સો.)	૨૧૫, ૨૧૬	૨૭૬
સુમન્ત (રામમોહનરાય જશવંતરાય)	૨૦૬, ૨૦૭	૨૬૩
રેલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવ	૧૬૪, ૧૬૫, ૧૬૬	૧૯૬

કાવ્યના પ્રારંભના શબ્દો પ્રમાણે અનુક્રમણિકા. સંખ્યાંક.

	કાવ્ય.	પૃષ્ઠ.
અખિલ બ્રહ્માંડમાં એક તું	૧૨	૭
અટકબંધીને આજસ નાવે	૯૧	૧૨૦
અનેક જીવ વીત્યારે	૭	૪
અન્ય શાણા જન વળી	૧૫૬	૧૮૮
અભિનવો આનંદ આજ	૩૮	૩૬
અમારા હિન્દમાં સર્વે	૨૨૩	૨૮૮
અમે જોગી બધા વરવા	૧૮૨	૨૨૨
અમે તો આજ તમારા	૧૭૪	૨૦૬
અમે રે જડભરતિ જોગિયા	૧૦૯	૧૩૩
અવનિ પરથી નભ ચડ્યું વારિ	૧૬૯	૨૦૧
અહિંયાં સહસ્રલિંગ	૧૪૪	૧૭૫
અહિલોચન ઉડીને ચાલ્યો	૬૪	૭૬
આજ મહારાજ જલ પર ઉદય	૧૭૫	૨૦૭
આઠ વરસ માંહિ આઠ દિન	૩૧	૨૯
આ તન રંગ પતંગ સરીખો	૯૮	૧૨૫
આંખ ભર્યે શું થાય	૧૬૨	૧૯૪
ઉગતા સૂર્યની સામે	૧૮૩	૨૨૩
ઉચ્ચ સવાર સુખરૂપ	૧૯૦	૨૨૩
ઉદ્ધવ એક સમે બહાલો	૭૬	૧૦૪
ઉન્મત્તે ! ઉતાવળી !	૨૮	૨૪
ઉભા રહો તો કહું વાતડી	૧૨૬	૧૫૧
ઉંટ કહે આ સમામાં	૧૪૪	૧૭૬
એક મને થય ગોવિંદ ગારે	૧૧૩	૧૩૭
એક શરણાર્થવાળો	૧૪૪	

એક સમે રાજ ચડ્યો	૬૯	૮૮
એક સમે હનુમાન ગરૂડ	૧૩૨	૧૫૬
એ ભૂમી અમારી	૧૬૪	૧૬૯
એવા રે અમો એવા	૫	૩
એવું કહી સોંપ્યો સહી	૭૫	૧૦૧
એવું બતાવે કોઇ આજ	૧૬૧	૧૯૩
આધવળ અબળા તે સાધન	૧૦૫	૧૩૦
આધવળ અમને દુઃખ દીધું	૯૯	૧૨૬
આધવળ અમ સાથે રસિયો રસણે	૧૦૩	૧૨૯
આધવળ છે અળગીરે	૧૧૪	૧૩૭
આધવળ સંદેશો કહેજો શ્યામને	૧૦૪	૧૨૯
ઓ પેલો ચાંદલિયો	૧	૧
ઓ મૃત્યુ! ઓ દુઃખ! ભલેજ મહાલો	૧૫૮	૧૯૧
ઓ સિન્ધુ! અતિ ગર્જ તું	૨૧૫	૨૭૬
ઓ હૃદયરવ રેલાવનારા	૨૦૭	૨૬૫
કહણુ કામ કહેતાંરે	૮૭	૧૧૭
કર થાપટ થાપટ પાણુ	૨૪	૨૧
કશી વાતનો ખખરો	૧૦૨	૧૨૮
કહે અખો હું ઘણુંએ રટ્યો	૪૨	૪૦
કંઈ લાખો નિરાશામાં અમર આશા	૧૬૩	૧૯૫
કાચખો કહે છે કાચખીને	૯૦	૧૧૯
કામણુ દીસે છે અલખેત્રા	૧૨૫	૧૫૦
કારતક રસની કુંપળી	૮૦	૧૦૭
કાયા બનીરે તારી કારમી	૭૮	૧૦૫
કાયા માયા કૂડીરે	૧૦૬	૧૩૧
કાંઈ નહિં માંડે નાથ	૯૪	૧૨૨
કહેથી નમેલી ડાશી	૧૪૪	૧૬૮

કાઠ કહેશો	૧૯૨	૨૩૬
ગગતે આજ પ્રેમની ઝલક,	૧૬૦	૧૯૨
ગરબે રમવાને ગોરી નીસર્યાંરે	૧૨૩	૧૪૭
ગીરધારીરે સખી ગીરધારી	૧૦૦	૧૨૬
ગુજરે જે શિરે તારે	૧૬૭	૧૯૮
ગુણવંતી ગુજરાત અમારી	૧૯૫	૨૪૮
ગૃહરાજ્ય તુંથી દીપતું	૨૧૪	૨૭૫
ધણા પુન્યના ભાવથી	૧૦૧	૧૨૭
ધણાં દુઃખો જોયાં	૨૧૯	૨૮૪
ધુ ધૂ ધૂ ધૂ ધૂધવતી	૧૬૬	૧૯૭
ધેલાં અમે ભલે થયાંરે	૨૧	૧૯
ચંદ્રીએ અમૃત મોકલ્યાં	૧૯૦	૨૩૬
ચાલ ચાલ સખી ! મેલ મથવું	૨	૧
ચિત્ત તું શિદ્ધતે ચિંતા કરે	૧૩૩	૧૫૮
છખીલા નંદનારે	૨૫	૨૧
છે સ્નેહમાયા મોહ બંધન	૨૨૨	૨૮૭
જગ ! ગજવજે ઘોર ગીતકાં	૧૮૮	૨૩૧
જગતતું સુખ ઝાકળતું છે	૭૯	૧૦૬
જતાં તાં સાંજે જ્યાં	૧૯૭	૨૫૦
જહુપતિ નાથ તે	૧૪	૮
જય જય ગરવી ગુજરાત	૧૩૭	૧૬૦
જલ જલ અકલિત સકલ	૨૦૦	૨૫૬
જળમાં અલ્યા જોજોરે	૮૮	૧૧૮
જંગલ વસાવ્યું રે જોગિયે	૧૦૮	૧૩૩
જાગીને જોઈ તો	૧૧	૬
જાણો તો વશીકરણી વિદ્યા	૧૫૯	૧૯૧
જાણ્યું જાણ્યું હેત તમારું	૧૬	૧૪

જે કાષ્ટ પ્રેમ અંશ અવતરે	૧૧૬	૧૪૨
જેને વેદ પુરાણે વખાણીઓરે	૫૯	૬૫
જેને પિયુ મળવાતો પ્રેમ હોય	૮૪	૧૧૬
જોગી જીવેરે એવા જગતમાં	૧૦૭	૧૩૨
જ્યાં જ્યાં નજર મારી હરે	૧૮૪	૨૮૭
જ્યાં લગી આતમા તત્વ	૧૦	૬
જ્યાં વિશ્વનાં ભ્રમણુ	૨૦૯	૨૬૮
જ્ઞાની શ્વર સૌકો થઈ શ્રે	૪૭	૪૩
ટેક ન મેલેરે	૯૭	૧૨૫
ડગલું બંધું કે ના હઠવું	૧૪૦	૧૬૪
તરણા ઓથે ડુંગર રે	૮૩	૧૧૫
તિમિર તારક સર્વ ગયાં શમી	૧૫૩	૧૮૦
તું મારે આંદલીએ ચોંટયો	૪	૨
તૂટ્યો મારો તંબુરાતો તાર	૧૭૩	૨૦૫
તેજે ઘડયાં અમ અંગ	૧૫૨	૧૭૮
દરદ દીલ દરદીતું દરદીજ	૧૪૩	૧૬૬
દમયન્તી છે દોષ રહિતા	૪૯	૪૭
દવ તો લાગેલ ડુંગરમાં	૧૭	૪૭
દીઠું આશ્રમ અતિશિ રમ્ય	૨૭	૨૨
દીધાં છોડી પિતા માતા	૧૭૦	૨૦૧
દોહી રૂપાણી રૂડી ગાવડીયું	૨૦૬	૨૬૩
ધા સુણીએ દુઃખીઆની	૨૦૩	૨૬૦
ધ્યાન ધર હરિતણું	૬	૩
નથી નિપજતો પ્રેમ	૮૨	૧૧૪
નરને ઉપજે દૃઢ વૈરાગજી	૩૯	૩૬
નરસિંહ મહેતે ઘેર તેહાવ્યા	૫૭	૬૩
નરી સરળતા કાણુ પૂજશે	૧૮૬	૨૩૨

નવ કરશો કોઇ શોક	૧૪૧	૧૬૫
નહિં નાથ ! નહિં નાથ !	૧૭૮	૨૦૯
નહિં પ્રીતને નહિં વેહેરે	૮૫	૧૧૬
નહિં રે વિસારું હરિ	૨૩	૨૦
નાટકનો એમ નીપજો લેદ	૪૧	૩૮
નાડે મૂકે ન લૂખ	૬૬	૮૩
નારદ કહે સાંભળરે અનુન	૬૦	૬૭
નારદનાં વચન સુણી	૪૮	૪૬
નામ પામ્યા પણ	૮	૫
નિશ્ચેના મેહેલમાં વસે	૧૨૯	૧૫૪
નીરખતે ગગનમાં	૯	૫
નીલ લીલમ સમા લાલ ગાલે	૧૬૭	૧૯૯
પથરંગી પટકુળ ધારી	૧૪૬	૧૬૯
પડ્યા જખમ સૌ સલા	૧૮૭	૨૩૦
પુણ્યક એક આરોગિ પાન	૩૦	૨૨
પુત્રી તેને પદ્મતી	૬૮	૮૬
પૂછે અદારે વર્ણને	૭૩	૯૬
પૂજતાં પ્રતિમા ગુણુ સેજ	૪૪	૪૧
પૃથિવીનો એક રથ કીધો	૬૨	૭૩
પ્રકટ મળે સુખ થાય	૧૩૧	૧૫૫
પ્રભુનો પ્રેમ ને શ્રદ્ધા	૨૧૨	૨૭૨
પ્રભો ! શિર નમ્યું	૧૯૮	૨૫૧
પ્રીતિ ગુણુ દૃઢ ગુંથન ગુંથીને	૨૧૭	૨૬૫
પ્રીતડીની રીત અતિ અટપટી	૬૧૮	૧૪૩
પ્રેમચંદાની બલિહારી	૧૩૭	૧૬૨
પ્રેમની પીડા તે કોને કહીએ	૧૭૭	૧૪૩
પ્રેમની પ્રેમની પ્રેમની રે	૧૮	૧૮

કુલની પાંખડી લ્યો પ્રાણુ	૨૦૫	
બહુ ગૂઢ તરૂમાં બેસીને	૧૭૯	૨૧૫
બહુ સામર્થ્ય હોય છે જ્યાં	૪૩	૪૧
બાવરો બેરી હજીએ ન આળ્યો	૧૬૫	૧૮૭
બેડો બાધ બૂકતો તારો રે	૧૧૨	૧૩૬
બોલમાં બોલમાં બોલમાં રે	૧૫	૧૪
બ્રહ્મબાળા ખૂબી ખીલીરે	૧૩૭	૧૬૧
ભક્ત તો તે જે પ્રીતી ભજે	૪૬	૪૩
ભલે કુંકો કુંકો	૧૮૦	૨૧૬
ભાઈ રે સ્વયંપદ જે સાચું	૩૪	૩૩
ભાષાને શું વળગે ભૂર	૪૫	૪૨
ભૂતળના લોકે એક સમે	૧૪૪	૧૬૮
ભૂપ મેં દીઠી ગર્વ ઘેલડી	૫૦	૪૯
ભૂલી ભમે છે ભામની	૫૪	૫૫
ભેખ તો ભાવટ થકી હુંઠારે	૮૯	૧૧૯
મહુલી મળની પેલે તીર	૨૦૧	૨૫૮
મન ઇચ્છા નૈષધરાય તણી	૫૧	૫૦
મનજી મુસાફરરે	૧૩૫	૧૬૦
મન તું ગમાર થા માં	૧૭૨	૨૦૫
મહેમાનો ! ઓ ! બહાલાં પુનઃ	૧૭૭	૨૦૮
માતા જસોદા ઝુલાવે પુત્ર	૧૨૧	૧૪૪
માન કહ્યું મૂઢ મતિ	૭૨	૯૨
માનવરાજે રચ્યાં મન્દિરો	૧૫૦	૧૭૬
માનીતી તું છે મોહનતણી	૧૨૨	૧૪૬
મારા બહાલારે લાગો છો વહાલા	૧૨૮	૧૫૩
મારી ભરત ભૂમિ	૧૪૮	૧૭૨
મારે ઘેર આવજો ખાવા	૧૧૦	૧૩૪

માઈડેય કહે દિજ મહામતિ	૬૩	૭૩
માળાનો મર્મ નવ જાણો	૮૬	૧૧૭
મીઠડહું મહિયર મેલીને	૨૧૦	૨૭૦
મીઠા દીર્ઘ દેવનિ થકી	૧૮૧	૨૧૮
મીરાં મન મોહન શું માન્યું	૧૧૫	૧૩૮
મુખડાની માયા લાગીરે	૨૨	૨૦
મુજ અખળાને મોટી મિરાત	૨૦	૧૮
મુજ વૃત્તમાં નથી કો નવાઈ	૧૭૧	૨૦૩
મોરલી વાય છે પ્રદાવનમાં	૨૬	૨૨
મોસાળ પધારો રે	૫૨	૫૩
યદિ હોત તું વર્ષાદિ બિન્દુ	૨૧૧	૨૭૧
યત્ર આ બ્રહ્માંડનો	૧૫૭	૧૮૮
રચ્યાં કાવ્યો રૂઝાં	૨૨૦	૨૮૫
રહેવા દે રહેવા દે આ સંહાર	૧૮૬	૨૩૦
રંગભર આવે સલુણો છેલ	૧૨૭	૧૫૨
રાંમ તું રામ તું નામ જેતું જપે	૩૫	૩૩
રામ રમકડું જડીયું રે	૧૮	૧૮
રૂડું બાળકું કૂમળું છેક નાતું	૨૧૮	૨૮૧
લખ્યું તેં પત્રમાં ખ્યારા	૨૦૮	૨૬૭
લવે વિશ્વે લોકો	૧૫૪	૧૮૨
લોચન મનનો રે કે	૧૩૦	૧૫૪
વધ કોમળ વાદળી આગળ જા	૧૮૪	૨૪૬
વસમી એક વદાય	૨૦૨	૨૫૮
વસંતે પંચમા લાવે	૨૧૦	૨૭૦
વાગે વૃંદાવનમાં વાંસળી રે	૧૨૪	૧૪૮
ઠહાલી બાળાં સહન કરવું	૧૮૫	૨૨૮
વિરહ વૈરાગ્યે જેતું મન તપેજી	૪૦	૪૭

વીરા ચાલો ઝટ રણમાં	૧૯૩	૨૪૦
વૈદર્ભી વનમાં વલવલે	૫૩	૫૪
વૈષ્ણવ જન તો તેને કહીએ	૧૩	૮
શાન્ત આ રજની મહિ	૧૫૧	૧૭૭
શાન્તિ શીતળ વરશી ને	૧૫૫	૧૮૩
શું જાણે વ્યાકરણી	૧૨૦	૧૪૪
સખી હું તો જાણતી જે	૧૧૯	૧૪૩
સખે ! હૃદય ક્યાં હશે	૧૯૯	૨૫૨
સજ્જન સંભળાવ જોરે	૧૪૨	૧૬૫
સત્ય સુધા શ્રીકૃષ્ણ નામ છે	૭૭	૧૦૫
સત્યે સ્વર્ગ ને સત્યે મોક્ષ	૬૫	૮૨
સદ્વિદ્યાથી સુવર્ણ	૬૭	૮૫
સમજાણુ વિનારે સુખ નહિ	૩૭	૩૫
સમજી સિદ્ધાન્ત જે સાર ગ્રહી	૩૬	૩૪
સર જોઈ અહો ચાલતાં	૨૯	૨૬
સરોવર સમુદ્રાકાર	૭૦	૯૦
સહજ ગણી ન વિસારો	૧૯૬	૨૪૯
સહુ ચલો જીતવા જંગ	૧૩૯	૧૬૩
સહુ શાન્ત રહો મમ પ્રિય સુહૃદ	૨૧૬	૨૭૮
સંતો આવો અમારકા દેશમાં જો	૯૫	૧૨૨
સંતો દિયારે અગમ પર ડેરા	૯૩	૧૨૧
સંતો મૂળરે ગ્રાહી તો	૯૨	૧૨૧
સંતો રે વનસ્પતિ ફૂલી	૩૩	૩૨
સંસારનું તૂર છે નાર	૬૪૭	૧૭૧
સાંતીડું જોડીને સમજાવીએ	૩૨	૩૧
સાંભળજો બહાલાંઓ વચને	૧૭૬	૨૦૮
સાંભળ સૈયર સુરજ ધરીને	૩	૨

સાંભળ સહીયર વાતડી	૧૧૧	૧૩૫
મુણુજે સાહેલી બહેન	૨૧૩	૨૭૩
મુણી શ્રીરંગ મહેતો આઘ્યા ધાધ	૫૮	૬૪
મુદેવ સભામાં આવીઓ	૫૬	૫૮
હતી જ્યાં ઘેર રાત્રી ત્યાં	૨૨૧	૨૮૬
હરિ જોવો તેવો હું દાસ તમારો	૧૩૪	૧૫૯
હરિનો મારગ છે શરનો	૮૦	૧૦૬
હવે કથા બાપુ આલતી	૭૪	૯૮
હાલક હુલક ત્રાસ	૭૧	૯૦
હિરણ્યકશિપુ હઠે ચડ્યો	૬૧	૭૧
હે સખી જ્યારે શ્યામ સુંદર વર	૯૬	૧૨૩
હો હરિ સત્ય તણા સંઘાતી	૫૫	૫૬

શુદ્ધિપત્રક.

નોંધ:—રેફ ઉડી જવો, મીંડું ઉડી જવું, દીર્ઘવરહું બાંગી જવું, વિરામચિન્હ ઉડી જવાં; એવી એવી અશુદ્ધિ તો ઘણી જગાએ મળુમ પડશે. તેવી બધી આપવાની જરૂર જણાઇ નથી. દીલગીરીની વાત છે કે શુદ્ધિપત્રક વિનાનું પુસ્તક ભાગ્યેજ છપાય છે.

કાવ્ય.	પાતું.	લીટી.	શુદ્ધ	અશુદ્ધ.
૧૧	૬	૩ (કાવ્યની)	પ્રંચ	પંચ
૧૪ (૩)	૧૦	૩ (પાનાની)	એઢાવા	ઓઢવા
૧૪ (૫)	ધન્ય એ નાર અવતાર સફલ કર્યો પછીના ભાગમાં કૃષ્ણ શ્રીકૃષ્ણ મુખ એમ કહેતો જોઇએ.			
૧૪ (૯)	૧૪	૧૦ (પાનાની)	વિનાત	વિનતિ
૧૬	૧૪	૪ (કાવ્યની)	વાલ હોય	વાલપ હોય
૧૬	૧૫ પાનામાં છેલ્લેથી પાંચમી		સંભારી	સંભાળી
૧૬	૧૫ પાનામાં છેલ્લેથી ત્રીજી		ધરકેથી	ધરથી
૨૨	૨૦	૯ (કાવ્યની)	રંડવાનો	રંડાવાનો
૨૭	૨૩	૧૮ (કાવ્યની)	ઊલી નિચાત્ર	ઊવીલી નિચાત્ર
"	"	૨૦ (")	પિતૃકાન્નિ	પોતૃકાન્નિ
૨૮	૨૪	૮ (")	ધનં	ધન
૩૦	૨૮	છેલ્લેથી બીજી	ધરિ	ધરિ
૩૧	૩૦	૧૪ (પાનાની)	ચેડવા	ચડેવા
૩૧	૩૧	૧ (")	ચસં	ચઢી
"	"	૨ (")	ધરણી	ધરણી
૩૨	૩૨	૩ (")	ઢાળ ભરેલી	ઢાળ ભરેરી
૪૦	૩૭	૧ (કાવ્યની)	જેવું મન	જેતું મન
૪૧	૪૦	૬ (પાનાની)	વેદ	વદે

કાવ્ય.	પાત્રું.	લીટી.	શુદ્ધ	અશુદ્ધ.
૭૪	૯૮	૪ (કાવ્યની)	લીર	ધીર
૭૪	૯૯	૧૬ (પાનાની)	સમાના	સમોતા
૭૪	૯૯	પાનામાં છેલ્લી	માર્યો	મારે
૭૪	૧૦૦	૭ (પાનાની)	વળગ્યો પગ	વળગ્યો પત્તગ
૭૪	૧૦૦	૧૩ („)	ક્ષીતિએ	ક્ષીતિ એ
૮૧	૧૦૮	૧૦ („)	લાગ્યો	લાગ્યો
૮૧	૧૦૦	૯ („)	કેશું	કેશુ
૮૧	૧૧૨	૩ („)	ગારી	ગોરી
૮૨	૧૧૪	પ્રેમ વિષે એ શીર્ષક ન જોઇએ.		
૯૩	૧૨૧	પાનામાં છેલ્લી	ધરકું	ધરકું
૯૪	૧૨૪	કડી ૧૧ લીટી ૧	પાદળ	પાદપ
„	„	„ લીટી ૨	વડઅંતા	વરઅંતા
૯૯	૧૨૬	૧૧	ધણી	ધણી
„	„	૧૫	નાથ	નાથે
૧૦૭	૧૩૨	૫ (કાવ્યની)	નિરખીતે.	નિરખીતે
૧૧૪	૧૩૮	૫	ગાયેરે;	ગાયેરે,
૧૩૬	૧૬૧	૬ (પાનાની)	પશ્ચિમ	પશ્ચિમ
૧૪૪ (૨)	„	ઉંટ કહે આ સભામાં	ઉંટ કહે આ સમામાં	
૧૪૪ (૩)	૧૬૮	૭	વિખાયા અંધ;	વિખાયા અંધ,
„	„	૮	માયામાં મતિ રહી.	માયામાં મતિ રહી;
૧૫૦	૧૭૬	૧૪ (કાવ્યની)	ઉચ્ચારે	ઉચ્ચારે
૧૫૩	૧૮૨	૭ (પાનાની)	જે કણે.	જે કણે
૧૫૫	૧૮૬	છેલ્લેથી ખીજી	તે વેળે	તે વેળે
૧૬૩	૧૯૬	ખીજી પાનાની	બદન	બદન
૧૬૬	૧૯૭	૫ (કાવ્યની)	ફૂટ્યો	ફૂટ્યો
„	૧૯૮	૪ (પાનાની)	ધુમાની	ધુમાની

પા.નં.	લીટી.	શુદ્ધ	અશુદ્ધ.
૧	૭ (,)	કો કો કે કેની	કાં કો' કો'ની
૨	૮ (,)	તલપિ તે	તલપિ તે
૧૭૨	૨૦૫	૩ (કાવ્યની)	મમ તું મન તું
૧૭૩	૨૦૬	૧૩ (પાનાની)	હવે બીજી નથી હવે બીજી નથી
૧૭૪	૨૦૭	૧ (કાવ્યની)	જોધને; જોધને
૧૭૮	૨૧૫	કાવ્યની છેલ્લેથી ત્રીજી	શ્રુતિ પર શ્રુતિ પર
૧૮૧	૨૨૦	૩	જનકને જનકના
૧૮૩	૨૨૩	૧૭ પહેલો શબ્દ	દી ફૂદી
૧૮૪	૨૨૭	૧૨ (કાવ્યની)	ચારી ચાદી
૧૯૦	૨૩૩	૫ (,)	સંચર્યું તું. સંચર્યું તું,
૨	૬ (,)	અર્પતો'તોઃ	અર્પતો'તોઃ
૩	૮ (,)	દેવ પાદે,	દેવ પાદે.
૪	૨૩૪	૧૯ (પાનાની)	સ્થૂલની સ્થૂલની
૧૯૧	૨૩૬	પ્રશ્ન ચિન્હ છે ત્યાં અધેય આશ્ચર્ય ચિન્હ જોધએ.	
૧૯૨	૨૩૮	૧૨ (પાનાની)	આસપાસ. આસપાસ
૫	૧૩ (,)	રમતા	રમતા,
૧૯૩	૨૪૦	પહેલી કડીમાં અધી જગાએ, બીજી કડીમાં છઠ્ઠી લીટીમાં, અને ત્રીજીની પહેલી તથા ચોથી લીટીમાં, જ્યાં જ્યાં પ્રશ્નચિન્હ છે ત્યાં ત્યાં આશ્ચર્ય ચિન્હ જોધએ.	
૬	૨૪૫	૧૯ મી કડી ત્રીજી લીટી	જગમાં. જગમાં
૧૯૯	૨૫૨	પાનામાં છેલ્લેથી ૪ ઢળતી આડના	ઢળતી આડના
૭	૨	સ્ફટિક	સ્ફટિક
૮	છેલ્લી	શકુંતલ લગી	શકુંતલ લગી
૯	૨૫૩	પાનામાં ૮	ધરે ફુલ ધરે ફુલ
૧૦	૨૫૫	૪ (પાનાની)	સૃષ્ટિએ સૃષ્ટિ એ

કાવ્ય.	પાતું.	લીટી.	શુદ્ધ	અશુદ્ધ.
„	„	૫ („)	ધતિહાસમાં,	ધતિહાસમાં.
„	„	૧૨ (પાનાની)	દુષ્કાલમાં.	દુષ્કાલમાં
„	„	૧૫ („)	પદા ધાતના;	પદાધાતના;
„	૨૫૬	„ („)	લહે	લહે,

પાઠ નોંધ:—કાવ્ય ૧૪૬ વસંતવર્ણન કડી દશમીમાં ‘હોળી. રમણુ, આ હર્ષ મરણુની’ એમ છપાય છે. નવલરામે પોતે છપાવેલી પહેલી આવૃત્તિ જોતાં તેમાં ‘હર્ષ ઝરણુની’ એમ પાઠ છે, અને તેજ સ્વીકારવા જોવો છે.

૨૧૬૬

21561

.